

Ekim 2023

İKTİSADİ - İDARİ BİLİMLER

Alanında
Akademik Çalışmalar

EDİTÖR

Prof. Dr. Mustafa METE

gece
kitaplığı

İmtiyaz Sahibi • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni • Eda Altunel
Yayına Hazırlayan • Gece Kitaplığı
Editör • Prof. Dr. Mustafa METE

Birinci Basım • Ekim 2023 / ANKARA

ISBN • 978-625-425-211-2

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı

Adres: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt

No: 22/A Çankaya/ANKARA Tel: 0312 384 80 40

www.gecekitapligi.com
gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt
Bizim Buro
Sertifika No: 42488

İktisadi - İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar

Ekim 2023

Editör

Prof. Dr. Mustafa METE

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

AFETLERDE KARAR DESTEK SİSTEMLERİ

Hazal AKBAL 1

BÖLÜM 2

TÜRKİYE'DE KATILIM BANKALARININ EKONOMİYE VE EKONOMİK BÜYÜMEYE KATKISI

Ayşen BAKKALOĞLU 19

BÖLÜM 3

ÜRETİM BÖLÜMÜNDE VARDİYA SİSTEMİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ

Sinan AKKOYUN, Gülten DEMİRTÜRK..... 41

BÖLÜM 4

TÜRKİYE'DE KADIN İSTİHDAMI VE EKONOMİK KALKINMA: 2000-2006 DÖNEMİ

Serkan DEĞİRMENCİ 53

BÖLÜM 5

HAYAT KURTARAN BİR GİRİŞİMCİLİK SÜRECİ-YERLİ SOLUNUM CİHAZI ÜRETİMİ

Aslışah ŞENAK DÜZARAT, Nuray GİRGİNER 85

BÖLÜM 6

YEŞİL TAHVİLLER, GELENEKSEL TAHVİLLER VE FİNANSAL DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ

Fatime YILMAZ, Gamze GÖÇMEN YAĞCILAR..... 103

BÖLÜM 7

STOKASTİK BASKINLIK İLE PORTFÖY SEÇİMİ: SEKTÖREL FARKLILIKLARIN TÜRKİYE VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ÖRNEĞİNDE KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ

Umut UĞURLU..... 131

BÖLÜM 8

ÖRGÜTSEL SİNİZMİN, İŞE YABANCILAŞMA ÜSTÜNDEN İŞE DEVAMSIZLIK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Güner ÇÖL..... 159

BÖLÜM 9

EKONOMİK KRİZLER VE SOSYO EKONOMİK ETKİLERİ

Ceyhan HAYDAROĞLU, Berker ÇIRAK..... 179

BÖLÜM 1

AFETLERDE KARAR DESTEK SİSTEMLERİ

Hazal AKBAL¹

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde Zübeyde Hanım Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, Niğde, Türkiye. hazalakbal@ohu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5129-9773

GİRİŞ

Acil Durum Olay Veri Tabanı (EM-DAT)'a göre 2022 yılında dünya çapında toplamda 387 afet kaydedilmiş olup bu durum 30.704 kişinin hayatını kaybetmesine ve 185 milyon kişinin etkilenmesine neden olmuştur. Ekonomik kayıplar ise yaklaşık 223,8 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Sıcak hava dalgaları Avrupa'da 16.000'den fazla kişinin ölümüne neden olurken, Afrika'da kuraklık 88,9 milyon kişiyi etkilemiştir. Florida'daki Lan Kasırgası, Amerika kıtasında tek başına 100 milyar ABD dolarına mal olan hasara neden olmuştur. 2022 yılında gerçekleşen 387 afet olayının toplamı, 2002 yılından 2021'e kadar olan ortalamanın (370) üzerinde seyretmiştir. Afet türlerinin her birinin görülme sıklığı da son yirmi yılın ortalama seviyelerine yakın durumdadır (EM-DAT, 2023).

Dünya çapında meydana gelen afetlerin yıkıcı etkileri düşünüldüğünde etkili bir afet yönetim sisteminin varlığı hayati önem taşımaktadır. Değişen ve gelişen teknoloji hayatımızın her alanında fayda yaratmakla birlikte etkin ve verimli afet yönetim süreçleri için de önemli katkılar sunmaktadır. Olası bir afet durumu meydana gelmeden önce çeşitli tahminleme yöntemleri ile afetlerin etkilerini en aza indirerek toplumsal hayatı önemli derecede etkileyebilecek unsurlara müdahale edebilmek mümkün olacaktır. Afete hazırlık, müdahale ve yeniden inşa süreçlerini doğru yönetebilmek doğru afet yönetim planları ile mümkündür.

Afet yönetim süreci acil müdahale gerektiren karmaşık yapıları süreçler olup bu karmaşık yapı içerisinde doğru kararlar alabilmek hayati önem taşımaktadır. Bu karmaşıklık hayatımızın pek çok alanında fayda sağlayan bilgi teknolojilerinin karar vericiler tarafından kullanımı ile çözüme kavuşturulabilecektir. Karar destek sistemleri bu anlamda karar vericilere önemli faydalar sunmaktadır. Sosyal ağlardan yapay zekâya bulut sistemlerden coğrafi bilgi sistemleri teknolojilerine kadar afet yönetimi konusunda birçok teknolojiden yararlanılmaktadır. Dünya genelinde milyonlarca insanın hayatını doğrudan etkileyen afetlerde en doğru ve hızlı karar alma karar destek sistemleri ile verilebilmektedir.

Afetlerde karar destek sistemlerinin anlatıldığı bu bölümde ilk olarak kavramsal çerçeve kapsamında afet, afet yönetimi, afet yönetim süreci ve karar destek sistemlerine ilişkin bilgiler sunulmuştur. Daha sonra afetlerde karar destek sistemlerine ilişkin uygulamalar açıklamalı olarak ele alınmıştır.

1. AFET

Bu bölümde afet ve afet yönetimi kavramları ile afet yönetim sürecine ilişkin bilgiler aktarılacaktır.

1.1. Afet ve Afet Yönetimi Kavramlarına Genel Bakış

Son on yılda 2,6 milyardan fazla insan deprem, tsunami, heyelan, kasırga, sıcak hava dalgası, su baskını ve şiddetli soğuk hava gibi doğa olaylarından etkilenmiştir. Bu felaketler, yerel tıbbi kaynakları zorlayabilecek ve kapsamlı ve kesin tıbbi bakım sunmalarını engelleyebilecek kitlesel ölümlere neden olmaktadır (WHO, 2023).

Yaygınlaşan sanayi ve ilerleyen teknoloji birlikte ortaya çıkan küresel iklim değişikliği afet türleri ve sayısı üzerinde etki yaratmaktadır. Bu nedenle afetle ilgili tanımlar da zamanla farklılaşacaktır (Filiz, 2023: 124). Afet kavramı üzerine yapılan tanımlamalara ilişkin bilgiler aşağıdaki paragraflarda sunulmuştur.

Birleşmiş Milletler Afet Riski Azaltma Ofisi (UNDRR), afetleri küçük, büyük, sık ve seyrek, yavaş ve ani başlangıçlı afetler olarak sınıflandırmaktadır. Küçük ölçekli afet, yalnızca yerel toplulukları etkileyen ve etkilenen topluluğun ötesinde yardıma ihtiyaç duyan bir afet türüdür. Büyük ölçekli afet, bir toplumu etkileyen, ulusal veya uluslararası yardıma ihtiyaç duyan afet türüdür. Sık ve seyrek afetler, belirli bir tehlikenin ve etkilerinin meydana gelme olasılığına ve geri dönüş süresine bağlıdır. Sık sık yaşanan afetlerin etkisi kümülatif olabilir veya bir topluluk veya toplum için kronik hale gelebilir. Yavaş başlayan afet, zaman içinde yavaş yavaş ortaya çıkan bir felaket olarak tanımlanmaktadır. Yavaş başlayan afetler örneğin kuraklık, çölleşme, deniz seviyesinin yükselmesi, salgın hastalıklarla ilişkilendirilebilir. Ani başlangıçlı afet, hızlı veya beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan tehlikeli bir olayın tetiklediği afettir. Ani başlayan afetler örneğin deprem, volkanik patlama, ani su baskını, kimyasal patlama, kritik altyapı arızası, ulaşım kazası ile ilişkilendirilebilir (UNDRR, 2023).

Afetler insan ve doğa kaynaklı olabilmektedir. Doğal afetler hidrometeorolojik, biyolojik ve jeofizik afetler olarak gruplandırılabilir. Hidrometeorolojik afetler, kuraklık, sel, tsunami gibi atmosferik ve hidrolojik temelli can ve mal kayıpları ile çevresel, sosyal ve ekonomik yıkıntılara neden olan olaylardır. Biyolojik afetler, salgın hastalıklar gibi can kayıpları ve yaralanmalara neden olan organik veya biyolojik unsurlardan oluşan olaylardır. Jeofizik afetler ise volkanik patlama, deprem gibi çevresel, sosyal ve ekonomik bozulmalar ile can kaybı ve yaralanmalara sebep olan afetlerdir (Skliarov, Kaptan ve Khorram-Manesh, 2017: 18).

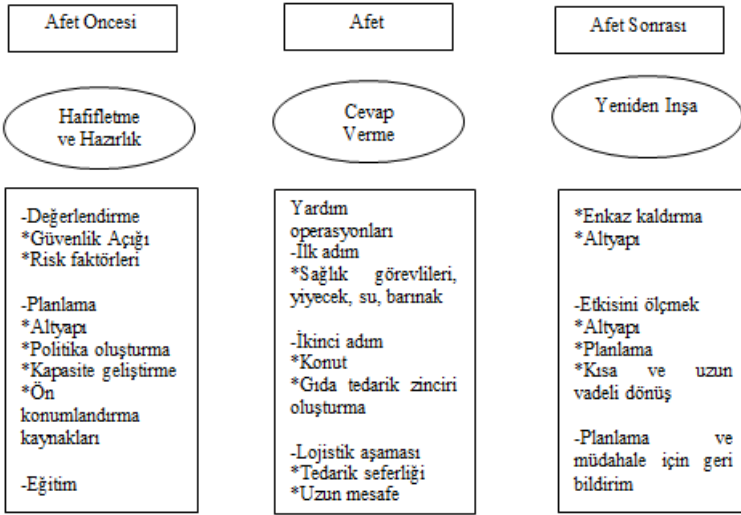
Afetler genellikle doğal olaylar biçiminde algılansa da teknoloji ve şiddet kaynaklı insanların neden olduğu olaylar biçiminde de meydana gelmektedir. Nükleer, kimyasal, radyolojik ve biyolojik afetler bu kapsamda değerlendirilmektedir (Cebeci ve Odabaş, 2019: 41).

Afet yönetimi, acil durum planlaması, arazi kullanımı, izleme, uyarı ve önleme amaçlı tekniklerin uygulanması ve mekânsal verilerin kullanılmasıyla yakından ilgilidir (Horita ve Albuquerque, 2013: 302). Afetler ortaya çıktığı alanda toplumun kaynaklarını kullanarak başa çıkmasının olanaksız olduğu, pek çok insan, malzeme, çevresel ve ekonomik kayıpların olması durumudur. Afetlerin yol açtığı zararları azaltmak için etkin afet yönetim süreçleri gereklidir. Modern afet yönetimi bu anlamda hazırlık, zarar azaltma, kriz yönetimi, müdahale ve iyileştirme gibi süreçlerden oluşmaktadır (Demirbilek, 2023: 183-184).

1.2. Afet Yönetim Süreci

Tsunami, deprem, sel, kasırga gibi doğal afetler ile terör saldırısı gibi insan kaynaklı afetler, insan yaşamını ciddi derecede etkileme potansiyeline sahiptir. Afet sonrasında evleri hasar gören ve yıkılanlara acil bakım ve temel ihtiyaçların sunulacağı güvenli alanlar yaratılmalıdır. Bu güvenli barınma alanları kısa süreli olarak ihtiyaca cevap verebileceği gibi uzun süreler boyunca da afetzedelere hizmet edebilmektedir. Örneğin, Katrina Kasırgasında birçok kişi sekiz yıl sonra evlerine dönebilmiştir. Afetzedelerin evlerine ve kalıcı konutlarına dönene kadar yaşamlarını sürdürebilecekleri geçici konutların inşa edilmesi de önemlidir (Rakes ve diğ., 2014: 160).

Bir yönetim danışmanı olan Peter Drucker, “İşletmelerin ilk görevi hayatta kalmaktır ve işletme ekonomisinin yol gösterici ilkesi kârı maksimize etmek değil, kayıptan kaçınmaktır” demiştir. Afet yönetim planlarını hazırlamak, hayatta kalma olasılığını ve karlılığı artıracaktır. Ancak yapılan bir planlama eksikliği afetin etkisini daha da kötüleştirecektir (Lan, 2002: 219). Afet yönetimi birbirini izleyen süreçlerden oluşmaktadır. Bu süreçler Şekil 1’de özetlenmiştir.

Şekil 1. Afet Yönetim Süreci

Kaynak: Kumar ve Havey: 2013: 616.

Afet öncesi dönemde riski hafifletme ve hazırlık aşamalarında risk faktörleri belirlenerek, alt yapı, kapasite geliştirme, politika oluşturma konularında planlar yapılmaktadır. Afetler meydana geldikten sonra afetzedelere sağlık görevlileri tarafından sunulan sağlık hizmetleri, yiyecek, su, barınma gibi temel yaşam ihtiyaçlarının karşılanması, gıda tedarik zincirlerinin oluşturulması gibi süreçler birbirini izlemektedir. Afet sonrasında yeniden inşa aşamasında enkaz kaldırma, altyapı, kalıcı barınma yerlerinin inşasına dönük süreçler yürütülmektedir.

2. KARAR DESTEK SİSTEMLERİ

Bu bölümde karar destek sistemleri kavramına ilişkin tanım yapılarak, çeşitleri ve avantajlarından bahsedilecektir.

2.1. Karar Destek Sistemlerine Genel Bakış

Hayatımızın farklı süreçlerinde karar vermek durumunda kalmaktayız. Karar vericinin ön yargıları, bilgi eksikliği, tecrübesizliği, olumsuz fizyolojik ve psikolojik durumu karar alma süreci üzerinde etkili olmaktadır. Alınacak yanlış kararlar ise maddi ve manevi kayıplarla sonuçlanabilmektedir (Akalin ve Veranyurt, 2022: 65).

Karar Destek Sistemleri (KDS), bir problemle ilgili çözüm alternatiflerinden birinin seçiminde kullanıcılara yardımcı olacak biçimde tasarlanan bilgisayar tabanlı bilgi sistemidir (Şimşek ve Karaismailoğlu, 2020: 195). KDS, planlama, yönetim, organizasyon ve çeşitli konularda karar almada bilgisayar etkileşimi temeline dayanmaktadır. Karar destek kavramının ilk

başlangıcı Carnegie Teknoloji ve Teknik Uygulamalar Enstitüsü'ndeki bir karar verme çalışmasına dayanmaktadır. 1970'li yıllarda akademide karar desteğinin yaygınlaşmaya başlamasıyla konu ile ilgili ilk makale bir dergide ve konferansta yer almıştır. KDS, ilk olarak 1970'lerin başında Michael S. Scott Morton tarafından “yönetim karar sistemleri” terimi biçiminde tanımlanmıştır. Daha sonra akademisyen ve birçok işletme karar vericilerin yapılandırılmamış problemleri çözmek için veri ve modellerin kullanımına yardımcı olan etkileşimli bilgisayar tabanlı sistemler olarak nitelendirilen KDS'yi araştırmaya ve geliştirmeye başlamışlardır. Çinliler KDS'ni 1980'lerde tanıtmıştır. 1990'lı yılların başlarında ise veri depolama ile farklı alanlara yayılmıştır (Sprague, 1980: 1; Mufana ve Ibrahim, 2022: 50).

1980 yılında Steven Alter tarafından yayımlanan “Decision Support Systems: Current Practice and Continuing Challenge” isimli yayında veriye, modele ve bilgiye dayalı olmak üzere üç tür KDS'den bahsetmiştir. Power (2002) ise veri, bilgi ve modele dayalı KDS'ne iletişim odaklı KDS'ni eklemiştir. Veriye dayalı KDS, kararla ilgili bilgilerin alınmasında hızlı geri dönüş, doğru ve tutarlı karar alma, problem çözmeye en iyi yolları sağlayabilmektedir. Veriye dayalı KDS kullanıcıları daha çeşitli alternatifleri değerlendirebilmektedir. Bilgiye dayalı KDS, kılavuzların ve politikaların uygulanmasındaki değişkenliği azaltabilmektedir. Model odaklı KDS, yöneticilerin finansal planlamada “ya olursa” analizleri yapmasına ve varsayımlarını ve senaryolarını değiştirmesine yardımcı olabilmektedir. İletişim odaklı KDS, geri bildirim döngülerinin uzunluğunu ve analizlerin revize edilmesi ihtiyacını azaltabilmektedir. Sorunların daha hızlı çözülmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca bazı yöneticiler, KDS'nin “gerçeklere dayalı” karar almayı teşvik eden “tarafsız” bir bilgi kaynağı sağladığını algılamaktadır. Bu algı ise problem çözmeyi hızlandırmaktadır (Power, 2002: 32-33).

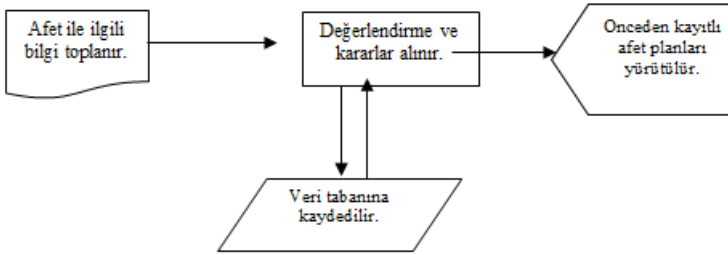
KDS, genel olarak bir kararı destekleyen birçok ifade sağlamaktadır. Hızlı karar alınmasına imkân tanıdığından problemlerin çözüm süresini kısaltmakta ve yönetsel ile stratejik karar almada fayda sağlamaktadır. KDS'nin kullanımı, pazar değişimlerine hızlı yanıt ve proaktif stratejilerin uygulanmasını sağlamaktadır. KDS kullanımında dirence neden olan faktörler arasında yeni teknolojilerin kullanımındaki bilgi eksikliği ve yeni şeyler öğrenme korkusu öne çıkmaktadır. Yöneticinin problem çözme tarzı bazen analitik olmaktan ziyade sezgisel olabilmektedir. (Daniela, 2019: 79). Büyük ölçekli afetler, özellikle de kritik altyapılardaki sorunlar, karşı önlemlerle çözülemeyen istisnai durumlardır. Bu tür kriz durumları karmaşıktır ve karar vericiler afetle mücadele etmek için ciddi bir zaman baskısıyla karşı karşıyadır. Bu durumlarda karar destek sistemleri potansiyel çözümler sunarak karar verme sürecine yardımcı olmaktadır (Moehrle,

2012: 1). Karar vericiler KDS'nin destekleyici bir araç olduğunu bilmeli ve nihai kararı verirken kendi muhakeme yeteneğini kullanmalıdır. Ayrıca kısmen yapılandırılmış ve yapılandırılmamış durum için veriler analiz edilirken KDS'nin dikkate aldığı varsayım ve sınırlamaları analiz etmesi gerekmektedir (Daniela, 2019: 80).

3. AFETLERDE KARAR DESTEK SİSTEMLERİ UYGULAMALARI

Afetler gerçekleştikten sonra farklı birçok gereksinimin ortaya çıkması ve kaynakların sınırlı olması ihtiyaçların karşılanmasında aksaklıklara sebep olabilmektedir. Beklenmedik zamanlarda meydana gelen afetlerin olumsuz etkilerini engellemek afetler ortaya çıkmadan yürütülmesi gereken uygulamaların planlaması gerekmektedir. Afet durumu gerçekleştikten sonra toplumsal hayatın işleyişini olumsuz etkilememesi için yapılacak olan faaliyetler nitelikli afet yönetimi ile mümkündür (Akıncı, 2023: 300-302).

Karar Destek Sistemleri (KDS), bilgisayarların karar verme sürecindeki rolünün bir kavramını temsil etmektedir (Keen, 1980: 15). Basit nitelikteki kararlarda dahi birçok alternatifin değerlendirilmesi ve seçimi yapılmaktadır. Bilgisayar destekli KDS, karar vericilere bu tarz faaliyetlere yönelik işlerinde kolaylık sağlamaktadır. Bu noktada önermelerin beklenen tutarlılık ve istenen nitelikleri karşılaması önemlidir (Macit, 2018b: 1913). Şekil 2'de görüldüğü gibi modern afet yönetiminde veriler, daha önce meydana gelen afetlerde kaydedilen verilerin bir afet halinde, işlenmesi üstüne kuruludur. Veriler, birçok alandaki gibi KDS modellerinde işlenmektedir. Veriler bir karar destek sistemine gönderilir. Sağlıklı KDS işleyişi için veri tabanlarının doğru tasarlanması önem taşımaktadır (Macit, 2018a: 26).

Şekil 2. Modern Afet Yönetimi Karar Aşamaları

Çağdaş afet yönetiminin temeli afetlerin yol açtığı zararın azaltılmasına yönelik Yokohama Strateji Belgesi ile atılmıştır. Gelecekte ortaya çıkacak afetlerin sebep olacağı zararların bilişim teknolojilerinin kullanımı ile

azaltılabileceği 2015-2030 dönemini içine alan Sendai Bildirge Planında anlatılmıştır (Macit, 2019: 179)

3.1. Afet Durum Yönetimi

Acil durum müdahale durumlarında zamanında ve doğru bilgi alış-verişi yüksek öneme sahiptir. Herhangi bir olağanüstü durumun ardından bilgi paylaşım hızı artarak bilgi kalitesi kritik hale gelmektedir. Bu anlamda afet durum yönetimi stratejik öneme sahiptir (Lu ve Yang, 2011: 530). Bilgi teknolojileri afetlerle başa çıkma ve afet sonrası durumlarda karar vericilere yardımcı olmaya katkı sunmaktadır (Chaudhuri ve Bose, 2020: 2). Afet yönetiminin karmaşık yapıya sahip olması bu karmaşık sürecin etkin yönetilmesinde bilgi teknolojileri kullanımının önemini de artırmaktadır. Bu anlamda karar destek sistemi olan mekânsal verilerin sistematik biçimde veri tabanlarında depolanmasına imkân veren ve verilerin gereksinim halinde analizine olanak tanıyan Coğrafi Bilgi Sistemlerinin afet planlama çalışmalarında kullanılması önemli faydalar sunmaktadır. Karaağaç, Karaman ve Aktuğ (2019), afet yönetim sürecinde karar vericilere yol göstermesi amacıyla Kahramanmaraş İlinin afetselliğini incelemiş ve bölgede yerleşime en uygun alanlar hakkında bilgi vermiştir. Coğrafi Bilgi Sistemleri ile depremde oluşan hasarların tespiti, geçici ve yeni yerleşim alanlarının analizi ile arazi kullanım bilgileri gibi pek çok uygulama gerçekleştirilebilmektedir (İlter ve Özkeser, 2007: 299).

6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan, başta binlerce insanın ölümüne, maddi hasar ve kayıplara sebebiyet veren Kahramanmaraş merkezli depremde etkin işleyen bir müdahale ve afet planının eksikliği, yaşanan afetin etkilerini daha da kötüleştirmiştir. Ülkemizde başta depremler olmak üzere birçok doğal afet ile karşı karşıya kalmaktayız. Afetler ortaya çıkmadan önce hazırlanacak afet hazırlık planları afetin etkilerini azaltmak ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerin en aza indirilmesi için önem arz etmektedir. Afet yönetim sürecinin ilk aşamasında yapılan hatalar diğer süreçlerde de domino etkisi yaratarak afete müdahale (yiyecek, temiz su, geçici barınma alanları vb.) ile yeniden yapılanma (enkaz kaldırma, kalıcı konut inşaatı vb.) aşamalarında sürecin iyi yönetilememesi afetzedelerin toplumsal yaşamları üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmektedir.

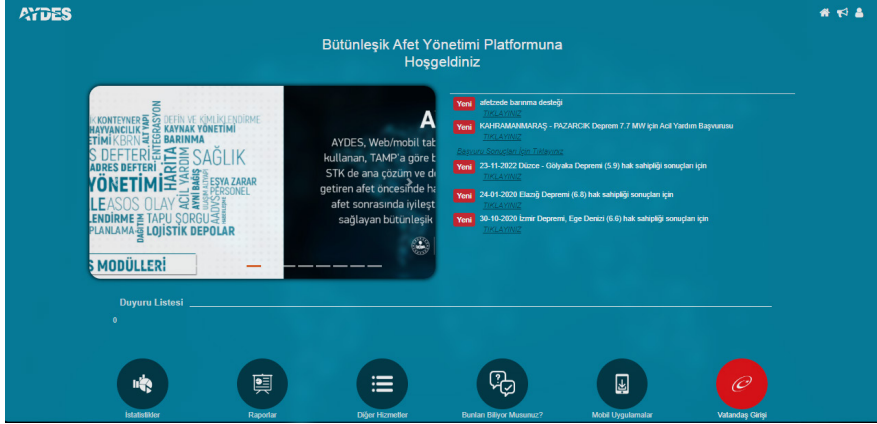
Afet yönetimi karar destek süreçleri genellikle hükümetler tarafından başlatılmaktadır. Avustralya'da Devlet Acil Durum Hizmetleri ile Endonezya'da Ulusal Afet Yönetim Ajansı bu duruma örnektir. Süreçler reaktif (aşağıdan yukarıya) ya da proaktif (yukarıdan aşağıya) olabilmektedir. Reaktif süreçlerde amaç, bir afet olayının neden olduğu etkiden en kısa sürede kurtulmaktır. Bir yanardağın patlayacağını algılanması durumunda o bölgede yaşayanların hayatlarının korumak için yetkililer afet yönetim ve durum raporlarından elde edilen bilgiler ışığında bölge sakinlerini

güvenli alanlara tahliye eder. Yukarıdan aşağıya karar verme süreci olan proaktif iyileştirmeler ise paydaşların afet durum süreçlerini geliştirmeyi hedeflediği süreçlerdir. Bir sel felaketi durumunda paydaşlar yalnızca felakete maruz kalan bireyleri tahliye etmeyle kalmayıp aynı zamanda mahsur kalan insan ve diğer canlılar için yardım, risk değerlendirmesi, lojistik, halk eğitimi gibi konuları da bilmelidir (Inan, Beydoun ve Pradhan, 2018: 711-712).

Ülkemizde acil ve afet durumu ile ilgili çalışmalar Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığınca (AFAD) yürütülmektedir. AFAD “*Afet ve acil durumlar ile sivil savunmaya ilişkin hizmetlerin ülke düzeyinde etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi için gerekli önlemlerin alınması ve olayların meydana gelmesinden önce hazırlık ve risk azaltma, olay sırasında yapılacak müdahale ve olay sonrasında gerçekleştirilecek iyileştirme çalışmalarını yürüten kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonun sağlanması, yurt içinde ve yurt dışında insani yardım operasyonlarının yapılması ve koordine edilmesi ile bu konularda politika önerilerinin geliştirilmesi ve uygulanması*” faaliyetlerinden sorumludur (<https://www.afad.gov.tr/afad-hakkinda>).

Kriz ve risk yönetiminde kurumsal bir yapılanmaya sahip AFAD, bütünlüklü afet sistemi anlayışını benimseyen, Türkiye Afet Müdahale Planına (TAMP) bağlı olan kuruluştur (Tuncer, 2022: 169). TAMP, “*Türkiye’de yaşanabilecek her tür ve ölçekteki afet ve acil durumlara etkin müdahale için görev alacak, kamu kurumları, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve gerçek kişileri kapsamaktadır. TAMP’in bilişim altyapısı olan Afet Yönetimi ve Karar Destek Sistemi (AYDES), müdahalede görevli olan tüm kurum ve kuruluşların talep ve kaynak yönetimi yapabileceği, oluşturduğu iletişim ağı sayesinde ortak karar destek mekanizmalarıyla daha hızlı koordinasyona imkân sağlayan web tabanlı bir bilgi sistemidir*” (<https://www.afad.gov.tr/turkiye-afet-mudahale-planı>).

Afetlerin sonucunda kayıpları azaltmak için AFAD, Afet Bilgi Sistemlerini geliştirmiştir. Bu sistemler, afet öncesi, sırası ve afet sonrasında alınan veriler aracılığıyla hızlı ve doğru bilgiyi elde etmeyi sağlayan yönetim ve bilişim sistemidir. AYDES bu amaçla geliştirilmiş olup afet yönetiminin her aşamasında etkin kararlar alabilmek için elde edilen verilerin toplanması, analiz edilmesi ve karar vericilerin kullanımına açılması amaçlanmıştır. AYDES, iç ve dış uygulama ve sistemlere bağlı, coğrafi bilgi sistemleri tabanlı web uygulamaları, masaüstü yazılımlar ile mobil uygulamalardan meydana gelen bir platformdur (Coşkun, 2021: 62-64). AYDES uygulamasına ilişkin görsel Şekil 3’te sunulmuştur.

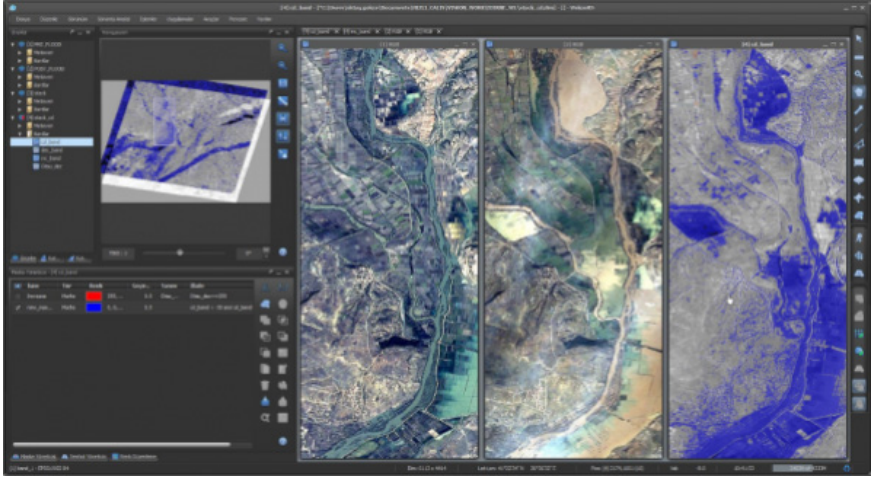
Şekil 3. Afet Yönetimi ve Karar Destek Sistemi (AYDES) uygulaması

Kaynak: <https://aydes.gov.tr/>

AYDES uygulaması bünyesinde, istatistik (olay türü, aylara göre olay dağılımı, olaylara ilişkin genel bilgiler), rapor (olaylara ilişkin raporlar), mobil uygulamalar, duyurular gibi bilgileri barındırmaktadır.

Uzaktan algılama teknolojisinin herhangi bir afet olayının meydana gelmesinde kullanımına imkân veren AYDES Uzaktan Algılama (UZAL) ve Kitle Kaynak uygulamaları da çeşitli kurum/kuruluşlar ile işbirliği neticesinde oluşturulmuştur (Tuncer, 2022: 172). AYDES Uzaktan Algılama (UZAL), afet risklerini azaltma, afete hazırlık, müdahale ile iyileştirme çalışmalarında etkin uygulama ve analiz teknikleri geliştirebilmektedir. Afet risklerini azaltmada mevcut durumun haritalanması ve çeşitli faktörlerin uydu-hava platformlarından oluşturulan görüntüler ile izlenmesi ile çalışmaktadır. Afete hazırlıkta erken uyarı ve öngörü çalışmalarına odaklanmaktadır. Afete müdahalede afetten etkilenen alan uydu görüntüleri ile haritalanmaktadır. İyileştirme çalışmalarında ise geçici konaklama alanları seçilip kalıcı barınma alanlarının yapım süreci izlenebilir (<https://www.afad.gov.tr/aydes-uzaktan-algilama-uzal55>). AYDES Uzaktan Algılama (UZAL) yazılımını kullanarak oluşturulan 2 Şubat 2015 tarihli Edirne Sel analizine ilişkin görsel Şekil 4’te sunulmuştur.

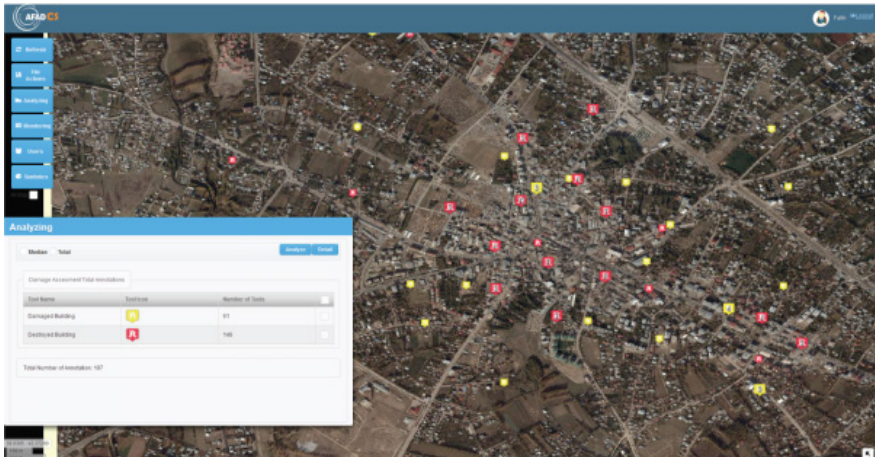

Şekil 4. AYDES UZAL ile oluşturulan Edirne (2015) Sel Analizi

Kaynak: <https://www.afad.gov.tr/aydes-uzaktan-algilama-uzal55>

AYDES Kitle Kaynak, gönüllü kullanıcıların bilgisayar, cep telefonu gibi cihazların kullanımı ile afet yönetimine katkı sunmalarına imkân tanıyan web tabanlı bir kitle kaynak yazılımıdır. AYDES Kitle Kaynak tarafından sosyal medyada paylaşılan afet durumlarına (örneğin su baskını, mahsur kalma, dolu yağışı vb.) ilişkin kelimeler eş zamanlı takip edilerek afetle ilgili bilgiler izlenmektedir (<https://www.afad.gov.tr/aydes---kitle-kaynak>). Şekil 5'te AYDES Kitle Kaynak sistemine ilişkin görsel sunulmuştur.

Şekil 5. AYDES Kitle Kaynak Sistemi

Kaynak: <https://www.afad.gov.tr/aydes---kitle-kaynak>

AYDES uygulaması ülkemizde doğal afetlere yönelik yoğunlaşan bir karar destek sistemi olmakla birlikte kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer afetleri yönetebilecek bir sistem değildir. Ülkemizde bu afetleri yönetebilecek özel ve etkin bir KDS ise bulunmamaktadır. Dünyada ise artırılmış gerçeklik, simülasyon bazlı çalışmalar yer almaktadır (Cebeci ve Odabaş, 2019: 42).

Karar destek sistemleri insani yardım, tedarik zinciri ve lojistik konularında da fayda sağlamaktadır. Özellikle büyük ölçekli acil durumların meydana geldiği dönemlerde düzensiz ve öngörülemeyen talep ile olağandışı acil durumlar tedarik zincirlerinde zorluklar meydana getirmektedir. İnsani yardım lojistiğinin mümkün olduğunca etkili bir biçimde gerçekleştirilmesi önem taşımaktadır. Beamon ve Kotleba, (2006), afet yardım lojistiği için en uygun sipariş miktarı ve yeniden sipariş noktalarını belirleyen envanter kontrol modeli geliştirmiştir.

Afete müdahale ve kurtarma, afet yönetiminin önemli aşamalarıdır. Afet yönetiminde kullanılan karar destek sistemleri, farklı becerilere sahip personelin ve varlıkların belirli görevlere atanması ve programlanmasıyla ilgili karmaşıklık ve belirsizlikle başa çıkmalıdır. İş yükü ve işgücü gereksinimleri, öncelik kısıtlamaları, kaynak kullanılabilirliği ve kritik son tarihler gibi operasyonel kısıtlamalar, zamanında ve uygun görev atamasını ve sıralamasını zorlaştırır. Personelin etkin ve verimli bir şekilde görevlendirilmemesi, gereksiz ölümlere ve önemli miktarda ilave mal kaybına neden olabileceği gibi afet yönetimi kuruluşlarının itibarının da zedelenmesine neden olabilir (Rolland vd., 2010: 68).

3.2. Risk Azaltma ve Erken Uyarı

Son zamanlarda mobil bilişim, teknolojideki değişiklikler ile gelişim göstermektedir. Bilgi ve iletişimin mobil cihazlarla sağlandığı geniş uygulama alanları bulunmaktadır. Herhangi bir afet durumunun meydana gelmesinde afet yönetimi konusunda sosyal ağlar önem taşımaktadır (Macit, 2018b: 1911). Bu konu ile ilgili olarak Sufi (2022), Doğal afetlerle ilgili sosyal medya mesajlarından yapay zekâ tabanlı bir karar destek sistemi tasarlamıştır. Önerilen KDS, çeşitli doğal afetlerin benzerlik ve farklılıklarını otomatik olarak keşfeder niteliktedir. Afetlerde kesintisiz iletişim sistemlerinin kurulması da büyük önem taşımaktadır. 2003 Sendai ve 2011 Tohoku depremlerinde devreye giren, afetzedeler ve yakınları ile yöneticilerin arasındaki iletişimin kesintiye uğramaması için oluşturulan iletişim sistemi acil durum haberleşmesinin iyi bir örneğidir. Bu sistemle 171 hattı aracılığıyla acil durum mesajları sıraya göre kaydedilerek bırakılan mesajlar dinlenebilmektedir. Böylece iletişim hatları kesintiye uğramadan acil durum haberleşmesi sağlanmıştır (Bayraktar, Bayar ve Kara, 2022: 8).

Doğal afet türlerinden biri olan salgın hastalıkların ortaya çıkması

durumunda hastalık teşhisinde çeşitli algoritmaların geliştirilmesi, vücut ısısının ısı sensörü, termal kamera gibi cihazlarla takibi, risk gruplarının takibi ve tespitinde bilgi ve iletişim teknolojileri fayda sağlamaktadır (Memiş ve Babaoğlu, 2020: 783).

Ülkemizde afet yönetimi sürecinde yapılan erken uyarılar ve risk azaltma tedbirleri kapsamında Haber Alma ve Yayma, Mesajlı Uyarı sistemleri aracılığıyla kısa mesajlar ile vatandaşlara Batı Karadeniz ve Marmara yağışlarından önce uyarıda bulunularak afetin olası etkileri en aza indirilmeye çalışılmıştır (Akay, 2022). İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından İstanbul'da gerçekleşebilecek bir deprem afeti durumunda oluşabilecek hasar dağılımı, can kaybı, trafik koşulları gibi birçok bilgiyi kapsayan deprem senaryoları hazırlanarak afete hazırlık ve risk azaltma çalışmalarında kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca her ilçe için rapor halinde herkesin erişimine açılmıştır (Bayraktar, Bayar ve Kara, 2022: 6).

3.3. Akıllı Altyapı Yönetimi

Akıllı altyapının inşası için teknolojik gelişmelerden faydalanılması önem taşımaktadır. Şehir planlamacıları ve araştırmacılar ulaşım, iletişim, sağlık, eğitim, enerji, atık yönetimi ve sosyo teknik sistemler için çeşitli kaynaklardan elde edilen veriye dayalı çözümler elde ederken makine öğrenimi ve büyük veri tekniklerini kullanmaktadır. Akıllı altyapılardan toplanan veriler afet müdahale senaryolarında zaman kısıtı taşıyan kararlar için de kullanılabilir (Chaudhuri ve Bose, 2020: 2).

Afet durumu meydana geldikten sonra durumun analizinde önemli bir güncel veri kaynağı olan uzaktan algılama teknolojilerinin sunmuş olduğu kaynakların önemi büyüktür. Afetlerden önce çekilen çözünürlüğü yüksek uydu görüntüleri ile afet durumu ortaya çıktıktan sonra çekilen görüntülerin değişim analizleri gerçekleştirilerek en kısa sürede afetin etkileri analiz edilebilmektedir (İlter ve Özkeser, 2007: 297)

SONUÇ

İçinde bulunduğumuz dönemde dünya çapında, kuraklık, iklim krizi, salgın hastalıklar gibi birçok afet olayı ile karşı karşıya kalmaktayız. Can ve mal kayıpları başta olmak üzere birçok anlamda hasara sebep olan afetlerin yarattığı etkileri en aza indirebilmek için etkin afet yönetim planlarının varlığı hayati önem taşımaktadır. Afet yönetimi, afetlerde erken uyarı ve risk azaltma, afet durumları meydana geldiğinde en az hasar ve kayıpla etkin mücadelede bulunma ile afet sonrası toplum için daha güvenli yaşam alanları oluşturmaya ilişkin aşamaları kapsayan karmaşık süreçtir.

Dünyada milyonlarca kişinin yaşamını yitirmesine ve maddi hasarlarla sonuçlanan afetlerle mücadelede karar vericilere önemli sorumluluklar düşmektedir. Bu karmaşık süreçte doğru ve hızlı kararlar alabilmek ancak

doğru bilgilerle m¼mk¼n olmaktadır. Değişen ve gelişen teknoloji ile birlikte klasik y¼netim anlayışı etkinliğini yitirerek yerini modern y¼netim ilkelerine bırakmaya başlamıştır. Doğrudan insan yaşamını tehdit eden ve ¼zellikle geçtiğimiz yıllarda farklı t¼rleri ile karşı karşıya kaldığımız afetlerin y¼netim s¼relerinde de modern y¼netim s¼releri etkili sonuçlar ortaya koymaktadır.

Afetlerin meydana getirebileceği olumsuz durumları ortadan kaldırmak, etkilerini en aza indirmek, maddi ve manevi her t¼rl¼ kaybı azaltabilmek karar destek sistemlerinin kullanımı ile sağlanabilmektedir. Afetler ortaya çıkmadan elde edilen veriler aracılığıyla alına ¼nlemler ile ortaya çıkacak riskler minimuma d¼řecek, afetler meydana geldiğinde m¼dahale ve yeniden inşa s¼relerinde kaynakların doğru planlanması gerçekleşecektir. Karar vericiler, karar destek sistemleri aracılığıyla çeşitli afet durumlarına ilişkin verilerin toplanması, d¼zenlenmesi, sınıflandırılması, analizi ve sonuç raporları ile karmaşık afet s¼relerini daha verimli bir biçimde y¼r¼tebileceklerdir.

KAYNAKÇA

- Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı (AFAD). (2021). *Görev ve Yetkileri*. Erişim adresi: <https://www.afad.gov.tr/afadhakkinda> (Erişim Tarihi: 16.08.2023).
- Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı (AFAD). (2021). *Türkiye Afet Müdahale Planı*. Erişim adresi: <https://www.afad.gov.tr/turkiye-afet-mudahale-planı> (Erişim Tarihi: 21.08.2023).
- Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı (AFAD). (2021). *AYDES Uzaktan Algılama (UZAL)*. Erişim adresi: <https://www.afad.gov.tr/aydes-uzaktan-algılama-uzal55> (Erişim Tarihi: 21.08.2023).
- Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı (AFAD). (2021). *AYDES - Kitle Kaynak*. Erişim adresi: <https://www.afad.gov.tr/aydes---kitle-kaynak> (Erişim Tarihi: 21.08.2023).
- Akalın, B., Veranyurt, Ü. (2022). Sağlık Bilimlerinde Yapay Zekâ Tabanlı Klinik Karar Destek Sistemleri. *Gevher Nesibe Journal of Medical & Health Sciences*, 7(18): 64-73.
- Akay, A. (2022). 2022’de Dünyada ve Türkiye’de Afetler- Akademik Değerlendirmeler. Türkiye İnsani Çalışmalar Yıllığı. Erişim adresi: <https://yillik.kizilayakademi.org.tr/2022de-dunyada-ve-turkiyede-afetler/> (Erişim Tarihi: 23.08.2023).
- Akıncı, H. (2023). Afetlerde Sosyal Hizmet Etiği. Durmuş, A., Amarat, M. (Ed.), *Olağan Dışı Durumlarda Sağlık Yönetimi* içinde (ss.299-318): İstanbul: Efe Akademik Yayıncılık.
- Alter, S.L. (1980). *Decision Support Systems: Current Practice and Continuing Challenge*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Bayraktar, H., Bayar, D.Y., Kara, B. (2022). Akıllı Şehirlerde Afet ve Acil Durum Yönetimi. VIII. Uzaktan Algılama-CBS Sempozyumu (UZAL-CBS 2022), 17-19 Kasım 2022, Ankara.
- Beamon, B.M., Kotleba, S.A. (2006). Inventory Modelling For Complex Emergencies In Humanitarian Relief Operations. *International Journal Of Logistics Research And Applications*, 9(1): 1-18.
- Cebeci, H.İ., Odabaş, D. (2019). Kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer afetleri yönetmek için bir karar destek sistemi modeli önerisi. *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, 1(1): 41-50.
- Chaudhuri, N., Bose, I. (2020). Exploring the role of deep neural networks for post-disaster decision support. *Decision Support Systems*, 130:1-10.
- Coşkun, A.M. (2021). Afet Yönetimi ve Karar Destek Sistemi (AYDES) Üzerine Bir Çalışma. *Kaytek Dergisi*, 3(1): 61-80.
- Daniela, M. (2019). Decision Support Systems to Create A Competitive Advantage. *Internal Auditing & Risk Management*, 3(55): 76-82.

- Demirbilek, Ö. (2023). Büyük Kahramanmaraş Depremi Sonrası Afet Yönetimi Sürecinin Değerlendirilmesi ve Gelecek İçin Çözüm Önerileri, Öztürk, M., Kırcı, M. (Ed.), Kahramanmaraş Merkezli Depremler Sonrası İçin Akademik Öneriler içinde (ss. 183- 193). Gaziantep: Özgür Yayınları.
- EM-DAT- The International Disaster Database (2023). Disasters 1 Year in Review 2022. Erişim adresi: <https://www.emdat.be/publications/> (Erişim tarihi: 22.08.2023).
- Filiz, M. (2023). Afetlerde Çevre Sağlığı Hizmetleri. Durmuş, A., Amarat, M. (Ed.), *Olağan Dışı Durumlarda Sağlık Yönetimi* içinde (ss.121-154): İstanbul: Efe Akademik Yayıncılık.
- Horita, F.E.A., Albuquerque, J.P. (2013). An Approach to Support Decision-Making in Disaster Management based on Volunteer Geographic Information (VGI) and Spatial Decision Support Systems (SDSS). Proceedings of the 10th International ISCRAM Conference, Baden-Baden, Germany, May 2013.
- Inan, D.I., Beydoun, G., Pradhan, B. (2018). Developing a decision support system for Disaster Management: Case study of an Indonesia volcano eruption. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 31:711-721.
- İlter, H.B., Özkese, İ. (2007). Coğrafi Bilgi Sistemleri İle Afet ve Acil Durum Yönetim Bilgi Sistemleri. TMMOB Afet Sempozyumu, ss.295-300.
- Karaağaç, D., Karaman, H., Aktuğ, B. (2019). Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Kahramanmaraş İlinin Afetselliğinin İncelenmesi. TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 17. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, 25-27 Nisan 2019, Ankara.
- Keen, P.G.W. (1980). Adaptive Design For Decision Support Systems. *Acm Sigoa Newsletter*, 1(4-5): 15-25.
- Kumar, S., Havey, T. (2013). Before and after disaster strikes:A relief supply chain decision support framework. *Int. J. Production Economics*, 145: 613-629.
- Lan, S. (2002). Disaster Management Plan. Semiconductor Manufacturing Technology Workshop, Hsinchu, Taiwan, ss. 219-226, doi: 10.1109/SMTW.2002.1197420.
- Lu, Y., Yang, D. (2011). Information exchange in virtual communities under extreme disaster conditions. *Decision Support Systems*, 50: 529-538.
- Memiş, L., Babaoğlu, C. (2020). Acil Durum ve Afet Yönetiminde Süreç Yaklaşımı ve Teknoloji. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4): 776-791.
- Macit, İ. (2018a). Bütünleşik Afet Yönetim Sistemleri İçin Karar Destek Sistemi Geliştirilmesi: Mobil Uygulama Örneği. *Uluslararası Yönetim Bilişim Sistemleri ve Bilgisayar Bilimleri Dergisi*, 2(1):23-41.
- Macit, İ. (2018b). Afetlerde Karar Destek Sistemi: Mobil Uygulama Örneği. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(25): 1909-

1919.

- Macit, İ. (2019). Bütünleşik Afet Yönetiminde Sendai Çerçeve Eylem Planının Beklenen Etkisi. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 5(1): 175-186.
- Moehrle, S. (2012). Generic self-learning decision support system for large-scale disasters. Proceedings of the 9th International ISCRAM Conference, Vancouver, Canada, April 2012.
- Mufana, M.W., Ibrahim, A. (2022). Implementation of Smart Grid Decision Support Systems. *International Digital Organization for Scientific Research*, 7(1): 50-57,
- Power, J. D., (2002). *Decision Support Systems: Concepts and Resources for Managers*. Quorum Books: Westport, CN.
- Rakes, T.R., Deane, J.K., Rees, L.P., Fetter, G.M. (2014). A decision support system for post-disaster interim housing. *Decision Support Systems*, 66: 160-169.
- Rolland, E., Patterson, R.A. Ward, K., Dodin, B. (2010). Decision support for disaster management. *Oper Manag Res*, 3:68–79.
- Skliarov, S., Kaptan, K., Khorram-Manesh, A. (2017). Definition and general principles of disasters. A. Khorram-Manesh (Ed.), *Handbook of disaster and emergency management* içinde (ss. 17-23). Sweden: Kompndiet.
- Sprague, R.H. (1980). A Framework for the Development of Decision Support Systems. *Management Information Systems Research Center*, University of Minnesota, 4(4): 1-26.
- Sufi, F. (2022). A decision support system for extracting artificial intelligence-driven insights from live twitter feeds on natural disasters. *Decision Analytics Journal*, 5:1-12.
- Şimşek, P., Karaismailoğlu, D. (2020). Acil Servislerde Klinik Karar Destek Sistemlerinin Kullanımı. 2. Uluslararası İnovatif Hemşirelik Kongresi – 1. İnovatif Hemşirelik Öğrencileri Sempozyumu, 22-24 2020 (ss.195-198).
- Tuncer, C.O. (2022). Kamu Yönetimi Bağlamında Afet Yönetiminde Örnek Bir Uygulama: AYDES. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 59: 158-180.
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR). (2023). Sendai Framework Terminology On Disaster Risk Reduction. Erişim adresi: <https://www.undrr.org/terminology/disaster> (Erişim tarihi: 23.08.2023).
- World Health Organization (WHO). (2023). Disasters and emergencies. Erişim adresi: <https://www.who.int/teams/integrated-health-services/clinical-services-and-systems/surgical-care/disasters-and-emergencies>. (Erişim tarihi: 23.08.2023).

BÖLÜM 2

TÜRKİYE’DE KATILIM BANKALARININ EKONOMİYE VE EKONOMİK BÜYÜMEYE KATKISI

Ayşen BAKKALOĞLU¹

---

¹ Dr. Dr. Öğretim Üyesi İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Ekonomi Bölümü aysen.bakkaloglu@nisantasi.edu.tr, ORCID No:0000-0002-2500-146X

GİRİŞ

Ekonomik gelişim ve finansal gelişim arasındaki odak noktası, ekonomistlerin araştırmalarında şıkça ele aldıkları konuların başında gelmektedir. Finansal gelişim sürecinin ekonomik büyümeye etkisi sürekli araştırılmaktadır. Bu konunun odak nokta haline gelmesi ülkelerin ekonomik gelişmişlik sürecinin finansal gelişim süreci ile paralellik göstermesinin fark edilmesinden kaynaklıdır. Finansal büyümenin temel etkenlerinin fon arz edenler ve fon talep edenleri bir araya getiren bir ekonomik yapı olduğu ifade edilmektedir. Ekonomik gelişmişlik göstergesi, reel GSYH'nin büyüklüğü olarak ifade edilse de ekonomik ve kültürel, sosyal, politik yapılarında gelişmişlik seviyelerini belirlemektedir (Ünsal, 2009).

Günümüzde ülkelerin gelişmişliği sadece reel GSYH rakamı ile değil, süreçte sağladığı istikrar ve yıllara sâri gelişmesi ile beklenmektedir. Finansal piyasanın ülkelerin ekonomilerinde temel dayanak noktası oluşu piyasa krizlerinde etkisini açıkça göstermektedir. Finansal piyasaların en önemli aracı bankalar, ülkelerin makro ve mikro ekonomilerine doğrudan ve dolaylı katkıları ile ön plana çıkmaktadır. Bankalar finansal piyasalara doğrudan katkı sağlamayan âtil fonların piyasaya kazandırılmasında aktif rol oynamaktadır. Son yıllarda faiz hassasiyetlerinden dolayı finansal sisteme dahil olmayan tasarruf sahiplerinin Katılım bankaları aracılığı ile ekonomiye girişleri hızlanmaya başlamıştır. Katılım bankaları faizsizlik prensibi ile çalışan sosyal ve kültürel olgulara da değer veren kurumlardır (Keskin, 2014).

Katılım bankacılık sistemi sayesinde dünyada hızlıca yükselmekte olan âtil fonları kendi bünyelerine katmak isteyen birçok kuruluş ortaya çıkmıştır. Türkiye'de katılım bankaları son yıllarda devlet destekli olarak devam etmekte ve hızlıca büyümektedir. Katılım bankacılık sisteminin temelde kâr- zarar ortaklığı oluşu ekonomiye farklı bir boyut kazandırmış ve bankalar arasında rekabet ve ürün çeşitliliği getirmesi ile alternatif kanal oluşturmuştur. Türkiye ekonomisine katılım bankacılığının etkileri oldukça fazladır (Kahraman, 2020). Katılım bankacılık sistemi reel ekonomiyi finanse etmesi ile reel ekonomiye doğrudan katkı sağlamaktadır. Çalışmada katılım bankalarının gelişim süreci, ürün yapısı, ekonomiye ve ekonomik büyümeye katkıları ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki dinamik ilişkiyi özellikle katılım bankaları merceğinden incelemektir. Bu araştırma, finansal kalkınmanın ülkelerin daha geniş kalkınma süreci üzerindeki derin etkilerini incelemektedir. Ekonomik kalkınma ve finansal gelişme arasındaki korelasyon yaygın olarak kabul edilmekle birlikte, bu çalışma katılım bankalarının bu çerçevedeki rolünün incelikli bir şekilde anlaşılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, katılım bankalarının büyümesini, sundukları ürünleri ve Türkiye ekonomisine katkılarını değerlendirerek, ekonomik kalkın-

manın itici güçleri olarak önemlerine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Çalışma ayrıca, Türkiye’de finans sektörünün gelişimini ve katılım bankalarının son yıllarda devlet desteğiyle nasıl öne çıktığını incelemektedir. Kâr ve zarar paylaşımını vurgulayan katılım bankalarının ayırt edici özelliklerini ve bu özelliklerin finansal hizmetler için nasıl alternatif bir yol yarattığını araştırmaktadır. Çalışma, katılım bankalarının kendine özgü niteliklerini anlayarak, Türkiye’deki finansal ortamı şekillendirme ve ekonomik büyümeyi teşvik etme potansiyellerini vurgulamayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın önemi, finansal kalkınma ve ekonomik büyüme arasındaki simbiyotik ilişkiyi çevreleyen, süregelen söyleme katkısında yatmaktadır. Konu, bir ülkenin kalkınma yörüngesinin kilit yönlerine değindiği için büyük önem taşımaktadır. Çalışma, ekonomistleri, politika yapıcıları ve finans kurumlarını ilgilendiren merkezi bir konuyu ele almaktadır. Katılım bankaları ile örneklendirilen finansal kalkınmanın ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini anlamak, etkili ekonomi politikaları ve stratejileri oluşturmak için değerli içgörüler sağlar.

Ekonomik istikrarın en önemli endişe kaynağı olduğu bir dönemde, katılım bankalarının finansal sistem içinde dengeleyici güç olarak oynadıkları rol çok önemlidir. Bu çalışma, katılım bankalarının risk paylaşım mekanizmalarını ve etik finansal uygulamalarını inceleyerek, Türkiye’de ekonomik istikrarın artırılmasına yönelik perspektifler sunmaktadır.

Katılım bankalarının öne çıkması, Türkiye piyasasına benzersiz bir finansal model getirmektedir. Bu çalışma, kâr ve zarar paylaşımı esasına dayanan bu bankaların finansal kurumlar arasında nasıl bir rekabet ve ürün çeşitliliği yarattığını değerlendirmektedir. Bu da tüketicilere daha geniş bir seçenek yelpazesi sunmakta ve potansiyel olarak finansal kapsayıcılığı artırmaktadır.

Öte yandan çalışma, Türkiye’de katılım bankalarının büyümesinde devlet desteğinin önemini altını çizmektedir. Devlet girişimlerinin alternatif finansal sistemleri nasıl teşvik edebileceğinin anlaşılması, Türkiye’deki ve benzer stratejileri düşünen diğer ülkelerdeki politika yapıcıları bilgilendirebilir. Zira katılım bankaları reel ekonomiye finansman sağlayarak ekonomik büyümenin desteklenmesinde etkin bir rol oynamaktadır. Bu çalışma, katılım bankalarının Türkiye ekonomisinin çeşitli sektörleri üzerindeki doğrudan etkisini analiz etmektedir.

Özetle, bu çalışmanın, katılım bankalarının kendilerine özgü finansal prensipleri ile Türk finansal sisteminde nasıl önemli bir oyuncu haline geldiklerinin anlaşılmasına yaptığı katkı anlamında önem taşıdığı düşünülmektedir. Bu çalışma, katılım bankalarının büyüme seyrini, sundukları

ürünleri ve ekonomiye katkılarını inceleyerek, ekonomik kalkınmanın desteklenmesindeki rollerine ve bir bütün olarak finansal kalkınma üzerindeki etkilerine ışık tutmaktadır.

1. KATILIM BANKACILIĞI

Genellikle İslami kurallarla uyumlu bankalar olarak adlandırılan katılım bankaları, küresel finans sektöründe önemli oyuncular olarak ortaya çıkmıştır. Faize dayalı işlemleri yasaklayan ve etik finansı vurgulayan kendine özgü finansal ilkeleri, onları geleneksel bankalardan ayırmaktadır. Çalışmada katılım bankalarının ekonomiye ve ekonomik büyümeye katkılarının daha fazla içselleştirilmesi adına, katılım bankalarının tanımı, tarihsel gelişimi, amaçları ve faaliyetleri olmak üzere dört temel boyutu kapsayan kapsamlı bir bakış açısı edinilmelidir.

1.1. Katılım bankalarının Tanımı

Katılım bankaları, İslami finans ilkelerine uygun olarak faaliyet gösteren finansal kuruluşlardır. Bu ilkeler, faizin (riba) yasaklanması ve etik ve ahlaki standartlara bağlılık etrafında döner. Faiz temelli kredilendirme yapan geleneksel bankaların aksine, katılım bankaları müşterileriyle kâr-zarar paylaşımı (PLS) düzenlemeleri yapar. Bu uygulama, risk paylaşımını teşvik etmekte ve bankanın çıkarlarını mevduat sahiplerinin ve yatırımcıların çıkarlarıyla aynı hizaya getirmektedir (Kettell, 2011).

Katılım bankalarının ilkelerinin ayrılmaz bir parçası spekülasyon faaliyetlerinden (gharar) ve aşırı belirsizlikten (maysir) kaçınmaktır. Bu tür bankalar, bankacılık sektöründe finansal istikrarı ve etik davranışı teşvik etmek için spekülasyon veya kumar benzeri faaliyetlerden kaçınarak açık ekonomik hedeflerle işlem yapmaktadır (Iqbal & Mirakhor, 2007).

1.2. Katılım bankalarının Tarihsel Gelişimi

Katılım bankacılığının tarihsel kökenleri İslam'ın ilk günlerine kadar uzanmaktadır. Katılım bankalarının temelini oluşturan İslami finans prensipleri, köklerini Kur'an ve Hadis'te (Hz. Muhammed'in öğretileri ve uygulamaları) bulmaktadır. Bu ilkeler, erken dönem İslam toplumlarında ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde çeşitli şekillerde uygulanmıştır (Hassan & Lewis, 2007). Ancak katılım bankacılığının bugün bilinen çağdaş şekli 20. yüzyılın ortalarında şekillenmeye başlamıştır. İlk modern İslami banka olan Mîr Ghamr Savings Bank'ın 1963 yılında Mısır'da kurulması önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu kurum, kâr paylaşımı ilkeleri temelinde faaliyet göstermiş ve Müslümanların çoğunlukta olduğu diğer ülkelerde katılım bankalarının gelişiminin önünü açmıştır (El-Gamal, 2006).

Katılım bankalarının tarihsel gelişimi, 1975 yılında İslam Kalkınma

Bankası'nın (IDB) kurulması ve Sukuk (İslami tahviller) gibi İslami finansal araçların piyasaya sürülmesiyle devam etmiştir. Bu gelişmeler katılım bankalarının küresel ölçekte yayılmasını kolaylaştırmış ve uluslararası finansal sisteme entegre olmalarını sağlamıştır.

1.3. Katılım bankalarının Amaçları

Katılım bankaları, kendilerini geleneksel bankalardan ayıran birkaç kapsayıcı hedef tarafından yönlendirilir. Bu hedefler şunları kapsar (Parlak, 2022):

Etik Finansın Teşvik Edilmesi: Katılım bankaları, tüm işlemlerde etik ve ahlaki hususları vurgulayarak İslami ilkelere uygun finansal hizmetler sunmayı amaçlar.

Finansal Kapsayıcılığın Kolaylaştırılması: Katılım bankaları, dini inançlar veya erişim eksikliği nedeniyle geleneksel bankacılık sisteminden dışlanmış olabilecek bireylere ve işletmelere finansal hizmetler sunmayı amaçlar.

Ekonomik Kalkınmanın Teşvik Edilmesi: Katılım bankaları, altyapı geliştirme, küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) ve üretken girişimler gibi reel ekonomik faaliyetlerin finansmanına odaklanarak ekonomik büyümeye katkıda bulunur.

Risk Paylaşımı: Bu bankalar, kurum ve müşterileri arasında risk paylaşımını teşvik ederek çıkarları uyumlaştırır ve finansal istikrarı artırır.

Servetin Yeniden Dağılımı: Katılım bankaları, fonları toplumun geneline fayda sağlayan proje ve girişimlere yönlendirerek gelir eşitsizliğini azaltmayı amaçlar.

1.4. Katılım bankalarının Faaliyetleri

Katılım bankaları, birkaç temel alanda kategorize edilebilecek geniş bir faaliyet yelpazesinde yer almaktadır (Gönen & Gökçen, 2017):

Bireysel Bankacılık: Katılım bankaları, tümü İslami ilkelere uygun olarak yapılandırılmış tasarruf hesapları, cari hesaplar ve kişisel finansman dahil olmak üzere bireysel bankacılık hizmetleri sunmaktadır.

Kurumsal Bankacılık: Genellikle Mudarebe ve Murabahah gibi İslami finansal araçları kullanarak işletmelere işletme sermayesi finansmanı, ticaret finansmanı ve proje finansmanını kapsayan finansman çözümleri sunarlar.

Yatırım Bankacılığı: Katılım bankaları, Sukuk ihracını kolaylaştırmak, İslami fonları yapılandırmak ve birleşme ve devralmalar (M&A) ve yatırım projeleri için danışmanlık hizmetleri sağlamak suretiyle yatırım

bankacılığı faaliyetlerinde bulunur.

Varlık Yönetimi: Bu bankalar servet yönetimi ve varlık yönetimi hizmetleri sunmakta ve müşterilerine Şeriat uyumlu ilkelere göre yatırım yapmaları konusunda rehberlik etmektedir.

Gayrimenkul Finansmanı: Katılım bankaları sıklıkla gayrimenkul finansmanı yapmakta ve müşterilerine İslami finans ilkelerine uygun konut finansmanı çözümleri sunmaktadır.

Hazine ve Para Piyasası İşlemleri: Katılım bankaları likiditelerini para piyasası operasyonları aracılığıyla yönetir ve kaynak tahsisini optimize ederken İslami ilkelere uyumu sağlar.

Bu bölümde katılım bankalarının temel ilkeleri, tarihsel seyri, temel hedefleri ve başlıca faaliyetleri de dâhil olmak üzere kapsamlı bir genel bakış sunulmuştur. İlerleyen bölümlerde bu hususların her biri daha ayrıntılı bir şekilde incelenerek katılım bankaları ve bunların finansal sistemler ve ekonomiler üzerindeki etkileri kapsamlı bir şekilde analiz edilecektir.

2. KATILIM BANKACILIĞINDA MEVDUAT VE FON KULLANDIRIM YÖNTEMLERİ

Katılım bankalarının faizsizlik temel prensibine dayalı kendilerine has fon toplama yöntemleri mevcuttur. Fon toplama yöntemleri katılma ve özel cari işlem hesaplarını içermektedir.

Katılım bankaları faiz içermeyen her tür işlem içerisinde TL, yabancı para (YP) ve kıymetli metaller ile ilgili cari hesap ve katılma hesapları oluşturabilmektedir.

Katılım bankalarının fon kaynakların da faizsizlik prensibi önemlidir. Katılım prensibine uygun olmayan fon kaynakları ve şans oyunları, kumar oyunları, terör faaliyetlerinden gelen fonlar bu sisteme dahil edilmez (Kaya, 2010).

2.1. Fon Toplama Yöntemleri

2.1.1. Özel Cari Hesaplar

Mevduat sahiplerin bankaya emanet olarak yatırdığı, istenildiğinde tamamı veya parçalı şekillerde yatırılıp çekilebilen, karşılığında kâr payı talep edilmeyen, TL, YP ve kıymetli maden cinslerini kapsayan hesaplardır. Katılım bankalarında bu hesaplar, tasarruf sahiplerinin kendilerine emanet verdiği borç olarak nitelendirilmektedir (Özkan, 2012).

2.1.2. Katılma Hesapları

Katılım hesabı, tasarruf sahiplerinin katılım bankalarına piyasa koşul-

larına uygun faizsizlik ve helal prensibine uygun olarak, önceden belirlenen vade de kullanılacak ve oluşturulan fonun kâr ve zarar ortaklığı sonucu oluşturulan hesaplardır (Özulucan & Deran, 2009).

Katılma hesaplarında getiri net olmamakla birlikte, vadeden önce belirlenmemektedir. Sadece oluşturulan fon havuzlarının kâr- zarar katılım oranlarını belirlenmektedir. Katılım bankacılık sisteminin kendine özgü katılma hesabı kâr payı dağıtım hesaplama yöntemine sahiptir.

Birim değer, Katılım hesaplarının oluşan kâr –zarar gelişimini gösteren ve kâr ile artan zarar ile azalan bir gösterge olarak ifade edilmektedir. Birim değer oluşturulması adına her bir fonda farklı havuzlar oluşturulmaktadır. Her bir fonun oluşan mevcut aktiflerin toplamının mevcut hesap değerinin toplamına bölünmesi ile bulunan bir birim değeridir (Türkmenoğlu, 2007).

Hesap değeri, katılım bankasının katılma havuzu oluşturduğu ilk gün ve mevduat sahibinin yatırdığı birim değere bölünmesi ile oluşan, bu havuzun azalması veya artmasına istinaden katılma havuz pay hesabı sahiplerinin fon toplamına katılma oranını belirten katsayı birimidir (Kalaycı, 2013).

Birim hesap değeri, yatırılan fon tutarı / birim değer katılma hesabının birim değer ile çarpılması sonunu hesaplanan, fon sahibinin hakkı olan değeri ifade eder. Günümüzde katılma hesap değeri geçerliliğini kurumak ile birlikte katılım bankaları ve devletin yasal vergi kesintisi sonrası müşterilerin hesabına aktarılmaktadır (Geçer, 2023).

2.2. Finansman Ürünleri

2.2.1. Murabaha

Murabaha fon ihtiyacı bulunanların helal ve kesin olan bir malın veya hizmetin katılım bankasına vekalet vererek bankanın ilk satıcısından peşin alarak belli bir kâr payı üzerinden satılmasıyla gerçekleşir. Murabaha finansman sistemi güven esasına dayalı olup işlemlerde dürüstlük oldukça önem arz etmektedir. Murabaha işlemlerine altın, gümüş, kıymetli maden hisseleri ve paranın vadeli işlemlerde murabaha işlemi konu edilemez (Kuru, 2008).

2.2.2. Müşareke

Müşareke, katılım bankalarının fon finansman yöntemlerinden olan temelde müşteri ile proje bazlı veya tamamen ortaklık ilişkisi ile ortaya çıkmıştır. Banka kendi öz sermayesini veya vadesi ortaklığa uygun olan yatırımcıların fon kaynakları ile ortaklık şeklinde ticari ilişki kurma sürecidir. Bu kurulan ortaklık sözleşme ile belirlenen kâr ve zarar ortaklığı şek-

linde olup, karşılıklı güvene dayalıdır (Kaçmaz, 2009). Katılım bankaları ortaklık girişiminde bulunmadan önce fizibilite raporu ve geri dönüşüm raporu hazırlamaktadır.

2.2.3. Mudaraba

Mudaraba, temelde emek - sermaye ortaklığı ile oluşan bir tarafın sermaye koyduğu, diğer tarafın bilgi ve emeğini koyduğu ortaklık ve kâr paylaşımın ortaklıktan önce belirlendiği ortaklık türüdür. Sermayedar ile bilgi ve emek sahibi olanlar arasında kâr paylaşım akit başlamadan önce belirlenir. Zarara sadece sermaye koyan taraf katlanır. Güven ilişkisi önemli olmakla beraber bu ortaklık başlamadan önce teknik analizlerden geçmelidir (Sağlam & Eğri; 2020).

2.2.4. Selem

Selem ödemenin peşin, malın ise veresiye olarak satılmasını ifade eder. Akde konu olan bu finansmanda malın cinsi, miktarı, temel özellikleri, teslim yeri ve teslim tarihi akit öncesi belirlenmesi gerekmektedir (Avcu, 2015). Piyasada örneği olan malın borçlandırılarak mal bedeli pesin olarak ödenen satış sözleşmesidir. Üretilecek olan malın İslam'a uygun olması garar içermemesi oldukça önemlidir.

Genellikle üretim süreci öncesi üreticiye finansal destek sağlamak ve ürünün alıcısına da fiyat dalgalanmasına karşı kendisini koruyabilmektedir. Selem akdi genellikle tarım ekonomisi sisteminde uygulanmaktadır.

2.2.5. Karz-ı Hasen

Karz-ı hasen, ödünç verilen borç şeklinde ifade edilir. Verilen borcun aynı miktarda alınması esas olmakla birlikte, borcun zaman değeri olması nedeni ile enflasyon farkı talep edilebilir. Faizsiz tüketim ödünçü olarak da alınmakta olan karz-ı hasen, genellikle düşük tutarda ve zaman olarak kısa vade söz konusudur (Aktaş, 2016). Karz ı hasen ile yapılan borçlanmalarda İslam'a ve etiğe uygun hareket edilmesi esastır.

Günümüzde finans kuruluşları ve bankalar belli ölçüde personellerine, hac veya umre vazifesini gerçekleştirmek isteyen ihtiyaç sahiplerine kullandırım sağlarlar. Karz veren kurum kar payı amacı bulunmaktadır.

Karz-ı hasen sisteminde 100.000 TL olarak verilen akit 100.000 TL olarak geri alınır. Sadece nakit olarak düşünülmemekle birlikte dilerse 10 torba buğday, 5 çuval un vb. niteliği ve ölçüsü belli olan mallarda bu sistem uygulanabilir.

2.2.6. İstisna

İstisna henüz tamamlanmamış olan belirli bir zaman sonra istenilen şartlara uygun olarak tamamlanması beklenen ve ücreti eser tamamlanmadan ödenmesi şeklinde planlanan sözleşmelerdir (Kazancı, 2020). İstisna üretim veya imal süreci olan akitleri finansa etmekte kullandırımı sağlar.

Özellikle inşaat sektöründe kullanılmakla birlikte, araç, gemi, uçak gibi büyük yapı işlemlerinde kullandırımı sağlanır. Günümüzde konut satımlarında popülerliğini koruduğu gözlemlenmektedir (Kazancı, 2020).

2.3. Gayri Nakdi Kredilerde Kullanılan Ürünler

Katılım bankaları, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) izni ile faaliyetleri arasında teminat mektubu, akreditif ürünleri, çek karnesi vb. faiz içermeyen konularda gayri nakdi kredi işlemlerine gerçekleştirebilir (Ustaoglu, 2014).

2.3.1. Teminat Mektupları

Teminat mektubu, bankanın yurtiçi veya yurt dışında bulunan talep eden müşterilerinin lehine bir malın teslim edilmesi, iş ve taahhüt edilmesi veya bir borcun ödenmesi gibi konularda belirlenen şartlar ve vade de muhatap kuruluşa veya kişilere hitaben verilen banklar tarafından ödeme garantili sözleşme niteliğindeki belgelerden oluşmaktadır (Ustaoglu, 2014).

Müşteri tarafından istenen teminat mektubu müşterinin güvenilirliğini artıran, iş hacminde artış sağlayan, portföyüne yenilik ve gelişmesine yardımcı olan nitelikli belgedir. BDDK'nin aksi bir uygulaması yok ise TL ve YP cinsinden verilmesi mümkündür. Teminat mektupları işin niteliğine, konusuna, vadesine göre ve kesin, geçici, özel metin mektupları olarak talep edilebilmektedir: Konusuna istinaden mal alımı, bayilik, gümrük işlemleri, mahkeme, vergi işlemleri vb. konuları içerebilmektedir. Katılım bankaları teminat mektubu verirken faizsizlik prensibi ve helallik prensibini sıkı olarak takip eder (Ustaoglu, 2014).

2.3.2. Referans Mektupları

Referans Mektupları ağırlıklı inşaat sektörü ve taahhüt işlerinin yapan, bankada tahsis edilmiş limiti ve bu limiti kullanma şartlarını taşıyan müşterilere yönelik düzenlenen gayri nakdi mektup türüdür. TL ve YP olarak da verilmektedir (Ustaoglu, 2014).

2.3.3. Eximbank Teminat Mektupları

Katılım bankaları müşterilerine ihracata yönelik mal ve hizmet üreten imalat veya ithalat yapan şirketlerin Eximbank'ın oluşturduğu kredi fo-

nundan doğrudan temin edecekleri kredileri ile Türk Eximbank tarafından belli bir ciro üstü ihracat yapan firmaların ihracat finansmanı kullandırmak amacı ile düzenlene teminat mektup türlerindedir. Katılım bankalarının iskontolu olan ve faiz içeren Eximbank fonuna teminat mektubu vermemektedir. Eximbank'a verilecek mektupların verilmiş nedeni ve gelen bakiye ile neler yapılacağı beyan üslûne göre bildirilmesi talep edilmektedir (Ustaoğlu, 2014).

3. EKONOMİK BÜYÜME VE KATILIM BANKACILIĞI

Ekonomik büyüme, küresel olarak uluslar için temel bir hedeftir. Bir ülkenin mal ve hizmet üretme kabiliyetindeki artışı temsil eder ve vatandaşları için daha yüksek yaşam standartları sağlar. Ekonomik büyümenin temel kaynaklarının anlaşılması, etkili politikaların şekillendirilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın teşvik edilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

3.1. Ekonomik Büyüme Kavramı ve Bileşenleri

Ekonomik büyüme genellikle bir ekonomide mal ve hizmet üretiminin zaman içinde sürekli olarak artması olarak tanımlanır. Bu genişleme daha yüksek Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) ile sonuçlanır ve genellikle GSYH büyüme oranları olarak ölçülür (Telatar & Terzi, 2010).

3.1.1. Ekonomik Büyümenin Ölçülmesi

Ekonomik büyüme çeşitli göstergelerle ölçülmekte olup, bunlardan en yaygın kullanılanı GSYH'dir. GSYH, belirli bir dönemde bir ülke sınırları içinde üretilen tüm mal ve hizmetlerin toplam parasal değerini ölçer. Diğer göstergeler arasında gelir dağılımının bir ölçüsünü sağlayan kişi başına düşen GSYH de bulunmaktadır (Yetiz & Şimşek, 2017).

3.1.2. Büyüme Kaynağı Olarak Beşeri Sermaye

Beşeri sermaye, bir ülkenin işgücünün sahip olduğu beceri, bilgi ve uzmanlığı ifade eder. Yetenekli ve eğitilmiş bireyler artan üretkenliğe, yeniliğe ve teknolojik ilerlemeye katkıda bulunduğu için, ekonomik büyümenin kritik bir itici gücüdür. Eğitim, beşeri sermayenin geliştirilmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Eğitime yapılan yatırım ve kaliteli eğitim fırsatlarına erişim, bireylerin ekonomik büyümeye etkin bir şekilde katkıda bulunmaları için gereken bilgi ve becerilerle donatılmaları açısından hayati önem taşımaktadır (Uyan, 2019).

3.1.3. Teknolojik İlerleme ve İnovasyon

Teknolojik ilerleme ekonomik büyümenin bir kilit kaynağıdır. Tekno-

lojideki ilerlemeler üretim süreçlerinde verimliliğin artmasına, maliyetlerin düşmesine ve üretimin artmasına yol açar. Bu da pazarları genişleterek ve yeni fırsatlar yaratarak ekonomik büyümeyi teşvik eder (Bozkurt, 2015).

İster ürün geliştirme ister süreç iyileştirme şeklinde olsun inovasyon, teknolojik ilerlemeyi sağlayarak ekonomik büyümeyi besler. Araştırma ve geliştirmeyi, girişimciliği ve bilgi paylaşımını teşvik eden inovasyon ekosistemleri sürdürülebilir büyüme için gereklidir (Şahin, 2020).

3.1.4. Fiziksel Sermayeye Yatırım

Ulaşım, iletişim ve enerji ağlarını da içeren altyapı, ekonomik büyümenin bir diğer hayati kaynağıdır. Altyapıya yapılan yatırımlar, işlem maliyetlerini azaltarak, ticareti kolaylaştırarak ve ticari faaliyetleri destekleyerek bir ülkenin üretken kapasitesini artırır (Kaypak, 2011).

Özel sektörün makine, fabrika ve teknoloji gibi fiziksel sermayeye yaptığı yatırımlar ekonomik büyümeye önemli ölçüde katkıda bulunur. Sermaye yatırımı verimlilik artışına yol açarak işletmelerin daha verimli üretim yapmasını sağlar (Yardımcıoğlu, 2012).

3.1.5. Doğal Kaynaklar ve Sürdürülebilirlik

Madenler, arazi ve enerji kaynakları gibi doğal kaynaklar da ekonomik büyümeye katkıda bulunabilir. Ancak, uzun vadeli büyümeyi sağlamak ve “kaynak lanetinden” kaçınmak için bu kaynakların yönetimi sürdürülebilir olmalıdır (Alkan, 2019).

Sürdürülebilir kaynak yönetimi, doğal kaynakların sorumlu bir şekilde çıkarılmasını ve kullanılmasını, çevresel etkilerin en aza indirilmesini ve kaynak gelirlerinin ekonominin çeşitlendirilmiş sektörlerine yeniden yatırılmasını içerir (Veral & Yiğitbaşıoğlu, 2018).

Ekonomik büyüme, beşeri sermaye, teknolojik ilerleme, fiziksel sermayeye yatırım ve sorumlu kaynak yönetimi gibi faktörlerin bir araya gelmesiyle sağlanır. Politika yapımcılar ve akademisyenler sürdürülebilir ve kapsayıcı ekonomik kalkınma için stratejiler oluştururken bu kaynakları göz önünde bulundurmalıdır.

3.2. Bankaların Ekonomik Büyümeye Etkileri

Bankalar, modern ekonominin ayrılmaz kurumlarıdır ve tasarruf sahipleri ile borç alanlar arasındaki boşluğu dolduran araçlar olarak hizmet verirler (Mishkin, 2018). Bankaların önemi finansal işlemlerin ötesine geçer; ekonomik büyüme ve kalkınmanın desteklenmesinde çok önemli bir rol oynarlar.

3.2.1. Sermaye Oluşumunun Kolaylaştırıcıları Olarak Bankalar

Bankaların temel işlevlerinden biri, bireyler ve işletmelerde tasarrufları harekete geçirmektir (Mishkin, 2018). Bankalar, çeşitli mevduat ürünleri sunarak bireyleri gelirlerinin bir kısmını tasarruf etmeye teşvik eder. Bu tasarruf havuzu, yatırımlar için gerekli sermayeyi sağlayarak ekonomik büyümeyi teşvik eder.

Bankalar, tasarruf edilen bu fonların üretken yatırımlara tahsis edilmesine aracılık eder. Kredi verme sürecinde, borçluların kredi itibarını değerlendirir ve sermayeyi getiri sağlama potansiyeli olan projelere, işletmelere ve girişimlere yönlendirirler (Beck, Demirgüç-Kunt ve Levine, 2000). Sermayenin bu şekilde etkin tahsisi ekonomik büyüme için elzemdir.

3.2.2. Finansal İstikrar ve Aracılık

Bankalar, finansal risklerin yönetilmesi ve azaltılmasında çok önemli bir rol oynar. Fonları geniş bir borçlu ve yatırım yelpazesine yayarak risk çeşitlendirmesini kolaylaştırırlar. Bu risk yönetimi işlevi, olumsuz ekonomik olayların etkisini azaltarak finansal istikrarı artırır (Rajan, 2005).

Bankalar, vadesiz mevduat ve kısa vadeli krediler gibi bir dizi finansal ürün sunarak ekonomiye likidite sağlar (Mishkin, 2018). Bu likidite, işletmelerin ve bireylerin ihtiyaç duyduklarında fonlara erişimini sağlayarak ekonomik faaliyeti ve istikrarı teşvik eder.

3.2.3. Bankalar ve Girişimcilik

Girişimciler sermayeye erişim için genellikle bankalara güvenirliler (Berger & Udell, 2002). Bankalar, yeni girişimcilerin ve küçük işletmelerin faaliyetlerini başlatmalarını ve genişletmelerini sağlayan krediler ve kredi limitleri sağlar. Finansmana bu erişim girişimciliği ve inovasyonu körükleyerek ekonomik büyümeyi teşvik eder.

Bankalar işletmelere danışmanlık hizmetleri sunarak finansal planlama, risk yönetimi ve yatırım stratejileri konularında yardımcı olur (Mishkin, 2018). Bu hizmetler işletmelerin başarısına katkıda bulunur ve canlı bir girişimcilik ekosistemini teşvik eder.

Bankalar ekonomik büyümeye önemli katkılarda bulunurken, aynı zamanda zorluklarla da karşı karşıya kalırlar. Finansal düzenleme, banka iflasları riski ve finansal kriz potansiyeli gibi konular ihtiyatlı yönetim ve gözetim gerektirir (Beck, Demirgüç-Kunt, & Levine, 2000).

Bankalar modern ekonomi için vazgeçilmezdir; sermaye oluşumunu kolaylaştıran, finansal istikrarı sağlayan ve girişimciliği teşvik eden araçlar olarak hizmet verirler. Katkıları sadece finansal işlemlerin ötesine geçmektedir; ekonomik büyüme ve kalkınmanın teşvik edilmesinde önemli ortaklardır.

3.3. Katılım bankalarının Ekonomik Büyüme Etkileri ve Türkiye

Kökleri İslami finans ilkelerine dayanan katılım bankaları, bankacılığa getirdikleri benzersiz yaklaşım nedeniyle dünya çapında önem kazanmıştır (Iqbal & Mirakhor, 2007). Dinamik bir ekonomiye sahip olan Türkiye, İslami finans ilkeleri çerçevesinde faaliyet gösteren katılım bankalarının istikrarlı büyümesine tanıklık etmektedir. Katılım bankaları, etik ve faizsiz uygulamalara dayalı alternatif bir bankacılık sistemi sunarak Türkiye'nin finans sektöründe öne çıkmıştır. Bu bankalar, etik ve faizsiz finansal uygulamalara bağlılıkları ile geleneksel bankalardan ayrılırlar. İslami finans ilkeleri katılım bankalarının temelini oluşturmaktadır. Bu ilkeler arasında faizin (riba) yasaklanması, etik ve sosyal açıdan sorumlu finansal işlemlerin teşvik edilmesi yer almaktadır (Iqbal & Mirakhor, 2007). Katılım bankaları bu ilkelere uygun olarak faaliyet göstermekte ve uygulamalarını İslam ahlakı ile uyumlu hale getirmektedir. Katılım bankaları çok çeşitli şeriat uyumlu finansal ürün ve hizmetler sunmaktadır (El Qorchi, 2005). Bunlar arasında Mudarabah (kâr paylaşımı), Musharakah (ortaklık), Ijarah (leasing) ve Sukuk (İslami tahviller) yer almaktadır. Bu ürün ve hizmetler, İslami finans ilkelerine bağlı kalarak hem bireylerin hem de işletmelerin finansal ihtiyaçlarını karşılamak üzere tasarlanmıştır.

Katılım bankacılığı, Türkiye'de 1980'lerde özel finans kurumlarının kurulmasıyla başlayan görece uzun bir geçmişe sahiptir. Katılım bankaları için resmi tanınma ve düzenleyici çerçeve 2000'li yıllarda oluşturulmuştur (Akgün vd., 2018). Son on yılda, Türkiye'deki katılım bankaları hem piyasadaki varlıkları hem de sundukları hizmet yelpazesi açısından önemli bir büyüme ve genişleme yaşamıştır (Düzakın, 2017). Bu büyüme, katılım bankalarını Türkiye'deki finans ortamına önemli katkılarda bulunan kurumlar haline getirmiştir.

3.3.1. Tasarrufların Harekete Geçirilmesi

Katılım bankalarının temel rollerinden biri, bireylerden ve işletmelerden tasarrufları harekete geçirmektir (Iqbal & Mirakhor, 2007). Katılım bankaları, çeşitli mevduat hesapları ve yatırım ürünleri aracılığıyla insanların paralarını etik bir şekilde biriktirmeye teşvik eder. Bu tasarruf havuzu, üretken yatırımlar için kritik bir fon kaynağı olarak hizmet eder. Türkiye'deki katılım bankaları, bireylerin ve işletmelerin tasarruflarının harekete geçirilmesinde hayati bir rol oynamaktadır (Demirguc-Kunt & Merrouche, 2010). Şeriata uygun çeşitli mevduat ürünleri sunarak etik ve faizsiz bankacılık alternatifleri arayan müşterileri kendilerine çekmektedirler. Bu durum, katılım bankacılığı sektöründe önemli miktarda fon birikmesine yol açmıştır.

3.3.2. Etkin Sermaye Tahsisi

Katılım bankaları, sermayenin ekonominin üretken sektörlerine verimli bir şekilde tahsis edilmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır (Kahf, 2001). Potansiyel borçluların kredi değerliliğini değerlendirir ve fonları sürdürülebilir büyüme potansiyeline sahip projelere ve işletmelere yönlendirirler. Sermayenin bu şekilde etkin tahsisi ekonomik kalkınma için elzemdir. Etkin sermaye tahsisi, Türkiye'deki katılım bankalarının ayırt edici özelliğidir (Akgün vd., 2018). Biriken bu fonları üretken yatırımlara yönlendirerek ekonomik büyümeyi desteklemektedirler. Mudarebe ve Muşaraka gibi risk paylaşım sözleşmeleri aracılığıyla katılım bankaları, sermayenin büyüme potansiyeli olan girişimlere yönlendirilmesini sağlamaktadır.

3.3.3. Risk Paylaşım İlkeleri

İslami finans, banka ve müşterileri arasında risk paylaşımını vurgular (Iqbal & Mirakhor, 2007). Müşareke ve Mudarebe sözleşmelerinde kâr ve zararlar banka ve müşteri arasında paylaşılır. Bu risk paylaşımı yaklaşımı finansal istikrarı desteklemekte ve ahlaki tehlike riskini azaltmaktadır.

3.3.4. Finansal Krizlere Karşı Dayanıklılık

Katılım bankaları, tasarımları gereği, finansal krizlere karşı daha dirençli olma eğilimindedir (El Qorchi, 2005). Spekülatif ve yüksek kaldıraçlı işlemlerden kaçınmaları, geleneksel bankalarla ilişkili sistemik riski azaltır. Bu esneklik genel finansal istikrara katkıda bulunur.

3.3.5. Finansal Erişimin Genişletilmesi

Katılım bankaları, küreselde finansal tabana yayılmanın genişletilmesinde önemli adımlar atmıştır (Iqbal & Mirakhor, 2007). Bu duruma paralel olarak, Türkiye'deki katılım bankalarının da finansal tabana yayılma konusunda gösterdiği başarı çok önemlidir (Düzakın, 2017). Etik veya dini kaygılar nedeniyle geleneksel bankacılık sektöründen dışlanmış olabilecek bireyler ve işletmeler için bankacılık hizmetlerine erişim sağlayarak daha geniş bir finansal tabana yayılmaya katkıda bulunurlar.

3.3.6. Sosyal Sorumluluk Sahibi Bankacılık

Katılım bankaları genellikle sağlık, eğitim ve yenilenebilir enerji gibi sektörlerde etik yatırımlar da dahil olmak üzere sosyal açıdan sorumlu bankacılık uygulamalarında bulunurlar (El Qorchi, 2005). Bu yaklaşım, sosyal ve çevresel sorumluluk ilkeleriyle uyumludur.

3.3.7. Girişimciliğin Finansmanı

Katılım bankaları, girişimciliğin ve küçük ve orta ölçekli işletmelerin

(KOBİ'ler) finansmanında hayati bir rol oynamaktadır (Kahf, 2001). İşletmelerin büyümesini ve gelişmesini destekleyen, girişimciliği teşvik eden etik ve faizsiz finansman seçenekleri sunarlar.

3.3.8. Ekonomik Büyüme Katkı

Katılım bankalarının girişimciliği ve KOBİ'leri desteklemesi ekonomik büyüme önemli katkı sağlamaktadır (Iqbal & Mirakhor, 2007). KOBİ'ler ekonomik kalkınmanın lokomotifleri olarak kabul edilmekte ve katılım bankaları, geleneksel faizli kredilere başvurmadan çok ihtiyaç duyulan sermayeye erişimlerini sağlamaktadır.

3.3.9. Küresel Genişleme

Katılım bankaları, sınır ötesi yatırım ve ekonomik büyüme için fırsatlar sunarak, giderek küresel çapta genişlemektedir (Iqbal & Mirakhor, 2007). İslami etik ve faizsiz ilkelerle faaliyet gösteren katılım bankaları ekonomiye önemli katkılarda bulunmakta ve ekonomik büyümenin teşvik edilmesinde hayati bir rol oynamaktadır (El Qorchi, 2005). Sermaye seferberliği, risk paylaşımı, finansal kapsayıcılık, girişimcilik ve sosyal sorumlu bankacılığa yaptıkları vurgu, onları sürdürülebilir ve kapsayıcı ekonomik kalkınma arayışında önemli oyuncular olarak konumlandırmaktadır. Türkiye'deki katılım bankaları, faizsiz finans ilkeleri doğrultusunda ülke ekonomisine önemli katkılarda bulunmakta ve ekonomik büyümenin itici güçleri olarak ortaya çıkmaktadır. Katılım bankalarının sermaye mobilizasyonu, finansal kapsayıcılık, risk paylaşımı, girişimcilik ve etik bankacılık konularına verdikleri önem, Türkiye'nin sürdürülebilir ve kapsayıcı ekonomik kalkınma hedefleriyle örtüşmektedir.

3.3.10. İstatistiksel Veriler

Finansal piyasaların temel taşlarından olan bankacılık sistemindeki gelişmeler ülke ekonomileri doğrudan etkilemektedir. Bankacılık sektöründeki gelişim ve teknolojinin artışı ile ekonomik gelişme sürecinde katkı sağlamıştır. Dünyadaki küreselleşme süreci ülkeler arası ekonominin gelişmesine olanak sağlaması ile finans sektöründe gelişme süreci hızlanmıştır (Akpınar ve Kara, 2021).

Bankacılık sektöründe gerçekleşen krizler de ülke ekonomilerini doğrudan etkilemektedir. Türkiye ekonomisinin dalgalı seyri yatırımcılar nezdinde sıkıca takip edilmektedir.

Türkiye'de finansal sistemin en önemli finansman kaynağı bankacılık sisteminin yarattığı finansman kaynağı olduğu saptanmıştır. Türkiye de birçok yatırım ve tüketim harcamaları da genellikle banka kredisi ile finanse edildiği saptanmıştır. Bu sisteme dahil olan 3'ü kamusal , 3'ü yabancı

sermayeli olmak üzere 6 katılım bankası hizmet vermektedir.

Türkiye’de Katılım bankacılık sisteminin 2023 Temmuz ayı göstergeleri aşağıdaki gibidir (Türkiye Katılım Banka, 2023):

- Toplanan fon büyüklüğü: 1.018 Milyar TL
- Kullanılan fon büyüklüğü: 706 Milyar TL
- Toplam aktifler büyüklüğü : 1.366 Milyar TL
- Özkaynak büyüklüğü : 102.8 Milyar TL
- Personel sayısı: 18.490 kişi
- Şube sayısı: 1.406 adet

Türkiye’de Bankacılık sisteminin 2023 Temmuz ayı göstergeleri aşağıdaki gibidir (Türkiye Katılım Banka, 2023):

- Toplanan fon büyüklüğü: 10.349 Milyar TL
- Kullanılan fon büyüklüğü: 8.911 Milyar TL
- Toplam aktifler büyüklüğü : 16.384 Milyar TL
- Özkaynak büyüklüğü : 1.565.468 Milyar TL
- Personel sayısı: 206.986 kişi
- Şube sayısı: 11.055 adet

Tablo 3.1 2012-2023 Katılım Bankaları ve Mevduat Bankaları Aktif Büyüklük Verileri

Yıl	Ay	Mevduat Bankaları Değer (Milyon TL)	Katılım Bankaları Değer (Milyon TL)	Katılım Bankalarının Sektöre Oranı
2023	5	14,118,489.0	1,366,442.0	% 8.34
2022	12	12,337,664.0	1,187,613.0	% 8.0
2021	12	7,882,807.0	717,338.0	% 7.78
2020	12	5,281,462.0	437,146.0	% 7.16
2019	12	3,904,022.0	284,459.0	% 6.33
2018	12	3,403,305.0	206,931.0	% 5.35
2017	12	2,922,704.0	160,136.0	% 4.92
2016	12	2,455,366.0	132,874.0	% 4.87
2015	12	2,130,601.0	120,183.0	% 5.1
2014	12	1,805,438.0	104,319.0	% 5.23
2013	12	1,566,190.0	96,075.0	% 5.55
2012	12	1,247,653.0	70,279.0	% 5.13

Tablo 3.1’de belirtildiği üzere 2012’den itibaren Katılım Bankalarının aktif büyüklükleri Bankacılık sektöründeki payı her yıl düzenli olarak artış göstermektedir. Katılım bankacılık sisteminin aktif büyüklük payı hedefi %15 olarak hedeflenmektedir (Türkiye Katılım Banka, 2023).

SONUÇ

Bankacılığın temelleri milattan önceki döneme kadar dayanmaktadır. Tasarruf sahipleri birikimlerini güvenli bir yere emanet edebilme arayışı içinde olması bankacılık faaliyetlerinin başlanmasına sebep olmuştur. Bankacılık sisteminin oluşumunda toplumların dini ve sosyal kimliklerinin de etkinlikleri görülmektedir. İslamiyet dinindeki faiz yasağı faizsiz bankacılık sisteminin oluşturulmasına zemin hazırlamıştır.

İslam coğrafyasında başlayan faizsiz finans sistemleri günümüzde yaygınlaşmaya devam etmektedir. Faiz hassasiyeti bulunan fon sahipleri atıl mevduatlarını katılım bankacılık sistemi ile reel ekonomiye dolaylı veya doğrudan aktarım sağlamaya başlamışlardır. İslam Kalkınma Bankasının kurulması ile katılım bankacılık sistemi ortak bir zeminde buluşturulmaya çalışılmaktadır.

Bankaların genel anlamda ekonomiye ve büyümeye katkıları her zaman büyük olmuştur. Geleneksel bankalar ve katılım bankalarından oluşan finans sektörü, dünya çapında ulusların ekonomik kalkınmasında temel bir rol oynamaktadır. Bu kurumlar, fonların tasarruf sahiplerinden borç alanlara kanalize edilmesinde, yatırımların kolaylaştırılmasında ve ekonomik faaliyetlerin yönlendirilmesinde etkili olmaktadır. Bu metin, hem bankaların hem de katılım bankalarının ekonomilere ve ekonomik büyümeye olan temel katkılarını, özellikle Türkiye özelindeki hassasiyetlere odaklanarak incelemektedir. Bankalar, fon fazlası olan bireyler (tasarruf sahipleri) ile sermaye ihtiyacı olanlar (borç alanlar) arasındaki boşluğu dolduran araçlar olarak modern ekonomilerin temel taşıdır. Finansal işlemlerin ötesine geçen çok yönlü roller oynayarak ekonomik büyüme ve kalkınmayı önemli ölçüde etkilerler (Berger & Udell, 2002). Bankalar, finansal araçlar olarak hane halklarının ve işletmelerin tasarruflarını harekete geçirir (Demirgüç-Kunt & Levine, 1996). Bankalar çeşitli mevduat ürünleri sunarak bireyleri gelirlerinin bir kısmını tasarruf etmeye teşvik eder ve böylece yatırımlar için kullanılabilir bir fon rezervi yaratır. Bu sermaye mobilizasyonu ekonomik büyüme için hayati önem taşımaktadır. Etkin sermaye tahsisi bankaların bir diğer kritik işlevidir (Beck, Demirgüç-Kunt, & Levine, 2000). Borçluların kredi değerliliğini değerlendirir ve sermayeyi getiri sağlama potansiyeli olan projelere, işletmelere ve girişimlere yönlendirirler. Kaynakların üretken sektörlere tahsisi ekonomik kalkınmayı körükler. Ayrıca, bankalar finansal riskleri çeşitlendirerek risk yönetimini kolaylaştırır. Fonları geniş bir borçlu ve yatırım yelpazesine yayarak olum-

suz ekonomik olayların etkisini azaltırlar (Rajan, 2005). Bu risk yönetimi işlevi, sürdürülebilir ekonomik büyüme için bir ön koşul olan finansal istikrarı artırır. Bankalar, vadesiz mevduat ve kısa vadeli krediler gibi çeşitli finansal ürünler sunarak ekonomiye likidite sağlar (Mishkin, 2018). Bu likidite, işletmelerin ve bireylerin ihtiyaç duyduklarında fonlara erişimini sağlayarak ekonomik faaliyeti ve istikrarı teşvik eder.

Katılım bankacılık sistemi geleneksel bankacılık sisteminin hem alternatifini hem de finansal bankacılık sisteminin tamamlayıcısı konumuna gelmiştir. Katılım bankaları finansal piyasalar içinde hacmi günden güne artmakta olan kurumlar haline gelmiştir.

İslami hassasiyetler konusunda öne çıkan bankalar olarak da bilinen katılım bankaları, bankacılığa getirdikleri benzersiz yaklaşım nedeniyle son yıllarda önem kazanmıştır (Iqbal & Mirakhor, 2007). Bu kurumlar, etik ve faizsiz finans ilkelerine dayalı olarak faaliyet göstermekte ve bu yönleriyle geleneksel bankalardan ayrılmaktadır. Bu kurumların ekonomilere ve ekonomik büyümeye katkılarının anlaşılması büyük önem taşımaktadır. İslami finans ilkeleri faizi (riba) yasaklar ve etik ve sosyal açıdan sorumlu finansal işlemleri vurgular (Iqbal & Mirakhor, 2007). Katılım bankaları bu ilkelere uygun olarak faaliyet göstermekte ve kendine özgü bir dizi finansal ürün ve hizmet sunmaktadır. Katılım bankalarının temel işlevlerinden biri, bireyler ve işletmelerin tasarruflarını harekete geçirmektir (Iqbal & Mirakhor, 2007). Çeşitli mevduat hesapları ve yatırım ürünleri aracılığıyla etik tasarrufları teşvik ederler. Bu tasarruf havuzu, yatırımlar için gerekli sermayeyi sağlayarak ekonomik büyümeyi teşvik eder. Etkin sermaye tahsisi, katılım bankalarının önemli bir gücüdür (Akgün vd., 2018). Borçluların kredi değerliliğini değerlendirir ve fonları etik ve İslam'a uygun kriterlere uyan projelere, işletmelere ve girişimlere yönlendirirler. Bu sermaye tahsisi, yatırımların etik değerlerle uyumlu sektörlerde yapılmasını sağlayarak sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya katkıda bulunur.

Risk paylaşımı İslami finansın temel ilkelerinden biridir (Iqbal & Mirakhor, 2007). Katılım bankaları, kâr ve zararın banka ile müşteri arasında paylaşıldığı Mudarebe ve Müşareke gibi risk paylaşım sözleşmelerini kullanmaktadır. Bu risk paylaşımı yaklaşımı finansal istikrarı teşvik etmekte ve ahlaki tehlike riskini azaltarak ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Ayrıca katılım bankaları, girişimciler ve küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) için etik ve faizsiz finansmana erişim sağlamaktadır (Akgün vd., 2018). Girişimciliğe verilen bu destek inovasyonu teşvik etmekte, istihdam yaratmakta ve ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır.

Türkiye'de hem geleneksel bankalar hem de katılım bankaları ülke ekonomisinin şekillenmesinde ve ekonomik büyümenin desteklenmesinde önemli roller oynamıştır. Türkiye'deki konvansiyonel bankalar, tasarrufla-

rın harekete geçirilmesinde ve sermayenin çeşitli sektörlerle yönlendirilmesinde önemli rol oynamıştır. Ayrıca işletmelere finansman sağlanmasında da aktif rol oynayarak ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmuşlardır. Türk bankacılık sektörü önemli reformlar geçirmiş ve yıllar içinde önemli bir büyümeye tanık olmuştur (Karadeniz & Yüksel, 2015). Öte yandan, katılım bankaları Türkiye’de finansal tabana yayılmanın genişletilmesinde önemli adımlar atmıştır. Etik veya dini kaygılar nedeniyle geleneksel bankacılık sektöründen dışlanmış olabilecek bireyler ve işletmeler için bankacılık hizmetlerine erişim sağlamaktadırlar. Bu kapsayıcılık, hükümetin tüm vatandaşlar için finansal erişimi artırma hedefiyle uyumludur (Ergeç, 2021). Ayrıca, Türkiye’deki katılım bankaları girişimciliği ve KOBİ’leri aktif olarak desteklemekte, yeni kurulan şirketlerin ve KOBİ’lerin büyüme ve istihdam yaratma amacıyla sermayeye erişimini sağlayan faizsiz finansman seçenekleri sunmaktadır (Karadeniz & Yüksel, 2015). KOBİ’ler Türkiye’de ekonomik kalkınmanın lokomotifi olarak kabul edildiğinden bu destek hayati önem taşımaktadır.

Türkiye’de Albaraka Türk Katılım bankasının faaliyete girmesi ile 1984 yılında katılım bankacılık faaliyetleri başlamış ve günümüzde devletin desteği ile sayıca artmıştır.

Katılım bankalarının toplam bankacılık sistemindeki payı 2023 Temmuz ayı verilerine göre %8,34 aktif büyüklüğü sahiptir ve bu payın kısa vadede %15’e çıkarılması amaçlanmaktadır. Katılım bankacılığının gelişmesi adına Türkiye Katılım Banka kurulmuştur (TKBB). Katılım bankacılığı finansal okur yazarlık süreci artış göstermektedir. Türkiye de katılım bankaları ulusal ve uluslararası fon toplama yetileri olan bankalar arasında olduğu gözlemlenmektedir.

Katılım bankaları bankacılık sistemine kazandırdığı yenilikçi ürünler ile rekabet artışı atıl fonların kazandırılması, istihdam artışı, kayıt dışı ekonominin azaltılması ve atıl fonların kazandırılmasına zemin oluşturmuştur. Ülkemizin katılım bankacılık sisteminin ürünlerin geliştirmesi ve müşteri sayısının artırılması katılım bankacılığının hedeflerine daha kısa sürede ulaşmasına yardımcı olacaktır.

Sonuç olarak, ister geleneksel ister katılım bankaları olsun, bankalar ekonomik büyümenin ayrılmaz bir parçasıdır. Tasarrufları harekete geçirir, sermayeyi verimli bir şekilde tahsis eder, risk yönetimini kolaylaştırır ve ekonomiye likidite sağlarlar. Katılım bankaları, etik ve faizsiz yaklaşımlarıyla finansal katılımı ve sosyal sorumlu bankacılığı daha da teşvik etmektedir. Türkiye örneğinde, her iki banka türü de ülkenin ekonomik kalkınmasına önemli katkılarda bulunmuş, bu süreçte girişimciliği ve finansal katılımı teşvik etmiştir.

REFERANSLAR

- Akgün, U., Doğan, B., & Taşcı, K. (2018). Financial Performance of Participati-on Banks: Evidence from Turkey. *Journal of International Studies*, 11(3), 111-122.
- Akpınar, S., & Kara, M. (2021). Bankacılık sektörü kredileri ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*, 8(18), 67.
- Aktaş, M. (2016). Muşaraka sukuk ve türk hukukunda düzenlenişi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 0(8), 1-48.
- Alkan, S. (2019). *Venezuela Ekonomisinde Yaşanan Gelişmelerin Hollanda Hastalığı Bağlamında İncelenmesi*(Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Avcu, E. C. (2015). *Katılım bankacılığı ve Sukuk Modelleri*. Yüksek Lisans Tezi, Isparta : Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Levine, R. (2000). A New Database on Financial Development and Structure. *The World Bank Economic Review*, 14(3), 597-605.
- Berger, A. N., & Udell, G. F. (2002). Small Business Credit Availability and Relationship Lending: The Importance of Bank Organizational Structure. *The Economic Journal*, 112(477), F32-F53.
- Bozkurt, C. (2015). Türkiye’de bilgi-iletişim, eğitim, sağlık ve ekonomik büyüme ilişkisi: ampirik bir yaklaşım. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 45-56.
- Demirguc-Kunt, A., & Merrouche, O. (2010). Islamic Banking and Finance: Recent Empirical Literature and Directions for Future Research. *World Bank Policy Research Working Paper*, (5446).
- Düzakın, E. (2017). *Islamic Finance in Turkey: Legal Framework and Banking Practices*. In *Economic and Social Development (Book of Proceedings)*, 1, 12-22.
- El Qorchi, M. (2005). Islamic Finance Gears Up. *Finance & Development*, 42(4), 50-53.
- El-Gamal, M. A. (2006). *Islamic Finance: Law, Economics, and Practice*. Cambridge University Press.
- Geçer, T. (2023). Katılım bankalarında Havuz Problemi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 74-95.
- Gönen, İ., & Gökçen, G. (2017). Katılım bankalarının finans sektörü içindeki yeri ve katılım bankalarına yönelik müşteri algısı. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 61-77.
- Hassan, M. K., & Lewis, M. K. (2007). *Handbook of Islamic Banking*. Edward Elgar Publishing.
- Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2007). *An Introduction to Islamic Finance: Theory and*

Practice. John Wiley & Sons.

- Kaçmaz, A. (2009), *Katılım bankalarının 2005-2008 Yılları Arasında Türk Bankacılık Sektöründeki Gelişimi*, İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kahf, M. (2001). *Financing Small and Micro Enterprises: The Role of Islamic Financial Institutions*. Islamic Development Bank, Islamic Research and Training Institute.
- Kahraman, Y. E. (2020). Katılım bankacılığının Türkiye'deki gelişimi ve geleceği. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 4(10), 55-71.
- Kalaycı, İ. (2013). Katılım bankacılığı: Mali Kesimde Nasıl Bir Seçenek?.
- Kaypak, Ş. (2011). Küreselleşme sürecinde sürdürülebilir bir kalkınma için sürdürülebilir bir çevre. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2011(1), 19-33.
- Kazancı, F. (2022). Katılım bankacılığı İhracat Finansmanında Selem ve İstisna Yöntemlerinin Kullanımı ve Karşılaştırmalı Analizi. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 8(2), 409-442.
- Keskin, M. (2014). *Katılım bankalarında kurumsal sosyal sorumluluk* (Master's thesis, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı).
- Kettell, B. (2011). *Introduction to Islamic Banking and Finance*. John Wiley & Sons.
- Kuru, H. (2018). *Geçmişte ve günümüzde finansman yöntemi olarak murabaha* (Master's thesis, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü).
- Mishkin, F. S. (2018). *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets* (12th ed.). Pearson.
- Özkan, H. (2012). *Katılım bankacılığının klasik bankalarla karşılaştırılması ve muhasebe uygulamaları* (Master's thesis, Niğde Üniversitesi).
- Özulucan, A., & Deran, A. (2009). Katılım bankacılığı ile Geleneksel Bankaların Bankacılık Hizmetleri ve Muhasebe Uygulamaları Açısından Karşılaştırılması/The Comparison of Participation Banking and Traditional Banking on the Perspective of Banking Services and Accounting Applications. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 85-108.
- Parlak, F. (2022). *Katılım bankacılığında davranışsal finans etkisi*(Master's thesis, Altınbaş Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).
- Rajan, R. G. (2005). Has Financial Development Made the World Riskier? *Proceedings of the Jackson Hole Symposium*, Federal Reserve Bank of Kansas City.
- Sağlam, M. S., & Eğri, T. (2020). Mudarebe Finansmanının Katılım bankalarında Uygulanmasının Ahlaki Risk Yönünden Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 6(2),

197-226.

- Şahin, Z. (2020). AR-GE ve inovasyon faaliyetlerinin büyüme ile ilişkisi: KO-Bİ'ler üzerine bir inceleme.
- Telatar, O. M., & Terzi, H. (2010). Nüfus ve eğitimin ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye üzerine bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 197-214.
- TBKK (2023). 15 Ağustos 2023 tarihinde <https://tkbb.org.tr/sayfalar/sector-bilgileri> adresinden alındı.
- Türkmenoğlu, R. E. (2007). *Katılım bankacılığı ve Türkiye'deki finansal yapı* (Master's thesis, Kırıkkale Üniversitesi).
- Ustaoglu, D. (2014). *Türkiye'de katılım bankacılığı sektöründeki yeri ve önemi* (Master's thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Uyan, B. (2019). Ekonomik Büyüme Kuramlarının Bölgesel Ekonomik Gelişme Açısından İncelenmesi ve Türkiye'de Bölgesel Ekonomik Gelişme. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 6(2), 129-142.
- Ünsal, E. (2009). *Makro İktisat*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Veral, E. S., & Yiğitbaşıoğlu, H. (2018). Avrupa Birliği atık politikasında atık yönetiminden kaynak yönetimi yaklaşımına geçiş yönelimleri ve döngüsel ekonomi modeli. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 6(1), 1-19.
- Yardımcıoğlu, F. (2012). *Eğitim harcamaları, ekonomik büyüme ve gelir dağılımı ilişkisi* (Doctoral dissertation, Sakarya Üniversitesi (Turkey)).
- Yetiz, F., & Şimşek, K. (2017). Finansal Derinleşmede Bankacılık Sisteminin Rolü. *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (26), 1-29.

BÖLÜM 3

ÜRETİM BÖLÜMÜNDE VARDIYA SİSTEMİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ

Sinan AKKOYUN¹, Gülten DEMİRTÜRK²

---

1 Öğrenci, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Ana Bilim Dalı Uluslararası Ticaret ve Lojistik, akkoyun.sinan@hotmail.com

2 Öğrenci, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Ana Bilim Dalı Uluslararası İşletme Yönetimi, gultendemirturk54@gmail.com

GİRİŞ

Stratejik kapasite planlaması, tesislerin uzun vadede, tipik olarak birkaç yıl içinde mevcudiyeti ile ilgilidir. Bu nedenle, genellikle şirketin sonuçları üzerinde güçlü bir etkiye sahip olan ve bir kez uygulandığında ancak yüksek maliyetlerle geri alınabilecek kararları içerir.

Vardiyalı çalışma, imalat endüstrisinde ve hizmet endüstrisinde işle ilgili çok sayıda makalenin bir yöntemi olarak uzun süredir kullanılmaktadır. vardiya çizelgeleme yayınlanmıştır (Lau, 1996) ve iş vardiyasının işçiler ve onların nasıl yönetileceği üzerindeki birçok ve önemli etkisi, iş gücü planlamasına ilişkin kararların üretim kapasitesi üzerindeki bariz etkisine rağmen, ders kitapları veya araştırma makaleleri gibi çalışmaların çok az bir kısmı stratejik kapasite planlaması ile uğraşırken iş vardiyasını hesaba katar. Sermaye kullanım oranı aracılığıyla, vardiya uygulamasını stratejik kapasite planlamasıyla ilişkilendiren Marris (1964) tarafından yarım asırdan daha uzun bir süre önce belirtildiği gibi sistem. İmalat sanayinde iş vardiyalarının sürekliliği, özellikle sermaye yoğun endüstride ve teknolojik endüstride sermaye getirisini maksimize etme ihtiyacı gibi ekonomik faktörler tarafından yönlendirilmektedir.

Fleischmann ve arkadaşları (2006), fazla mesaiyi talebi karşılamanın bir yolu olarak görmektedir. Bihlmaier ve arkadaşları (2009), teknik ve organizasyonel kapasiteler arasındaki ilginç ayrımı ortaya koymaktadır. Teknik kapasite, mevcut tesislerin doğasında bulunurken, organizasyonel kapasite, teknik kapasite verildiğinde, benimsenen çalışma süresi modeli tarafından belirlenir. Talep değişiklikleri, her iki tür kapasiteyi de uygun şekilde yöneterek ele alınmalıdır.

Her iki makale, özellikle Fleischmann ve arkadaşları (2006), çalışma zamanı yönetimi ile ilgili kararları stratejik kararlar olarak değil, operasyonel veya taktiksel kararlar olarak ele almaktadır.

Bunun yerine, Fernandes ve arkadaşları (2013), yeni bir vardiya uygulama kararının önemli bir yatırım anlamına gelebileceğine ve önemli bir maliyete yol açmadan tamamen geri alınamayacağına işaret etmektedir. Bu nedenle, ekonomik sonuçlarıyla ilgili olarak bu karar, yeni bir ekipmana yapılan yatırımla aynı temel özelliklere sahiptir.

Fernandes ve arkadaşlarının (2013) paylaştığımız bakış açısına göre, bir üretim ortamında vardiya sayısına ilişkin kararlar, alım satımla ilgili kararlarla aynı hiyerarşik düzeyde ele alınmalıdır. Örneğin, belirli bir kapasiteye ve iki vardiyaya sahip bir tesisle başlamak veya iki vardiya kapasiteli bir tesis ve tek bir vardiya ile başlamak, planlama ufku boyunca farklı sonuçlar doğuracağından, her iki tür karar da stratejik kapasite planlamasına dahil edilmelidir.

Bununla birlikte, doğrudan iş vardiyası organizasyonunun özelliklerine bağlı olan ekipmanın kullanımı ile işletme ve bakım maliyetleri ile ekipmanın artık değeri arasındaki ilişkilerin karmaşıklığından dolayı bu kolay değildir. Bu ilişkiler doğrusal değildir ve üretim sistemine özgüdür. Aynı şekilde, vardiya organizasyonunu değiştirmenin maliyeti de belirli ve genellikle karmaşık bir şekilde değişikliğin nedenine (örneğin, yeni bir ekipmanın alınması veya yeni bir vardiyanın getirilmesi) bağlıdır.

Sistemin durumlarının dikkate alınması, maliyetlerin durumlara ve durumlar arasındaki geçişlere bağlanması yoluyla tüm bu karmaşık ilişkilerin dikkate alınmasına olanak tanır. Bu, benimsenen modelleme yaklaşımının makul sayıda ekipman ve iş vardiyaları dahilinde hesaplamalı olarak izlenebilir olduğunun gösterildiği mevcut makalenin bir katkısıdır.

Tipik bir endüstriyel ortam için, teknik ekipman ve her periyottaki vardiya sayısına ilişkin kararları da içeren bir matematiksel programlama modeli öneriyoruz. Model, varlıkların satın alınmasını planlarken bir karar değişkeni olarak vardiya sayısını dikkate almanın etkisini göstermek için sayısal bir deneyde kullanılır.

1. Literatür Taraması

Piko (1999), çalışanlar arasındaki mesleki stres konusunun sağlık politikasında önemli bir endişe kaynağı olduğunu belirtmiş ve çalışanların yaşadığı stres düzeyinin çalıştıkları örgütün sektörüne bağlı olduğunu bulduğunu belirtmiştir. Chan ve arkadaşları (2000), doktorlar, mühendisler, hayat sigortası acenteleri, avukatlar, hemşireler ve öğretmenler de dahil olmak üzere altı meslek grubu arasında meydana gelen stres ve kaza miktarı arasında önemli ölçüde negatif bir ilişki bulmuşlardır. Zamanian ve arkadaşları (2007), vardiyalı çalışanlar arasında ruhsal bozuklukların yaygınlığını belirlemek için bir çalışma yürütmüştür. Çalışanların %45,4'ünün ruhsal bozukluklardan muzdarip olduğu tespit edildi ve bu durum kadınlarda daha yaygındı. Benzer şekilde anksiyete ve somatik belirtiler diğer ruhsal bozukluk türlerine göre daha yaygındı (sırasıyla %43,2 ve %34,5). Depresyon ve sosyal işlev bozukluğu prevalansı sırasıyla %11,2 ve %79,5 idi. Vardiyalı çalışma, vardiyasız çalışanlara göre daha düşük sağlıkla önemli ölçüde ilişkiliydi.

Iqbal ve Kokash (2011), üretim sektörlerinde ve yönetim sektörlerinde çalışan çalışanlar arasındaki stres düzeyini değerlendirmek için bir çalışma yürütmüştür. Çalışma, üretim ve yöneticilerin mesleki strese yönelik algılarını, kuruluştaki beş departmandan toplanan veriler olan yerleşik bir anket kullanılarak araştırmak için yürütülmüştür. Araştırma bulguları, üretim sektöründe çalışanlar arasında yöneticilere göre önemli ölçüde daha yüksek stres düzeyine işaret etmektedir. Sanders (2009), üretim sektörle-

rindeki çalışanlar ve yöneticiler arasındaki stres algılarını değerlendirdi. Çalışma, üretim üyeleri yöneticilere kıyasla daha yüksek düzeyde stres yaşamalarına rağmen, yöneticiler ve üretim üyeleri arasında çalışan sağlığı düzeyinde anlamlı bir fark olmadığını gösterdi.

Gmelch ve arkadaşları (1996), bir üretim şirketinin farklı sektörleri arasındaki tanımlanabilir stres ve sağlık sorunlarını araştırdı. Araştırmaya 12 kuruluştan oluşan bir örneklemden 920 çalışan katılmıştır. Yanıt oranı %75,28 idi. Faktör analizi yoluyla araştırılan 45 maddelik Fakülte Stres İndeksinin çok boyutluluğu, algılanan stresin beş farklı boyutuyla sonuçlandı: ödül ve tanınma (%55 ortak varyans); zaman kısıtlamaları (%12 ortak varyans); departman etkisi (%7 ortak varyans); profesyonel kimlik (%6 ortak varyans); ve müşteri etkileşimi (%6 ortak varyans). Her faktör aynı zamanda profesyonel ve kişisel özelliklere göre de analiz edildi ve analiz sonucunda, algılanan stresin beş farklı boyutunun neredeyse tamamı için üretim sektörlerinde çalışanlar arasında önemli ölçüde daha yüksek bir stres düzeyi ortaya çıktı. Üretim sektörlerinde çalışanların da psikolojik sağlık ve güvenlik düzeylerinin daha düşük olduğu tespit edildi.

Reeves ve arkadaşları (2004), gece çalışanlarının gündüz çalışanlarından daha fazla yemek yemediğini, ancak daha uzun bir zaman diliminde daha küçük öğünler ve atıştırma yediklerini ortaya koydu. Gece vardiyası çalışanı, iş ve dinlenme günlerinde gıda alım modellerinde önemli bir fark ortaya koyarken, gündüz çalışanları bunu göstermedi. Vardiyalı çalışma, gıda tüketiminin zamanlamasında bir faktör olduğu ve tipik olarak geceleri iyi yemek tesislerinin eksikliği olduğu için, bunun sağlıklı beslenme kalıplarının oluşturulmasında zorluklara neden olma potansiyeline sahip olduğunu öne sürdü. Bu çalışma aynı zamanda bir kontrol grubuna sahip olamadı, dolayısıyla gündüz vardiyası ile gece vardiyası arasında bir karşılaştırmaya ihtiyaç duyuldu. Akerstedt (2007), günün hangi saatinde çalışıldığını ve bunun uyku ve performans üzerindeki etkisini incelemiş ve gece çalışmasının performansta daha fazla hataya neden olduğunu ve konsantrasyon olma yeteneğini azalttığını bulmuştur. Demi (2006) bir hastanenin farklı bölümlerinde çalışan hemşireler arasında yaptığı bir çalışmada, iş yeri stresi yaşayan hemşirelerin başa çıkma stratejileri olarak hüsnükuruntu, acı verici problem çözme ve kaçınmayı, hastadan kaynaklanan stresi ise önemli ölçüde daha fazla kullandıklarını göstermiştir.

Giovani (1996), vardiyalı çalışmanın çalışanların sağlık ve refahını olumsuz etkilediğini bulmuştur. Ancak Giovani (1996), çalışma durumları ve işyerindeki sosyal koşullar gibi diğer bazı değişkenlerin çalışan sağlığını ve güvenliğini etkileyebileceğini öne sürmüştür. Bu tür değişkenlerden biri, operasyon bölümünü ve bunun çalışanların sağlığı ve refahı üzerindeki etkisini içerebilir. Landsbergis (2003), iş organizasyonundaki son eğilimler ve işçi sağlığı üzerindeki etkisi hakkında çok az araştırma

kanıtı olduğunu savunmuştur. Landsbergis'in (2003) bilim adamlarına bu meydan okumayı göndermesinden bu yana yaklaşık on yıl geçti, ancak Gana'yı da içeren Sahra Altı bölgesinde mevcut kanıtlar pek değişmemiştir.

2. Vardiyalara Genel Bakış

Adil Çalışma Standartları Yasası'nın (FLSA) kabul edildiği 1938'den bu yana yaklaşık 80 yıldır, haftada 40 saatlik çalışma saatlerinde standart olmuştur. Bu yasadaki önce, bir çalışanın kaç saat çalışabileceği, bir çalışana ne kadar ödeme yapılabileceği ve hatta bir çalışanın çalışabilmesi için ne kadar genç olması gerektiği konusunda herhangi bir tavan yoktu (Grossman, 1978). Bundan önce, birisinin haftada 44 veya 48 saat çalışması yaygındı. Bu yasaya uymak için, artık 48+ saatlik çalışma haftası 40 saate düşürülerek yeni endüstri standardını belirlediği için birden fazla şirket üretkenliğini kaybetmiştir. FLSA'dan gelen kısıtlamalarla, talebe ayak uydurmak için farklı istihdam biçimlerine ihtiyaç duyulmuştur. Bu, ikincil ve üçüncül bir değişimin var olmasının nedenlerinden biri olabilir. Birden çok vardiyanın bir nedeni bu olduğundan, ikinci ve üçüncü bir vardiya eklemenin diğer nedenleri, üretim verimliliğini sürdürmek için sürekli süreç olabilir; geceleri daha düşük kamu hizmetleri maliyeti; mevsimsel talebi karşılamak için mevsimlik çalışma; yüksek talebi karşılamak için ek gündüz saatleri ve bazı şirketler veya iş türleri 24 saat çalışmak zorunda olduğu için gerekliliktir (King ve Williams, 1985).

1914'te modern montaj hattının mucidi Henry Ford, bugün aşına olduğumuz standart 40 saatlik vardiyayı geliştirdi çünkü üretkenliğin 40 saatte daha iyi olduğunu düşünüyordu. Çok fazla çalışmak, iş güvenliği olaylarının yanı sıra verimlilik kaybına neden olabilecek yorgunluğa neden olacaktır. Bir kişinin çalışabileceği saat sayısı artık standartlaştırılmıştır, ancak bu vardiyanın nasıl yapılandırıldığı belirlenmemiştir. Tipik olarak, işverenler bir gündüz vardiyasıyla başlar ve oradan ekler. Gerekirse ikinci vardiya, üçüncü vardiya ve/veya hafta sonu vardiyası eklenir. Bazı şirketler yaratıcı hale geldi ve farklı vardiya yapıları tasarlamıştır. Dönen vardiyalar, Salınlı vardiyalar, Bölünmüş vardiyalar ve Salınlı vardiyalar mevcuttur (King ve Williams, 1985). FLSA, bir kişinin çalışabileceği saat sayısının yanı sıra bir kişiye ödenebilecek asgari ücret konusunda düzenlemeler oluşturmuştur, ancak vardiyalı çalışma için vardiyalı ödeme teşviklerinin türü için bir standart belirlememiştir. Ortalama olarak, geç vardiyaya geçen işçilerin onda dokuzu gündüz vardiyasında çalışanlardan daha yüksek ücret alıyor veya daha fazla teşvik almaktadır. 1985'te, ücret farkı ikinci vardiyada saatte 23.2 sent ve üçüncü vardiyada saatte 29.9 sentti (King ve Williams, 1985). Bugün, bu ücret farkı ikinci vardiyada (15:00 - gece yarısı) %7,5'e ve üçüncü vardiyada (23:00 - 08:00) %10'a yükselmiştir.

Zaman geçtikçe, vardiyalı çalışmanın evrimi görülebilir. Federal dü-

zenlemeler, bir çalışanın bir hafta içinde çalışabileceği saat sayısını sınırlamıştır. Bundan yapılan değişiklikler, ikinci ve üçüncü bir vardiyanın eklenmesine yol açtı. Eğer 40 saat bir haftaya bölünecekse, 8'er saatlik beş vardiya çalışmak ve bir hafta sonu için iki gün tatil yapmak mantıklıydı. Bu işe yarıyor gibi görünse de bir işveren için en verimli yöntem olmayabilir. 8 saatlik bir çalışma gününde, bazı savurganlıklar vardır, örneğin: vardiya değişikliği nedeniyle verimsizlik ve duruş süresi, programda esneklik eksikliği, kötü yönetim uygulamaları/gece veya hafta sonu vardiya yönetiminin olmaması, personel sirkülasyonu/çalışanlar arasında düşük moral, yüksek çalışanlar arasında ücretli izin/ofis dışı zaman ve çalışanlara artan maliyet (Frehse, 2012). 8 saatlik bir vardiyada, fazla mesai yalnızca bir kez olabilir ve bu, çalışanın görevlerini bitirmek için geç saatlere kadar kalması gereken vardiyanın sonundadır. Bunu programlamak, planlamak zordur ve birinci vardiyanın ardından başlayan ikinci bir vardiyayı hesaba katmaz. Haftanın altıncı gününde 8 saatlik bir çalışana işe almak da zordur (Frehse, 2012). Üretimdeki verimsizlikler, 8 saatlik üç vardiyanın yerini 12 saatlik iki vardiyaya bırakmasının bir başka nedenidir. 12 saatlik vardiyada, 8 saatlik vardiyadakinden bir eksik vardiya değişimi vardır. Genel olarak, vardiya değişiklikleri biraz daha yavaş üretime, üretimde kesintilere ve potansiyel duruş süresine neden olur (Frehse, 2012).

Bu nedenle, 10 saatlik ve 12 saatlik vardiyalar, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki endüstrilerde benimsenmiş ve kullanılmıştır. 10 saatlik bir vardiya, haftada dört günden oluşur ve sekiz ila on saatlik fazla mesai için bir gün açık kalır. Daktronics'te 10 saatlik vardiya benimsendi ve şu anda üretim çalışanları hafta boyunca bu şekilde çalışıyor. Daktronics'te hafta sonu çalışanları için 12 saatlik vardiya da benimsendi. Pazartesiden Perşembeye, bir Cuma fazla mesai vardiyasının eklenmesiyle, Daktronics'te günler ve geceler için hafta içi vardiya olarak sınıflandırılır. Cumadan Pazara, Daktronics'teki bir hafta sonu vardiyasına ayrılmıştır.

3. Üretim ve Vardiyalar

Verimlilik, “girdi birimi başına çıktı oranı cinsinden ölçülen, özellikle sanayide üretken çabanın etkinliği” olarak tanımlanır. Tüm işletmelerin ve kuruluşların çıktıları artırarak ve girdileri azaltarak üretkenliği optimize etmeye çalıştıkları açıktır. Bu çalışma için durum böyledir. Ele alınması gereken sorun, bir vardiyanın farklı bir vardiyadan daha verimli olup olmadığı veya birbirleriyle oldukça tutarlı olup olmadığıdır. Kusurlar ve yeniden işleme imalatında üretkenliği azalttığı için kalitenin bir üretkenlik biçimi olduğu iddia edilebilir. Verimlilik, çoğu şirketin geliştirmek istediği bir temadır. Farklı sektörlerde verimliliği inceleyen araştırmalar mevcuttur (Sanne, 2016). Bu çalışmanın farkı ve gereklilikleri, bir vardiyanın verimliliğinin diğerine göre karşılaştırılmasına ilişkin çok az araştırma olmasıdır.

“Çalışma Saatlerinin Verimliliği”, Stanford Üniversitesi’nden John Pencavel tarafından yürütülen bir çalışmadır (2014). Bu çalışmanın amacı, üretimi değerlendirmek ve üretilen malların çıktısına karşı çalışma saatleri arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemektir. Yazar, Avrupa ülkelerinde Birinci Dünya Savaşı sırasında erkek, kadın ve genç işçileri gözlemleyen verileri topladı. Şu anda, erkeklerin haftada 70 ila 90 saat çalışması ve 100 saate kadar çıkması alışılmadık bir durum değildi. Bu çalışmanın sonuçları, saat ve çıktı arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını ve haftada belirli sayıda saatten sonra azaldığını kanıtlamıştır (Pencavel, 2014). Bu bilginin önemi vardır, ancak günümüz toplumunda onu imalata çevirmek zordur. 1900’lü yılların başından itibaren işçileri güvensiz ortamlarda ve fazla mesai yapmaktan koruyan birçok düzenleme yapılmıştır. Bu çalışmada incelenecek olan örneklem, kişisel izinlere dayalı olarak fazla mesai veya azaltılmış saatler dışında, haftada 40 saat çalışmaktadır. Bu nedenle, çıktının bu çalışma saatleri değişkeninden etkilenmeyeceği varsayılmaktadır.

Verimlilik üzerine yapılan bu çalışmalardan bazıları, verileri gözden geçirmek ve analiz etmek için çeşitli yöntemler kullanır. Örneklemin bir özeti ni sağlamak için tanımlayıcı istatistikler kullanılır (Pencavel, 2014). Bu tür bir analizi kullanarak, verileri kaydedebilir ve verilerin ayrıntılı, nicel özeti ni ve değişkenler arasındaki ilişkiyi sağlayabilir. Ortalama, medyan, mod gibi merkezi eğilim, verilerin merkezden ne kadar saptığını karşılaştırmak için kullanılabilir. Dağılım, başka bir tanımlayıcı istatistik biçimidir ve standart sapmayı veya veri aralığını sonuçlandırmak için kullanılabilir. Üretkenliği incelemek için kullanılan başka bir yöntem de vardiyalı paylaşım analizidir. Bu yöntem, ekonomik değişkenlerdeki değişiklikleri inceler. Belirli bir çalışma, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki farklı bölgelerde emek üretkenliği ve büyümeyi karşılaştırmak için vardiyalı paylaşım analizini kullanır (Ledebur ve Moomaw, 1983). Bu özel yöntemin faydaları vardır ancak farklı bölgele rin karşılaştırılması bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Üçüncü bir araştırma yöntemi, karar verme birimlerinin etkinliğini tahmin etmek için kullanılan veri zarflama analizidir (VZA). (Al-Refaie vd., 2015). VZA kullanılarak makine verimliliği hesaplanabilir. Önemli olsa da, bu çalışma kullanılan makinelerle değil, üretim işçileriyle sınırlıdır. Benzer şekilde bu çalışmada da tüm vardiyalarda aynı ekipman kullanılacağı için makine değişkenleri azaltılarak ihmal edilebilecektir. Makine değişkenlerinin tüm vardiyalarda tutarlı olacağı ve muhtemelen vardiya başına çıktı ve kalite açısından önemsiz olduğu varsayılmaktadır. Vaka çalışması, üretkenliği analiz etmek için kullanılan başka bir yöntemdir. Bir durum çalışmasında gözlemler, iş örnekleme, zaman çalışmaları, tarihsel veriler ve tahmin gibi teknikler kullanılmıştır (Sanne, 2016).

Geçmiş araştırmaların bu örneklerinden, bu çalışmaya en uygun yöntemler, tanımlayıcı ve çıkarımsal istatistik teknikleridir. Varyans analizi

(ANOVA), bu çalışmadaki birçok değişkeni karşılaştırmak için yararlı bilgiler sağlar. ANOVA kullanmak, farkı ve farkın önemini belirlemeye değer bir çıktı sağlar.

4. Üretimde Vardiyaların Sağlık, Güvenlik ve Harici Durumlara Göre İncelenmesi

Yorgunluğun üretkenliği doğrudan etkilediğini ve daha fazla yorgunluğa neden olan bir değişimin daha düşük çıktı sağlayacağını varsaymak kolaydır. Çalışma, sürekli vardiyalı çalışmada yaralanmayı etkileyen farklı faktörleri gözlemlemek için yapılmıştır. Geçmişteki güvenlik ve yaralanma kayıtları, Krakov, Polonya merkezli bir çelik fabrikasında analiz edildi. Sonuçlar, gece vardiyasında daha ciddi yaralanmalar meydana gelmesine, herhangi bir vardiyanın ikinci bölümünde daha fazla yaralanma meydana gelmesine, kışın yaz aylarında daha fazla yaralanma olmasına ve hafta sonu vardiyalarında en az yaralanma görülmesine rağmen, yaralanma oranlarının tüm vardiyalarda benzer olduğu sonucuna varmıştır (Oginski vd., 2000).

Farklı vardiyalarda meydana gelen yaralanmaların, incelenecek ürünün genel üretim çıktısı ve kalitesi üzerinde çok az etkisinin olması beklenmektedir. Bununla birlikte, yorgunluk, üretim üzerinde işle ilgili bir yaralanmadan daha fazla etkiye sahip olabilir. Yorgunluk, “bedensel veya zihinsel efordan kaynaklanan yorgunluk” olarak tanımlanır. Sirkadiyen ritim nedeniyle, insan vücudunun doğal olarak gündüz saatlerinde aktif olma ve gece uykuda olma eğilimi vardır (Ulusal Uyku Vakfı, 2017). Gece vardiyasında güneş ışığının az olması, insanların zihinlerinin daha az uyanık olmasına neden olarak üretim çalışanlarının yorulmasına neden olur. Doğrudan bir ilişki olmayabilir, ancak bu, çıktı ve kalite arasındaki farklarda bir faktör olabilir.

Bireysel ilişkili faktörler değişecektir ve bu çalışmanın sonuçları üzerinde etkili olabilir. Bu konu ele alınmayacak ve tüm operatörler geliştirilecek olsa da, bazı yaşam tarzlarının veya klişelerin gece ve hafta sonu vardiyasına akın etmesi mümkündür. Daha önce vardiyalı çalışmaya ilişkin arka plan bölümünde belirtildiği gibi, gece vardiyası ve hafta sonu vardiyası için ücret teşvikleri, gündüz vardiyası için ödenen ücretten farklı kişilikleri veya özellikleri çalışanlara çekebilir. Son olarak, uyku yeterliliği gibi çevresel faktörler bu çalışma üzerinde bir etkiye sahip olabilir ancak etki bilinmiyor olacaktır. Yorgunluğun nedenlerine ilişkin bu örneklerin tümü, bir vardiyanın diğer vardiyadan daha iyi performans gösterip göstermediği üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir veya olmayabilir. Yorgunlukla ilgili çıktı ve kalitenin bu faktörlerin doğrudan sonuçları olup olmadığını belirlemek için daha fazla araştırma yapılması gerekecektir.

Bir kişinin sirkadiyen ritmi değiştirilip müdahale edildiğinde, depres-

yon ve anksiyete gibi vardiyalı çalışma bozukluğu (VÇB) gelişebilir. VÇB, kişinin iş performansını doğrudan etkileyebilecek şekilde uykusunu etkiler. VÇB ile ilgili bir çalışmada, çalışanların (dönen veya gece) daha kötü ruh sağlığı ve daha düşük yaşam kalitesi gösterdiği bildirilmiştir (Kalmbach vd., 2015). Bu çalışmada VÇB dikkate alınmayacaktır. Daktronics'in dönüşümlü vardiyası yoktur, bu nedenle bu tür bir bozukluktan yalnızca gece vardiyasının etkileneceği varsayılabilir. Gece vardiyasında çıktı ve kalite önemli ölçüde düşerse, bu önemli bir faktör olabilir.

Farklı vardiyalarda çalışmak ile standart 8 saatlik vardiyaya karşı uzun vardiyada çalışmak arasında doğrudan bir bağlantı olmasa da, bazılarının maruz kaldığı doğal olmayan çalışma ortamlarından sağlığın etkilendiği sonucuna varılabilir. İster kişinin sirkadiyen ritmindeki bir bozukluk, ister Vardiyalı Çalışma Bozukluğundan kaynaklanan sorunlar, ister fazla mesai veya uzun çalışma saatleri olsun, insanlarda zihinsel ve fiziksel yönlerin etkilendiği konusunda hemfikir olunabilir. Bu faktörler, üretim çıktısının artmasında veya azalmasında, ürünün iyi ve kalitesiz olmasında kilit rol oynayabilir. Bu çalışmada sağlık faktörleri gözlemlenmeyecektir, ancak geçmiş araştırmalar, varsa vardiyalı çalışmadaki bazı farklılıkları açıklamaya yardımcı olabilir.

4.1. Vardiyalarda Sirkadiyen Ritim Bozukluğunun Etkileri

Uykusuzluk ve uykululuk, her birinin sunduğu çeşitli boyutlar nedeniyle ölçülmesi zor olan karmaşık semptomlardır. Uykusuzluk ve uykululuk nedenleri arasında muhtemelen en çok ihmal edilenler, sirkadiyen ritim uyku bozuklukları ile ilgili olanlardır. Bu bozukluklar, iç zamanlama mekanizmalarındaki değişikliklerle ilgili olarak uyku periyodu ile fiziksel / sosyal 24 saatlik çevresel döngü arasında bir yanlış hizalama olarak ortaya çıkar. Burada iki tipik model vardır: Biri çoğunlukla ergenlerde görülürken, diğeri yaşlı bireylerin en temel özelliğini yansıtmaktadır. Ergenlerin şikâyeti, normal zamanlarda yatağa gittiklerinde uykusuzluk çekmeleridir. Bu bağlamda ergen bireylerin uykuya dalmaları saatler alır. Bununla birlikte, sabah kalkamadıklarında uykululuk halini de taklit edebilir (Kinişler, 2005). Örnek verilecek olursa yaşlılar, 2000 saat televizyon izlerken uykuya daldıklarında uykulu görünebilirler, ancak gece yarısı uyandıklarında ve tekrar uykuya dönemediklerinde de uykusuzluk yaşıyor gibi görünebilirler.

Sirkadiyen ritim uyku bozukluğu terimi, bir bireyin sirkadiyen uyku ve uyanıklık ritminin geleneksel çevresel modellere göre faz dışı olduğu kronik bir duruma dönüşür. Çalışmada çeşitli sirkadiyen uyku bozuklukları sınıflandırılmıştır. Bunlar; kör ve gören kişilerde gecikmiş uyku fazı sendromu, ileri uyku fazı sendromu, düzensiz uyku-uyanıklık modelleri ve 24 saat olmayan uyku-uyanıklık sendromudur. Bütün bunlarda, çevresel gündüz-gece döngüsündeki yanlış hizalama kalıcıdır veya periyodik-

tir. Aynı zamanda bunlar uyum hiçbir zaman gerçekleşmiş gibi görünmez veya görünmeleri en iyi ihtimalle son derece zordur. Kronik ve periyodik sirkadiyen ritim uyku bozukluklarının patofizyolojik sürecinin, kalp pillerinde meydana gelen anormalliklerle, bunların dış ipuçlarına bağlanmasıyla veya aşağı akış senkronizasyon mekanizmalarıyla ilişkili olduğu varsayılmaktadır. İki ek sirkadiyen ritim uyku problemi, yani jet lag ve vardiyalı çalışma ile ilişkili olanlar, sirkadiyen uyku-uyanma ritminin çevresel modellerle geçici olarak yanlış hizalanmasından kaynaklanmaktadır.

SONUÇ

Gece çalışmasının uyku ve uyuşukluk üzerindeki bariz etkilerinden ayrı olarak, literatür; uzun vardiyaların uykuyu veya uyanıklığı bozmadığını göstermiştir. Bununla birlikte, kısa dinlenme süreleri (yaklaşık 8 saat), tatil günlerinde daha iyi uyanıklık seviyeleri ile kısmen telafi edilmiş olsa da, uyku ve uyanıklığı akut bir şekilde bozar. Kısa iyileşme süreleriyle ilgili sorunların çoğu kısa uykuyla ilgiliydi ve açıkça, bundan diğerlerinden daha fazla muzdarip olan bir işçi alt grubu var. Vardiya programından memnuniyet, vardiyalı çalışanların programla ne kadar iyi başa çıktığını yansıtıyor gibi görünmektedir. İki vardiya üretkenlik açısından istatistiksel olarak farklıydı, her ikisi de gece vardiyasında gündüz vardiyasına göre daha yüksek üretkenliğe sahipti. Gece vardiyasının gündüz vardiyasından daha verimli olduğu sonucuna varmak zordur.

Burada incelenen hem eski hem de yeni sistemlerin avantajları ve dezavantajları vardı. Bu durum, bir tasarım ögesi olarak paralelleştirilmiş akışın hem ergonomi hem de üretkenlik açısından gelişmiş performans potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Bu potansiyel, bu durumda gerçekleştirilememiştir ve iş organizasyonu ve operasyonel kontrol sistemleri ile donanım sistemindeki sınırlar dahil olmak üzere diğer sistem öğeleri tarafından tehlikeye atılmıştır. Yeni sistem, artan tekrarlama ve fiziksel monotonluğun yanı sıra makine hızı unsurları ve belirli istasyonlarda yüksek yükleme seviyeleri ile daha zayıf psikososyal koşullar nedeniyle verimlilik riskinin arttığını gösterdi. Yeni seri sistemde sistem ve denge kayıplarının ortaya çıkması iş yoğunluğunu azaltmış olabilir. Yeni sistemde ekip yapılarının kullanılması, iş arkadaşı desteğini iyileştirdi ve bu da risk azaltma anlamına geliyor. Her iki sistemde de rapor edilen ağrı seviyeleri yüksek olmaya devam ediyor. İş istasyonu düzeni, operatörlerin fiziksel yük genliklerini belirlerken, akış stratejisi ve iş organizasyonu fiziksel yükleme modelini etkiler. Psikososyal faktörlerin, akış stratejisi, iş organizasyonu ve daha az ölçüde düzenin bir kombinasyonundan etkilendiği görülmektedir. Bu durum aynı zamanda gerçekleştirilen üretim sisteminde hem etkinliği hem de ergonomik koşulları belirleyecek tamamlayıcı üretim sistemi öğelerinin birleştirilmesinin önemini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akerstedt, T. (1995). Work hours, sleepiness and accidents: introduction and summary. *Journal of Sleep Research*, 4(2), 1–3.
- Al-Refaie, A., Najdawi, R. ve Sy, E. (2015). Using DEA Window Analysis to Measure the Efficiencies of Blowing Machines in Plastics Industry. *Jordan Journal of Mechanical and Industrial Engineering*, 10, 27-38.
- Bihlmaier, R., Koberstein, A. ve Obst, R. (2009). “Modeling and optimizing of strategic and tactical production planning in the automotive industry under uncertainty”. *OR Spectrum* 31 (2), 311–336.
- Chan, W., Lai, D., Ko, D., & Boey, P. (2000). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
- Demi, L. (2006). Exploration the burnout situation on teachers in two schools in maccau. NY: Journal article Report-Research.
- Fernandes, R., Gouveia, J. ve Pinho, C. (2013). “Workforce Capacity adjustments under different service level targets”, in Fernandes, R., Gouveia, J., Pinho, C. *Supply Chain’s Flexibility: a real options approach*, Scholar’s Press, Saarbrücken.
- Fleischmann, B., Ferber, S. ve Henrich, P. (2006). “Strategic planning of BMW’s global production network.” *Interfaces* 36 (3), 194–208.
- Frehse, J. (2012). The Death of the 8-Hour Shift. *Workforce*, 44-48.
- Giovani, C. (1996). The impact of shift and night work on health. *Applied Ergonomics*, 27, 1.
- Gmelch, D., Wilke, P., & Lovrich, E. (1996). *Psychosocial stress and cancer*. Chichester, John Wiley and Sons.
- Grossman, J. (1978). Fair Labor Standards Act of 1938: Maximum Struggle for a Minimum Wage. *Monthly Labor Review*, 101(6), 22-30.
- Iqbal, M., & Kokash, M. (2011). Faculty Perception of Stress and Coping Strategies in a Saudi Private University: An Exploratory Study. *International Education Studies*, 4(3), 137–149.
- King, S. L. ve Williams, H. B. (1985). Shift work pay differentials and practices in manufacturing. *Monthly Labor Review: Bureau of Labor Statistics*, 26-33.
- Kinişler, A. (2005). Anaerobik Performansta Sirkadiyen Değişimlerin İncelenmesi. *Spor Bilimleri Dergisi*, 8-10.
- Landsbergis, P. A. (2003). The Changing Organization of Work and the Safety and Health of working People: A Commentary. *Journal of Occupational & Environmental Medicine*, 4(1), 61–72.
- Lau, H. (1996). “On the complexity of manpower shift scheduling”. *Computers & Operations Research*, 23 (1), 93-102.

- Ledebur, L. C. ve Moomaw, R. C. (1983). A Shift-Share Analysis of Regional Labor Productivity in Manufacturing. *Growth and Change*, 2-9.
- Marris, R. (1964). The economics of capital utilisation. A report on multiple-shift work. Cambridge University Press.
- Pencavel, J. (2014). The Productivity of Working Hours. Department of Economics, Stanford University and the Institute for the Study of Labor, 125(589), 2052-2076.
- Piko, B. (1999). Work-Related stress among nurses: a challenge for health care institution. *Journal of the Royal Society for the Promotion of Health*, 119(3), 156-162.
- Reeves, S. L., Newling-Ward, E., & Gissane, C. (2004). The effect of shift work on food intake and eating habits. *Nutrition and Food Science*, 34(5), 216-221.
- Sanders, P. (2009). A Participative Approach to Developing Comprehensive Stress Management Interventions. In *Occupational Health Psychology: Empowerment, Participation and Health at Work*. European Academy of Occupational Health Psychology, 72-75.
- Sanne, R. (2016). Assessing your workload. *Industrial Engineer*, 48(1), 37-39.
- Zamanian, R., Kakooei, D., Ayattollahi, W., Karimian S. M., & Seraji, S. (2007). Mental Health Survey on Shift Work Nurses in Shiraz Province, Iran. *Journal of School of Public Health and Institute of Public Health Research*, 5, 47-54.

BÖLÜM 4

TÜRKİYE'DE KADIN İSTİHDAMI VE EKONOMİK KALKINMA: 2000-2006 DÖNEMİ

Serkan DEĞİRMENCI¹

---

¹ Dr. Öğretim Üyesi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü. serkandegirmenci@mu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-5007-1304.

1. Giriş

Literatürde kadınların işgücüne katılımı sürdürülebilir iktisadi kalkınma ve sağlıklı bir büyüme patikası için önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Ancak bu gerçeğe rağmen ülkemizde kadınların işgücüne katılım oranları pek çok gelişmiş ülkeye göre düşük kalmaktadır. Kadınların erkeklerle eşit haklara sahip bir şekilde işgücü piyasasında yer edinebilmesine ilişkin son yıllarda yapılan pek çok kanuni düzenlemeye rağmen, ülkemizdeki kadınların niteliksel gelişimine katkıda bulunacak yapısal reformların yapılmaması ve onların işgücü piyasasına girişini sağlayacak gerekli mekanizmaların oluşturulmaması ülkemiz kadınlarının işgücüne katılım oranlarının yıllar içinde düşmesinin altında yatan en büyük nedenlerdendir. Bu yüzden ülkemizde kadın istihdamı çözülmesi gereken temel sorun alanlarından biri olarak varlığını halen sürdürmektedir. Yıllar içinde değerlendirdiğimizde ülkemizde kadınların işgücüne katılım oranı 1990'da yüzde 34,1 civarındayken, 2002 yılında yüzde 27,9, 2006 yılında ise yüzde 24,9'a kadar düşmüştür (Dünya Bankası, 2006).

Ülkemizin özellikle 2001 krizi sonrasında büyümede elde ettiği hızlı ilerleme ve enflasyon oranlarındaki görülür düşüşün istihdam yaratmadaki doğrudan ve dolaylı etkilerinin zayıf olduğunu, son beş yıllık bu gelişme patikasına girmeden önceki mevcut işsizlik oranlarının yapısal olarak düşmemesi (hatta bir miktar yükselmesi) ile açık ve net olarak gözlemlemekteyiz (Tunalı, 2004). İşsizlik oranının düşmemesindeki bu katılığın arkasında ise en temel neden olarak hızla büyüyen bir işgücüne katılım karşısında yeterli düzeyde bir istihdam seviyesinin yaratılamaması yatmaktadır. Bu yeterli istihdam seviyesinin yaratılamamasının ardında mevcut yapısal bir takım problemlerin olması yanında özellikle gelişmekte olan dünyada ve dolayısıyla yansımaları ülkemizde de görülen küreselleşmenin yoğun etkileri ile birlikte artan rekabetin, üretim maliyetlerinin en aza çekilmesini firmaların mevcudiyeti için hayati bir zorunluluk haline getirmesi de var olan istihdamın kısılmasında önemli bir faktördür. Ayrıca son yıllarda ülkemize çekilen yabancı sermaye istihdam yaratıcı sifirdan yatırımlar yapmaktan ziyade genellikle özelleştirmeler veya birleşmeler yoluyla yatırımlarını gerçekleştirmektedir. Daha çok ise portföy yatırımları dediğimiz şekillerde sadece değişik finans araçları ile parasal yatırımlarda bulunmaktadırlar. Bu durum da ülkemizi, uluslararası şirketlerin fiziki sermaye yatırımları yaparak üretimlerini gerçekleştirdikleri diğer gelişmekte olan ülkelerden ayırmaktadır. Bu ayrımın arkasında yatan nedenlere ise daha kapsamlı ayrı bir çalışmanın konusu olduğu için burada ayrıca değinmeyeceğiz.

Üretimin hızla küreselleşmeye başladığı dünyada meydana gelen bu gelişmelerin yanı sıra ülkemizdeki yerel firma ve üreticiler üretim maliyetlerini aşağılara çekmenin bir yolu olarak ise işgücünde kadınların ve çocukların yoğun bir şekilde istihdam edilerek, işgücüne ödenen ücretle-

rin ve sosyal güvence maliyetlerinin en aza indirilmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla ülkemiz işgücünde güvencesiz, düşük ücretlerde ve daha uzun süreler çalışması için özellikle tarımda ve imalat sanayinde erkeklerden ziyade kadınlara yönelik bir talep oluşmuştur (Zengingönül, 2004). Çünkü erkekler daha ağır işlerde daha uzun yıllar çalışmaya ancak bazı sosyal güvenceler ve daha yüksek ücretler karşılığında razı olmaktadır. Bu bakımdan kadınlara yönelik işgücü piyasasındaki meydana gelen bu koşulların yarattığı artan çarpık talebe karşılık dengenin arz yönüne baktığımızda ise ekonomik olarak sıkıntı çeken toplumsal bir yapıda kadınların da işgücüne aktif olarak katılması bir gereklilik ve hatta bir zorunluluk haline gelmiştir. Özellikle kırsal kesimden kentlere göç eden ailelerin kentsel alanda yaşadıkları ekonomik sıkıntılar aile bireylerinden sadece erkeğin değil kadının da çalışmasını zorunlu hale getirmiştir. Ancak yine bu ailelerdeki kadının toplum içindeki rolüne yönelik biçilen birtakım sabit roller kadınların evden dışarıda aktif olarak işgücünde yer almasının önündeki en büyük engellerden biri olmuştur. Bu bakımdan kentsel alanda kadınlar aile ekonomik olarak direnebildiği ölçüde ev içinde üretime ve çalışmaya mecbur hale gelmişlerdir. Ancak ev içinde yapılan bu faaliyetlerin geçinmek için yetmediği durumlarda yukarıda bahsettiğimiz firma ve üreticilerin taleplerine cevap verme durumu oluşmuş ve yine bahsettiğimiz koşullarda kadınların çalışması meydana gelmiştir. Bu durum da kadınların yüzde 65,5 oranında kayıt dışı istihdamı ile kendini göstermektedir zaten (Erdut, 2005).

İşgücünün talep ve arzında gelişen tüm bu dinamiklerin yanı sıra, genel anlamda istihdamın arz edilen işgücüne karşı çok yetersiz kalması ülkemizde yüksek dereceden bir işsizliğe sebep olduğu çok açıktır. Yeni istihdam yaratılamaması ve mevcut istihdam olanaklarından daha çok erkeklerin büyük oranda yararlandığı düşünüldüğünde ise kadınların işgücüne katılım oranlarındaki düşüklüğünün piyasa içindeki sebeplerine temelde ulaşılmıştır. Bu temel sebep yanı sıra geleneksel değer yargıları, eğitim düzeyinin düşüklüğü ve kadınların birtakım aile içi sorumlulukları kadının işgücüne katılımını daha da zor bir hale getirmektedir (Tan, Ecevit & Üşür, 2000). Ancak evde oturan ve sadece ev işleriyle ilgilenen kadınların yanı sıra evde bir takım taşeronlarca verilmiş fason işleri yaparak aile bütçesine yardımcı olmaya çalışan kadınların emeği, işgücü piyasasında değerlendirilmediği için bu kadınlar hane halkı işgücü anketlerinde ev hanımı olarak değerlendirilmektedirler. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan Hanehalkı İşgücü Anketleri'nde de bu durum işgücüne katılmayan her yüz kadından 70,1'nin işgücüne katılmama nedeni olarak ev hanımı olmalarını göstermelerleriyle açıkça ortaya çıkmaktadır. Yani ürettikleri ürünlerin ve sarf ettikleri emeklerinin ekonomik olarak bir değeri olmamakla birlikte, işgücünde aktif olarak çalış(a)madıkları veya aktif ola-

rak iş aramadıkları için de işsiz olarak sayılmamaktadırlar. Bu bakımdan hesaplanan işsizlik oranlarının ne derece gerçeği yansıttığı da ortadadır.

Tüm bu işgücü piyasası ve istihdamla ilgili gözlemlenen gerçekleri düşündüğümüzde bu çalışma ile biz de işgücü piyasasının dinamiklerini ve özellikle işgücünde istihdamında yaşanan toplumsal cinsiyet ayrımı ile kadınların işgücü istihdamına katılımları önündeki engelleri derinlemesine incelemeyi öncelikli olarak amaçlamaktayız. Çalışmamızın sınırları öncelikli olarak işgücü piyasasındaki mevcut sorunların tespitine yönelik değerlendirmeler, daha sonra ilgili istatistiklerden yararlanarak oluşturacağımız işgücü istihdamında cinsiyet ayrımına ilişkin gözlemlerden oluşacaktır. Sonrasında kadın işgücünün verimliliğine yönelik değerlendirmeler ve ülkemizin kadın işgücü istihdamındaki dünyadaki yerini değerlendiren karşılaştırmalı bir analizini sunacağız. Çalışmamız içerisinde yer alacak tüm bu değerlendirme ve analizlerin sonucunda ise işgücü istihdamındaki tespit ettiğimiz mevcut sorunlara ilişkin yapısal ve politik çözüm önermelerimize yer vererek çalışmamızı tamamlayacağız.

1.1 İşgücü İstihdamı ve İşsizlik Sorununa Genel Bir Bakış

2006 yılı sonu itibariyle Türkiye genelinde işgücü istatistiklerinin ayrıntılı bir analizini yaptığımızda karşımıza çıkan genel tablo şöyledir: 2006 yılında ülkemizde kadın ve erkek, toplam, 22 milyon 330 bin kişi istihdam edilmiş olup bunun 16 milyon 520 bini erkeklerden, 5 milyon 810 bini ise kadınlardan oluşmaktadır. Bu bilgi bize istihdam edilen nüfustaki cinsiyet ayrımının net bir resmini göstermektedir. Bunun yanında yine 2006 yılı TÜİK kayıtlarına göre toplamda 2 milyon 446 bin kişi işsiz konumunda gözükmekte ve bunun 1 milyon 777 binini erkek nüfus oluştururken 670 bini ise kadın işsizlerden oluşmaktadır. Bu durumu görel olarak değerlendirmek için oran olarak karşılaştırmak daha sağlıklı olacağından işsizlik oranının toplamda ortalama yüzde 9,9 iken kadınlarda yüzde 10,3, erkeklerde ise yüzde 9,7 olduğunu belirtmek daha fikir vericidir. Görüldüğü üzere kadınlarda işsizlik oranı ortalamanın üzerindedir. Konuyla bir başka temel göstergeye baktığımızda ise son yıllarda görülen istihdamdaki daralma nedeniyle, 2006 yılı sonu itibariyle işgücüne katılma oranı toplamda yüzde 48 olmakla birlikte aynı oran erkekler için yüzde 71,5, kadınlarda ise ancak yüzde 24,9 seviyesindedir (Dünya Bankası, 2006).

Sektörel açıdan işgücümüzün dağılımına daha sonra derinlemesine incelemek üzere baktığımızda ise toplam istihdam içinde sanayi sektörünün payı yüzde 25,4, hizmet sektörünün payı yüzde 47,3, tarım sektörünün payı yüzde 27,3'dür. Bu veri bize son yıllarda her ne kadar hizmet sektörünün toplam ekonomimiz içindeki payının arttığını gösterse de tarımın halen ülkemiz istihdamında yüzde 27 gibi önemli bir paya sahip olduğunu gösterir. Sayısal olarak aynı verileri değerlendirdiğimizde ise ülkemiz ge-

nelinde 6 milyon 88 bin kişi tarım sektöründe çalışmakta olup, bunların 2 milyon 754 binini ücretsiz aile işçileri oluşturmaktadır. Tarımda istihdam edilen özellikle bu kesim eğitim düzeyi itibariyle genelde, okur-yazarlığı dahi olmayan 1 milyon 243 binlik grubun çoğunluğunu kapsamaktadır. Bu noktada yine ileriki bölümlerde derinlemesine incelemek üzere istihdam edilen nüfusun eğitim düzeyi dağılımına baktığımızda ise ülkemiz genelinde istihdam edilenlerin yüzde 61,4'ünü lise altı eğitilmişler, yüzde 20,9'unu lise ve dengi meslek okulu mezunları ve ancak yüzde 12,42'sini ise yükseköğretim mezunları oluşturmaktadır.

2001 Krizi öncesinde ise ülkemizde işsizlik oranı (2000 yılı sonu itibariyle) yüzde 6,5'dir. Krizden sonra, özellikle 2002 yılı itibariyle sürdürülen istikrarlı para ve mali politikaları neticesinde büyümede çok yüksek, enflasyonda ise çok düşük seviyelere ulaşılmasına rağmen yüksek işsizliğin önüne geçilememiştir. Önüne geçmek bir yana işsizlik 2006 yılında yıl boyu ortalama yüzde 9,9 seviyelerine ulaşmıştır (Dünya Bankası, 2006). Bu durum bize elde edilen yüksek seviyelerdeki büyümenin yeni istihdam olanakları yaratmada ve işgücü piyasasına dâhil olan yeni işgücünü istihdam etmede tek başına yeterli bir güç olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla bu noktada büyümenin sürdürülebilirliği ve ne kadar sağlıklı bir büyüme olduğu konularındaki tartışmalar devam etmektedir. Büyümenin istihdama dönüşmemesinin ardındaki nedenlerin başında ise yapısal sorunlar yer almaktadır. Bu yapısal sorunlara da cinsiyet ayrımı temelinde çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde değineceğiz.

2002 yılından sonra uygulamaya konan istikrarlı ekonomi politikalarının bir sonucu olarak da düşük enflasyon oranlarına ulaştığımızı görmüştük. Fiyat seviyelerindeki bu hareketin bir yansıması olarak ise enflasyonsuz bir ortamda verimliliğin ve kârlılığın daha net bir biçimde ortaya çıktığını görebiliriz. Bugüne kadar enflasyonist ortamda gerek kamu gerekse özel kesimde verimsiz çalışan işletmelerin bu durumları örtbas olmuş ve sanki kârlı çalışıyor gibi ayakta kalabilmişlerdir. Oysa enflasyonun düştüğü ortamda tüm verimsizlikler açıkça ortaya çıkmış ve piyasa ekonomisinin doğal ayıklanma mekanizması çalışmaya başlayarak birçok işyeri piyasayı terk etmek durumunda kalmıştır.

Ülkemiz bir yandan enflasyon ve kamu borç stoku ile uğraşırken bir yandan da işsizlik sorununun üstesinden gelmek durumunda kalmıştır. Bu durum sosyal bir ihtiyacın gereğidir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus ekonomik dengelerin bir an önce yerli yerine oturtulması gereğidir. Bu oluşabildiği ölçüde Türkiye halen yok denecek kadar az olan yeni yatırımların planlanabildiği, kalıcı yabancı sermayenin çekilebildiği, finansman imkânları üzerinde kamunun baskınlığının ortadan kalktığı ve özel kesimin finansman olanaklarından daha büyük ölçüde yararlanabildiği bir ülke haline gelebileceği ve bu şekilde istihdam olanakları artarak

işsizlik sorununda bir çözüme doğru olumlu adımlar atılabileceği düşüncesini birçok kesim ortak olarak paylaşmaktadır.

Ülkemizdeki işgücünün istihdamına yönelik güncel olan bu sorunlara değindikten sonra, ülkemizle dünya konjektüründe benzer hareketleri gösteren gelişmekte olan ekonomilerdeki işgücü istihdamı ve işsizlik sorunlarına ve işgücü piyasalarında onlarda durumun nasıl geliştiğine yönelik bir analize ileride daha derinlemesine incelemek üzere bu noktada kısaca değineceğiz.

1.2 Gelişmekte Olan Ekonomilerde İşgücü İstihdamı ve İşsizlik Sorunu

Ülkemizle benzer ekonomik ve sosyal gelişimleri gösteren diğer gelişmekte olan ülkelerdeki işgücü istihdamı ve işsizliğe ilişkin problemler temelde benzer nedenlerden kaynaklanmaktadır. Özellikle son yıllarda popüler olarak her platformda adı anılan ve artık dünyada hemen hemen her sektörde kilit rol oynayan Çin ve Hindistan gibi hızla gelişmekte olan Güney Asya ülkelerindeki işgücü istihdamına yönelik sorunlar, ekonomilerinin kendi iç dinamiklerinin istihdam yaratamama sorunundan çıkıp istihdam edilen işgücüne ödenen ücretlerin ve bu işgücüne sağlanmayan sosyal güvencelerin küreselleşen dünyada yarattığı ve haksız rekabet olarak nitelendirilen boyutlarıyla incelenmektedir. Bu bakımdan ucuz işgücüyle hızlı bir gelişme gösteren bu tür ülkelerdeki istihdama ilişkin sorunlar ülkemizdeki sorunlarla bu anlamda farklılaşmakla birlikte işgücündeki insanların eğitim düzeyinin yeterli seviyede olamaması, sosyal güvence ve haklar olarak kanunlarda çok büyük boşlukların mevcut olması ve özellikle kayıt dışı işlerde çalışan işgücünün inanılmaz boyutlara ulaşması bakımından ise ülkemizle benzer özellikler gösteren yönleri de yok değildir. Ancak bu ülkeler tüm bu sorunları çektikleri yüksek miktarlardaki doğrudan yabancı yatırımlar ve sermaye miktarlarıyla avantaja çevirebilmişlerdir. Çünkü giriş bölümünde de bahsettiğimiz üzere küreselleşmeyle beraber artan rekabet çok uluslu şirketlerin üretimlerini dünyanın birçok yanına yayarak üretim maliyetlerini en aza indirmeleri yönünde baskı oluşturmuştur. Böylece bahsettiğimiz ülkeler sahip oldukları ucuz işgücü potansiyelleri ile uluslararası sermayeden en büyük payı almaktadırlar. Bu bakımdan bu ülkeler her geçen gün hızla artan nüfuslarını istihdama yönlendirme konusunda çok yüksek derecelerde sıkıntı çekmemekle birlikte yaşam standartlarının düşük olması bakımından ise uzun bir yolun daha başında olduklarının da farkındadırlar. Ancak diğer bir yandan da özellikle yapılan uzun dönem tahminler ile Çin'in önümüzdeki elli yıl içerisinde dünyanın bir numaralı ekonomisi olacağı ve nüfusunun yarısından fazlasının refah düzeyinin Avrupa Birliği ülkelerinin standartlarına ulaşacağı konusunda ciddi beklentiler oluşmuştur.

Bu tip ülkelerin yanında yönümüzü batı ülkelerine çevirdiğimizde ise daha derli toplu olan işgücü piyasaları ile karşılaşmamız mümkündür. Ancak bu tip ülkelerde de bir takım sorunlar yok değil. Özellikle Batı Avrupa ülkelerinde görülen genç nüfus eksikliği ve sonucunda ortaya çıkan toplumsal bir yaşlanma olgusu bu tip ülkelerin geleceği açısından derin etkiler uyandırmaktadır. Kendi sınırları içerisinde üye ülkelerin işgücünün dolaşımına müsaade eden Avrupa Birliği'nde yapılan son araştırmalar bu dolaşımın bazı sosyal ve kültürel nedenlerden ötürü beklenen düzeylerde gerçekleşmediğini göstermektedir. Bunun yanında dışarıdan ithal edilen işgücünün içeride yarattığı uyum sorunları da bu ülkeleri gerekli üretim için yeterli işgücünün sağlanması yönünde zor durumlara düşürmektedir.

Bunun yanında AB'ye adaylığı konusunda çalışmaya hazır dinamik ve genç bir nüfusu ile AB ülkelerini korkutan ülkemizin işgücü piyasalarında ne gibi sorunların olduğu sorusunu ise önümüzdeki bölümde incelemeye çalışacağız.

1.3 İşgücü İstihdamı Önündeki Ekonomik ve Yapısal Sorunlar

Ülkemizde mevcut olan işsiz insanların işgücü piyasasında istihdam edilmeye yönelik işgücü arzlarına karşılık bir takım ekonomik ve yapısal sorunlardan kaynaklanan nedenlerle yeterli talebi göremedikleri, işgücüne katılım miktarlarına ve işsizlik oranlarına bakıldığında açık ve net olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde 2006 yılı itibarıyla TÜİK verilerine göre kurumsal olmayan sivil nüfus miktarı 72 milyon 606 bin, bu nüfusun da 15 yaş ve daha yukarı yaşlarda olan kısmı ise 51 milyon 668 bin kadardır. 15 yaş ve daha yukarı yaşlarda olan bu nüfusun ise 24 milyon 776 bini işgücü piyasasında aktif olarak gözükmektedir. Ancak giriş bölümünde de bahsettiğimiz gibi istihdam edilen toplam miktar işgücünün piyasasının sadece 22 milyon 330 bin kadardır. Yani 72 milyon 606 bin civarındaki bir sivil nüfusu istihdam edilen 22 milyon 330 bin insan geçindirmektedir. Bu da yaklaşık olarak toplumumuzda çalışan bir insanın çevresindeki 4 kişiye de geçim olanağı sağladığı anlamına gelmektedir. Gelişmelere bu yönden baktığımızda ise işgücüne katılım oranının yüzde 48'de kalmasının nedenleri üzerinde durmak bizi işgücü istihdamının önündeki sorunlara götürmektedir.

Bu noktada ülkemizdeki işgücü piyasasının dinamiklerini incelemeye yönelik bir analiz yapacak olursak, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede çok küçük paylara sahip olsa da, hala ülkemizdeki en önemli iktisadi faaliyet kolu olan tarımı göz ardı etmememiz gerekir. Ülkemizde 2006 yılı boyunca, yine TÜİK verilerine göre, tarımda istihdam edilen toplam kayıtlı nüfus 6 milyon 88 bin civarı olduğunu ve bu nüfusun yaklaşık olarak 2 milyon 754 bininin ücretsiz aile işçisi olarak çalıştığını önceki bölümlerde dile getirmiştik. Bunun anlamı ise emeğinin karşılığında belli bir gelir

kazanamayan insanların istihdam edilen toplam nüfusun yüzde 27,26'sını oluşturan tarım sektöründe yüzde 45,27 gibi önemli bir paya sahip olmasıdır. Bu veri ise bize ülkemiz tarımında istihdam edilen işgücünün yarattığı toplam gelirin ne denli verimsiz ve kısır olduğunu göstermektedir. Ülkemizin işgücü istihdamının önündeki son yıllara kadar en büyük yapısal sorunlarından biri olan tarımda istihdam ve aile işçiliği her ne kadar belli oranlarda bir düşme eğilimine girmiş olsa da beraberinde getirdiği sorunlar varlığındaki mevcut sorunları da gölgede bırakmaktadır. Özellikle kırsal kesimdeki çözülmenin etkisiyle tarım dışı istihdama yönelen ve bunun için kırsal kesimden kentlere hızla göç eden insanların kentlerde eğitim seviyelerindeki yetersizlik, kentsel hayatın toplumsal kurulu düzenine uyumsuzluk ve bir takım başka nedenlerle istihdam edilememeleri çok büyük sosyo-ekonomik bunalımlara ve çatışmalara sebep olmakta ve uzun bir süre daha olmaya da devam etmesi beklenmektedir.

Ülkemizde işgücüne istihdamın önündeki bir diğer yapısal sorun ise sosyal güvenlik primlerinin çok yüksek seviyelerde olması ve bu durumun işverenin üretim maliyetlerini olumsuz şekilde artırmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum karşısında ise işverenler kayıt dışı işgücü istihdam etmeye bir anlamda mecbur kalarak kayıt dışı ekonominin oluşmasına zemin hazırlamışlardır. Ülkemizde kayıt dışı işletmeler günümüzde çok yüksek derecelere varan istihdam kapasitelerine ulaşmış ve bu bakımdan bir anlamda kayıt içi firma ve üreticilerin mevcut yapısal sorunlar nedeniyle yaratamadığı istihdamı yaratma konumuna gelmişlerdir. Bir anlamda ekonominin ilerleyişi ve bir kısım işgücünün istihdamının kayıt dışı işletmelerce üstlenilmesi mali anlamda önemli bir vergi gelirinden devleti mahrum etse de istihdam edilen işgücünün kayıt dışı dahi istihdam edilmediği takdirde yaratacağı toplumsal sorunların ağır maliyetlerinden kurtarmış olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında ülkemizde kayıt dışı ekonomi bir anlamda emniyet sibobu görevini üstlenmiş durumdadır ve belli bir esneklikle toplumsal yönden meydana gelebilecek birçok negatif dinamiğin önüne geçmektedir.

Temel olarak işgücü istihdamının yeterli seviye ve niteliklerde olamamasının bir diğer nedeni ise ülkemizde işgücüne hazır 15 yaş üstü nüfusun yeterli düzeyde eğitim seviyesine sahip olamamasıdır. Eğitim konusu sadece işgücü piyasası için önemli bir faktör olmaktan ziyade toplumun düzen ve işleyişini ilgilendiren en temel ve kritik konulardan biridir. Bu konunun önemi ve hassasiyeti üzerinde meydana gelen toplumsal fikri birlik zaten ortadadır. Ancak eğitim için gerekli yatırımların halen yetersiz olması ve gelişmiş eğitim olanaklarının ülkemizin farklı bölgelerine homojen olarak götürülememesi bir takım sorunlara yol açmaktadır. Özellikle işgücünde kadınların istihdama katılımında da üzerinde derinlemesine duracağımız gibi kız çocuklarının temel eğitimlerini almak üzere okula gönderil(e) memesi gibi bir takım en temeldeki yapısal sorunlar, onların yeterli dü-

zeyde istihdam edilememelerine, edilseler bile onların vasıfsız işgücü konumunda değerlendirilmesi ve böylece düşük ücret ve sosyal güvencesiz bir biçimde istihdam edilmeleri ile sonuçlanmaktadır. Bu bakımdan eğitim hakkında yararlanmada meydana gelen bu cinsel ayırım bir şekilde istihdam da yansımaları bulmaktadır. Tabii ki yeterli düzeyde eğitim alamayan sadece kız çocukları değildir ülkemizde, erkek çocuklar da özellikle ülkenin doğu bölgelerinde yeterli düzeyde eğitim imkânlarından yoksun bir şekilde büyümekte ve işgücünde kendilerine bu şekilde yer aramaktadırlar. Tüm bu yetersizlikler göz önüne alındığında da çalışabilecekleri birkaç iktisadi faaliyetten en büyüğü olarak da kendilerini tarım sektörünün içinde bulmaktadırlar. Ancak ülkemizde işgücü istihdamı ve işsizlik sorunlarını genel bir bakış açısıyla değerlendirdiğimiz ilk bölümde de bahsettiğimiz gibi tarımda çalışan işgücünün büyük bir kısmı ücretsiz aile işçisi konumunda çalışmaktadır ve zaten son yıllarda tarımda meydana gelen çözümlerle birlikte de tarımdaki işgücü istihdamı yaratma potansiyeli de her geçen gün giderek azalmaktadır.

Tüm bu yapısal sorunlar ile ilgili çarpıcı istatistikleri işgücü istihdamında cinsiyet ayırımını daha derinlemesine inceleyeceğimiz ve çalışmamızın teoriksel olarak çekirdeğini oluşturacak olan ikinci bölümünde ilgili istatistiklerle göreceğiz. Bununla birlikte giriş bölümümüzün son alt başlığı olarak bu bölümde ele aldığımız belli başlı sorunları özetleyip ülkemiz işgücü istihdamındaki genel sorunların tespitini tamamlamış olacağız.

1.4 İşgücü Piyasasındaki Sorunların Tespiti Üzerine

Öncelikli olarak ülkemizin istihdam yaratma performansı çok düşüktür. İstihdam edilen nüfusun artışı toplam nüfus artışı yanında çok düşük seviyelerde kalmaktadır. Örneğin 1988 yılında 33,7 milyon kişi olan 15 yaş üstü çalışma çağı nüfusu 2002 yılında 46,7 milyon kişiye ulaşmış; buna karşılık 17,8 milyon kişi olan istihdam ancak 20,3 milyon seviyesine çıkabilmiştir. Söz konusu dönemde istihdam artış oranı yılda ortalama yüzde 0,5 seviyesinde kalmıştır.

Bunun yanında giriş bölümümüzde çok fazla üzerinde durmadığımız ancak göz ardı edilemeyecek derecede ciddi olarak dönem dönem yaşadığımız ekonomik ve finansal krizler ile bu krizlerin getirdiği ekonomik istikrarsızlıklar büyüme hızımızın önemli ölçüde düşmesine sebep olarak mevcut işyerlerinin de kapanmasıyla veya küçülmeye gitmesiyle birlikte işgücü istihdamına çok büyük darbeler indirmiştir. Özellikle ülkemizdeki çalışmaya hazır potansiyel işgücü miktarındaki hızlı artışla da birlikte 1997'den bu yana işsizlik sürekli yükselen bir eğilim izlemiştir. Ülkemizde işsizlik oranı 2002 yılı itibariyle yüzde 10,6'dır. O dönemde Türkiye bu oranla 30 OECD ülkesi içinde en yüksek 4. sırada gelmekteydi. İşsizlik oranı 1988–1994 döneminde yüzde 8'lerde seyretmiştir; 1996–1998 döne-

minde yüzde 6'lara gerilemiş; daha sonra hızlı bir artış eğilimi ile 2003'de yüzde 10,3'e ulaşarak, 2006 yılında hafif bir gerilemeyle yüzde 9,9 seviyesine ulaşmıştır.

2002 yılından bu yana izlenen istikrarlı mali ve parasal politikaların getirdiği yüksek büyüme oranları ve sağlanan düşük enflasyon seviyeleri ise işsizlik oranlarındaki bu yapısal katılığı esnetememiş ve yeterli düzeyde gereken istihdam artışına dönüşmemiştir. Bu durumun arkasında yatan en temel sorunlar olarak ise kayıtlı istihdam üzerindeki vergilerin, sosyal sigorta primlerinin, bürokrasi yüklerinin işveren üzerindeki baskısı ile yeni işgücü istihdam etmemeye ve hatta mevcut işçileri işten çıkartmaya yönelik bir takım sonuçlara neden olmasıdır. Ayrıca teknolojinin hızla gelişmesi ve küreselleşmeyle birlikte üretimin daha az maliyetli bir şekilde tüm dünyaya yayılması ile birlikte üretimde verimliliğin artması yeni işgücü istihdamına yönelik talebin önüne geçen etkenlerden olmuştur.

İstihdamın önündeki önemli sorunlardan biri olarak tarımdaki istihdam payının hala çok yüksek olmasını ve pay içerisinde ücretsiz aile işçilerinin çok büyük bir paya sahip olduğunu önceki bölümlerimizde değinmiştik. Yine kısaca bu durumu değerlendirmek gerekirse istihdam edilen nüfusumuzun yüzde 27,26'sının tarım, yüzde 19,73'nün sanayi ve yüzde 47,33'nün hizmet sektörlerinde istihdam edildiğini ve bu oranların AB ülkelerinde sırasıyla yüzde 5-6, yüzde 25-30 ve yüzde 65-70 civarında olduğunu düşündüğümüzde karşımıza net bir tablo çıkmaktadır. O da ülkemizde tarımda istihdam edilen nüfusun büyük bir kısmının aslında gizli işsiz olduğu ve bu tablonun AB'ye uyum sürecinde uzun vadede daha da netleşeceği gerçeğidir. Her ne kadar sanayi ve hizmet sektörlerinde göreceği bir yakınsamanın olduğunu gözlemlese de bu sektörlerdeki kayıt dışılık ve verimsizlik önemli sorunlardandır (Taymaz & Suiçmez, 2005).

Tüm bu sorunların yanı sıra bu çalışmaya da başlıca temel teşkil eden ülkemizdeki kadınların işgücündeki yerinin işgücünün istihdamındaki temel sorunlardan olduğu açıktır (Bayram, 2003). Ülkemizde kadınlar büyük ölçüde çalışma hayatının dışına itilmişlerdir, 2006 yılı itibarıyla erkeklerin işgücüne katılma oranı yüzde 71,5'lere varırken kadınların işgücüne katılma oranı ancak yüzde 24,9'larda kalmıştır. Bu soruna neden olan temel faktörlere ve ülkemizdeki dinamiklere işgücü istihdamında cinsiyet ayrımını analiz edeceğimiz ikinci bölümde değineceğiz. Ayrıca yine bu sorunun çözülmesi için neler yapılabileceğine dair politika ve çözüm önerilerimize de çalışmamızın sonuçları kısmında kısaca değereceğiz.

Yine giriş bölümümüzde üzerinde durduğumuz ve ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak ele alacağımız sorunlardan bir tanesi de eğitimidir. Eğitim sorunu işsizlik sorununun hem nedeni hem de sonucu olarak değerlendirilebilir. Eğitimsizliğin ve/veya yetersiz düzeyde eğitimin işgücü istihdamına

doğrudan yansımaları üzerinde bahsetmiştik. Yine bu süreç sonunda hem eğitimsiz olan hem de işsiz kalan insanların toplumsal olarak ne tür sancılarına sebep olabileceği konusuna da değinmiştik. Tüm bu döngünün sonucunda ise yine eğitim hakkından yoksun olarak büyüyecek bireylerin işgücünde yer bulamaması ile eğitimsiz işsizliğin sürekliliği devam edecektir. Bu noktada toprakları üzerinde yaşayan her vatandaşına temel düzeyde eğitim vermekle ve daha yüksek eğitim seviyelerine ulaşmayı imkân olarak onlara sağlamaya yükümlü bir devlet anlayışı olan Türkiye'nin bu noktalardaki eksiklikleri ve belli noktalardaki hataları istihdamda kendini rakamsal olarak göstermekle birlikte toplumsal anlamda kendini gazetelelerin üçüncü sayfalarında açık olarak her gün karşımıza çıkartmaktadır.

İşgücü piyasasındaki mevcut olan belli başlı sorunları toplandıktan sonra şimdi, öncelikle ülkemiz işgücü istihdamındaki cinsiyet ayrımını inceleyen, daha sonra gelişmekte olan ülkelerdeki aynı sorunlara dair gözlemler ile ülkemizi karşılaştırarak bir analiz yapmaya çalıştığımız diğer bölümlere geçiyoruz.

2. İşgücü İstihdamında Cinsiyet Ayrımı

2.1 Konunun Sınırları, İzlenecek Metodoloji ve Yararlanılan Kaynaklar Üzerine

Giriş bölümünde temelde ele aldığımız konular ülkemiz işgücü piyasasındaki sorunların tespitine yönelik olmuştur. Bu bakımdan ilk bölümde analizimizin derinliği zaman zaman kadın-erkek ayrımına gidilmekle birlikte tüm nüfusu genel anlamda incelemeye yönelik olarak sığ bir biçimde şekillenmiştir. Ancak çalışmamızın esasını teşkil edecek bu bölümde ele alacağımız konulara yönelik analizimiz derinlikli ve ilgili konuların tüm yönleriyle ele alınmasını amaçlayacak biçimde kapsayıcı olacaktır.

Bu bölümde inceleyeceğimiz konuların genel olarak sınırını çizmek gerekirse, ülkemizde yaşayan kadınların çalışma hayatına dâhil olma ve ol(a)mama sebepleriyle başlayıp, işgücüne bir şekilde dâhil olan ancak istihdam edil(e)meyen kadınların istihdam edilmeme sebepleri üzerinde durarak, kayıt içi sektörlerde istihdam edilemeyen kadınların hangi yollardan kendilerine ve dolayısıyla ailelerine gelir elde ettiklerine değinip, kayıt dışı şekilde istihdam edilen kadınların da hangi şartlar altında çalıştıklarını ilgili istatistiksel verileri de inceleyerek derlenmesi şeklinde olacaktır. Tüm bu konular üzerinde ülkemiz verilerini ve gerçeklerini göz alarak değerlendirmeler yapmanın yanında, çalışmamızın daha aydınlatıcı ve net olması açısından gerekli olan noktalarda dünyada, ekonomik ve toplumsal anlamda, ülkemizle benzer konjektürel hareketleri izleyen ülkelerle karşılaştırmalar yaparak ilgili konularda ülkemizin dünyadaki konumu hakkında fikir edinmeye çalışacağız.

Çalışmamızda kullandığımız veri setleri, tablolar ve grafikler genellikle Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) Hanehalkı İşgücü Anketleri sonuçları ile oluşturulan veri setleri üzerinden elde edilmiştir. Bunun yanında AB ile ilgili karşılaştırmaları yapmak üzere Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı'nın hazırladığı "Avrupa Birliği Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Yol Haritasına Uyumlu Ulusal Kadın Politikaları Eylem Planı"nda (Suver, 2006) yer alan tablo ve grafiklerden, OECD ülkeleri ile ilgili karşılaştırmalarda ise OECD'nin "OECD Ülkelerinde Kadınlar ve Erkekler" başlığıyla yayınladığı rapordan elde ettiğimiz veri, tablo ve grafiklerden yararlanılmıştır.

2.2 İşgücünün Cinsiyet, Yaş ve Eğitim Gruplarına Göre Dağılımı

Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi ülkemizde 2006 yılı itibariyle TÜİK verilerine göre kurumsal olmayan sivil nüfus 72 milyon 606 bin, bu nüfus içerisinde 15 yaş ve daha yukarı yaştaki nüfus 51 milyon 668 bin kadardır. 15 yaş ve daha yukarı yaştaki bu nüfusun ise 24 milyon 776 bini işgücü piyasasında yer almakta ve 22 milyon 330 bini de işgücü piyasasında istihdam edilmektedir. Cinsiyet gruplarına göre aynı verileri değerlendirdiğimizde ise kurumsal olmayan sivil nüfus içerisinde yine 2006 yılı verileri itibariyle 36 milyon 214 bin erkek nüfus ve 36 milyon 392 bin kadın nüfus yer almakta, erkek nüfusun 25 milyon 601 binlik 15 yaş ve yukarı yaştaki kesiminden ise 18 milyon 297 bini işgücü piyasasında yer alarak 16 milyon 520 bini istihdam edilmektedir. Kadın nüfus içerisinde ise 15 yaş ve yukarı yaşlardaki kişi sayısı 26 milyon 67 bini bulurken, bu sayının yalnızca 6 milyon 480 bini işgücüne katılarak sadece 5 milyon 810 bin kadar istihdam edilebilmektedir. Sadece elimizdeki bu rakamlara bakarak bile işgücündeki cinsiyet ayrımına dair önemli ipuçlarına ulaşabiliriz, ancak bu ayrımın nedenlerine dair ekonomik ve toplumsal faktörleri sağlıklı değerlendirebilmek için bütün verileri bir arada analiz etmemiz daha yerinde olacaktır.

Toplam nüfusun yaş gruplarına göre incelenmesini temelde iki grup halinde inceleyeceğiz. Bu gruplar ise 15–24 yaş arası grup ve 24 yaş ve üzerindeki yaş grubu şeklindedir. 2006 yılı tümü itibariyle ülkemizde 15–24 yaş grubundaki genç nüfusun toplam miktarı 12 milyon 99 bindir ve bu nüfusun 4 milyon 589 bini işgücü piyasasında yer alırken 3 milyon 731 bin kadar istihdam edilebilme şansına sahip olabilmıştır. Bu grubu cinsiyet grupları bakımından alt gruplara ayırdığımızda ise 15–24 yaş grubundaki toplamda 12 milyon 99 binlik nüfustan 5 milyon 874 bin kadarının erkeklerden, 6 milyon 225 bin kadarının ise kadınlardan meydana geldiğini gözlemleriz. Görüldüğü üzere genç nüfus dediğimiz (15–24 yaş grubu) yaş aralığında ülkemizdeki kadın sayısı erkek sayısından fazladır. Ancak işgücü piyasasına katılımları ve işgücü piyasasında ne kadarının

istihdam edildiğine baktığımızda ise ülkemiz istihdamındaki cinsiyet ayrımını gözler önüne seren tablo bir kere daha karşımıza çıkacaktır. Bunu özetle 15–24 yaş grubu arasındaki erkeklerin işgücüne katılma oranlarının yüzde 52; kadınların işgücüne katılma oranlarının yüzde 24,6 olması ile rahatça görebilmekteyiz. Bu durum ayrı tuttuğumuz diğer yaş grupları için de çok farklı değildir.

Ülkemizdeki işgücü piyasasının eğitim durumuna göre dağılımına baktığımızda ise, en baştan eğitimde fırsat eşitsizliğinin kadınlar yönünde olduğunu tahmin ederek yol çıkabiliriz. Bu durumu somut verilerle desteklemek gerekirse 2006 yılı verileri ışığında toplamda işgücünde yer alanların 1 milyon 106 bininin okur-yazar olmadığını ve bu kesimden istihdam edilenlerin 1 milyon 51 bin olduğunu, lise altı eğitimlilerin işgücünde 14 milyon 743 bin kişiyle temsil edilirken bu sayıdan 13 milyon 209 bin kadarının istihdam edildiğini, lise ve dengi meslek lisesi mezunlarının işgücündeki sayısının 5 milyon 383 bin kadar olduğunu ve bunların 4 milyon 600 binin istihdam edildiğini bunun yanında işgücünde yalnızca 3 milyon 192 bin yükseköğretim mezunu olduğunu ve bu sayının ise 2 milyon 890 bin kadarının istihdam edildiğini görürüz. Bu verilerden en bariz çıkarılabilecek yorum ise işgücünde eğitim durumu itibarıyla lise altı eğitimlilerin daha yoğun olduğunu fark ederek işgücünün genelinin vasıfsız olması gerçeğidir. Bu verileri cinsiyet durumlarına göre alt gruplara ayırdığımızda ise paragrafımızın başında öne sürdüğümüz tahmini ispatlamış olacağız. Erkeklerden okur-yazar olmayanların işgücü piyasasındaki sayısı 415 binde kalırken, bu sayı kadınlar için nerdeyse iki katı 828 bin kadardır, erkeklerden lise altı eğitimlilerin işgücü piyasasındaki sayısı 11 milyon 679 bin kadar olup aynı sayı kadınlarda yalnızca 3 milyon 435 bin kadardır, yine erkeklerden lise ve dengi meslek lisesi mezunları olarak işgücüne katılanların sayısı 4 milyon 189 bin kadarken kadınlarda bu sayı sadece 1 milyon 162 bin kadardır, işgücündeki yükseköğretimlilerin sayısı cinsiyet bakımından incelediğimizde ise erkeklerin sayısı 2 milyon 14 binken kadınların sayısı ise 1 milyon 54 binde kalmıştır. Rakamlardan da açıkça görebildiğimiz üzere okur-yazar olmayanların sayısında kadınlar erkeklerin iki katı civarındadır, lise altı eğitimliler, lise ve dengi meslek lise mezunlarında ve yükseköğretimlilerin olduğu gruplarda ise bu fark daha da açılarak kendini göstermektedir.

İşgücünün cinsiyet, yaş ve eğitim gruplarına göre kısa bir analizini yaptığımız bu bölümde kafamızda ilgili konunun şablon olarak şekillenmesi bakımından ilgili istatistikleri kullanarak fikir vermeye çalıştık. Şimdi önümüzdeki alt bölümde bu fikri besleyen nedenlerin neler olduğuna ve bu fikirlerin hangi ortamlarda nasıl şekillendiğine dair bir analiz yapacağız.

2.3 Kadın İşgücünün İstihdama Katılmasının Önündeki Başlıca Engeller

Ülkemizde ve genel olarak gelişmekte olan diğer ülkelerde kadın nüfusun işgücüne katılımı ve işgücüne bir şekilde dâhil olan kadınların istihdama katılımı önündeki nedenler istisnai sosyolojik ve kültürel karakteristikler dışında ekonomik ve toplumsal anlamda benzer temellere dayanmaktadır. Bu nedenleri incelemek ve doğru bir analizini yapabilmek için ise ilgili ülke ve/veya ülke gruplarının işgücü durumlarını özetleyen istatistiklerinden ve onların kendi kültürel normlarından yararlanmak gerekir. Bu bağlamda biz de başta ülkemiz olmak üzere, gelişmekte olan bazı ülkeleri de değerlendirerek kadın işgücünün istihdama dâhil olmasının önündeki başlıca engellere bu bölümde ve ilerleyen bölümlerde değineceğiz.

Kadınların işgücü istihdamına katılımının önündeki başlıca engelleri değerlendireceğimiz bu bölümde analizimizi temelde ekonomik ve toplumsal nedenler olarak iki koldan yürüteceğiz. Ekonomik nedenleri sıralarken önceliğimiz ülkemizde mevcut yoksulluk ve belli düzeyde bir geçim sıkıntısı yaygın olmasına rağmen kırsal ve kentsel alanlardaki kadınların işgücüne dâhil olamama nedenleri üzerinden olacaktır (Gündüz, 2006). Öncelikle kırsal kesimde kadınların işgücüne dâhil olsalar bile bunun ancak tarım sektöründe olabileceği ve tarım sektöründe de kadınların büyük bir kısmının ücretsiz aile işçisi olarak kendi ailesinin arazi ve tarlalarında çalıştığını görmekteyiz. Bunun dışında kırsal kesimde kadınların sanayi, hizmet veya inşaat gibi sektörlerde istihdama katılımı yok denecek kadar düşük seviyelerde kalmaktadır. Bu durumu oluşturan temel sebeplerden birisi kırsalda kadına biçilen yalnız ev işlerinden sorumlu olma toplumsal rolü ve kadının evin dışında başka insanlarla birlikte etkileşim halinde çalışmasının erkeğin namusunu kirleteceği olgusudur. Kırsal kesimde toplumun kadına bakışı ve kabullenışı çocuklarına ve kocasına bakan ve yalnız ev işleriyle ilgilenen kadın modelidir. Çalışabileceği tek yer ise ailesi eğer tarımla geçimini sağlıyor ise biraz önceki rollerin yanında tarlada aileye yardım etmektir. Bunun dışında kadının evden dışarıda çalışması, belli bir gelire sahip olması ve bu anlamda ekonomik özgürlüğünün olması ise kesinlikle söz konusu değildir. Tabi ki bu durumun katılığının derecesi ülkemizde bölgesel olarak da farklılıklar arz etmekle beraber genel düşünce bu şekilde oluşmuştur. Ancak ülkemizde bu toplumsal önyargıların esnekliğe uğradığı yerleşim birimleri ve bölgelerin de olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu bakımdan kırsal alanda kadınların işgücüne katılımlarının önündeki başlıca engeller ekonomik sebeplerden ziyade daha çok toplumsal sebeplerin birer sonucu şeklinde cereyan etmektedir (Kuzgun & Sevim, 2004).

Kentsel alana baktığımızda ise düşünmemiz gereken iki ana toplumsal grup vardır. Bunlar kentlerde yerleşik olarak yaşayan ve doğma büyüme kentlerde ikamet eden ilk grup ve kırsal alandaki geçim sıkıntısı nedeniyle

kentlere göç eden ikinci grup şeklindedir. İlk gruptaki kadınların işgücüne istihdamı önündeki engelleri değerlendirdiğimizde bunlar genellikle toplumsal sebeplerin yanı sıra ekonomik sebeplere dayanmaktadır. Çünkü bu gruptaki kadınlar genel olarak eğitim düzeyi itibarıyla belli seviyededirler ve işgücüne katıldıkları sektör genellikle hizmet sektörü olmaktadır. Ancak ülkemizde hizmet sektörünün büyümesi ve gelişmesi yeni yeni hız kazandığı için bu sektörün istihdam kapasitesi henüz kentlerde yetişen her vasıflı kadını işgücünü istihdam etmekte yeterli değildir. Bu bakımdan hizmet sektöründe yer bulamayan kentli kadınlar aktif olarak iş aramaları bakımında işgücü piyasasına dâhil olmakla birlikte istihdam edilemediklerinden dolayı işsiz konumundadırlar. Ancak bu durumda olan kadınlar ülkemizde pay olarak çok küçük bir grubu temsil etmektedirler. Bunun yanında kırsal kesimlerden kentlere, iş ve belli düzeyde refah bulabilmek için, göç ederek kentlerin varoşlarında geçim sıkıntısıyla yaşamlarını bir şekilde sürdürmeye çalışan ikinci gruptakilerin işgücüne katılımları ve istihdamlarının önündeki engeller sadece ekonomik sebeplerden ziyade kırsal kesimlerden yanlarında getirdikleri bir takım toplumsal sebeplerden kaynaklanmaktadır. Özellikle bizim inceleme alanımız olan kadınların işgücüne katılımlarının önündeki engellerin kentsel kesimde de temelde türediği noktalar kırsal kesimi anlatırken bahsettiğimiz nedenlerden çok farklı değildir. Ancak kentlerde yaşamının getirdiği bir takım daha ağır ekonomik sıkıntılar bu toplumsal önyargı ve kabullerin zaman içerisinde çözülmesine ve artık belli bir noktadan sonra kadınların işgücüne katılımını zorunlu hale getirmiştir (Hartman, 2005). Böylece kırsal kesimden kentlere göç eden kadınlar işgücü piyasasında kendilerine yer aramaya başlamış ancak bu sefer de eğitim seviyelerindeki yetersizlikleri ve dolayısıyla gerekli bilgi ve becerilerden yoksun olmaları nedeniyle istihdam edilememektedirler. Bu bakımdan kentsel alanda aştıkları toplumsal önyargılardan sonra niteliksel bir takım engellere takılmışlar ve bunlardan da sıyrılarak kendilerine işgücünde yer edinmeye çalışmışlardır. Bu yer de ancak kendilerine sosyal güvence ve iş güvencesi imkânlarını sağlamayan ve düşük ücretle istihdam eden imalat sanayinin fason üretim yapan sektörleri olmuştur. Bu da işgücüne bir şekilde dâhil olmuş ve istihdam edilebilme şansını yakalamış kadınların yeni bir takım sorunlara sahip olmalarına sebep olmuştur.

İncelediğimiz tüm grup kadın topluluğu örneklerden çıkardığımız ortak sonuç belli iktisadi ve sosyolojik sebeplerle kadınların işgücünün dışına itilmesidir. Bu durum zaten toplumumuzda bazı mesleklerin erkek işi bazıların ise kadın işi şeklinde ayrıma gidilmesine sebep olmuştur. Bu bakımdan toplum erkek işi olarak öngördüğü mesleklere girmeye çalışan kadınları ayıplayıp dışlayarak kadınların baştan bu işlerden vazgeçmesine ve umutlarının kırılmasına sebep olmaktadır (Kocacık & Gökaya, 2005). Toplumumuzdaki tüm kadınları eğitim, yaş ya da herhangi bir değışkene dahi ayırma-

dan yapılabilecek en temel eleştiri de zaten bu noktadır. O yüzden kadınların yalnız işgücünde değil hemen hemen her alanda belli düzeylerde ayrımcılığa maruz kaldıklarını ve bu durumda kaybedenin yalnız onların değil tüm ekonominin olduğunu tespit etmek çok zor değildir. Kadınların işgücüne katılmaları durumunda ne gibi değişikliklerin olduğunu ise önümüzdeki bölümde yine ayrıntısıyla ekonomik ve toplumsal açılarından ele alacağız.

2.4 Kadınların İşgücüne Katılmasının Ekonomik ve Toplumsal Sonuçları

Ülkemizde ve dünyada kadınların işgücüne katılmalarının genel olarak doğurduğu ekonomik ve toplumsal bir takım sonuçları vardır. Bu sonuçların ekonomik boyutları dünyada hızla yayılan küreselleşme dalgası ile birbirleriyle benzeşme göstermeye başlasa da toplumsal sonuçları her ülkenin kendi karakteristiklerine bağlı kalarak farklılaşmalar gösterebilmektedir. Bu bölümde kadınların işgücüne katılımlarının ekonomik ve toplumsal sonuçları incelerken biz sadece ülkemizde ortaya çıkan değişim ve gelişimlerin üzerinde duracağız.

Özellikle son yıllarda kırsal kesimden kentlere göçün hız kazanarak şehirleşmenin arttığı, kozmopolit şehirlerde sınaî üretimin ve hizmet sektörlerinin yoğunlaşmaya başladığı ülkemizde kadınların kentsel kesimlerde işgücüne katılım şekilleri ve buna bağlı olarak gelişen toplumsal olaylar hızlı bir devinim ve dönüşüm kazanmaya başlamıştır (Tansel, 2002). Bu dönüşümün en bariz örneklerini kentlerde kadınların özellikle istihdam edildikleri alanlarda gözlemlemekteyiz. Eğitim düzeyi itibariyle belli bir düzeyin altında kalan kadınların kentlerde oran olarak en fazla istihdam edildikleri sektör imalat sanayidir. Bunun yanı sıra yarı-zamanlı (part-time) dediğimiz iş kollarında da kadınların erkeklere oranla daha fazla istihdam edildiğini rahat bir şekilde gözlemleyebiliriz. Hem eğitim düzeyi itibariyle belli bir seviyenin altında kalan hem de önceki bölümlerde bahsetmiş olduğumuz bir takım toplumsal nedenlerin doğurduğu sonuçlar neticesinde evden çıkıp iş gücü piyasasına katılmayan kadınlar ise ev içi üretim yaparak aile bütçelerine bir anlamda katkıda bulunmaya çalışmaktadırlar. Bu durumun ekonomik sonuçları çok doğrudan ve nettir. Yapılan toplam üretim artmakta ve aile bütçesine yapılan katkı artmaktadır. Ancak bu durumun toplumsal sonuçlarına baktığımızda ise işgücü piyasasına bir şekilde dâhil olup bahsetmiş olduğumuz sektörlerde istihdam edilen kadınlar ev işlerini aksatmamak için dışarıda çalıştıkları işin dışında evde de çalışmaktadırlar. Bunun yanı sıra eğer varsa ailede küçük çocukların bakımı için de kreş veya çocuklarına başka birine baktırma yoluna gidilmekte, bu da ek bir masraf doğurmaktadır. Önceki bölümlerde çok ayrıntılı olarak girmesek de şehirlerde yaşayan birçok kadının işgücüne katılmama nedenlerinin arkasında bu tip sorunların yattığı da bir gerçektir zaten. Ev içinde üretim

yaparak aile bütçesine katkıda bulunmaya çalışan kadınların durumlarını incelediğimizde ise evde hem ev işlerini yapıp çocuklara bakma hem de belli seviyelerde fason üretim gerçekleştirme kadınların evde fazla mesaisi yapması anlamına gelmekte ve toplumsal olarak onların üzerine binen yükü çok daha fazla arttırmaktadır. Sonuç itibarıyla ev içinde veya dışında olsun kadınlar hâkim olan toplumsal anne ve evin tüm işlerinden sorumlu ev kadını rolleriyle hem çalışıp hem de ev işlerini yapma zorunluluğu içine girerek erkelere göre çok daha fazla çaba sarf etmektedirler.

Toplumsal olarak bu tip sorunlarını sonuç olarak karşılarında bulan kadınlar ekonomik anlamda tam olarak refah ve özgürlüğe sahip oluyorlar mı diye düşündüğümüzde ise bu konuda da ilgili istatistiklere baktığımızda kadınların lehine bir şeyler söylemenin çok zor olduğunu görürüz. Çünkü ev içi veya dışında kendi emeğiyle bir miktar kazanç elde eden kadın, elde ettiği kazancının tamamını ya da bir kısmını ataerkil aile yapımızın biçtiği bir rol olan aile reisliği makamının sahibi kocasına vermek zorunda kalarak toplumsal açıdan kaybettiği özgürlüğünü ekonomik açıdan telafi etme fırsatını da elde edememektedir. Oysaki yapılan birçok iktisadi ve sosyolojik araştırmaya göre kadının elde ettiği az miktarda da olsa ek kazanç örneğin ücretli olarak çalışan bir erkeğin maaşına yapılacak zamdan daha fazla ailenin refahına ve yaşam standartlarına katkıda bulunduğu tespit edilmiştir. Çünkü erkek kazandığı ek kazancı evin dışında bir takım yollarla çarçur ederken kadın kazandığı küçük de olsa ek kazancı ailesinin yeme içme, giyinme gibi masraflarını rahatlatmakta direk olarak kullanmaktadır. Bu bakımdan erkeğin kadının elde ettiği ek kazançla el koyması bir anlamda ailenin refah seviyesini de düşürmeye sebep olmaktadır. Kentsel kesimlerde yaşayan kırsal kökenli kadınların sorunlarını da böylece anlatmış olduk.

Kentsel kesimlerde kentli kadınların işgücüne dâhil olmaları sonucunda ortaya çıkan durumlara şöyle bir göz attığımızda ise ilk olarak gözlemlediğimiz kadın modeli belli ölçüde ekonomik özgürlüğünü eline almış, eğitim seviyesi olarak yine belli bir seviyenin üstünde olan ve genelde hizmet sektörü içerisinde kendine istihdam olanağı bulan kadındır. Peki, bu tip kadınların işgücüne katılımları sonucunda yaşadıkları sorunlar yok mudur diye düşündüğümüzde ise ülkemizdeki çalışan kadınların haklarına ve sosyal güvencelerine dair kanunlarda doğan bir takım boşluklardan dolayı kadınlarımız işyerlerinde erkeklere göre daha düşük ücret alma, daha zor terfi etme, sözlü ve fiziksel olarak tacize uğrama gibi sıkıntılar çekmektedir (Özbey, 2004). Her ne kadar AB'ye uyum süreci içerisinde revize edilen bu kanunlar ile yazılı olarak kadınlara belli konularda erkeklerle eşit haklar sağlanmış ve belli konularda korumaya yönelik yasalar yürürlüğe konmuş olsa da uygulamada bu eşitliğin sağlanabilmesi için toplumsal bir takım önyargıların ve bakış açılarının insanların düşünce sistemlerinde değişmesi gerektiği gerçeği kaçınılmazdır.

Kırsal kesimde yaşayan ve işgücüne dâhil olan kadınların bu süreç sonundaki ekonomik ve toplumsal sonuçlarını değerlendirdiğimizde ise önceki bölümlerde de değindiğimiz üzere kırsal kesimlerde yaşayan kadınlarımızın büyük bir çoğunluğunun tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi biçiminde yer aldığı gerçeğini anımsayarak analizimizi yapmamızın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu bakımdan kırsalda yaşayan ve bu şekilde istihdam olan kadınların durumu kentlere göç edip varoşlarda yaşayan hemcinslerinden çok da farklı değildir. İki gruptaki kadınlar da hem ev işlerini yapmakta hem de çalışarak ailelerine ek kazanç sağlamaktadırlar. İki grubun bir diğer ortak özelliği de iki grupta yer alan kadınların da, istisnalar hariç, ekonomik özgürlüklerinden yoksun olmalarıdır. Kırsalda yaşayan ve eğitim düzeyi ve konumu itibarıyla hizmet sektörlerinde yer alan kadınların işgücüne katılımları sonucu karşılaştıkları problemler de kentlerde yaşayan ve aynı koşulları paylaşan hemcinsleriyle benzeşmektedir.

Ülkemizdeki kadınların işgücüne katılmalarının ekonomik ve toplumsal sonuçlarını incelediğimiz bu bölüm ile ortaya çıkan tabloyu biraz daha netleştirmiştik olduk. Bu bölümün çalışmamızın temel olarak irdelemeyi amaçladığı kadınların işgücüne katıl(a)mama nedenlerini ve sonuçlarını aydınlatmada da çok faydalı olduğunu düşünüyoruz. Çünkü çalışan kadınların karşılaştığı bu sorunlara şahit olan ev hanımı kadınların işgücüne katılmaktan caymasının temel nedenleri olarak bu sorunları da ek olarak gösterebiliriz.

3. Kadın İşgücünün Verimliliği Üzerine

Birinci bölümde ülkemiz mevcut işgücü piyasasındaki sorunları, ikinci bölümde de yine ülkemiz işgücü istihdamındaki cinsiyet ayrımının nedenleri ve sonuçları üzerine genel bir tablo çizmeye çalıştık. Bu bölümde ise ülkemizde istihdam edilen kadın işgücünün daha çok hangi sektörlerde yer edindiğini, eğitim düzeylerinin onları nasıl vasıflı ve vasıfsız işgücü yaptığını ve bu durumların onların kayıt içi ve kayıt dışı sektörlerdeki payını nasıl belirlediği üzerine, bu konular ile ilgili istatistikleri de kullanarak, bir analiz yapacağız. Bu bölüm içerisinde inceleyeceğimiz ilk konu ise ülkemizdeki kadın işgücünün sektörlerle göre dağılımıdır.

3.1 Kadın İşgücünün Sektörlere Göre Dağılımı

Ülkemizde TÜİK verilerine göre 2006 yılı yıllık verilerine toplam istihdam edilen sayısının 22 milyon 330 bin civarında olduğundan önceki bölümlerde birçok defa bahsetmiştik. Yine aynı verilere göre ülkemizde 2006 yılında tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 6 milyon 88 bin, sanayi ve inşaat sektöründe toplamda 5 milyon 674 bin, hizmetler sektöründe ise 10 milyon 568 bin kişi istihdam edilmiştir. Yüzde olarak düşüldüğümüzde ise bu iktisadi faaliyet kollarının toplamda istihdam edilenler

içindeki payı sırasıyla yüzde 27,3, yüzde 25,4 ve yüzde 47,3'dür. Aynı durumu ülkemizde 2006 yılı itibarıyla toplamda istihdam edilen 5 milyon 810 binlik kadın işgücümüz için düşünersek bu oranlar yine sırasıyla yüzde 48,5, yüzde 15 ve yüzde 36,5 şeklinde olmaktadır.

Bu oranlardan açık ve net olarak görüldüğü üzere 21. yüzyıl Türkiye'sinde tarımın istihdam ettiği insan sayısı hala çok ciddi boyutlarda olmakla birlikte, istihdam edilen kadın işgücünün en büyük çoğunlu da hala bu sektör içerisinde yer almaktadır. Bu durumun çeşitli nedenleri üzerinde önceki bölümlerde bahsettiğimiz için burada uzun uzadıya tekrar durmayacağız ancak bu bölümde asıl vurgulamak istediğimiz nokta, tarımda yüksek bir oranda istihdam edilmenin anlamının bilgi ve beceri gerektirmeyen işlerde istihdam edilmek olduğu, yani işgücü piyasasındaki kadınların çoğunluğunun vasıfsız işgücü olduğudur. Bu bakımdan özellikle ülkemizde eğitimde fırsat eşitsizliğinin bir sonucu olarak karşımıza böyle bir tablo çıktığının da göstergesidir.

3.2 Vasıflı ve Vasıfsız Kadın İşgücü

T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün (KSSGM) ülkemizdeki erkek ve kadın nüfusun eğitim alabilme fırsatları hakkında fikir sahibi olabilmek açısından, TÜİK'in 2000 yılında yaptığı genel nüfus sayımından elde ettiği verileri derleyerek 1990 yılı karşılaştırmalı analizini yaptığı tabloya göre ülkemizde 1990 yılında her 100 kadından 28'i okuryazar değildir. Bunun yanı sıra yine aynı yıl itibarıyla her 100 kadından 15,6'sı okuryazar ancak herhangi düzeyde bir okuldan mezun değil, 43,2'si ilköğretim mezunu, 5,4'ü orta ve dengi okul mezunu, 6'sı lise ve dengi mezunu ve ancak 1,8'i yükseköğretim veya fakülte mezunudur. 1990 yılı için erkeklerde aynı durumlara baktığımızda ise her 100 erkekten 11,2'si okuryazar olmamakla birlikte, geri kalan rakamlar yine her 100 erkek için sırasıyla 16,4, 49,1, 9,6, 9,5 ve 4,2 şeklindedir. 1990 yılında iki cinsiyetin eğitim seviyeleri arasındaki uçurum gayet açık ve net olarak bu sayılarla ortadadır. Peki, 2000 yılına geldiğimizde bu durum değişti mi diye baktığımızda, 2000 yılında ülkemizdeki her 100 kadından 19,4'ü okuryazar değilken bu sayı erkekler için 6,1'e kadar düşmüştür. Okuryazar olan ancak herhangi düzeyde bir okuldan mezun olmayanların sayısı ise kadınlarda ve erkeklerde 21,5'e yükselmiştir. İlköğretim mezunları kadınlar 37,2'ye, erkekler ise 36,9'a düşmüştür. Ancak orta, lise ve yükseköğretim seviyelerinde 7,4'e 12,8, 10,6'ya 16,1, 3,9'a 6,6'lık erkek üstünlüğü hala devam etmektedir. 2000 yılında kadınlardaki ilköğretim mezunu kadın sayısının artması dışında kadınların lehine eğitime yönelik hiçbir iyileşme söz konusu değildir. İşte bu durum kadınların toplam istihdam içindeki tarımda çalışan yüzde 48'lik payının arkasındaki temel sebeptir.

3.3 Kadın İşgücününun Kayıt İçi ve Kayıt Dışı Sektörlerdeki Yeri

Önceki alt bölümlerde ülkemizdeki kadın işgücününun sektörlere göre nasıl bir dağılım sergilediğini ve bu dağılımın altındaki temel nedenin işgücünü vasıflı hale getiren eğitimin ülkemizde kadınlara erkekler oranında sağlanmadığından ötürü kaynaklandığını belli argümanlarla savunmuştuk. Bu bölümde ise verimlilik üzerine fikir yürütebilmek adına, daha çok yine istihdam edilen kadınların hangi şartlar altında çalıştıklarına dair ilgili istatistiklerle fikir sahibi olmaya çalışacağız.

Ülkemizde 2006 yılında istihdam edilen 5 milyon 810 bin kadının 2 milyon 714 bini ücretli, maaşlı ya da yevmiyeli olarak çalışırken, 830 bini işveren ve kendi hesabına çalışan konumunda, 2 milyon 267 bini ise ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Bu son rakamın toplamdaki payı üzerinden ağırlığının ne denli önemli boyutlarda çok açıktır. Analizimizi tarım ve tarım dışı istihdam edilenler olarak yatay olarak genişletirsek 2 milyon 816 bin kadının tarımda, 2 milyon 994 bin kadının ise tarım dışı sektörlerde yer aldığını görürüz. En çarpıcı nokta ise tarımda istihdam edilen bu 2 milyon 816 bin kadının 2 milyon 94 bini ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Bu rakam çok ciddi bir rakamdır ve ülkemiz işgücü piyasasındaki istihdam edilen kadınların nerdeyse yarısının ve hatta daha fazlasının hiçbir sosyal güvencesi ve belli bir geliri olmadan çalıştığını ya da çalıştırıldığını en açık seçik resmidir. Bu öngörüü Türkiye’de kadın işgücününun yüzde 65,5’inin kayıt dışı çalıştığını TÜİK’in 2006 yılı Ekim ayında yaptığı Hanehalkı işgücü anketi de desteklemektedir.

Böylece ele aldığımız bu bölüm ile ülkemizdeki kadın işgücününun istihdam edilen bölümününun hangi şartlar altında neden ve nasıl çalıştığını ilgili istatistiklerin de yardımı ile resmini çizmeye çalıştık. Önümüzdeki bölümde ise bu ilk üç bölümde ülkemiz için yaptığımız tüm değerlendirmelerin OECD ve AB ülke grupları ile karşılaştırmasını yaparak ülkemizin bu konuda dünyadaki yerini netleştirmeye çalışacağız.

4. Kadın İşgücü İstihdamında Türkiye’nin Dünyadaki Konumu

İlk üç bölümde yaptığımız tüm analizlerde (giriş bölümününun ikinci alt bölümü kısmen hariç) sadece ülkemizin kendi iç dinamikleri ve bu dinamikler sonucunda oluşan gerçeklerinden yola çıkarak ülkemiz işgücü piyasasındaki sorunlara ve kadın işgücü istihdamının durumuna dair genel tespitleri ve sorunları ortaya koyduk. Bu bölümde ise ülkemiz için tespit ettiğimiz bu sorunların ve durumların dünyada gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde ne durumda olduğunu ve ülkemizi bu ülkelerle karşılaştırdığımızda hangi konumda bulunduğunu tespit etmeye çalışacağız. Bunun için öncelikle ülkemizin de içinde bulunduğu ve daha sonra bulunmak için aday konumunda olduğu iki önemli ülkeler grubunu, OECD ve AB ülkelerini, ülkemizle karşılaştırmalı olarak sırasıyla ele alacağız.

4.1 Türkiye'deki Kadın İşgücü İstihdamının OECD Ülkeleri İle Karşılaştırması

Öncelikli olarak OECD ülkeleri genelinde toplam nüfus payları ve yaş aralıklarına göre kadın ve erkek nüfusun göreceli oranlarını incelediğimizde, 2005 verileri itibariyle 30 OECD ülkesi içerisinde kadın/erkek oranının birbirine en yakın olduğu ülke İzlanda, erkeklerin kadınlara oranla biraz daha fazla olduğu ülkeler ise Türkiye ve Güney Kore'dir. Bunun dışındaki OECD ülkelerinde kadınların nüfus olarak sayıca oranı genelde erkek nüfus olarak daha fazladır. Bu durum tüm OECD ülkeleri için ortalamaya da her 100 erkeğe 104 kadının düşmesi şeklinde yansımıştır zaten. Bu durum bize OECD ülkeler grubu gibi dünyada gelişmişlik düzeyi olarak en üst sıralarda yer alan ülkelerdeki kadın nüfusun hiç de azımsanamayacak derecede çok olduğunu göstermektedir. Aynı veriler üzerinden yaş gruplarına göre dağılımı incelediğimizde ise tüm OECD ülkelerinde erkek bebek doğumlarının kız bebek doğumlarına göre biraz daha fazla gerçekleşmesi 0-14 yaş grubunda erkek nüfusun daha dominant olmasına sebep olurken, erkeklerin kadınlara oranla daha fazla sigara ve alkol kullanması, erkeklerde intihar vakalarının daha sık gözlenmesi ve daha başka sebeplerden ötürü de erkeklerde ölüm oranlarının daha yüksek seviyelerde olması ileriki yaş gruplarında kadın nüfusunun yoğunluk olarak daha dominant olmasını sağlamıştır. Tüm bunların yanında özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında erkeklerin yüksek ölüm oranları, birçok OECD ülkesinde 80 ve daha yüksek yaşlardaki nüfus grubu içerisinde kadınların erkeklere oranlarının 2 katı seviyelerine ulaşmasına sebep olmuştur. Bu bakımdan OECD kapsamındaki merkez Avrupa ülkelerini incelediğimizde kadın nüfusun erkek nüfusa oranı önemli bir üstünlük göstermektedir.

OECD ülkelerindeki kadın ve erkek nüfusun bu dağılımını inceledikten sonra şimdi de bu nüfus dağılımları içerisindeki kadın ve erkek işgücü istihdamının durumunu inceleyelim. Genel olarak incelediğimizde beklenildiği gibi tüm OECD ülkelerinde kadınların istihdam oranı erkeklerinkine göre düşüktür. Fakat nerdeyse hemen hemen tüm ülkelerde kadınlarla erkeklerle arasındaki bu fark zaman içerisinde kapanmaktadır. 1990'lı yılların ortalarından itibaren kadın ve erkek işgücünün istihdam oranları arasındaki fark sadece beş ülkede açılmaya devam etmiştir. Bu ülkeler ülkemiz Türkiye ile birlikte Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya ve İsveç'tir. Ayrıca Türkiye, Meksika, İtalya, Yunanistan, İspanya ve Polonya'da kadın nüfusun %50'den azı ücretli olarak işgücünde istihdam edilirken, İzlanda, Norveç, Danimarka, İsveç ve İsviçre gibi ülkelerde ise kadın nüfusun %70'i işgücünde istihdam edilmektedir. Bunun yanı sıra önceki bölümlerde de ele aldığımız bir takım toplumsal nedenlerden ötürü cinsiyet ayrımının OECD ülkeleri içerisinde en yoğun olarak yaşandığı ülkeler yine ülkemiz Türkiye'nin yanında Meksika, Japonya, Güney Kore

ve İrlanda'dır. Ancak tüm bunların yanı sıra birçok OECD ülkesinde kadın ve erkek işgücünün istihdam oranları arasındaki fark bir düşme eğilimi içerisindedir. Hatta kadın işgücünün istihdam edilme oranı Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya ve İsveç dışındaki bütün OECD ülkelerinde erkek işgücünün istihdam edilme oranından daha fazla bir büyüme içersidedir. Bu bağlamda kadın işgücü istihdamı oranının en hızlı büyüdüğü ülkeler İspanya, İrlanda, Yunanistan ve Hollanda'dır.

Kadın işgücünde yer alan ancak istihdam edil(e)meyen yani işsiz olan kadınların OECD ülkelerinde içersindeki durumlarına baktığımızda ise genel olarak tüm OECD ülkelerinde kadınların erkeklere oranla işsiz kalma risklerinin daha fazla olduğu bir gerçektir. OECD'nin 2006 yılı yıllık işgücü istatistiklerine baktığımızda ise bu durum 27 ülkeden 20'sinde kadınların işsizlik oranlarının erkeklerinkinin üstünde olmasıyla kendini açık bir şekilde göstermektedir. İşsiz kadın nüfusun işsiz erkek nüfusa göre en fazla olduğu ülkeler yine ülkemiz başta olmak üzere Yunanistan, İtalya ve İspanya'dır. Bu noktada bu dört ülkenin de Akdeniz ülkesi olması ayrı bir çalışmanın konusu olarak incelenmesi gereken tesadüf ötesi bir benzerliktir. Bunun yanında erkeklerin işsizlik oranının kadınlarınkinden fazla olduğu OECD ülkeleri şöyledir: Güney Kore, Norveç, İrlanda, Japonya ve İngiltere. Bunun yanında incelediğimiz 27 ülkeden 15'inde kadınların işsizlik oranı 2004 yılında 1994 yılına göre önemli bir düşme eğilimi göstermiştir.

Önceki üç bölümde de birçok defa ele aldığımız üzere ülkemizde istihdam olan kadın işgücünün büyük bir bölümü tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi konumunda çalışmaktadır. Peki, aynı durum başka OECD ülkelerinde görülüyormunun analizini 2005 yılı OECD işgücü istatistiklerine bakarak yaptığımızda ise ülkemizin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bazında bu konuda da yalnız olmadığını görmekteyiz. Ancak bu durum OECD ülkelerinde sadece tarım sektörü içinde geçerli değildir. Tarım dışında kendi işinde ya da ailesiyle birlikte çalışan nüfusun en fazla olduğu OECD ülkeleri Yunanistan, G.Kore, İtalya ve Meksika'dır. Norveç, Fransa ve Birleşik Devletler'de ise bu durumun karşıladığı oranı çok düşüktür. Kendi işini kurma OECD ülkelerinde yaşayan insanlar için bir nevi başka bir yoldan kazanç elde edememenin yarattığı bir durum olmanın yanında girişimciliğin ya da kendi kendinin patronu olma isteğinin de bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum her ne kadar ülkemiz dışındaki diğer ülkelerde bu şekilde sebeplerle ortaya çıksa da ülkemizde insanların kendi ailesiyle birlikte çalışmasının anlamı genelde tarımla uğraşmak ve ücretsiz aile işçisi konumunda olmak demektir. Bu konudaki cinsiyet ayrımına göz attığımızda ise tarım sektörü dışında kendi işini kurup çalışan erkek nüfus Meksika harici ülkelerde kadın nüfustan daha fazladır. Bu ayrımın ve aradaki nüfus olarak en büyük farkın olduğu OECD ülkeleri ise yine ülkemiz başta olmak üzere Yunanistan, İtalya ve İrlanda'dır. Bu farkın en

az olduğu ülkeler ise başta kadın girişimciliğinin erkeklerinkinden fazla olduğu tek OECD ülkesi olan Meksika, daha sonra ise Fransa ve Kanada'dan oluşmaktadır. Ancak birçok OECD ülkesinde kendi işini kurma ve kendi kendinin patronu olma durumu 1990'lardan itibaren oran olarak hızlı bir düşüşe geçmiştir. Ayrıca bu düşüş erkeklere oranla kadınlarda daha hızlı bir şekilde gözlenmiştir. Ayrıca yine OECD'nin 2005 yılı işgücü istatistikleri yaptığı analiz dâhilinde yapılan bir regresyonla kadınların ve erkeklerin kendi işinde çalışmasıyla büyüme arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir, yani daha zengin olan ülkelerdeki insanların kendi işini kurma oranının daha düşük olduğu ampirik olarak ispat edilmiştir.

Ülkemizde özellikle tam zamanlı işlerde erkeklerin, yarı zamanlı işlerde ise genellikle kadınların istihdam edildiği gerçeği malum bir olgudur. Bunun toplum tarafından düşüncesele olarak bir önyargı ile empoze edilen erkek işi olan meslekler ve kadın işi olan meslekler ayırımından ve ayrıca kadınların dışarıda çalışmanın yanında sorumlu oldukları birtakım ev işlerinin de olduğu gerçeğinden yola çıkarak ülkemiz için doğal bir sürecin sonucu olduğunu söyleyebiliriz ancak bu durum acaba sadece Türkiye'de mi böyle diye sorduğumuzda ise bu sorunun diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için kısmi cevabını OECD'nin İstihdam ve İşgücü Piyasaları raporundan derlediğimiz çıkarımlarımızla bu bölümde aydınlatmaya çalışacağız. Bahsettiğimiz bu rapora göre OECD ülkeleri içersinde her 4 kadından 1'i yarı zamanlı işlerde çalışmaktadır. Bunun yanında her 4 yarı zamanlı işten 3'ünde kadınlar çalışmaktadır. Bu durumun sebebi olarak ise raporda, biraz önce ülkemiz kadınları için bahsettiğimiz eşine ve çocuklarına bakma zorunluluğu doğuran ve kadınlara toplumsal olarak yüklenen birtakım görevler, birçok OECD ülkesinde yaşayan kadınlar için de aynen gösterilmiştir. Bu raporda erkeklerin daha çok tam zamanlı, daha uzun süreli ve daha iyi ücretli işlerde çalıştıklarını ancak kadınların zamanlarının büyük bir kısmını ev işleri yaparak ya da çocuklarına bakarak harcamak zorunda kaldıklarını belirtilmiştir. Aynı zamanda birçok OECD ülkesinde bu tip, karşılığında herhangi bir ücret ödenmeyen, işlerin miktarını tespit etmeye yönelik anketlerin yapıldığı, ancak bu anketlerin düzenli ve sağlıklı yapılmadığından ötürü OECD ülkeleri arasında karşılaştırmaya yönelik yeterli bilgi setinin sağlanamadığı ifade edilmiştir. OECD'nin yarı zamanlı iş ve istihdam edilme için yaptığı tanım haftada 30 saatin altında çalışılan işler içindir. Ancak bu tanımın her ülke için aynı olmadığı raporda özellikle belirtilmiştir. OECD'nin bu tanımı çerçevesinde yaptığı karşılaştırmaya göre ise Hollanda, İsviçre, İngiltere, Almanya, Belçika ve İrlanda kadınların yarı zamanlı olarak en fazla çalıştığı ülkeler olarak tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra merkez Avrupa Birliği ülkeleri, Türkiye, Meksika ve Birleşik Devletleri de bu durumun biraz önce sıraladığımız ülkelerden sonra en fazla gerçekleştiği ülkeler olarak sıralanmıştır. Ancak burada üzerinde durulması

gereken nokta yarı zamanlı işler için OECD'nin yaptığı tanımıdır. Bu tanım gereği yarı zamanlı çalışan bir kimsenin bir haftadaki 5 günlük malum iş gününün her bir gününe düşen ortalama çalışma süresi 6 saattir. Ancak bu durum ülkemiz yarı zamanlı çalışma şartlarının gerçekleri ile uyuşmamaktadır. Ülkemizde yarı zamanlı işler genel olarak bakıldığında öncelikle kayıt dışı sektörlerde yoğunlaşmış işlerdir, bu bakımdan birçok yarı zamanlı çalışan ve hiçbir sosyal güvencesi olmayan bir kimsenin bir haftada ne kadar süre çalıştığına dair ülkemiz için sağlıklı bir sonuç çıkarmak pek mümkün değildir. Bunun yanında kayıtlı sektörlerde yarı zamanlı olarak çalışan kimselerin haftada ortalama 30 saat civarında çalıştığı her ne kadar doğru olsa da OECD'nin bu raporunda elde ettiği karşılaştırma ülkemiz için sağlam bir karşılaştırma göstergesi olmaktan uzak kalmaktadır. Bu değerlendirmeden sonra OECD ülkelerinde yarı zamanlı istihdam edilmede erkeklerin kadınlara oranla %10 fazla olduğu tek ülke ise Hollanda'dır. Ayrıca raporda birçok OECD ülkesinde haftalık çalışma standardının yaklaşık 40 saat olduğu fakat birçok insanın bu süreden daha fazla çalıştığı da belirtilmektedir. Bu bağlamda ülkemizle eş özelliği dikkat edici olan bir nokta, uzun ve daha yorucu işlerin erkek işi olarak nitelendirilmesinin tüm OECD ülkelerinde aynı olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Buradan belki aynı toplumsal öngörü ve düşünce çıkışlarından kaynaklanmasalar bile hemen hemen aynı birtakım sosyolojik şartların sonuçlarından türeyen erkek işi ve kadın işi ayrımının OECD ülkeleri grubu spektrumunda yer alan en gelişmişinden en gelişmemiş olanına dek tüm ülkelerde görüldüğünü çıkarmamız mümkündür. Bu ortak özellik de bize bu durumun bir dereceye kadar insan doğası ve yaratılışından gelen kadınlara erkek arasındaki biyolojik ayrımın bir sonucu olduğunu göstermektedir. Ancak bu durumun zorlandığı ülkeler olarak rapor yine zincirin en zayıf halkalarından biri olan ülkemiz başta olmak üzere, İzlanda ve Meksika'da erkeklerin %60 veya daha fazlasının haftada 45 saatten daha fazla çalıştığını tespit etmiş, bunun yanında Türkiye ve Meksika'da yaşayan kadınların çok büyük bir bölümünün haftada 45 saatten fazla çalıştığını özellikle belirtmiştir. Çalışmamızı bu noktaya kadar incelediğimizde ise ülkemiz için OECD ülkeleri arasında ortaya çıkan bu sonuç hiç de şaşırtıcı değildir sanırım. Ayrıca rapor, tüm bu cinsiyet ayrımına maruz kalmış çalışma süre ve kapasitelerinin belirttiği ülkeler yanında Hollanda, Norveç, Lüksemburg, Avusturya ve İsveç gibi ülkelerde her iki cinsiyette de işkolikliğin çok nadir olduğunu vurgulayarak ilgili konuyu kısmen de açıklamıştır. Sıralama olarak bakıldığında ise hem işgücündeki kadınların hem de erkeklerin haftada 45 saatten fazla çalıştığı en yoğun ve bu konuda lider ülke ülkemizdir. Bu durumun altında yatan sebeplerin irdelenmesi ise başka çalışmaların konusudur.

Son olarak ülkemizde ve diğer OECD ülkelerinde yaşayan kadınların bu ülkelerin karar alma süreçlerinde ne denli etkin olduğuna dair yapaca-

ğımız analizle bu alt bölümü sona erdirip ülkemizin son yıllarda daha karşılıklı olarak etkileşimli ilişkiler seti içerisinde olduğu ve hatta şuan resmi olarak aday ülke konumunda bulunduğu Avrupa Birliği ülkeleri ile olan karşılaştırmalı analizini yapacağız.

OECD'nin Parlamentolar Arası Birlik'ten elde ettiği bilgilere göre öncelikle dünyanın bütün parlamentolarında kadınlar erkeklere göre çok daha az temsil edilmektedirler. Bu gerçek son günlerde tartışılan kadın milletvekillerinin ülkemiz meclisinde daha fazla yer alması gerektiği yorumlarıyla özdeş bir durumdur. OECD'nin raporunda verdiği bilgilere göre ise Ruanda ve İsveç'in parlamentolarındaki koltukların yarısını kadın parlamenterler oluşturmakla birlikte Baltık ülkelerindeki parlamentolar ile Küba, Kosta Rika ve Arjantin'deki parlamentolarda kadınlar koltukların üçte birine sahiptir. Bu durum bize ülkelerin parlamentolarında yer alan kadın sayısı veya oranıyla o ülkelerin gelişmişlikleri arasında doğrudan bir ilişki kurulamayacağı gerçeğinin en net göstergesidir. Bunun yanında dokuz OECD ülkesinde kadınların parlamentodaki payı en az üçte bir oranındadır. Özellikle Baltık ülkeleri ve Hollanda'da parlamentoların %35'inden fazlası kadınlardan oluşmaktadır. Fakat birçok OECD ülkesinin parlamentosunda kadınların payı ancak parlamentonun çeyreği veya %15'inde kalmaktadır, bu ülkeler içerisinde ise Japonya, İtalya, Fransa ve Birleşik Devletler var. Bu konuyla olarak yukarıda verdiğimiz en uç ve şaşırtıcı örneklerden de görüldüğü üzere bir ülkenin zengin veya daha gelişmiş olmasıyla parlamentolarındaki kadın payı arasında herhangi anlamlı ve genel geçer bir ilişki yoktur. Bu durum OECD ülkelerinin kendi iç sıralamalarında da kendini, kadınların en düşük oranda temsil edildiği İngiltere, İrlanda, Fransa ve Japonya gibi en gelişmiş ülke parlamentolarında ve daha yüksek oranda temsil edildiği ancak kişi başına düşen gelirin bu ülkelere göre çok daha düşük olduğu Yeni Zelanda, İspanya ve Avusturya'da göstermektedir. Bu ilişkisizliğin yanında diğer bir yandan kadınların işgücü piyasalarında istihdam edilme oranları ile kadınların parlamentodaki oranları arasında doğrudan ve pozitif bir ilişki kurulabileceği raporda ifade edilen ilgi çekici bir noktadır. Bu durum göz önüne alındığında özellikle Baltık ülkelerinde kadınların hem parlamentodaki paylarının hem de işgücü piyasasındaki istihdam oranlarının yüksek olması ve ülkemiz Türkiye yanı sıra Yunanistan, İtalya ve Macaristan gibi ülkelerde her iki oranın da aynı anda düşük olması iddia edilen bu ilişkiyi destekleyici örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bölümde yapmış olduğumuz karşılaştırmalar ile hem ülkemizdeki hem de birçok OECD ülkesindeki kadınların istihdam durumlarını birçok yönden ele almış olduk. Önümüzdeki bölümde ise aynı türden karşılaştırmaları AB ülkeleri için yine aynı tür bir yaklaşımla ele alamaya çalışacağız.

4.2 Türkiye'deki Kadın İşgücü İstihdamının AB Ülkeleri ile Karşılaştırılması

Ülkemiz işgücü piyasasında yer alan kadınların OECD ülkelerindeki hemcinsleriyle olan benzer ve farklı yönlerini karşılaştırmalı olarak bir önceki bölümde ele aldıktan sonra, aslında büyük bir çoğunluğu aynı zamanda OECD ülkeler grubu çatısı altında olan ülkeleri AB çatısı altında tekrar karşılaştırmalı olarak ele alıp incelememizin en temel nedeni özellikle son beş yılda AB ile olan ilişkilerimizde somut bir takım adımların atılmasıyla ortaya çıkan yakınsamadır. Bu yakınsamanın daha ileri seviyelere ve boyutlara taşınabilmesi içinse bu beş yıl içerisinde AB'ye taahhüt edilen bir takım gelişmelerin ülkemizde fikri ve uygulama alanlarında oturması ve işlevsellik kazanması gerekmektedir. Bu gelişmelerin bizim konumuz açısından en önemli olanları kadın ve erkek için eşit ekonomik bağımsızlık, iş-yaşam dengesinin desteklenmesi, kadın ve erkeğin karar verme süreçlerine eşit katılımı, kadına yönelik şiddet ve insan ticaretinin önlenmesi, geleneksel cinsiyet rol modellerine karşı mücadele ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin devlet politikalarıyla desteklenmesidir. Bu gelişmeler esnasında geliştirilecek politikalar aynı zamanda ülkemizin kalkınma politikaları açısından da büyük bir önem arz etmektedir. Tüm bunların ülkemizde sağlanabilmesi ise büyük bir toplumsal bilinç ve birliği de beraberinde gerektirmektedir. Bu bakımdan yukarıda saydığımız hedeflere kısa vadede hemen ulaşmak imkânsız sayılabilecek ölçüde zordur ancak uzun vadede varılması gereken noktalar da o hedeflerdir. Bu durumla ilgili politik çözümlerimize önümüzdeki bölümde değineceğiz ancak şimdi belirttiğimiz neden ve amaç kapsamında ülkemizdeki kadın işgücü istihdamının AB ülkeleri ile olan ilişkisini inceleyelim.

AB İşgücü Anketi ve Eurostat verilerine göre 2006 yılı itibariyle cinsiyete göre istihdam oranı tüm AB ülkeleri için ortalama olarak, kadınlarda yüzde 56,3 erkeklerde ise yüzde 71,3 iken yine 2006 yılı itibariyle TÜİK verilerine göre aynı oranlar ülkemizde kadınlar için yüzde 22,6 erkeklerde ise yüzde 65,6'dır. Bu noktadaki fark açık ve net olarak ortadadır, özellikle dikkatin çekilmesi gereken nokta ise kadın ve erkek istihdam oranları arasındaki ülkemizde meydana gelen uçurumdur. Cinsiyete göre işgücüne katılım oranlarına baktığımızda ise AB ülkeleri kadınlarında bu oran yüzde 63,2'lere varırken ülkemizdeki kadınlar için aynı oran sadece yüzde 25,3'tür, erkeklerde ise bu oran AB ülkelerinde yüzde 79,1 iken, ülkemizde 71 seviyelerindedir. Yine bu oranda da gördüğümüz üzere AB ülkelerine göre ülkemizde, kadınların işgücüne bir şekilde dâhil olmuş olsalar bile istihdam edilememe sorunlarının olmasının yanında işgücü piyasasına dahi girmede önemli problemleri vardır. Bu gözlemimizi daha çalışmamızın daha ilk bölümünde yapmış olsak da bu noktada AB ülkeleri ile karşılaştırdığımızda durumun vahameti daha çarpıcı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu

durumun oluşmasının altında yatan ve çalışmamızın ilk bölümünde ayrıntılı olarak ele aldığımız nedenleri tekrar burada sıralamayacağız ancak bu durumun en temel nedenlerinden biri olan ülkemizdeki kadınların eğitim düzeylerinin düşük olması sorununun bu durum üzerindeki etkisini yine karşılaştırmalı bir analizle gözler önüne serceğiz burada. Bu bakımdan 2006 yılı Birleşmiş Milletler (BM) Kalkınma Programını incelediğimizde Almanya, İspanya, İtalya ve Yunanistan gibi AB ülkelerinde 15 ve daha yukarı yaştaki kadın nüfusun %94 ila %99 gibi oranlarda bir okuryazarlığa ulaşmasının yanında, ülkemizde bu oran ancak %80’de kalmaktadır. Yine konuyla ilgili çok çarpıcı bir örnek olarak, bir önceki bölümde kaynak olarak da kullandığımız OECD ülkelerindeki kadın ve erkekleri inceleyen raporunda geçen bir bölümden şöyledir: 15–19 yaş arası çalışmayan-okumayan kadın nüfusun oranı OECD ülkeleri ortalamasında %9, Almanya’da %4,2, İtalya’da %10, Yunanistan’da %10,8, İspanya’da %11 iken aynı oran ülkemizde %47’dir.

Ülkemizde ve AB ülkeleri genelinde işgücü piyasasında yer alan ve alamayan kadınlar ile ilgili verdiğimiz bu genel tablonun yanı sıra şimdi ise yine AB ülkeleri ile karşılaştırmalı olarak işgücüne dâhil olmayan kadınların günlük yaşamda bir nevi nasıl istihdam edildiklerinin analizini yapmak üzere ülkemizle karşılaştıracaktır. Bu noktada AB ile ilgili oranlarda Eurostat tarafından yapılan AB İşgücü Anketi’nin 2005 yılı sonuçlarını, ülkemizle ilgili oranlarda ise TÜİK’in 2006 yılı Ekim ayında yaptığı İşgücü Anketi’nin sonuçlarını değerlendireceğiz. AB ülkelerinde özellikle yaşlı nüfusun son yıllarda daha fazla oranlarda gözlemlendiği ve ileri yıllar için yapılan projeksiyonlarda da bu durumun belirtildiği birçok raporda ve istatistiksel analizde yer almaktadır. Bu konu ayrı bir çalışmanın çıkış noktası olabilir ancak bizim biraz önce bahsettiğimiz kaynaklardan elde ettiğimiz verileri de destekleyen bir durum olduğunu AB’de işgücüne dâhil olamayan kadınların %43,6’sının emekli olmasından çıkartabiliyoruz. Oysa ülkemizde işgücüne dâhil olmayan kadınların ancak %3,2’si emekli konumundadır. Bu durum sadece AB ülkelerindeki yaşlı nüfusun fazla olmasını değil aynı zamanda zamanında çalışmış ve şuan emekli olan büyük bir kadın nüfusun olmasıyla AB ülkelerinde kadının işgücüne katılımı sorununa yıllar önce çare bulunduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Ülkemizde işgücüne dâhil olmayan kadınların %66,6 gibi çok büyük bir bölümünü ev kadınları oluşturmaktadır. Bu oran genç bir kadın nüfusu olan ülkemiz için çok ürkütücü ve bu durumda atıl kalan işgücü potansiyelini düşündüğümüzde ise kalkınmamız yavaşlatıcı ve geciktirici bir durum olarak da çok vahimdir. Çünkü ev kadını tanımı ve gereği itibarıyla de azımsanmayacak ölçüde ev içinde karşıladığı birçok hizmet ve getirinin yanında işgücü piyasasının dışında sayılması nedeniyle ekonomimiz için önemli kaynak kaybına sebep olmaktadır. Her ne kadar bu yüksek oran içersinde ev kadını

olarak değerlendirilen birçok kadını bir şekilde ev içi ve dışında gerçekleştirildikleri mal ve hizmet üretimiyle aile bütçelerine destek olamaya çalışsalar da sonuç itibarıyla kayıt dışı kalmakta ve ülkemiz gayri safi milli hâsılasına olan katkıları sınırlı veya yok denecek kadar az olarak kalmaktadır. Bu noktada işgücü piyasasına dâhil olmayan kadınlarımızın diğer oranlarına baktığımızda %7,7'si öğrenci, %3,2'si çalışamaz halde, %1,3'ü iş bulma ümidi olmayan ve %10,9'u da diğer sebeplerden ötürüdür. AB ülkeleri için aynı oranlara baktığımızda ise %11,5'nin öğrenci, %6'sının çalışamaz halde, %4,4'ünün iş bulma ümidi olmadığını, %14,1'nin ailevi ve kişisel nedenlerden, %20,5'nin de diğer sebeplerden ötürü işgücü piyasası dışında olduğunu görüyoruz.

Bu ayrıntılı analizin ötesinde yıllar içerisinde acaba AB'ye kadınların istihdama katılım oranları konusunda bir yakınsama göstermiş mi acaba diye baktığımızda ise 1995 yılında AB için %49,7 olan kadın istihdam oranının, aynı yılda ülkemizde %28,6 olduğunu, 2005 yılına geldiğimizde ise %56,3'e yükselen AB'deki kadın istihdam oranını 1995'e göre çok daha gerileyen %22'lik bir Türkiye oranı izlemektedir. Bu on yıllık eğilim bize ülkemizdeki kadın istihdamının on yılda gelişmekten ziyade daha da düşüğünü ve resmin daha da kötüleştiğini göstermektedir.

Bu alt bölüm içerisinde ülkemizle AB ülkeleri arasında yapacağımız karşılaştırmalardan biri de cinsiyete göre tahmini kazanca yönelik olacaktır. Bu konuyla ilgili özellikle ülkemizdeki vasıfsız emek olarak değerlendirilen ve düşük ücrete sosyal güvencesiz çalışan çok fazla kadının bulunduğu önceki bölümlerde kısaca değinmiştik. Ancak burada, hem ülkemizde yıllık ortalama kadınların ne kadar kazandığını, bu kazancın diğer AB ülkelerinde nasıl olduğunu, aynı zamanda bu kazancın erkeklerin kazancıyla karşılaştırıldığında hem ülkemizde hem de Avrupa'da ne durumda olduğunu genel olarak görmek üzere bir değerlendirme yapacağız. BM Kalkınma Programı, 2004 yılı verilerine göre bu durum Almanya'da yıllık olarak bir kadının kazancının 20 bin 851 dolar, İtalya'da 18 bin 70 dolar, İspanya'da 16 bin 751 dolar, Yunanistan'da 15 bin 728 dolar, ülkemizde ise 4 bin 38 dolar olduğunu bizlere göstermektedir. Kadının kazancının erkeğe kazancına oranının ise yine sırasıyla Almanya'da %57,7, İtalya'da %46,5, İspanya'da %49,8, Yunanistan'da %54,5 iken ülkemizde bu oran %35,4'tür. Bu oran bizim için biraz önce bahsettiğimiz kadınların erkeklerle olan ücret uçurumunun en net göstergesidir.

Böylece bu alt bölümle birlikte dördüncü bölümümüzün başlığı da olan kadın işgücü istihdamında Türkiye'nin dünyadaki konumu hakkında ayrıntılı olarak fikir sahibi olmuş olduk. Bunun yanında işgücü piyasası ve istihdama yönelik sorunların kadınlara yansıyan yönleri üzerinde karşılaştırmalı olarak dünyadaki tüm tabloyu görerek analizimizin ve çalışmamızın da çekirdeğini oluşturduk. Önümüzdeki bölümde ise bu noktaya

ulaşana kadar elde ettiğimiz bilgi, birikim ve düşüncelerimizi ülkemizin en büyük sorunlarından biri olan bu konuya yoğunlaştırıp pratiğe yönelik ilgili çözüm önerilerimizi sunarak çalışmamızı bitireceğiz.

5. İşgücü İstihdamındaki Cinsiyet Eşitsizliği Sorununa İlişkin Çözüm Önerileri

Çalışmamızın ilk üç bölümünde ele aldığımız ülkemizdeki kadın işgücü istihdamına ilişkin sorunlar ve dördüncü bölümde de ülkemizle ilintili olan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle yaptığımız karşılaştırmalar sonucunda Türkiye’de bu konuyla ilgili sorunların hangi noktalarda yoğunlaştığını tespit ettik. Bu bölümde ise tespit ettiğimiz bu sorunlara ilişkin birtakım çözüm önerileri getirmeye çalışarak çalışmamızı sonlandıracağız.

Getireceğimiz çözüm önerilerinde kaynak olarak kullandığımız en önemli argüman ise bu konularla ilgili yaygın bir çalışma ağı oluşturarak ülkemizde önemli bir eksikliği gidermeye çalışan Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı’nın 2005 ve 2006 yıllarında hazırlamış olduğu ve 2007–2012 yılları için projeksiyon sağlayan Avrupa Birliği Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Yol Haritasına Uyumlu Ulusal Kadın Politikaları Eylem Planı’dır. Bu planda yine bizim çalışmamızda yaptığımız gibi, tabii ki daha geniş bir konu yelpazesini göz önüne alarak, önce mevcut sorunların tespiti yapılmış daha sonra bu sorunların çözümüne yönelik önerilere yer verilmiştir. Biz de hazırlanmış olan bu eylem planının kadınların çalışma yaşamı ve istihdam şartları ile ilgili olan kısımlarında getirilen çözüm önerilerini referans olarak alarak konuyla ilgili kendi çözüm önerilerimizi üretmeye çalışacağız.

Öncelikli olarak bu bahsettiğimiz eylem planının ilk bölümünde konu olarak bizim çalışmamızın da aslında temelini oluşturan erkek ve kadınlar için eşit ekonomik bağımsızlık konusu incelenmiş ve bu konu incelenirken özellikle kadınlar ile erkekler arasındaki eğitim seviyelerinin eşitsizliği eşit ekonomik bağımsızlığın önündeki en büyük engellerden biri olarak gösterilmiştir. Bu bağlamda genel olarak eğitim sistemiyle ilgili olarak eğitimle istihdam arasında bir bağlantının mutlaka ve acil olarak kurulması gerektiğinin ve mevcut eğitim sisteminin yenilikçi bir hedef doğrultusunda okul öncesi eğitimden başlayarak yeniden düzenlenmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Ve bu eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesi esnasında toplumsal cinsiyet eşitliğini temel alacak şekilde düzenlemelerin yapılması gerektiği özellikle vurgulanmıştır. Bunun sonucunda kız ve erkeklerin özellikle okullaşma oranlarıyla eğitime yeterli ve eşit düzeyde katılıp katılmadığının istatistikler yoluyla sürekli bir takibinin yapılması bu konuya getirilen bir diğer çözüm önerisi olarak ileri sürülmüştür. Bizim bu konudaki yorumumuz ve önerimiz de planda bahsedildiği temelde şekillenmektedir ancak biz bu önerilerin planın projeksiyonladığı beş yıllık bir zaman sü-

reci içersinde uygulanıp hayata geçirilmesinin zor olduğunu düşünüyoruz. Bunun yanında bu tip tüm ülkenin eğitim sistemini aynı anda toparlayıcı ve düzenleyici genel geçer sistem değişikliklerinden ziyade daha yerel çalışmaların durumun daha kötü olduğu yerlerde yapılarak öncelikle bölgeler arasındaki mevcut aranın kapatılması, belli bir homojenliğe ulaşıldıktan sonra ülke geneli bir düzenlemenin daha sağlıklı ve uygulanabilir olduğunu düşünmekteyiz.

Kadın ve erkeğin istihdama eşit katılımı sorunu yönünde bu eylem planının önerdiği çözümler ise şöyledir: Avrupa Birliği İstihdam Stratejisi'ne uyumlu "Ulusal İstihdam Stratejisi" tamamlanmalıdır ve bu "Ulusal İstihdam Stratejisi" ne uyumlu toplumsal cinsiyet eşitliğini merkezine alan bir "Ulusal Kadın İstihdam Politikası" oluşturulmalıdır. Bunun yanında yerel ve sektörel analizler yapılarak, yıllık eylem planları yürütülmeli ve uygulamalarda toplumsal cinsiyet eşitliğine uyulması dikkatle izlenmeli ve denetlenmelidir. Bizim bu konudaki önerimiz ise Avrupa Birliği İstihdam Stratejisi'ne uyum süreci öncelikli olarak gözetilirken aynı zamanda ülkemizin toplumsal gerçeklerinin de göz önüne alınması gerektiği yönündedir. Yani Avrupa Birliği İstihdam Stratejisi'nde öngörülen bir takım gelişmelerin ve değişmelerin ülkemizdeki dönüşümlerinde belli konularda yapısal bir alt yapı sağlandıktan sonra hızlı bir uyum sürecine ancak girilebilir. Aksi takdirde ülkemizin kültürel ve sosyolojik dinamikleri bu uyumlara ve yakınsamalara tam tersi bir tepki vererek benimsenmesi gereken bu stratejilerin gereksizliği ve işe yaramazlığı savunusu toplumdan aykırı bir ses olarak yükselebilir. Bu bağlamda bizim çözüm önerimiz olarak öncelikli olarak topluma kadın ve erkeğin her şeyden önce birer insan olduğu ve bu yüzden eşit haklara sahip olmaları gerektiği gerçeği değişik aktarım mekanizmalarıyla (basın yayın organları, STK'lar gibi) sık sık vurgulanmalı ve zaman içersinde toplumun her kesimine benimsetilmelidir. Bu bağlamda Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, STK'lar, işverenler, sendikalar, meslek kuruluşları ve siyasi partiler gibi kuruluş ve oluşumlarda kadınların istihdamda gerekli olduklarına ve böyle bir doğal hakka da sahip olduklarına dair bir gündem yaratılmalıdır ve bu gündem yine zaman içersinde çeşitli aralıklarla tekrar edilmelidir. Ayrıca bu noktada özellikle siyasi karar alma mekanizmalarında kadınlar sadece göstermelik olarak siyasi partilere seçim zamanlarında kabul edilmemeli, kadınlar partilerin kendi içlerindeki karar alma mekanizmalarında da bulunarak her platformda kadın istihdamının teşviki yönünde çalışmaların yapılmasında ısrarcı olmalıdırlar.

Çalışmamızın bundan önceki değişik bölümlerinde de belirttiğimiz üzere ülkemizde kadın erkek her iki cinsiyetten insan için de iş bulma ve istihdam edilme koşulları çok ağırlaşmıştır. Bu durumun en büyük sebeplerinden birisi olarak da ekonomimizin istihdam yaratma kapasitesinin düşük olduğunu belirtmiştik. Peki, bu durumun tümüyle düzeltilibilme-

si veya kısmen iyileştirilmesini sağlamak için neler yapılabilir? İstihdam yaratma kapasitesini artırabilmek için temelde yapılması gereken şeyin yatırımları artırmak yönünde olacağı kesindir. Ancak yatırımlar nasıl artırılabilir ve böylece işgücüne olan talep nasıl artar diye düşündüğümüzde ise bunları sağlayabilecek temelde iki güç vardır, devlet iştirakleri ve özel iştirakler. Özellikle son yıllarda uygulanan sıkı mali ve parasal politikaların doğurduğu en büyük sonuçlardan birisi artık ülkemizde devlet eliyle doğrudan yatırımların pek fazla yapılmadığı ve hatta devletin kendi elinde olan birçok işletmesini ve kuruluşunu özelleştirme yoluyla elden çıkardığı gerçeğidir. Devletin bu noktada uyguladığı politikalar ekonomideki belli dinamikleri kontrol altında tutmaya ve istikrarı sağlamaya yönelik olsa da istihdam açısından bakıldığında tüm bu politikalar durumu daha da kötü yerlere sürüklemiştir. Yani enflasyonun düşürülmesi ve büyümenin artırılması bir ölçüde sağlanırken bunun bedeli işgücünde istihdam edilemeyen birçok işsiz insanın doğması şeklinde ödenmektedir. Bu bakımdan devlet artık direk olarak çaplı yatırımların altına girmeyecekse de en azından bu tip yatırımları yapmaya niyetli veya yapacak kişi ve kuruluşlara destek olmalı, onlara bazı konularda ayrıcalıklar tanınmalıdır. Son yıllarda ülkemizde bu da denenmedi değil ancak yine bölgesel homojenite sağlanamadığı için gelişmiş olan yerlerimiz gelişmeye hızla devam ederken, gelişmemiş bölgelerimiz ise gelmeyen yatırım ve istihdam olanaklarından dolayı gelişmemişliklerine doğru hızla gömüldüler. Bu bakımdan kamu yönetimi, bu tip bölgelere yatırım yapmayı düşünen veya yapacak olan kimselere yardımcı ve teşvik edici olmalıdır ki belli istihdam potansiyelleri gelişmemiş bölgelerimizde de doğsun. Bu durum sadece kadın veya sadece erkeğin sorunu değil, tüm istihdam edilemeyen atıl işgücümüzün sorunu ve dolayısıyla ülkemizin genel bir iktisadi sorunudur.

Bu bölümde ele aldığımız çözüm önerilerinin ivedilikle uygulamaya yansması ülkemizin kalkınması ve gelişmesi için kaçınılmaz olarak gereklidir. Aynı zamanda bizim bu çalışma ile işgücünde cinsiyet ayrımı ve kadın işgücü istihdamındaki sorunların tespitine ve çözümüne yönelik yapmış olduğumuz analiz ve değerlendirmelerin daha kapsamlı ve geniş boyutlu olanları gerek devletin gerekse ilgili başka oluşumların eliyle de yapılmalı ancak paragrafın başında da belirttiğimiz gibi bu tespit ve öneriler sadece kâğıt üstünde kalmayarak uygulamada da hızlı bir ilerleme kaydedilmelidir.

Kaynakça

- Bayram, N. (2003). An Application About the Problems of Women in the Labour Force with Multiple Correspondance Analysis. *Dokuz Eylöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(4), 1–11.
- Dünya Bankası (2006). *Türkiye İşgücü Piyasası Raporu Özet*. Dünya Bankası Yayını.
- Erdut, T. (2005). İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3(6), 11–49.
- Gündüz, A. Y. (2006). Türkiye’de Yoksullukla Mücadele Üzerine Bir İnceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 34–55.
- Hartman, H. (2005). *Woman, Work, and Poverty: Women Centered Research for Policy Change*. Routledge: New York.
- Kocacık, F. & Gökkaya, V. B. (2005). Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 195-219.
- Kuzgun, Y. & Sevim, S. A. (2004). Kadınların Çalışmasına Karşı Tutum ve Dini Yönelim Arasındaki İlişki. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(1), 14-27.
- Özbey, F. R. (2004). Kadın Hakları ve Ekonomiye Yansımaları. *Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Biga İ.İ.B.F. I. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Bildiriler Kitapçığı*, 369–383.
- Tansel, A. (2002). İktisadi Kalkınma ve Kadınların İşgücüne Katılımı: Türkiye’den Zaman-Serisi Kanıtları ve İllere Göre Yatay Kesit Kestirimleri. *METU ERC Working Papers in Economics*, 01/05T.
- Tan, M. G., Ecevit, Y. & Üşür, S. S. (2000). Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı, Siyaset. *TÜSİAD Yayınları*, Yay. No: 290.
- Taymaz, E. & Suiçmez, H. (2005). Türkiye’de Verimlilik, Büyüme ve Kriz. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, 2005/4.
- Tunalı, İ. (2004). *Türkiye’de İşgücü Piyasası ve İstihdam Araştırması*. Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Suver, M. (2006). *Avrupa Birliği Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Yol Haritasına Uyumlu Ulusal Kadın Politikaları Eylem Planı, 2007–2012*. Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Yay.
- Zengingönül, O. (2004). İş Güvencesine İstihdam Açısından Bir Yaklaşım. *Dokuz Eylöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 328–345.

BÖLÜM 5

HAYAT KURTARAN BİR GİRİŞİMCİLİK SÜRECİ-YERLİ SOLUNUM CİHAZI ÜRETİMİ¹

Aşlışah ŞENAK DÜZARAT², Nuray GİRGINER³

---

1 Bu çalışma 17-19 Kasım 2022 tarihli Aksaray – Kapadokya / Türkiye 8. Uluslararası EMI Girişimcilik & Sosyal Bilimler Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

2 Dr., senakaslisah@gmail.com, Orcid: 0000-0003-2717-6850

3 Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Sayısal Yöntemler Ana Bilim Dalı, girginer@ogu.edu.tr ORCID: 0000-0003-1228 5800

GİRİŞ

Girişimciliğin ülkelerin ekonomik büyümeleri ve kalkınma hedeflerine ulaşmadaki rolü ve önemi pek çok araştırmaya konu olmuş, bu çalışmalarla girişimciliğin ülke ekonomisine anlamlı bir katkı sunduğu ortaya konmuştur. Araştırmaların bir kısmı girişimciliğin ekonomi ve kalkınmaya etkilerine odaklanırken bir kısmı da girişimcilerin özellikleri ve girişimciliği etkileyen faktörlere yoğunlaşmışlardır. Kuramsal girişimcilik süreçlerinin gerçek hayattaki uygulamalarla ne derece paralel yürüdüğü ve girişimcilerin hangi aşamalarda sorun yaşadıkları, hangi aşamalarda başarı kaydettikleri, süreç içerisinde ortaya çıkan ürünün ne kadar farklı olduğu gibi soruları yanıtlayan çalışmalara ise aynı oranda rastlanmamaktadır.

Buradan hareketle bu çalışma son dönemde tüm dünyaya hem ekonomik hem sosyal anlamda büyük etki eden Covid-19 pandemisinin baş göstermesi ile adından çokça söz ettiren bir girişim olan yerli solunum cihazı üretim sürecini incelemek üzere hazırlanmıştır. Bu sürecin Van der Veen ve Wakkee'nin 2004 yılında literatür taraması ile oluşturdukları kuramsal girişimcilik süreci modeli ile uyumu ortaya konmak istemiştir.

Çalışmada sürece ilişkin doküman inceleme metodu kullanılmıştır. Veriler girişime ilişkin 14 çevrimiçi haber bülteni ve patent sahibi girişimci işletmenin kurucu ortağı ile 2 çevrimiçi röportaj incelenerek toplanmış ve veri analizi ile sürece yönelik kodlama yapılmıştır. Elde edilen kodlar 'Fikir aşaması', 'Şirket kurulumu', 'Finansal destek kullanımı', 'Ar-Ge ve ürün tasarımı', 'Prototip üretimi', 'Test ve belgelendirme', 'Üretim projesi ve onayı', 'Seri üretim ve dağıtım' olmak üzere 8 kategori altında toplanmıştır. Sürecin Van der Veen ve Wakkee'nin kuramsal modelinin dinamikliği ve aşamaların geriye dönerek tekrarlanabilen doğası ile uyumlu olduğu tespit edilmiştir.

Bu girişimcilik süreci çıktısının pandemide hayat kurtaran ve ülke ekonomisine katkı sağlayan bir ürün haline gelmesindeki en önemli faktörlerden ilkinin finansal destek kullanımı, bir diğeri ise; standartlara uyum gereklilikleri, pazardan gelen geribildirimler ve seri üretime uygunluk doğrultusunda Ar-Ge ve ürün tasarımı üzerinde gerçekleştirilen iyileştirmeler olduğu görülmektedir. Literatüre, girişimcilik sürecine odaklanan ve benzer yerli ve milli üretim projelerine örnek teşkil edecek bir çalışma ile katkı sunmak amaçlanmıştır.

Çalışmanın kapsamı Biosys Biyomedikal Mühendislik A.Ş. tarafından üretilen Biovent markalı yerli solunum cihazı üretimi ile sınırlıdır ve kuramsal modeldeki 'çevre' diğeri başka bir deyişle ekonomik ve sosyal ortamın sürece etkisi pandemi bağlamında ele alınmaktadır.

1. LİTERATÜR

Girişimcilik, çoğunlukla doğan fırsatlardan yararlanarak ya da yeni fırsatlar yaratarak mal ve hizmet üretimi için risk alma, örgütlenme yeteneği, üretim faktörlerinin yönetimi gibi konularla bağdaştırılarak tanımlanmaktadır (Çetin, 1996:29). Ancak girişimciliğin çok bileşenli, sürekli değişen ve ekonomik gelişme sürecine bağlı olarak farklı şekillerde tanımlanmış bir kavram olması sebebiyle üzerinde uzlaşmış tek bir tanım yapmak olanaklı değildir. 1982-1992 yılları arasında girişimcilik ile ilgili yapılan bir literatür taraması çalışmasında incelenen tanımlardan elde edilen anahtar kelime grupları ‘Başlatma-bulma-yaratma’, ‘Yeni işletme’, ‘Yenilik-yeni ürünler-yeni pazar’, ‘Fırsatları kovalama’, ‘Belirsizlik-risk alma-risk yönetimi’, ‘kar etme isteği-bireysel fayda’, ‘üretim metodları ve kaynaklar’, ‘Yönetim becerileri’, ‘Değer yaratma’ ‘Büyüme arzusu’, ‘Girişim’, ‘Değişim yaratma’, ‘Sahiplik’, ‘Sorumluluk ve yetki alma’, ‘Strateji oluşturma’ şeklinde sıralanmaktadır (Odabaşı, 2011:3). Girişimcilere yönelik ise ‘belirsizlikte risk alan’, ‘ finansal sermaye sağlayan’, ‘inovatif’, ‘karar alıcı’, ‘sanayide öncü’, ‘yönetici’, ‘iktisadi kaynakları koordine eden’, ‘işletme sahibi’, ‘üretim faktörleri sahibi’, ‘arbitraj/komisyoncu’, ‘yüklenici’, ‘kaynakları alternatif kullanım alanlarına göre dağıtan’ gibi tanımlayıcı ifadeler kullanılmaktadır (Hebert ve Link, 2009:16-19). Çalışmanın ilerleyen bölümünde girişimcilik kavramının tarihsel süreçte nasıl evrildiğine değinilecek, ardından girişimcilik süreci ve Van der Veen ve Wakkee’nin (2004) kuramsal girişimcilik modeline yer verilecektir.

1.1 Girişimciliğin Tarihsel Gelişimi

Girişimcilik terimi, kökenini Fransızca “entrpeneur” kelimesinden alır. İlk kez 18. yüzyılın başlarında Fransız iktisatçı Richard Cantillon tarafından risk alma özelliği ön plana çıkartılarak ‘üretim ve satış maliyetini bilerek ancak kazancı belli olmadan ticaret yapan kişi’ olarak tanımlanmıştır. 19. yüzyılın başlarında başka bir Fransız ekonomist Jean-Baptiste Say girişimcileri ekonomik kalkınmanın itici güçleri olarak tanımlamış, fiyatı emek değil faydanın belirleyeceğini savunmuş, kaynakları faydalı yerlere aktarmanın önemine değinmiştir. Tarihsel süreçte önceleri ‘maceracı’ ve ‘tüccar’ olarak nitelendirilen girişimcinin, sanayi devrimi ile birlikte risk alarak ve sermaye sağlayarak üretim faktörlerini yöneten endüstriyel lider kimliğine büründüğü görülmektedir.

Ekonominin bir bilim olarak denge çerçevesinde gelişmeye başladığı yıllarda girişimcilik, kalkınmayı sağlayan ürün ve kaynak pazarlarının ögesi olmaktan öteye gidememiş, sosyoloji alanında ise liderlik özellikleri üzerinden değerlendirilmiştir. 20. Yüzyılda girişimcilik kavramını dinamik bir bakış açısı ile tanımlayan Schumpeter, girişimciliği dengeyi sarsan inovatif faaliyetler olarak ele almıştır. Schumpeter piyasadaki düşük fiyatların

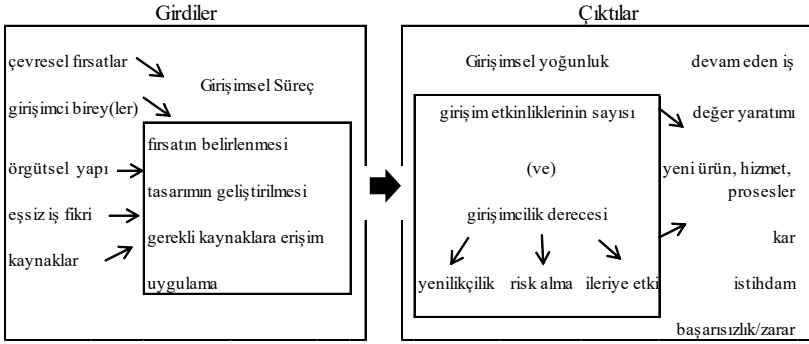
değişebilmesi için yıkıcı bir yaratıcılık gerektiğini savunmuştur. Rekabetin girişimcinin dinamik inovasyonlarından ibaret olduğunu öne sürmüş ve ekonomik kalkınma teorisinde önemli yer edinmiştir. 1968’de bir makalesinde Schloss (1968) Schumpeter’in yeni bir iktisadi teşebbüs fırsatını görmek ve yakalamak tanımına ek olarak girişimciliğin finansal risk alma ve yönetsel işlevlerine de vurgu yapan bir makale kaleme almıştır. İlerleyen birkaç on yıl içerisinde girişimcilik iktisat, işletme ve sosyoloji gibi farklı disiplinlerde farklı yönleriyle ele alınan popüler bir konu haline gelmiştir. Girişimcilik, 90’lardan itibaren yeni bir kuruluş yaratmanın yanı sıra bu kuruluşun bağlamına bağlı ekonomik ve sosyal süreçler ile birlikte irdelenmektedir. (Hebert ve Link, 2009:16-19).

Yapılan çalışmalar girişimciliğin istihdam ve refah yaratarak ekonomik büyümeye katkı sağladığını ve kalkınma ile girişimcilik arasındaki pozitif korelasyonu ortaya koymaktadır (Büyükkantarıcı Tolgay, 2021). Girişimcilik, yalnızca istihdam yaratmakla kalmayıp, aynı zamanda harcamalarda artış, bilgi transferleri, verimliliği artıracak yeni teknolojiler ve inovasyon sağlamasıyla sürdürülebilir ekonomik büyüme ve gelişmeye önemli bir katkı sağlayan unsur olarak gösterilmektedir (Meyer ve Jongh, 2018). Bu nedenle girişimcilik işletmecilik ve ekonomi alanında farklı boyutları ile alınarak araştırılan popüler bir konu olmaya devam etmektedir.

1.2 Girişimcilik Süreci

Van der Veen ve Wakkee (2004) girişimcilik tanımına ilişkin incelemeleri sonucunda girişimciliğin bir süreç olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Girişimcilik süreci genel olarak fırsatların ve bu fırsatlardan nasıl faydalanılacağına tespiti, kaynakların ve nasıl etkin kullanılacaklarının belirlenmesi, örgütsel yapının oluşturulması aşamalarını kapsar (Odabaşı, 2011:10). Şekil 1, girdi-çıkıtı bakışı ile girişimcilik sürecini bütünlendiren bir modelde göstermektedir. Girdi bileşenleri girişimci ve girişimcilik sürecini birbirinden ayırarak sürece odaklanmayı mümkün kılmaktadır. Oluşturulan fırsatlar, girişimci bireyler, örgütsel oluşum, benzersiz iş fikri, modelde sürece yönelik girdilerdir. Girişimciliğe yönelik etkinlikler ve inovasyon, risk alma ve ileriye giderek değişiklik başlatma derecesi ise girişimsel yoğunluk çıktısını oluşturur. Girişimsel yoğunluğa bağlı olarak süreç çıktıları; devamlılık arz eden bir faaliyet, değer yaratma, yeni ürün ve hizmetler, kar veya bireysel fayda elde etme, istihdam ve gelirlerin artması, zarar ve iflas olabilmektedir. Modelin çıktı bileşenleri girişimciliğin değişken doğasına işaret ederek çıktıların farklı girdi kombinasyonlarına göre farklı sonuçlar doğurabileceğini vurgular.

Şekil 1.1. Girişimcilik Girdi ve Çıktılarına Yönelik Bütünsel Bir Model

Kaynak: Morris vd, 1994:29

Örgütsel açıdan girdi ve çıktılar bağımsız bir start-up ya da büyük kurumsal bir işletmenin stratejik bir alanda yeni bir iş geliştirme girişimi (diğer bir deyişle iç girişimcilik¹) sürecine yönelik yorumlanabilir. Örgütsel çıktılar nakit akışı veya karlılığa yoğunlaşırken kar amacı gütmeyen bir kuruluşun çıktıları toplumsal değer yaratımı odaklı olabilir.

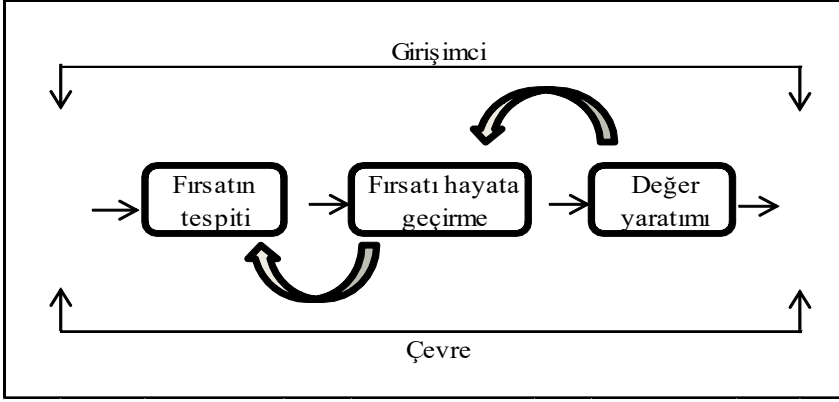
Örgütler gibi ülkelerin de girişimsel yoğunlukları farklılık göstermektedir. Girişimcilik sürecine bağlı olarak çıktılar da piyasaya yeni ürün sunma oranı, ekonomik büyüme oranları, toplumsal refah göstergeleri gibi ulusal katma değer yaratımı açısından ülkelere göre farklılık göstermektedir.

Model hem örgütsel hem sosyal girişimcilik süreçlerini kapsamakta ve böylelikle girişimciliğin değişken doğasını vurgulamaktadır (Morris vd, 1994).

Van der Veen ve Wakkee (2004) girişimcilik sürecine ilişkin literatür araştırmaları sonucu Şekil 2'deki kavramsal Girişimcilik Modeli'ni oluşturmuşlardır.

¹ 'Genellikle orta veya büyük ölçekli işletmeler bünyesinde gerçekleştirilen girişimcilik faaliyetlerini tanımlamak için kullanılan "iç girişimcilik" kavramı; intrapreneurship (iç girişimcilik), corporate entrepreneurship (kurum girişimciliği), corporate venturing (şirket girişimciliği), internal corporate entrepreneurship (kurum içi girişimcilik), firm-level entrepreneurial orientation (firma seviyeli girişimcilik eğilimi) ve continued entrepreneurship (sürekli girişimcilik) kavramları ile aynı anlamda veya ilgili kavramlar olarak kullanılmaktadır.' (Ağca, 2005; Ağca ve Yörük, 2006:163-164).

Şekil 1.2. Girişimcilik Süreci Modeli

Kaynak: Van der Veen ve Wakkee, 2004:118

Sürecin ilk aşaması literatürde sıklıkla kullanıldığı üzere fırsatların fark edilmesi ve değerlendirilmesini kapsayan ‘fırsatın tespiti’dir. Fırsatın belirlenmesi ile ilk buluş ya da fikrin bir iş fikrine dönüştürülmesi ifade edilmektedir. Fırsatın hayata geçirilmesi aşamasında ise pazarda faaliyetin başlayabilmesi için gerekli kaynaklar bir araya getirilir. Diğer bir deyişle ikinci aşama, gerekli kaynakların bulunarak ürün ya da hizmeti piyasaya arz etme aşamasıdır. Bu aşamada iş fırsatı bir değer önerisine dönüşür. Bu öneri pazarda karşılık bulduğunda ise üçüncü aşama gerçekleşir ve fırsatın hayata geçirilmesi ve pazarda karşılık görmesi değer yaratımı sağlar. Tüm süreçte girişimcinin rolü (kendi olanakları ve networkünün olanakları) ön planda olmakta birlikte ekonomik veya toplumsal etkiler çevre başlığı ile sürecin altındaki oklarla belirtilmiştir. Kalın oklar ise süreç ilerlerken değişen koşulların farklı alternatifler denemeyi gerektirebileceğini ifade etmektedir.

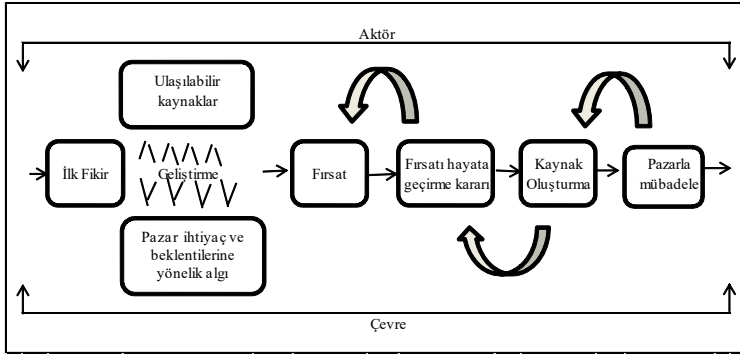
Van der Veen ve Wakkee (2004), girişimcilik üzerine inceledikleri 150’ye yakın yayında süreç içerisinde ilk girişimcilik fikrine ilerleyen süreçte ne olduğuna ilişkin bir araştırmaya rastlayamadıklarını belirtmişlerdir. Gerçek hayatta pazar talepleri, üretimsel veya finansal olanaksızlıklar gibi gerekçelerle ilk fikirden çok farklı bir ürün ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle sürecin literatürdeki kuramsal modellerde gösterildiği üzere düzlemsel ve ardışık olmadığını, dinamik ve tekrar eder (iteratif) nitelikte olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazı aşamaların birbiri ile örtüşebileceğini, girişimcinin süreç içerisinde geriye dönük değişiklikler yapma ihtiyacı duyabileceğini göstermek istemişlerdir. Böylelikle süreç aşamalarının defalarca tekrar edebileceğini ortaya koyan Şekil 3’deki kuramsal modeli öner-

mişlerdir. Yeni modelde girişimcinin tek bir bireyden ibaret olmak zorunda olmadığını ve yeni bir iş kurmada ortaklıklardan veya mevcut bir işletmenin iş geliştirme departmanındaki bir takımdan oluşabileceğini belirtmek üzere girişimci yerine ‘aktör’ kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir.

Şekil 2’deki fırsatın kullanılması aşaması; fırsatın hayata geçirilme kararı, örgütsel yapının, ürün veya hizmetin belirlenmesi, iş planı hazırlanması ve kaynak oluşturma gibi ürünün piyasaya sunulması için gerekli tüm aşamaları kapsar. Şekil 3’te ise bu aşama ‘fırsatı hayata geçirme kararı’, ‘kaynak oluşturma’ ve ‘pazarda mübadele’ şeklinde ayrı başlıklar altında düzenlenmiştir. Son aşama ‘pazarda mübadele’; girişimin piyasaya sürülmesi ile karşılık bulması ve böylece ortaya çıkan değer yaratımını ifade eder.

Şekil 1.3. Van der Veen ve Wakkee’nin Girişimcilik Süreci Modeli

Kaynak: Van der Veen ve Wakkee, 2004:133

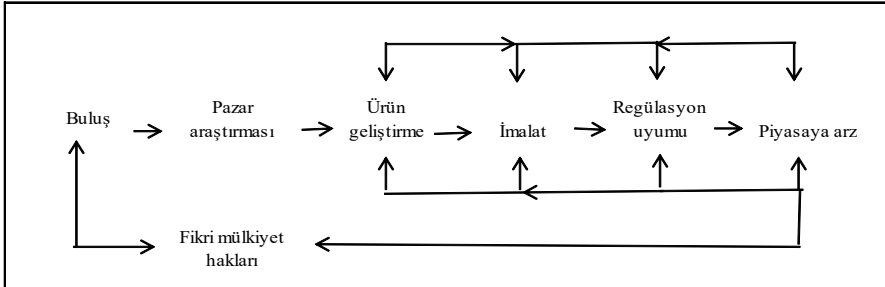
Bir girişim ile ilgili ilk fikrin bir iş fırsatına dönüşmesi aşamasında girişimci ulaşılabilir kaynakları tespit ederek bilgi deneyim ve becerilerini pazarın ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde kullanıp kullanamayacağına karar verir. Literatürde ‘fırsatın tespiti’ olarak adlandırılan ilk aşama bu modelde detaylandırılarak fikrin fırsata dönüştürülme süreci modele eklenmiştir. Modelde ‘Geliştirme’ ile karşılaşılabilecek problemlerin nasıl aşılacağı ve karın nasıl maksimize edilebileceği üzerindeki değerlendirmeler kastedilmektedir. İlk fikir bu şekilde ‘filtrelendikten’ ve erişilebilecek kaynakların pazar beklentilerini karşılamada nasıl kullanılacağı farklı boyutları ile ele alınarak tekrar tekrar üzerinden geçildikten sonra devam ettirilirse bir iş fırsatına dönüşmektedir. Bu süreçte girişimcinin sosyal çevresi de rol oynar (Vander Veen ve Wakkee, 2004). Pazar gereksinimlerini karşılayabilmek tekrar kaynak oluşturma aşamasına gitmeyi, kaynak oluşturma fırsatı hayata geçirme kararını ve fırsatın ne olduğunun tekrar değerlendirilmesini gerektirebilir. Şekil 3’de aşamalar arasında süreç akışının tersine işaret eden kalın oklar tekrar eden bu dönüşleri ifade etmektedir.

Bir iş fikrinin bir fırsat olarak değerlendirilebilmesinde yalnızca girişimcinin sosyal çevresi değil aynı zamanda içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ortam; kültürel, teknolojik ve politik faktörler de etki etmektedir. Girişimciliğin teşvik edildiği bir ortam insanları yeni iş fikirleri bulmak konusunda motive etmektedir. ‘Ulusların Düşüşü’ isimli kitapta birbirine etnik ve coğrafi olarak benzerlik gösterdiği halde refah düzeyinde önemli farklılıklar olan sınır komşusu ülke örnekleri ile ülkelerin zenginlik ve fakirlik nedenleri incelenmektedir. Acemoğlu ve Robinson (2012) bu kitaplarında zengin ülkelerde işler bir demokrasi ve hukuk düzeni yanı sıra ülkelerin refah düzeyini artıran en önemli etkenlerden birinin, sermayeye ulaşım kolaylığı ve yenilikçi teknoloji ve girişimlerin desteklenmesi olduğunu belirtmektedir. Şekil 3’deki yeni modelde bu etkiler ‘çevre’ olarak nitelendirilmiştir.

Ülkemizde 5’er yıllık süreler için hazırlanan kalkınma planlarında girişimcilik ve ticarileştirme faaliyetlerinin geliştirilmesine duyulan ihtiyaç sıkça vurgulanmakta, bu amaca yönelik politika, eğitim ve destek programlarından farklı bölümlerde defalarca söz edilmektedir. 2019-2023 yılları için hazırlanan 11. Kalkınma Planında (2019) ‘girişimcilik’ sözcüğü 20’den fazla kez kullanılmıştır.

On Birinci Kalkınma Planı Sağlık Endüstrilerinde Dönüşüm Özel İhtisas Komisyonu Raporu’nda (2018) Tıbbi Cihaz Sektöründe Ticarileştirme Yol Haritası aşağıda Şekil 4’teki gibi belirlenmiştir.

Şekil 4. Tıbbi Cihaz Sektöründe Ticarileştirme Yol Haritası

Kaynak: On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Sağlık Endüstrilerinde Dönüşüm Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2018)

Şekil 4’te gösterilen tıbbi cihaz sektöründe ‘Buluş’, ‘Fikri mülkiyet hakları’, ‘Pazar araştırması’, ‘Ürün geliştirme’, ‘İmalat’, ‘Regülasyon uyumu’, ‘Piyasaya arz’ aşamalarından meydana gelen ticarileştirme sürecinde de aşamaların başa dönülerek tekrar etmesi gerekebileceği gösterilmektedir. Raporda ayrıca inovasyon süreçlerinin, sektörün özelliği nedeniyle tıbbi cihaz dışında diğer sektörlerin (IT, malzeme, robotik vb.) bilgi ve dene-

yimlerini de katacak şekilde entegre bir süreç olarak tasarlanması ve bu amaçlı fon ve destekler sağlanması gerekliliğinin de üzerinde durulmaktadır.

Bu çalışmanın amacı alternatif bir kavramsal model üretmek değil, tıbbi cihaz sektöründe uygulamaya geçirilmiş benzer bir ticarileşme sürecini bir girişimcilik süreci olarak ele alarak literatürdeki kavramsal modeller ile uyumunu ve hangi aşamaların ön plana çıktığını ortaya koymaktır.

Literatürde yer alan teorik süreçler ile reel sektördeki süreçlerin ne derece birbiri ile örtüştüğü çeşitli araştırmalarda tartışma konusu olmuştur (Bulut ve Aslan, 2014:6). Girişimcilik sürecini kuramsallaştıran modeller de benzer şekilde tüm girişimler için genellenebilecek bir yol haritası çizemezler.

Yerli solunum cihazı üretimi sürecindeki aşamaların tekrarlayıcı niteliği ve pandemi dolayısıyla oluşan ‘çevre’ koşullarının sonuçlara etkisinin değerlendirilmesinde Van der Veen ve Wakkee’nin (2004) girişimcilik süreci üzerine oluşturdukları model kuramsal çerçeveyi oluşturmaktadır.

2. BAŞARILI BİR GİRİŞİMCİLİK SÜRECİ; YERLİ SOLUNUM CİHAZI ÜRETİMİ

2012 yılında iki mühendis ve bir yoğun bakım uzmanı doktor üç arkadaş Sanayi Bakanlığının girişimciliğe yönelik sağladığı bu desteklerden yararlanarak yerli bir solunum cihazı üretebilmek üzere Ankara’da bir start-up kurarlar. Biosys Biyomedikal Mühendislik A.Ş. isimli firma Sanayi Bakanlığı’nın ‘Tekno Girişim’ desteği ile kurulmuş ve sonraki yıllarda KOSGEB ve TÜBİTAK desteklerinden de yararlanarak yoğun bakım tipi mekanik ventilatör olarak adlandırılan bir solunum cihazı geliştirmiştir. Birkaç sene içerisinde prototip ürün üretmiş ve ürünün ilgili uluslararası standartlara uyumuna dair gerekli testleri yaptırarak ürünü belgelendirmişlerdir. Pilot üretim gerçekleştirmiş ancak finansal olanaksızlıklar nedeniyle 2020 yılına dek seri üretime geçememişlerdir (Şenak, 2021).

2019 yılı sonunda Çin’de ortaya çıkan ve yeni tip bir koronavirüsün yol açtığı Covid-19 (SARS-CoV-2 Enfeksiyonu) ismi verilen hastalık kısa sürede tüm dünyaya yayılınca 2020 Mart ayında Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak kabul edilmiştir (Er ve Ünal, 2020). Pandemi-lerde enfekte hastaların bakım süreçlerinde yeterli sayıda kişisel koruyucu ekipman ve solunum cihazı üretimi ve dağıtımı büyük önem taşımaktadır (Ranney, 2020). Yoğun bakım tipi mekanik ventilatör olarak adlandırılan solunum cihazları, solunum zorluğu yaşayan hastalarda kullanılmakta, yapay olarak nefes alıp vermeyi sağlamaktadır. Covid-19 nedeniyle yoğun bakım ünitelerinde gerçekleştirilen tedavinin önemli bir parçasını solunum cihazları oluşturmaktadır (Sağlık Bakanlığı Covid-19 Bilgilendirme Say-

fası, 2020). Pandemi ile birlikte koruyucu medikal malzeme ve solunum cihazı tedarikinde sıkıntılara ortaya çıkmış, ülkeler bu malzeme ve cihazların ihracatına kısıtlamalar getirmişlerdir (Gereffi, 2020).

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı pandemi ile birlikte artan talebi karşılayabilmek üzere patenti alınmış bu solunum cihazının seri üretiminin hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesine yönelik bir girişim başlatmıştır. Bu girişim sayesinde Baykar, Aselsan ve Arçelik firmaları bir araya gelerek tasarımı seri üretime uygun hale getirmişlerdir. Biosys, Arçelik, Baykar ve Aselsan ventilatörün en kısa sürede seri üretime uygun hale gelmesi için know-how, mühendislik, yazılım, üretim bandı gibi kaynaklarını kullanarak bir ‘milli seferberlik’ havası içinde hareket etmişlerdir. Fayda maliyet hesaplamaları gerçekleştirilen üretim projesi bakanlığın onayına sunulmuştur. Sağlık Bakanlığı’nın projeyi onaylamasıyla kısa bir süre içinde komponent tedarigi, seri üretim bantları ve işgücü organizasyonu gibi hazırlıklar tamamlanmış ve Nisan ayında Arçelik tesislerinde üretime başlanmıştır. Üretim için sipariş verilen toplam 10.000 adedin ikinci yarısının üretimi de Aselsan’da gerçekleştirilmiştir. Üretilen ventilatörlerin dağıtımını Sağlık Bakanlığı’na bağlı USHAŞ (Uluslar arası Sağlık Hizmetleri A.Ş.) gerçekleştirmiştir. 2021 yılının Nisan ayı itibarıyla yaklaşık 20 bin adet cihaz üretilmiştir. Cihazlar Türkiye’nin 81 ilinde aktif olarak kullanılmakla birlikte 30’dan fazla ülkeye ihracat gerçekleştirilmiştir (Anadolu Ajans, 2021). Biosys Biyomedikal, Arçelik ile tekrar işbirliğine giderek ‘Bio2Flow’ isimli HFO (High Flow Oxygen Therapy) Yüksek Akış Oksijen Terapisi cihazı üretimine başlamıştır (Şenak ve Girginer, 2021). Hem Arçelik hem Biosys böylece ülke ekonomisine katma değer sağlayarak girişimcilik süreçlerini devam ettirmektedirler.

3. METODOLOJİ

Bu çalışma başarılı bir girişim örneği üzerinden girişimcilik sürecini, sürecin tekrar eder niteliğini ve dinamizmini vurgulayan kuramsal bir model çerçevesinde literatüre kazandırarak benzer girişimlerin artacağı bir ekosistemin oluşmasına katkı sağlamak üzere hazırlanmıştır.

Süreçler ile ilgili veri toplamaya en uygun yöntemlerden biri nitel araştırmadır (Yıldırım ve Şimşek 2011). Bu araştırma da nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Doküman incelemesi araştırma yapılan konu hakkında bilgi içeren basılı ve elektronik her türlü materyalin incelenmesi ile gerçekleştirilir (Creswell, 2005; Şimşek ve Yıldırım, 2011). Veriler, Biosys Biyomedikal A.Ş. ‘nin kuruluş hikayesi ve pandemide Arçelik, Baykar ve Aselsan işbirliği ile üretilen Biyovent solunum cihazının yerli üretim süreci ile ilgili Nisan 2020 ve Nisan 2021 tarihleri arasında yayınlanmış 14 çevrimiçi haber bülteni ve 2 röportaj incelenerek toplanmıştır. Süreç bileşenlerine ilişkin

elde edilen veriler içerik analizine tabi tutularak kodlanmış, bu kodlar ‘Fikir aşaması’, ‘Şirket kurulumu’, ‘Finansal destek kullanımı’, ‘Ar-Ge ve ürün tasarımı’, ‘Prototip üretimi’, ‘Test ve belgelendirme’, ‘Üretim projesi ve onayı’, ‘Seri üretim ve dağıtım’ olmak üzere 8 ana başlık altında toplanmıştır. Elde edilen süreç aşamaları Van der Veen ve Wakkee’nin kuramsal girişimcilik süreci modeli çerçevesinde değerlendirilmiştir.

4. BULGULAR

Bu araştırma ile elde edilen süreç başlıkları Biosys Biyomedikal Mühendislik A.Ş.’nin yerli solunum cihazı üretimi girişimi sürecine ilişkin veriler ulaşılan çevrimiçi röportajlar ve haber bültenlerinden elde edilmiştir. Kurucu Genel Müdürü verdiği röportajlarda girişimi başlatma aşamasında ‘(Çalıştığım) Firmadan bir arkadaşın Sanayi Bakanlığının Tekno Girişim desteğinden bahsetti. Abim doktor, yoğun bakım uzmanı, ona söyledim. Düzce Üniversitesindeydi o zaman. Düzce’ye gelin ise bir cihaz göstereceğim dedi. Birkaç arkadaş bindik arabalara gittik bir hafta sonu. Yoğun bakıma soktu bizi 2011 eylül ekim falandır .. Aleti gösterdi ..Yapabilir misiniz? dedi. Sağına soluna baktık, bir cahil cesareti yaparız dedik. 2011 Aralık ayında falan başvuru yaptık. 2012 nisan ayında proje onaylandı, Mayıs ayında biz şirketi kurduk.’ (Biosys Kurucu Ortağı, 21.09.2021), ‘100 bin lira destekle şirketimizi kurduk’(Biosys Kurucu Ortağı, 31.08.2021) ifadeleriyle ‘ulaşılabilir kaynaklar’ ve ‘pazardaki ihtiyaç algısı’ değerlendirildikten sonra ‘ilk fikirlerini’ ‘finansal destek kullanılarak şirket kurulumu’ aşamasına götürdüklerini belirtmektedir.

Bu ilk fikri iş kurma aşamasına taşıyacak ‘ulaşılabilir kaynaklar’ ve ‘pazardaki ihtiyaç algısı’ şeklindeki değerlendirme kriterleri aşağıda Şekil 5’te fikrin geliştirme sürecine işaret etmektedir.

Sanayi Bakanlığı’nın Tekno Girişim desteğinden yararlanabilmek üzere projenin girişimci ve maceracı bir ruhla herhangi bir sektör tecrübesi olmadan seçildiği belirtilmektedir. Yoğun bakımda uzman doktor olan kurucu ortaklardan bir diğeri, sektörde solunum gücünü çeken hastaların suni şekilde nefes almalarını sağlayan yoğun bakım tipi mekanik ventilatör üretimi gereksinimi olduğu algısı ile bu ürünün üretimini projelendirmelerine vesile olmuştur.

Yukarıda Şekil 1 çerçevesinde değinildiği üzere sürecin çıktıları sürecin girdilerine ve bu girdilerin oluşturduğu girişimsel yoğunluğa göre farklılık gösterecektir. Bahsedilen girdiler girişimcinin veya girişimcilerin kişilik özellikleri, kişisel deneyimleri, ilişki ağları, erişilebilen kaynaklar, sektör, ürün veya hizmetin niteliği, pazar yapısı, örgütsel yapı, pazar ihtiyaç ve beklentileri, pazarın sosyo-kültürel yapısı, ekonomik durum, teşvikler, hukukun işlerliği ve benzeri çevresel ve bireysel pek çok etken olabilir.

Bu girdiler ve nitelikleri süreç ilerledikçe değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin yerli solunum cihazı örneğinde ürün tasarımı 5 yıl içerisinde 3 kez değişmiştir (Anadolu Ajansı, b2021)

Girişimciler ilk fikirlerinin pazarda bir ihtiyaca karşılık geldiğinin proje onayı ile teyit edilmesi ve sermayeye ulaşılabilirlik elde etmeleri sonucu Ar-Ge faaliyetlerine başlamışlardır.

‘ O zamanlar cihazlar çok pahalıydı ve ulaşım da zordu. 100bin liraya cihazı alıp reverse yapma (tersine mühendislik) yapma şansımız yoktu. Okuyup kitaplardan o teorik hesaplamalara göre bir model çıkarttık 2012 yılında, akciğer (ilk prototip).’ ..’ Daha sonra 2013 yılında KOSGEB’e başvurduk..., oradan aldığımız destekli ikinci bir prototip çıkardık.’ ...’ daha sonra tübitak’a başvurdu, proje onayladı, Şu an seni üretimi yapılan 3. Prototip çalışmalarına başladık, endüstriyel bir tasarım hizmeti de aldık.’ (Biosys Kurucu Ortağı, 21.09.2021)

Rakip bir firmanın ürününü satın alarak tersine mühendislik yapma şansları olmadığı için teorik bilgileri ile kitaplardan çalışarak ürüne ilişkin bir ilk prototip yaratmışlardır. İlerleyen süreçte ulaşılabilen kaynaklar çeşitlendikçe (Tübitak ve Kosgeb destekleri) Ar-Ge faaliyetlerini devam ettirmiş ve 3 adet prototip üretmişlerdir. Modelde Ar-Ge faaliyetlerini takip eden prototip çalışmalarından sonra iyileştirmeler için tekrar Ar-Ge faaliyetlerine dönülmesi kalın oklarla ifade edilmektedir. Süreç aşamaları arasındaki kesik çizgiler ise aradaki aşamaların geçilerek iyileştirmeler sonrası tekrar son aşama olan seri üretime dönülebileceğini göstermektedir. Test ve belgelendirme süreçleri de tekrar ürün tasarımında değişikliklere gidilmesini ve finansman gerekli kılmıştır.

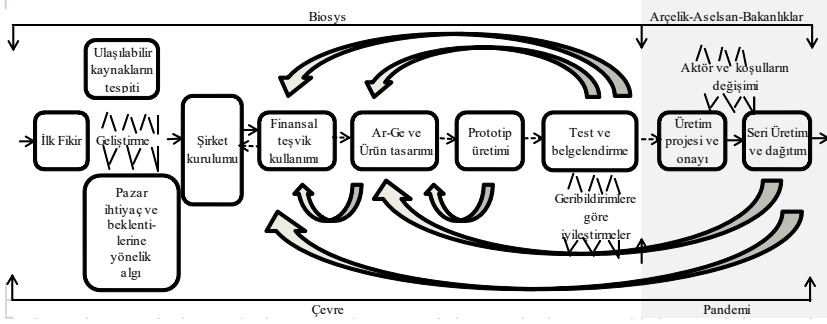
Prototip aşamasından veya test ve belgelendirme aşamasından sonra gerekli görüldüğü durumlarda Ar-Ge’nin devam ettirilebilmesi için tekrar finansal teşvik kullanımı gerekebilmektedir. Benzer şekilde seri üretim ve pazara sunum sonrası alınan geribildirimler tekrar ürün üzerinde iyileştirme yapma ihtiyacını gösterebilmektedir. Bu aşamalara örnek teşkil eden örnek ifadelere aşağıda yer verilmiştir.

‘... Erdoğan, Baykar’da yerli solunum cihazının yazılımının iyileştirildiğini ve önemli gelişmeler yapıldığını aktararak, şunları kaydetti:”Sonrasında Arçelik’te seri üretim için hazırlıklar yapıldı ve 2 haftada üretime başladık. Bu süreçte Baykar, ASELSAN ve Arçelik mühendisleriyle birlikte günde 18-20 saat arası bir çalışma yürüttük. İlk 5 bin adet cihaz Arçelik’te üretildi ve dağıtımı yapıldı. Sonrasında üretim ASELSAN’a geçti.’, ‘...Ayrıca geliştirmemizi istedikleri kısımlarda da iyileştirmeleri hızla tamamlayıp sahada güncellemeleri yapıyoruz. ..’(Anadolu Ajansı, b2021)

“Sağlık çalışanlarımızdan çok olumlu yorumlar alıyoruz. Ayrıca ge-

liştirmemizi istedikleri kısımlarda da iyileştirmeleri hızla tamamlayıp sahada güncellemeleri yapıyoruz. “

Şekil5: Bir Girişim Süreci Örneği: Yerli Solunum Cihazı Üretimi

Kaynak: *Araştırmacılar tarafından uyarlanmıştır.*

Modelde tüm tekrar süreçleri kalın oklarla belirtilmiştir. En çok tekrar edilen süreç aşaması finansal teşviklere ulaşım ile ilgili olmaktadır. Girişim süreci içerisinde projenin hayata geçirilmesi ve şirket kurulum kararı Tekno Girişim teşviki, ilk prototip üretimi KOSGEB destekleri ile, test ve belgelendirme ve ürünün iyileştirilmiş 3. Prototipi TÜBÜTAK destekleri ile mümkün olmuştur. Ardından sıklıkla tekrar edilen diğer bir süreç aşaması ürün tasarımına yöneliktir. Şekilde standartlara uyum gereklilikleri, seri üretim etkinliğini artırmak için veya ürünün dağıtımını sonrası hastanelerden gelen geribildirimlerle ürün tasarımının tekrar tekrar revize edildiği ‘Ar-Ge ve Ürün Tasarımı’ aşamasına geri dönen kalın oklarla gösterilmektedir.

Biosys kurucu ortağı girişimci Cemal Erdoğan “Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı’nın devreye girmesiyle süreç hızlandırıldı. Bu süreçte cihazın haklarını Sağlık Bakanlığı’na devrettik. Sonrasında Selçuk Bayraktar’ın liderliğinde Baykar, Arçelik ve ASELSAN’ın desteğiyle bir seferberlik başlatıldı..” diye konuştu (Yanık, 2021).

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere ürün ticari hakları Sağlık Bakanlığı’na devredilmiş, seri üretim için Baykar, Arçelik ve Aselsan mühendisleri ürünü seri üretime hazırlamak için bir seferberlik başlatmışlardır. Modelde gri alanda aşağıdaki ve yukarıdaki oklarla belirtildiği üzere Pandemi ile birlikte seri üretim projesi ve üretim onayı aşamasındaki aktörler Biosys ile birlikte Arçelik, Aselsan ve Baykar, Teknoloji ve Sanayi Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı’dır. Sağlık Bakanlığı projeye onay vererek Arçelik ve Aselsan üretim tesislerinde üretilmek üzere öncelikli olarak 10bin adetlik sipariş vermiştir (Munyar, 2020).

Van der Veen ve Wakkee, girişimi başlatan aktörlerin değişmesi halinde, kişi ya da kişilerin işletmeyi kar maksimizasyonu için sattıkları du-

rumlar ile ilgili birkaç çalışma olmakla birlikte, fırsatın devamına yönelik literatürde bir çalışmaya rastlamadıklarını belirtmişlerdir (Van der Veen ve Wakkee, 2004). Yerli solunum cihazı örneğinde, aktörler değiştiğinde ve Biosys kurucu ortakları solunum cihazına ait fikri ve sinai hakları Sağlık Bakanlığı'na devretmiş olsalar da, pandemi sürecinde ilk fikir girdisi ile hayata geçirilmiş fırsattan yararlanılmaya devam edilmektedir. mŞekil 5'te Pandemi nedeniyle değişen çevre koşulları, aktörler ve bu değişkenlerin sürecin gidişatına etkileri gri ile belirtilmiştir.

Seri üretim ve dağıtım aşamasından geriye dönük olarak finansman teşviği kullanımına işaret eden ok pandemi nedeniyle bakanlıkların devreye girmesi ve alım garantisi ile ürünü yeni aktörler (Arçelik, Aselsan ve Baykar) devreye sokarak ürettirmesini ifade etmektedir.

SONUÇ

Küresel rekabetin hız kesmeden devam ettiği günümüz dünyasında ülkeler için ekonomik büyümenin önemi de aynı doğrultuda artmaktadır. Ülkeler girişimciliği destekledikleri ve girişimcilik ekosistemlerini geliştirdikleri oranda ekonomilerini büyütebilmekte ve kalkınma hedeflerine ulaşabilmektedirler. Girişimcilik bu nedenle işletmecilik ve ekonomi literatüründe güncelliğini koruyan bir konu olagelmıştır. Ancak ulusal literatürde araştırmaların girişimcilik sürecinden çok girişimcilik eğilimini etkileyen faktörlere yoğunlaştığı görülmektedir.

Literatürde girişimcilik süreçlerine ilişkin kavramsal modeller var olmakla birlikte, reel sektörde bu süreçleri örneklerle ele alan, süreç aşamalarına ve çıktılarına etki eden faktörleri inceleyen çok az araştırma olduğu gözlenmiştir. Bu çalışma, buradan hareketle Covid-19 pandemisi ile ülkemiz gündeminde önemli yer tutmuş bir girişime, yerli solunum cihazı üretim sürecine ışık tutmak üzere hazırlanmıştır.

Çalışmada nitel bir araştırma yöntemi olan doküman inceleme ile gerçekleştirilmiş, Nisan 2020 ve Nisan 2021 arasında basın ve sosyal medyada yer alan röportaj ve haberler veri olarak kullanılmıştır.

Doküman inceleme yöntemi ile toplanan veriler veri analizi ile 8 ana başlık altında kodlanmıştır. Girişimin süreç aşamalarını oluşturan başlıklar 'Fikir aşaması', 'şirket kurulumu', 'Finansal teşvik kullanımı', 'Ar-Ge ve ürün tasarımı', 'Prototip üretimi', 'Test ve belgelendirme', 'Üretim projesi ve onayı', 'Seri üretim ve dağıtım' şeklinde belirlenmiştir.

İncelenen süreç, iteratif doğası ve içinde bulunulan ortamın sürece etkisini dikkate alması nedeniyle 2004 yılında Van der Veen ve Wakkee'nin oluşturduğu kuramsal girişimcilik süreci modeli çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Belirlenen süreç aşamalarının Van der Veen ve Wakkee'nin kuramsal girişimcilik süreci modelinde de ortaya konduğu üzere doğrusal bir akış izlemediği, bazı aşamaların geriye dönerek tekrar ettiği, değişen aktörlerin ve ortam koşullarının süreci önemli derecede etkilediği tespit edilmiştir.

Ürüne ilişkin bir prototip oluşturulabilmesi, standartlara uyum ve kalite belgelendirme çalışmalarının tamamlanabilmesi için ürün tasarımının defalarca iyileştirilmesi gerektiği görülmektedir. Benzer şekilde, seri üretim ancak tekrar tekrar devlet destek ve teşviklerinden yararlanılarak gerçekleştirilebilmiştir. Hem test ve belgelendirme, hem üretim aşamalarında, hem de piyasaya sunumun ardından Ar-Ge ve tasarım aşamasına dönülerek kullanıcılardan gelen geribildirimlere göre tekrar tekrar tasarım iyileştirme çalışmaları yapıldığı görülmektedir. Ayrıca Pandemi etkisiyle devreye giren aktörler modelde de öngörüldüğü üzere süreç çıktılarını önemli ölçüde etkilemiştir.

Süreç yakından incelendiğinde kullanılan finansal destekler ile ortaya seri üretime hazır bir prototip ürün çıktığı fakat Pandemi öncesinde girişimcilik sürecinin bu noktadan daha ileriye gidemediği anlaşılmaktadır. Ürünün seri üretimi ve geniş bir dağıtım imkânı bulması, ancak Pandemi ile birlikte ortaya çıkan ihtiyacı karşılayabilmek üzere seri üretim ve dağıtım sürecine Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı'nın müdahil olması ile mümkün olmuştur.

Devletlerin, stratejik öncelikli sektör ve ürünler belirleyerek girişimlerin gelişmesini sağlayan, finansmana ulaşmayı kolaylaştıran, üniversiteler ve sanayi gibi ilgili kurum ve aktörlerin yeni teknolojiler üretmesini veya iş birliği içine girmesini, know-how ve bilgi paylaşımını mümkün kılan girişimcilik ekosistemleri oluşumunu desteklemesinin ekonomik kalkınma için önemi bilinmektedir.

Yerli solunum cihazı üretiminin bir girişimcilik süreci olarak incelenmesi, finansman, bilgi ve kaynak transferinin yalnızca bir iş fikrini hayata geçirerek girişimcilik sürecinin başlatılması aşamasında değil, sürecin sürdürülebilirliği için tüm aşamalarında devam ettirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Yerli solunum cihazı üretiminin ülkemizde ve ihraç edildiği ülkelerde hayatlar kurtarmasının yanı sıra üretim başladıktan sadece 6 ay gibi kısa bir süre içerisinde ülke ekonomisine 90 milyon dolar katkı sağlayan bir girişim haline geldiği ifade edilmektedir.

Bu çalışma, benzer şekilde ülkemiz ekonomisine katma değer sağlayacak girişimleri desteklemek adına oluşturulan politikaların sadece kuruluş ve ürün ve teknoloji geliştirme aşamalarına yönelik değil, sürecin tıkanabileceği tüm aşamaların sorunlarına çözümler üretmeye yönelik şekilde

tasarlanmasının önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Kaynak aktarılan girişimlerin girişimcilik süreçleri takip edilerek bir sonraki aşamaya geçmekte güçlük çeken girişimlerin problemlerine özel çözümler üretecek politikalar geliştirmek girişimcilik süreçlerini başarıya taşıyacaktır.

Farklı girişimlerin girişimcilik süreçlerinin farklı aşamalarında farklı çevre koşullarına göre şekillenen farklı ihtiyaç ve gereksinimleri olabilir. Girişimcilik süreçleri üzerine araştırmaların çoğaltılması da girişim süreçlerinin başarıya ulaşması ya da tersi durumda başarılı olamama nedenlerine ilişkin daha net bir tablo ortaya koyacaktır.

Süreç yaklaşımı ile ilgili farkındalığın artması, girişimlerin sürdürülebilirliğini sağlamaya ve girişimcilik habitatının gelişimine katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Acemoglu, D., Robinson J., (2012), **Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty**, Random House Digital, Inc.
- Ağca, V., Yörük, D., (2006), “Bağımsız Girişimcilik ve İç Girişimcilik Arasındaki Farklar: Kavramsal Bir Çerçeve”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi**, , ss.
- Anadolu Ajans, “AA yerli solunum cihazının üretim aşamalarını görüntüledi”, (2020),
(Çevrimiçi),<https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/aa-yerli-solunum-cihazinin-uretim-asamalarini-goruntuledi/1821021> , Son erişim tarihi: 07 Ekim 2022.
- Anadolu Ajans, “Yerli solunum cihazı 30’den fazla ülkede insanlara nefes oluyor”, (2020),
(Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/saglik/yerli-solunum-cihaz-30dan-fazla-ulkede-insanlara-nefes-oluyor/2214339>, Son erişim tarihi: 07 Ekim 2022.
- Bulut, Ç., Aslan, G. (2014). “Üniversitelerde Girişimcilik Eğitimi”. **İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 14(27), 1-20.
- Büyükkantarıcı Tolgay, S. (2021). “Girişimciliğin Ekonomik Kalkınma Sürecine Katkısı Teorik Bir Analiz”, **3. Uluslararası İzmir İktisat Kongresi**, 72-84, 12 - 13 Mart 2021, İzmir, Türkiye.
- Cem, F. (25.03.2020). “Yerli Teknoloji Ülkeye Nefes Aldıracak” Sabah Gazetesi (Çevrimiçi) <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2020/03/25/yerli-teknoloji-ulkeye-nefes-aldiracak> Son erişim tarihi: 07 Ekim 2022.
- Çetin, C. (1996). **Yeniden Yapılanma Girişimcilik Küçük ve Ortaboy İşletmeler ve Bunların Özendirilmesi**, Der Yayınları Yayın No:202, İstanbul
- DÜZARAT ŞENAK, A. (2021), **Pandemi Sürecinde Yerli Solunum Cihazı Üretimi ve Ortaklaşa Değer Yaratımı**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir
- DÜZARAT ŞENAK, A., GIRGINER N. (2021), Bir Hizmet Ekosistemi Örneği Olarak Yerli Solunum Cihazı Üretimi. İktisadi ve İdari Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler-1, Gece Publishing, Ankara.
- Er, A. G., Ünal, S. (2020). ‘Dünyada ve Türkiye’de 2019 Koronavirüs Pandemisi.’ **Flora the Journal of Infectious Diseases and Clinical Microbiology**, 25(1)
- Gereffi, G. (2020). “What Does the COVID-19 Pandemic Teach Us about Global Value Chains? The Case of Medical Supplies.” **Journal of International**

Business Policy, C:3 No:3, ss. 287–301.

Hébert, R.F., Link, A.N. (2009). A **History of Entrepreneurship**, 1st Edition, Routledge, London.

Schloss, H.H. (1968). “The Concept Of Entrepreneurship In Economic Development “, **Journal of Economic Issues**, 6, 228-232.

Morris M. H., Sexton D., Lewis P. (1994). “Reconceptualizing entrepreneurship: An input-output perspective.” **SAM Advanced Management Journal**, 59,1.

Van der Veen, M., Wakkee, I.A.M. (2004). “Understanding the Entrepreneurial Process”, **D. S. Watkins (ed.) Annual Review of Progress in Entrepreneurship Research**, 2(2002—2003), 114—52.

Meyer, N., de Jongh, J. (2018). “The Importance of Entrepreneurship as a Contributing Factor to Economic Growth and Development: The Case of Selected European Countries. “ **Journal of Economics and Behavioral Studies**, 10, 287–299.

Munyar, V. “O Solunum Cihazının Seri Üretimi İçin Milli Seferberlik Ruhu Oluşturdu” *Dünya Gazetesi*. <https://www.dunya.com/kose-yazisi/o-solunum-cihazinin-seriuretimi-icin-milli-seferberlik-ruhu-olustu/455022> Son erişim tarihi: 07 Ekim 2022.

Odabaşı, Y. (2011). **Girişimcilik**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:1567, Eskişehir

Ranney, M.L., Griffeth, V., Jha, A.K.. (2020) “Critical Supply Shortages — The Need for Ventilators and Personal Protective Equipment during the Covid-19 Pandemic.” **New England Journal of Medicine**, 382(18), 41-54

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2019). **On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)**, (Erişim: 05/10/2022)

Şimşek, H., & Yıldırım, A. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yanık, T. “Yerli solunum cihazı 30’den fazla ülkede insanlara nefes oluyor” *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/saglik/yerli-solunum-cihaz-30dan-fazla-ulkede-insanlara-nefes-oluyor/2214339> Son erişim tarihi: 07 Ekim 2022.

Analiz Edilen Youtube Videoları

<https://www.youtube.com/watch?v=9bg3VB3Bggk>

<https://www.youtube.com/watch?v=JWot4hH465k>

BÖLÜM 6

YEŞİL TAHVİLLER, GELENEKSEL TAHVİLLER VE FİNANSAL DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ¹

Fatime YILMAZ², Gamze GÖÇMEN YAĞCILAR³

¹ Bu çalışma 2023 yılında Fatime YILMAZ tarafından Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Finans ve Bankacılık Anabilim Dalında Doç. Dr. Gamze GÖÇMEN YAĞCILAR danışmanlığında hazırlanan “Yeşil Tahvillerin Geleneksel Tahviller ve Piyasa Değişkenleri ile İlişkisinin Keşfi: Nedensellik Testlerinden Kanıtlar” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Yüksek Lisans Öğrencisi (mezun), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Finans ve Bankacılık Anabilim Dalı, yilmazfatime86@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9634-9618>

³ Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Finans ve Bankacılık Bölümü, gamzeyagcilar@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5009-4696>:

1. Giriş

Paris Anlaşmasına katılan 196 ülke, küresel ortalama sıcaklıktaki artışı 2 °C'nin oldukça altında tutmak için “finans akışlarını düşük sera gazı emisyonları ve iklime dirençli kalkınmaya yönelik bir yolla tutarlı hale getirme” taahhüdünde bulunmuştur. Ülkelerin mali sistemleri, ekonomiyi karbondan arındırmak için gereken temiz enerji ve teknolojilere yapılan yatırımları desteklemek ve hızlandırmak için çok önemli hale gelmiştir. Küresel kalkınma ihtiyaçlarını iklimle uyumlu bir şekilde karşılamak için 2016 ile 2030 arasında yaklaşık 103 trilyon dolarlık ek yatırım ihtiyacı doğmuştur (Gianfrate ve Peri 2019 s.127). Bu ihtiyaca cevap olarak ortaya çıkan yeşil tahviller, fiyatlandırma ve derecelendirme açısından geleneksel şirket ve devlet tahvillerine benzeyen, ancak gelirlerinin ihracı tarafından çevresel fayda sağlayan projeler için tahsis edilmesi özelliğine sahip, nispeten yeni bir sabit getirili varlık sınıfı şeklinde tanımlanmıştır (Reboredo, 2018, s. 38).

Yeşil tahviller, son on yıl içinde uluslararası sermaye piyasalarının en hızlı büyüyen araçlarından biri haline gelmiştir. Avrupa Yatırım Bankası'nın 2007 yılında iklim farkındalık tahvili adı verilen ilk yeşil tahvili piyasaya sürmesinden bu yana, bu varlık sınıfının pazarı katlanarak büyümeye devam etmiştir (Ferrer vd., 2021, s.2). 2022 yılının ilk yarısında kümülatif yeşil tahvil hacimleri 1.9 trilyon USD olarak gerçekleşmiştir (Climate Bonds Initiative, 2022). 2015 Paris Anlaşması hedefleriyle uyumlu karbondan arındırılmış bir küresel enerji sistemine geçiş, yenilenebilir enerji sektöründeki yatırımların 2050 yılına kadar 110 trilyon ABD dolarına çıkarılmasını gerektirmektedir (Ferrer vd., 2021, s.2).

Dünyadaki gelişmeleri takip ederek, Türkiye’de de firmaların yeşil tahvil ihraçlarına olan ilgilerinin arttığı görülmektedir. Türkiye’de ilk yeşil tahvil TSKB (Türkiye Sınai Kalkınma Bankası) tarafından 2016 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu ihracı 2017 yılında yine TSKB tarafından ihraç edilen sermaye benzeri sürdürülebilir tahvil izlemiştir; ardından 2017 yılında YDA Group, Rönesans Sağlık Yatırım, Garanti BBVA yeşil tahvilleri ihraç edilmiştir. 2020 yılında Yapı ve Kredi Bankası ve Vestel Elektronik Sanayi ve Ticaret ihraçlarıyla piyasaya katkı sağlamış 2021 yılında tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yeşil tahvillerin gelişimini yavaşlatan pandeminin etkilerinin de hafiflemesiyle QNB Finansbank, Arçelik, AYDEM, Ziraat Bankası ihraçları gerçekleşmiştir.

Yeşil tahvillerin küresel büyümesi sadece yatırımcıların değil aynı zamanda akademisyenlerin de ilgisini çekmiştir. Yapılan araştırmalar yeşil tahvillerin tanımlanması, standartlarının belirlenmesi, ihracı ve fiyatlandırılması, risk ve getirileri, finansal piyasalarla olan ilişkileri, ekonomik ve çevresel faydaları ile yeşil tahvil primi konularında yoğunlaşmıştır (Zhou

ve Cui, 2019, s. 2). Yeşil yatırımlar iklim değişikliği riskini azaltmak ve fon sağlamak için çok önemlidir. Farklı piyasa koşullarında yeşil tahviller ve finansal piyasalar arasındaki birlikte hareketin incelenmesi yatırımcılar ve politika yapıcılar için büyük önem arz etmektedir. Yeşil tahvil ve finansal piyasalar arasındaki karşılıklı hareketi anlamak yeşil tahvilleri bir portföye dahil etmenin çeşitlendirme faydalarını vurgulayacak ve fiyat dalgalanmalarının finansal piyasalarda yeşil tahvil fiyatlarını nasıl etkileyeceğini gösterecektir (Reboredo, 2018, s. 39). Ayrıca, yeşil tahvil piyasasının politika yapıcıların iklim değişikliğine karşı mücadelesine nasıl katkıda bulunduğunu gösterecektir (Pham ve Nguyen 2021, s. 2).

Ülkemizde yeşil tahvil piyasası dünyaya oranla daha küçük olup nispeten yavaş ilerlemektedir. Türkiye’de yeşil tahvil piyasasının oldukça genç olması nedeniyle henüz alan ile ilgili ampirik araştırmaların oldukça sınırlı olduğu söylenebilir. Bununla beraber Kandır ve Yakar (2017a) Türkiye’de yeşil tahvil piyasasının geliştirilebilmesi için önerilerde bulunmuş; yine Kandır ve Yakar, 2017(b) yılında yapmış oldukları çalışmada yeşil tahvilden Türkiye’de daha fazla yararlanılabilmesi için yapılması gerekenlere yönelik önerilerde bulunmuştur. Özkan (2019) yeşil tahvillerin Türkiye’deki durumu hakkında bilgi vermiş, Turguttopbaş (2020) Türkiye’nin ilk yeşil tahvil ihracını ihraç sahibinin sürdürülebilirlik çalışmaları kapsamında değerlendirmiş, Baysan (2019), tezinde yeşil tahviller ve geleneksel tahviller arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Menteşe (2021), Türkiye’de 2006-2020 yılları arasındaki yeşil tahvil ihraç verilerini incelemiş, Ela (2019) Türkiye’de yeşil sukukun uygulanabilirliğini incelemiştir. Nur ve Ege (2022) çalışmalarında Eylül 2010- Eylül 2020 döneminde S&P500 ve S&P Yeşil Tahvil Endeksleri arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkinin araştırmış, yeşil tahvil piyasası ve pay piyasası arasında ilişki olduğunu bulmuştur.

Bu çalışmada ise Türkiye’de faaliyet gösteren bankalar ve diğer işletmeler tarafından ihraç edilen yeşil tahviller ve geleneksel tahviller ile birlikte farklı finansal göstergeler kullanılarak yeşil tahvillerin geleneksel tahvillerden ayrı bir varlık sınıfı olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği araştırılmıştır. Ayrıca yeşil tahvillerin gösterge tahvil fiyatı, ülke risk primi ve sürdürülebilirlik endeksinden oluşan ulusal göstergeler ile ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bazı küresel yeşil finans göstergeleri ile bağlantısı araştırılmak suretiyle de çeşitlendirme potansiyeli ortaya konularak literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu çalışmada Baysan’ın (2019) çalışmasından esinlenilerek firma düzeyinde ihraç edilen yeşil tahviller incelenmiş ve geleneksel muadilleri ile ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan bu çalışmada bireysel olarak söz konusu tahvillerin ulusal ve uluslararası bir takım piyasa göstergeleri ile ilişkileri de araştırılmıştır. Gerek kapsamı gerekse elde edilen bulgular itibarıyla bu

çalışmanın literatüre katkı sağlayan, özgün ve öncü bir çalışma olduğu düşünülmektedir.

Elde edilen sonuçların gelecekte yapılacak çalışmalara öncü olacağı ayrıca politika yapıcılar, yeşil tahvil yatırımcıları ve ihraççıları için bu yeni finansal aracı kullanırken verecekleri kararlarda ışık tutacağı düşünülmektedir.

2. Literatür Araştırması

Çalışmanın amacı ve araştırma konusu ile paralel olarak bu bölümde yeşil tahvillerin geleneksel tahviller ve çeşitli finansal ve ekonomik göstergelerle olan ilişkilerini analiz eden çalışmaların sonuçlarına yer verilmiştir. Bu çalışmalar yeşil tahvillerin risklerinin değerlendirilmesi, çeşitlendirme bağlamında fayda sağlama potansiyeli ve geleneksel tahvillerden ayrı bir varlık sınıfı olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği gibi hususlarda genel bir bakış açısı sağlamaktadır.

Reboredo (2018) çalışmasında yeşil tahvil piyasasının diğer ilgili finansal piyasalarla bağımlılık yapısını araştırmıştır. Elde edilen sonuçlar, yeşil tahvil piyasasının kurumsal ve hazine tahvili piyasalarıyla eşleştiğini, hisse senedi ve enerji emtia piyasalarıyla zayıf bir şekilde birlikte hareket ettiğini göstermiştir. Yeşil tahvillerin kurumsal ve hazine piyasalarındaki yatırımcılar için ihmal edilebilir çeşitlendirme faydalarına sahip olduğunu; bunun da yeşil tahvillerin temelde yatırımcı portföylerindeki diğer sabit getirili varlıkların ikamesi olduğunu gösterdiğini, hisse senedi ve enerji piyasalarındaki yatırımcılar için ise çeşitlendirme faydalarının oldukça büyük olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca, yeşil tahvillerin kurumsal ve hazine sabit gelirli piyasalardan kaynaklanan önemli fiyat yayılmalarından etkilendiğini ve hisse senedi ve enerji piyasalarındaki büyük fiyat dalgalanmalarının yeşil tahvil fiyatları üzerinde ihmal edilebilir bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Hammoudeh vd. (2020) yeşil tahviller ile diğer ilişkili varlıklar arasındaki nedensellik ilişkilerini üç farklı model kullanarak araştırmışlardır. Zamana göre değişen nedensellik testlerinden elde edilen bulgular gösterge tahvilden yeşil tahvile doğru, 2016 yılından örneklem döneminin sonuna kadar güçlü bir nedensellik ilişkisi ortaya koymuştur. CO₂ emisyon ödeneklerinin fiyatının ise 2015 yılının sonuna kadar yeşil tahvillerin nedeni olduğu bulunmuştur. Temiz enerji endeksi ile yeşil tahviller arasında her iki yönde de nedensellik olmadığı söylenebilir. Temiz enerjiden yeşil tahvile 2019'un sonuna kadar oldukça sınırlı ölçüde bir nedenselliğe yalnızca bir modelde rastlanmıştır. Yeşil tahvillerden diğer varlıklara doğru bir nedenselliğe rastlanmamıştır. 10 yıllık tahvil (gösterge tahvil) ticari tahviller, mortgage kredileri, tüketici kredileri vb. pek çok borçlanma aracına esas teşkil eden faiz oranı olduğu için, yeşil tahvil piyasasına da bir ölçüde uygulanmaktadır. Politika yapıcıların düşük karbonlu ekonomi ile

ilişkili hedeflere ulaşmayı görev edinirken, geleneksel tahvillerin ve CO₂ emisyon izin fiyatlarının yüksek açıklama gücünü göz ardı etmemeleri gerektiği sonucuna ulaşılmış, yeşil tahvillerden diğer varlıklara nedensellik bulunmaması ise yatırımcılar açısından bir çeşitlendirme fırsatı olarak yorumlanmıştır.

Reboredo ve Ugolini (2020) çalışmalarında yeşil tahvil ile çeşitli finansal piyasalar arasındaki eşzamanlı ve gecikmeli fiyat değişikliklerinin aktarımını incelemiştir. Elde edilen sonuçlar yeşil tahvil piyasasının hala küçük bir piyasa olduğu, hazine piyasasının gelişimini yakından yansıttığı, ABD Dolarının gelişiminden etkilendiği ve kurumsal tahvil piyasası borsa ve enerji piyasası ile düşük derecede entegrasyon sergilediği yönündedir. Bunun yanında, yeşil tahvil ve finans piyasaları arasındaki fiyat yayılmalarına ilişkin bulgular, yeşil tahvil pozisyonlarına sahip yatırımcıların, bu pozisyonların değerinin enerji piyasalarındaki fiyat dalgalanmalarından etkilenmediğini, ancak hazine bonolarının ve ABD Dolarının değerindeki değişikliklerden etkilendiği yönündedir.

Ferrer vd. (2021) tarafından yeşil tahvillerin farklı bir varlık sınıfını temsil edip etmediğini anlamak amacıyla küresel yeşil tahvil piyasası, finans ve enerji piyasası arasındaki zaman-frekans bağlantılılığı araştırılmıştır. Yazarlar, yeşil tahviller ile devlet tahvilleri ve derecelendirme notu yüksek işletme tahvillerinin getiri ve volatiliteleri arasında güçlü bağlantılılık bulmuşlardır. Buna göre yeşil tahvillerin farklı bir varlık sınıfı olarak değerlendirilemeyeceği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan yeşil tahvil piyasası ile genel pay piyasaları, yenilenebilir enerji pay piyasası ve ham petrol piyasası arasında oldukça sınırlı bir bağlantılılık tespit edilmiştir. En güçlü bağlantılılık ise küresel yeşil tahvil piyasası ile küresel devlet tahvili ve yatırım yapılabilir işletme tahvilleri piyasası arasında görülmüştür. Bu sonuç yeşil tahvillerin ihraççı, kredi notu, vade, para birimi, kupon oranları vb. özelliklerinin geleneksel tahviller ile ortak olması ile ilişkili olabilir. Dikkat çeken bu iki yönlü bağlantılılık yeşil tahvillerin ayrı bir varlık sınıfı olarak değerlendirilemeyeceğini, fakat yatırım portföyleri içerisinde geleneksel sabit getirili menkul kıymetlerin ikamesi ve/veya tamamlayıcısı olarak yer alabileceğini göstermiştir.

Lee vd. (2021) tarafından yapılan araştırmanın amacı Aralık 2013'ten Ocak 2019'a kadar Amerika Birleşik Devletleri'nde farklı piyasa koşulları altında petrol fiyatı, jeopolitik riskler ve yeşil tahvil piyasası arasındaki dinamik bağlantıyı değerlendirmektir. Elde edilen sonuçlara göre, petrol fiyatlarındaki herhangi bir değişim yeşil tahvil fiyatlarında değişikliklere yol açacak şekilde birbirini karşılıklı olarak etkilemektedir, fakat petrol piyasası hareketleri çevresel yatırımlar üzerinde sınırlı bir rol oynamaktadır. Ayrıca jeopolitik riskteki mevcut ve önceki değişiklikler yeşil tahvil fiyatlarını önemli ölçüde etkilemektedir.

Li vd. (2021) tarafından yapılan çalışmada yenilenebilir enerjiye yapılan yatırımların diğer ekonomik, finansal ve enerji ile ilgili göstergelerle arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, yenilenebilir enerjiye yapılan yatırımlar yeşil finansı önemli ölçüde desteklemekte, ayrıca yeşil finansın gelişimi de yenilenebilir enerji teknolojilerine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Diğer bir sonuç ise, yenilenebilir enerji yatırımına önemli ölçüde neden olması ve etkilemesi nedeniyle fosil yakıtla üretilen elektrikten ziyade yenilenebilir elektriği dikkate alan politikalar benimsenmesi gerektiğidir. Yazarlara göre bu politikaların uygulanması ekonomik, çevresel ve finansal belirsizlikleri azaltmaya yardımcı olacaktır.

Rannou vd. (2021) çalışmalarında Avrupa karbon ve yeşil tahvil piyasaları arasındaki etkileşimleri incelemiştir. Elde edilen sonuçlar yeşil tahvil piyasasının uzun vadeli riskten korunma için kullanılan karbon piyasasının yerine geçebileceğinden, enerji şirketleri veya yatırımcıların, bir korunma aracı olarak enerji ve karbon varlıkları portföylerine yeşil tahvilleri dahil edebileceklerini göstermiştir.

Kocaarslan (2021) çalışmasında yeşil tahvillerin çekiciliğini daha iyi anlamak için yeşil tahviller ile ana varlık sınıfları (geleneksel tahviller, hisse senetleri ve enerji emtiaları) arasındaki dinamik ilişkilerin makroekonomik koşullara bağlı olarak nasıl değiştiğini araştırmıştır. Yeşil tahvillerin ABD dolarındaki değer artışlarının olumsuz etkilerine karşı riskli enerji ve hisse senedi piyasalarına göre daha düşük duyarlılık gösterdiği görülmüştür. Bu durum yeşil tahvillerin, kötü ekonomik koşullar altında küresel hisse senedi ve enerji emtia piyasalarındaki riskli yatırımlardan korunmak için değerli bir finansal araç olarak kullanılabileceğini işaret etmiştir.

Mzoughi vd. (2022), çalışmalarında iklime dayanıklı bir ekonomiye geçişi hızlandırmak için ihtiyaç duyulan finansal kaynakları harekete geçirecek teşvik oluşturmayı amaçlamışlardır. Elde edilen sonuçlara göre enerji emtia piyasasındaki fiyat dalgalanmalarının yeşil finansal piyasalar üzerinde önemli etkileri olduğu bulunmuş, bu piyasalardaki yatırımcıların portföylerini uzun pozisyon olarak koruyabilecekleri vurgulanmıştır. Yatırımcıların portföylerinde geleneksel enstrümanların yanı sıra yeşil enstrümanları da riskten korunma perspektifiyle değerlendirmesi ve bunlardan faydalanması gerektiği ifade edilmiştir. Yeşil yatırım projelerinin genellikle on yıldan fazla süreyi kapsayan uzun vadeli doğası göz önüne alındığında, tasarruf sahipleri ve yatırımcılar için, finansal açıdan yeşil tahvillerin temiz hisse senetlerinden daha yeterli olduğu bildirilmiştir.

Pham ve Nguyen (2022) çalışmalarında, yeşil tahvil piyasalarının çeşitlendirme kabiliyetine ışık tutmak amacıyla hisse senedi oynaklığı, petrol oynaklığı ve ekonomik politika belirsizliğinin yeşil tahvil getirileri üzerin-

deki etkilerini araştırmıştır. Sonuçlar, yeşil tahviller ile belirsizlik arasındaki bağlantının zamana göre değiştiğini ve duruma bağlı olduğunu göstermiştir. Özellikle yeşil tahvillerin, COVID-19 pandemisinin başlangıcında olduğu gibi yüksek belirsizliğin olduğu dönemlerde finansal ve ekonomik politika belirsizliğinden önemli ölçüde etkilenmekte olduğu, buna karşılık, yeşil tahvillerin, belirsizliğin düşük olduğu dönemlerde belirsizlikle zayıf bir şekilde bağlantılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, belirsizlik seviyesinin düşük ila orta düzeyde olduğu kriz dışı dönemlerde belirsizliğe karşı korunmak için yeşil tahvillerin kullanılabilirliğini ima etmiş ve yüksek belirsizlik dönemlerinde çeşitlendirmenin sağladığı faydaların azaldığını göstermiştir.

Sharma vd. (2022) çalışmalarında COVID-19 öncesi ve sonrası zaman diliminde yeşil enerji endeksleri (NASDAQ temiz enerji endeksleri) ile bunlara karşılık gelen geleneksel endeksler (NASDAQ Composite Index ve NASDAQ Global Select Market Composite) arasındaki nedensellik ilişkilerini incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlar yeşil ve geleneksel endeksler arasında çift yönlü nedensellik olduğunu göstermiş, bu da, hem yeşil hem de geleneksel endekslerin uzun vadede yatırımcılarına aynı riske göre düzeltilmiş getiriler sağladığını göstermiş, dolayısıyla bu sonuç uzun vadeli yatırımcıların finansal ödüllerden ödün vermeden geleneksel yatırımlardan yeşil yatırımlara geçebilecekleri şeklinde yorumlanmıştır. İkinci olarak, yeşil ve geleneksel endeksler arasındaki toplam bağlantılılığın COVID-19 sonrası dönemde önemli ölçüde arttığı ve bu dönemde yatırımcıların fonlarının yeşil yatırım fırsatlarına akışının arttığı gözlemlenmiştir.

Simeth (2022) çalışmasında yeşil tahviller ile bunlarla aynı tipik özelliklere (aynı ihraççı, para birimi, kupon türü, kupon oranı, derecelendirme notu) sahip geleneksel muadillerini karşılaştırmıştır. Bulgular yeşil ve geleneksel tahvillerin getirileri arasındaki farkı belirlemede ikinci taraf görüşlerinin oldukça güçlü bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu da finansal kurumlar için yatırımcı güvenini artırma ihtiyacının daha yüksek olması ile açıklanmaktadır.

Lin ve Su (2022) çalışmalarında ihraççıların yeşil veya geleneksel tahviller arasında seçim yapmasını etkileyebilecek potansiyel faktörlerin rollerini analiz etmenin yanı sıra istatistiksel olarak anlamlı belirleyicilerin karşı karşıya gelen kombinasyonlarını tespit etmeyi hedeflemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre borç finansmanı kullanırken firmaları yeşil veya geleneksel tahvilleri seçmeye iten farklı nedenler arasında, tahvillerin kendine has özellikleri, ihraççıların finansal özellikleri ve dış ortam koşulları ile ilgili faktörler önemli rol oynamaktadır. Benzersiz tasarım gereksinimleri ve karmaşık sertifikasyon prosedürü nedeniyle, yeşil tahvilin ihraççılar için daha az arzu edilen bir seçim olduğunu sonucuna ulaşılmıştır.

Uddin vd. (2022) çalışmalarında Asya bölgesindeki yeşil ve geleneksel tahviller arasındaki dinamik, karmaşık ilişkiyi incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlar; yeşil tahviller bazı ülkeler için daha düşük riske sahip olsa da, aşırı finansal riskin (örneğin borsa çökmesi) mevcudiyetinde yeşil tahvillerin her zaman daha yüksek oynaklık sergileyeceğini ve yeşil tahvillerin uzun vadeli etkilerinin kısa vadeli etkilerden nispeten istikrarlı olduğunu göstermiştir. Yeşil tahvillerin daha yüksek riski, geleneksel finansal piyasaların riskine karşı risk minimizasyonu ve güvenli liman rolleriyle ilişkili bulunmuştur.

Lee vd. (2022) Ocak 2010'dan Mayıs 2021'e kadar yapısal vektör otoregresyon tekniğini uygulayarak petrol şokları, jeopolitik riskler ve yeşil tahvil getirileri arasındaki bağlantıları değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Elde edilen sonuçlar, petrol fiyatlarında beklenmeyen olumlu bir değişimin jeopolitik risklerde artışa neden olacağını göstermiştir. Ayrıca sonuçlar jeopolitik risklerdeki olumlu değişikliklerin petrol fiyatlarında düşüş ve yeşil tahvil getirilerinde artışla birlikte geldiğini, ancak jeopolitik şokların etkisinin, hangi risk kategorilerinin dikkate alındığına bağlı olarak heterojen olduğunu göstermiştir. Çalışmaya göre, jeopolitik eylemler petrol fiyatlarını olumsuz etkilerken, jeopolitik tehditler yeşil tahvil getirilerini önemli ölçüde olumlu etkilemiştir.

Naeem vd. (2022) COVID-19 pandemisinin etkisine odaklanırken nicel bağlantılılık yaklaşımı ve koşullu çeşitlendirme fayda analizini kullanarak yeşil tahviller ile altı temsili varlık arasındaki aşırı risk aktarımını incelemişlerdir. Yeşil tahviller ile geleneksel tahviller arasındaki yüksek yayılım etkileri yeşil tahvillerin, enerji ve tarıma dayalı varlıklar için çeşitlendirme potansiyeli bakımından geleneksel tahvillerin alternatifi olabileceğini göstermektedir. Ayrıca yeşil tahvillerin çeşitlendirme potansiyeli COVID-19 döneminde artmıştır.

3. Araştırmanın Yöntemi ve Veri Seti

Yeşil tahvillerin geleneksel tahviller ve belirli ulusal ve uluslararası finansal göstergeler ile ilişkilerinin araştırılması amacıyla Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik testinden yararlanılmıştır. Yöntemi ve Veri Seti alt başlıklar altında sunulmuştur.

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini ve yönünü belirlemek amacıyla Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi kullanılmıştır. Toda-Yamamoto testi, serilerin analize dahil edilebilmesi için durağan olmak zorunda olmamaları veya eşbütünleşik olma durumunun testin geçerliliğini engellememesi nedeniyle veri kaybı oluşmasını engellemektedir. Bu testin uygulanabilmesi için öncelikle birim kök testleri yapılarak de-

ğişkenlerin durağanlık seviyeleri tespit edilmeli; ardından Vektör Otoregresif (VAR) modeli kurulmalı ve gecikme uzunlukları belirlenmelidir. Bu modelde k maksimum gecikme uzunluğunu, $d_{\max}$ maksimum bütünleşme seviyesini ifade etmektedir. Gecikme uzunluğu belirlenirken en yüksek durağanlık derecesine sahip değişkenin derecesi dikkate alınmaktadır. Belirlenen $d_{\max}$ ve k toplanarak yeniden kurulan VAR modelinde test istatistik değeri Wald Testi ile sınanmaktadır (Meçik ve Koyuncu, 2020, s.2626, Bucak, 2022, s. 5). Modelin gösterimi Denklem 1 ve Denklem 2’da yer almaktadır (Göçmen Yağcılar, Arslan 2020, s. 2465):

$$Y_t = \omega + \sum_{i=1}^k a_{1,i} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{\max}} a_{2,j} Y_{t-j} + \sum_{i=1}^k \beta_{1,i} X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{\max}} \beta_{2,j} X_{t-j} + \varepsilon_{1,t} \quad (1)$$

$$X_t = \mu + \sum_{i=1}^k \gamma_{1,i} X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{\max}} \gamma_{2,j} X_{t-j} + \sum_{i=1}^k \delta_{1,i} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{\max}} \delta_{2,j} Y_{t-j} + \varepsilon_{2,t} \quad (2)$$

Seriler arasındaki nedensellik ilişkisi, MWALD testi ile araştırılmaktadır. Testin hipotezleri şu şekildedir:

$$H_0: \beta_{1,1} = \beta_{1,2} = \dots = \beta_{1,k} = 0$$

$$H_0: \delta_{1,1} = \delta_{1,2} = \dots = \delta_{1,k} = 0$$

Analiz bulgularında hesaplanan p olasılık değeri belirlenen istatistiki anlamlılık sınırının (%1, %5, %10) altında ise H_0 hipotezi reddedilebilir (Aksoy vd., 2020, s.123). H_0 hipotezlerinin reddedilmesi, X ve Y serileri arasında nedensellik ilişkisinin var olduğu anlamına gelmektedir.

Çalışmada ilk olarak ADF (Artırılmış Dickey Fuller) ve Philips & Perron (PP) birim kök testleri sınanarak serilerin maksimum bütünleşme derecelerinin belirlenmesi gerekmektedir. ADF ve PP birim kök testlerinden elde edilen test istatistikleri, %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde kritik değerlerden mutlak değerce büyük olduğunda, serilerin birim kök içerdiğini ileri süren sıfır hipotezi reddedilmektedir. Yani test istatistiklerinin değeri kritik değerlerden mutlak değerce büyük olduğunda serilerin durağan olduğu kabul edilmektedir. Buna göre tüm serilerin düzey değerlerinin birim kök içerdiği, birinci farkları alındığında ise durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Böylelikle Toda-Yamamoto testi için her bir modelde maksimum bütünleşme derecesinin bir olduğu görülmüştür.

3.2. Araştırmanın Veri Seti

Analizde kullanılan değişkenlere ait bilgiler ve veri kaynakları detaylı bir şekilde bu bölümde anlatılmıştır.

Yeşil Tahviller: AYDEM yenilenebilir enerji ve Arçelik firmalarının yeşil tahvil, Akbank'ın sürdürülebilir sermaye benzeri tahvil, TSKB'nin sürdürülebilir tahvil ve Ziraat Bankası'nın sürdürülebilir eurobond fiyatını ifade etmektedir. Bu veri gurubunda sürdürülebilir ve yeşil tahviller birlikte kullanılmış olmakla birlikte çalışmanın bütünlüğü açısından bütün tahvillerin yeşil tahvil olarak anılması uygun görülmüştür.

Geleneksel Tahviller: Yeşil tahvil ihraç eden firmaların, en yakın özelliklere sahip geleneksel tahvilleridir. Yeşil tahvillerle aralarında güçlü nedensellik ilişkilerinin tespit edilmesi durumunda bu iki tahvil türünün farklı bir varlık sınıfı olarak değerlendirilemeyeceği sonucuna varılabilir.

Analizde firmaların ve bankaların yeşil tahvillerine karşılık en yakın benzer özellikler gösteren (ihraç tarihi, vade tarihi, kupon oranı, kupon ödeme sıklığı, derecelendirme notu, para birimi vb.) ve aynı anda işlem gören geleneksel tahvilleri kullanılmıştır. Tüm veriler yeşil ve geleneksel tahviller için <https://www.boerse-frankfurt.de> internet adresinden alınmıştır. Kullanılan tahvillere ilişkin bilgiler aşağıda tablolar halinde sunulmuş olup, tüm bilgiler KAP (Kamuyu Aydınlatma Platformu)'tan edinilerek tarafımızca düzenlenmiştir. Tablo 1'de sırasıyla AYDEM, Arçelik, Akbank, TSKB, Ziraat Bankası yeşil ve geleneksel tahvil ihraç bilgilerine ait ihraç tarihi, vade tarihi, kupon oranı, kupon ödeme sıklığı, derecelendirme, para birimi ve analizdeki adı belirtilmektedir.

Tablo 1. Analizde yer alan tahvillere ait ihraç bilgileri

İhraççı kuruluş	Tahvil Türü	İhraç tarihi	Vade tarihi	Kupon oranı	Kupon ödeme sıklığı	Derecelendirme	Para birimi	Analizdeki adı
Aydem yenilenebilir enerji	Yeşil tahvil	2.08.2021	2.02.2027	7750%	6 ay	B+	Usd	Yeşil tahvil
Arçelik	Yeşil tahvil	27.05.2021	27.05.2026	3%	1 yıl	Bb+	Euro	Yeşil tahvil
Arçelik	Geleneksel tahvil	3.04.2013	3.04.2023	5%	6 ayda bir	Bb+	Abd doları	Geleneksel Tahvil
Akbank	Yeşil tahvil	18.06.2021	22.06.2031	6.80%	6 ayda bir	B-	Abd doları	Sürdürülebilir sermaye benzeri
Akbank	Geleneksel tahvil	8.07.2020	6.02.2026	6.80%	6 ayda bir	B+	Abd doları	Geleneksel Tahvil
Tskb	Yeşil tahvil	14.01.2021	14.01.2026	5.88%	6 ayda bir	B+	Abd doları	Sürdürülebilir tahvil
Tskb	Geleneksel tahvil	23.01.2020	23.01.2025	6%	6 ayda bir	B+	Abd doları	Geleneksel Tahvil
Ziraat bankası	Yeşil tahvil	2.02.2021	2.03.2026	5.38%	6 ayda bir	B+	Abd doları	Sürdürülebilir eurobond
Ziraat bankası	Geleneksel tahvil	29.09.2017	29.09.2023	5.13%	6 ayda bir	B+	Abd doları	Geleneksel Tahvil

TR 5 YDT: Türkiye 5 yıllık devlet tahvillerinin verimini göstermektedir. Risksiz faiz oranı olarak kabul edilmiştir. Yeşil tahvillerle nedensellik ilişkisinin bulunması, tahvil performansı üzerinde piyasa faizlerinin belirleyiciliğini ifade etmektedir. Veriler tr.investing.com internet sitesinden sağlanmıştır.

TR CDS: Ülke riskinin temsilcisi olarak kullanılmıştır. Türkiye 5 yıllık tahvilleri için temerrüt swaplarının risk primini ifade etmektedir. tr.investing.com internet sitesinden elde edilmiştir. CDS primleri ile yeşil tahviller arasında nedensellik ilişkisinin bulunması, ülke riskinin tahvilin performansı üzerinde belirleyici olduğu anlamına gelmektedir.

BIST Sürdürülebilirlik Endeksi: Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik endeksi (BISTSE)'nin günlük kapanış değeridir. Tahvillerin pay piyasası ile ilişkisini değerlendirmek amacıyla analize alınmıştır. Ana endeks yerine sürdürülebilirlik endeksinin kullanılmasının nedeni, bu endekste yer alan payların yeşil tahvillerle benzer yatırımcı kesimlerine hitap ediyor olabileceği beklentisidir. Arada nedensellik ilişkisinin bulunması pay piyasasından tahvil piyasasına doğru risk transferi olarak yorumlanmaktadır. Böyle bir durumda ilgili yeşil tahvil bu piyasanın yatırımcıları için çeşitlendirme faydası sunmayacaktır. Veriler tr.investing.com internet sitesinden sağlanmıştır.

Dow Jones Sürdürülebilirlik Avrupa Endeksi: Dow Jones Avrupa Sürdürülebilirlik endeksi (DJ SAE) Euro cinsinden sağlanan veri seti diğer veri setiyle uyumlu olması açısından Dolara çevrilerek kullanılmıştır. Veriler S&P Global internet sitesinden elde edilmiştir. Endeks hesaplamasına Kurumsal sürdürülebilirlik değerlendirmesi yoluyla S&P tarafından tanımlanan, 15 Avrupa ülkesinden 152 firma dahil edilmektedir. Nedensellik ilişkisinin varlığında ilgili pay endeksinden tahvil piyasasına doğru risk transferi gerçekleştiği şeklinde yorum yapılmaktadır. Böyle bir durumda ilgili yeşil tahvil bu piyasanın yatırımcıları için çeşitlendirme faydası sunmayacaktır.

S&P Yeşil Tahvil Endeksi (S&P YTE): Veriler S&P Global internet sitesinden elde edilmiştir. Dünya genelinde ihraç edilmiş çok uluslu, devlet ve işletme tahvillerini içermektedir. Endeks yalnızca, ihraççısı tarafından toplanan fonların kullanım yerleri hakkında açıkça bilgi verilmiş veya yeşil tahvil ilkelerine uygunluğu bağımsız olarak doğrulanmış, yeşil olarak etiketlenmiş tahvilleri içermektedir. Endeks ile yeşil tahviller arasında nedensellik ilişkisinin bulunması ilgili yeşil tahvilin, endekste diğer tahvillerin alternatifi olarak portföylere dahil edilebileceğini ancak çeşitlendirme faydası beklenmemesi gerektiğini göstermektedir.

S&P Küresel Temiz Enerji Endeksi (S&P KTEE): Dünya genelinde gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde temiz enerji ile ilişkili faaliyet-

ler yürüten firmaların performansını ölçmek üzere oluşturulmuştur. S&P Global internet sitesinden elde edilmiştir. Yeşil tahviller ile nedensellik ilişkisi içerisinde olması, ilgili yeşil tahvilin temiz enerji hisselerine yer veren portföyler için çeşitlendirme faydası sağlamayacağı şeklinde yorumlanmaktadır.

Tüm veri setinde birincil veriler kullanılmış, endeksler değer, tahviller ve faiz oranları fiyat olarak alınmıştır. Analizlerde veriler logaritmik dönüşüm yapılarak kullanılmıştır.

4. Bulgular

Serilerin tamamının birinci farkta durağan oldukları tespit edildikten sonra değişken çiftleri arasında VAR modeli kurularak gecikme uzunlukları belirlenmiştir. Gecikme uzunlukları belirlenirken LogL, LR(Sequential Modified LR Test/Sıralı Modifiye LR Testi), FPE, AIC (Akaike Bilgi Kriteri), SC (Schwarz Bilgi Kriteri), HQ (Hannan-Quinn Bilgi Kriteri) bilgi kriterlerinin istatistik değerlerini minimum yapan gecikme uzunluğu bulunmaya çalışılmıştır. En çok sayıda bilgi kriterini minimum yapan gecikme uzunluğu, en uygun gecikme uzunluğu olarak seçilmiştir. Farklı gecikme uzunlukları arasında seçim yapılamadığında AIC kriterine göre karar verilmiştir. Kurulan modellere göre belirlenen gecikme uzunlukları tabloların 2. Sütunlarında K başlığı altında yer almaktadır.

4.1. Akbank Tahvillerine İlişkin Bulgular

Akbank Geleneksel tahviline ilişkin sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Akbank Geleneksel Tahvil Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları

Bağımsız Değişken>Bağımlı Değişken	K	Dmax	Kikare	Olasılık	Sonuç
<i>Akbank Geleneksel'e doğru nedensellik</i>					
Akbank Yeşil>Akbank Geleneksel	2	1	30.9976	0.0000***	Nedensellik Var
BIST Sürd.>Akbank Geleneksel	2	1	0.3812	0.8265	Nedensellik Yok
TR 5 Yıllık>Akbank Geleneksel	2	1	26.8972	0.0000***	Nedensellik Var
TR CDS>Akbank Geleneksel	6	1	141.1116	0.0000***	Nedensellik Var
DJ Sürd. Avr.>Akbank Geleneksel	1	1	10.1379	0.0015***	Nedensellik Var
S&P Temiz Enerji>Akbank Geleneksel	2	1	6.4759	0.0392**	Nedensellik Var
S&P Yeşil Tahvil>Akbank Geleneksel	1	1	0.0582	0.8094	Nedensellik Yok
<i>Akbank Geleneksel'den diğerlerine nedensellik</i>					
Akbank Geleneksel>Akbank Yeşil	2	1	10.7802	0.0046***	Nedensellik Var
Akbank Geleneksel>BIST Sürd.	2	1	12.8807	0.0016***	Nedensellik Var
Akbank Geleneksel>TR 5 Yıllık	2	1	1.4713	0.4792	Nedensellik Yok
Akbank Geleneksel>TR CDS	6	1	6.5179	0.3677	Nedensellik Yok
Akbank Geleneksel>DJ Sürd. Avr.	1	1	0.0018	0.9660	Nedensellik Yok
Akbank Geleneksel >S&P Temiz Enerji	2	1	0.2932	0.8636	Nedensellik Yok
Akbank Geleneksel >S&P Yeşil Tahvil	1	1	0.0488	0.8252	Nedensellik Yok

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyini ifade etmektedir.

“>” Nedenselliğin hangi değişkenden hangi değişkene doğru olduğunu gösterir.

Tablo 2'ye bakıldığında Akbank geleneksel tahvilinin nedeni olduğu değişkenlerin Akbank yeşil (%1) ve BISTSE (%1) olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Akbank geleneksel tahvilinin nedeni olan değişkenlerin Akbank yeşil (%1), TR5 YDT (%1), TR CDS (%1), DJ SAE (%1) ve S&P KTEE (%5) olduğu görülmektedir.

Tablo 3'te Akbank yeşil tahviline ait bulgular yer almaktadır. Buna göre Akbank yeşil tahvili yalnızca Akbank geleneksel tahvilinin (%1) nedeni olmaktadır. Akbank yeşil tahvilinin fiyatlarını açıklayan değişkenlerin ise Akbank geleneksel tahvili (%1), TR5 YDT (%1), TR CDS (%1), DJ SAE (%5), S&P KTEE (%10) ve S&P YTE (%5) olduğu görülmektedir.

Akbank yeşil tahvilinin nedeni olarak ortaya çıkan DJ SAE ve S&P temiz enerji endeksi bu alandaki işletme risklerinin Akbank yeşil tahvillerine aktarıldığının göstergesi olarak yorumlanabilir. S&P yeşil tahvil endeksinin de Akbank yeşil tahvillerinin nedeni olduğu bulunmuştur. Bu da Akbank yeşil tahvillerinin uluslararası portföylerde çeşitlendirme faydası sağlamayacağı şeklinde yorumlanabilir. Akbank yeşil tahvili ile BISTSE arasında nedensellik olmaması Türkiye'de, portföyünde sürdürülebilirlik temalı yatırımlar bulunduran yatırımcılara Akbank yeşil tahvillerinin çeşitlendirme avantajı sağlayacağını göstermiştir.

Tablo 3. Akbank Yeşil Tahvil Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları

Bağımsız Değişken>Bağımlı Değişken	K	Dmax	Kikare	Olasılık	Sonuç
<i>Akbank Yeşil'e doğru nedensellik</i>					
Akbank Geleneksel>Akbank Yeşil	2	1	10.7802	0.0046***	Nedensellik Var
BIST Sürd.>Akbank Yeşil	3	1	5.7848	0.1226	Nedensellik Yok
TR 5 Yıllık>Akbank Yeşil	3	1	26.4098	0.0000***	Nedensellik Var
TR CDS>Akbank Yeşil	2	1	53.6489	0.0000***	Nedensellik Var
DJ Sürd. Avr.>Akbank Yeşil	1	1	4.8601	0.0275**	Nedensellik Var
S&P Temiz Enerji>Akbank Yeşil	1	1	3.3742	0.0662*	Nedensellik Var
S&P Yeşil Tahvil>Akbank Yeşil	1	1	4.1180	0.0424**	Nedensellik Var
<i>Akbank Yeşil'den diğerlerine nedensellik</i>					
Akbank Yeşil>Akbank Geleneksel	2	1	30.9976	0.0000***	Nedensellik Var
Akbank Yeşil>BIST Sürd.	3	1	3.8122	0.2825	Nedensellik Yok
Akbank Yeşil>TR 5 Yıllık	3	1	5.1473	0.1613	Nedensellik Yok
Akbank Yeşil>TR CDS	2	1	0.4953	0.7807	Nedensellik Yok
Akbank Yeşil>DJ Sürd. Avr.	1	1	0.9793	0.3224	Nedensellik Yok
Akbank Yeşil >S&P Temiz Enerji	1	1	0.0007	0.9788	Nedensellik Yok
Akbank Yeşil >S&P Yeşil Tahvil	1	1	2.4946	0.1142	Nedensellik Yok

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyini ifade etmektedir.

“>” Nedenselliğin hangi değişkenden hangi değişkene doğru olduğunu gösterir.

Akbank'ın geleneksel ve yeşil tahvilleri karşılaştırıldığında her iki tahvilin fiyatlarının nedeni olarak gösterge tahvilin (TR5 YDT) ve Türkiye'nin risk priminin (TR CDS) belirgin bir etkisi olduğu görülmektedir. Akbank tahvillerinin sürdürülebilirlik göstergelerinin nedeni olmadığı fakat her iki tahvilin de belirli ölçülerde bu göstergeler tarafından açıklandığı görülmektedir. Genel olarak Akbank tahvillerinin Türkiye tahvil piyasası ile ilgili değişkenlerle nedensellik ilişkisi içerisinde olduğu, uluslararası sürdürülebilirlik göstergelerinin üç tanesinin yeşil tahvili, iki tanesinin de geleneksel tahvili açıkladığı görülmektedir. Geleneksel tahvil fiyatının oluşumunda sürdürülebilirlik göstergelerinin nedensellik etkisi, yatırımcıların yeşil tahvil/geleneksel tahvil ayrımı yapmaksızın firmayı değerlendirdiği, sürdürülebilir yatırım bağlamında menkul kıymeti değil firmayı seçtiği yönünde bir yorum yapmaya imkan verebilir. Ayrıca Akbank geleneksel ve yeşil tahvillerine yatırım yapanların aynı yatırımcı kesimi olması da iki tahvil türünün benzer ilişkiler ortaya koymasına yol açmış olabilir.

Firmanın tahvillerinden diğer göstergelere nedensellik ilişkisinin olmaması, beklenmeyen bir sonuç değildir. Söz konusu tahviller uluslararası endekslerin hesaplanmasına dahil edilmemiş olabilir. Ayrıca endekslerin bir finansal varlığın nedeni olması daha muhtemel bir durum iken, tek bir varlığın bütün endeksin nedeni olması da düşük bir ihtimal olarak görülmektedir.

4.1. Arçelik Tahvillerine İlişkin Bulgular

Arçelik Geleneksel tahviline ilişkin sonuçlar Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Arçelik Geleneksel Tahvil Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları

Bağımsız Değişken>Bağımlı Değişken	k	dmax	Kikare	Olasılık	Sonuç
<i>Arçelik Geleneksel'e doğru nedensellik</i>					
Arçelik Yeşil>Arçelik Geleneksel	4	1	7.093051	0.1311	Nedensellik Yok.
BIST Sürdürülebilirlik>Arçelik Geleneksel	6	1	46.26927	0.0000***	Nedensellik Var.
TR 5 Yıllık>Arçelik Geleneksel	1	1	0.010744	0.9174	Nedensellik Yok.
TR CDS>Arçelik Geleneksel	2	1	18.80241	0.0001***	Nedensellik Var.
DJ Sürd. Avrup>Arçelik Geleneksel	1	1	0.385604	0.5346	Nedensellik Yok.
S&P Temiz Enerji>Arçelik Geleneksel	1	1	0.022094	0.8818	Nedensellik Yok.
S&P Yeşil Tahvil>Arçelik Geleneksel	1	1	0.845315	0.3579	Nedensellik Yok.
<i>Arçelik Geleneksel'den diğerlerine nedensellik</i>					
Arçelik Geleneksel>Arçelik Yeşil	4	1	130.2395	0.0000***	Nedensellik Var.
Arçelik Geleneksel>BIST Sürdürülebilirlik	6	1	25.19733	0.0003***	Nedensellik Var.
Arçelik Geleneksel>TR 5 Yıllık	1	1	0.037500	0.8465	Nedensellik Yok.
Arçelik Geleneksel>TR CDS	2	1	1.539721	0.4631	Nedensellik Yok.
Arçelik Geleneksel>DJ Sürd. Avrupa	1	1	0.201498	0.6535	Nedensellik Yok.
Arçelik Geleneksel>S&P Temiz Enerji	1	1	0.399913	0.5271	Nedensellik Yok.
Arçelik Geleneksel>S&P Yeşil Tahvil	1	1	8.961221	0.0028***	Nedensellik Var.

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyini ifade etmektedir.

“>” Nedenselliğin hangi değişkenden hangi değişkene doğru olduğunu gösterir.

Tablo 4'e bakıldığında Arçelik geleneksel tahvilinin nedeni olduğu değişkenlerin Arçelik yeşil tahvil (%1), BISTSE (%1) ve S&P YTE (%1) olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Arçelik geleneksel tahvilinin nedeni olan değişkenlerin BISTSE (%1) ve TR CDS (%1) olduğu görülmektedir.

Tablo 5'te Arçelik yeşil tahviline ait bulgular yer almaktadır. Buna göre Arçelik yeşil tahvili BISTSE (%1), TR CDS (%5) ve S&P YTE (%10) nedeni olmaktadır. Arçelik yeşil tahvilinin fiyatlarını açıklayan değişkenlerin ise Arçelik geleneksel tahvili (%1), BISTSE (%1), TR 5 YDT (%1), TR CDS (%1), DJ SAE (%1), S&P KTEE (%1) ve S&P YTE (%10) olduğu görülmektedir.

Arçelik yeşil tahvilinin nedeni olarak ortaya çıkan DJ SAE ve S&P KTEE, BISTSE bu alandaki işletme risklerinin Arçelik yeşil tahvillerine aktarıldığının göstergesi olarak yorumlanabilir. S&P yeşil tahvil endeksinin de Arçelik yeşil tahvillerinin nedeni olduğu bulunmuştur. Bu da Arçelik yeşil tahvillerinin uluslararası ve ulusal portföylerde çeşitlendirme faydası sağlamayacağı şeklinde yorumlanabilir. Diğer taraftan söz konusu endeksler, Arçelik yeşil tahviline yatırım yapmak isteyen yatırımcılar için öngörü gücüne sahiptir.

Tablo 5. Arçelik Yeşil Tahvil Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları

Bağımsız Değişken>Bağımlı Değişken	k	dmax	Kıkare	Olasılık	Sonuç
<i>Arçelik Yeşil'e doğru nedensellik</i>					
Arçelik Geleneksel>Arçelik Yeşil	4	1	130.2395	0.0000***	Nedensellik Var.
BIST Sürdürülebilirlik>Arçelik Yeşil	8	1	51.95084	0.0000***	Nedensellik Var.
TR 5 Yıllık>Arçelik Yeşil	2	1	30.21852	0.0000***	Nedensellik Var.
TR CDS>Arçelik Yeşil	8	1	92.23715	0.0000***	Nedensellik Var.
DJ Sürd. Avrupa>Arçelik Yeşil	2	1	9.496107	0.0087***	Nedensellik Var.
S&P Temiz Enerji>Arçelik Yeşil	2	1	11.66082	0.0029***	Nedensellik Var.
S&P Yeşil Tahvil>Arçelik Yeşil	1	1	3.289110	0.0697*	Nedensellik Var.
<i>Arçelik Yeşil'den diğerlerine nedensellik</i>					
Arçelik Yeşil>Arçelik Geleneksel	4	1	7.093051	0.1311	Nedensellik Yok.
Arçelik Yeşil>BIST Sürdürülebilirlik	8	1	24.98918	0.0016***	Nedensellik Var.
Arçelik Yeşil>TR 5 Yıllık	2	1	0.586166	0.7460	Nedensellik Yok.
Arçelik Yeşil>TR CDS	8	1	18.58519	0.0172**	Nedensellik Var.
Arçelik Yeşil>DJ Sürd. Avrupa	2	1	1.822467	0.4020	Nedensellik Yok.
Arçelik Yeşil>S&P Temiz Enerji	2	1	0.211799	0.8995	Nedensellik Yok.
Arçelik Yeşil>S&P Yeşil Tahvil	1	1	3.247610	0.0715*	Nedensellik Var.

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyini ifade etmektedir.

">" Nedenselliğin hangi değişkenden hangi değişkene doğru olduğunu gösterir.

Arçelik'in geleneksel ve yeşil tahvilleri karşılaştırıldığında her iki tahvilin fiyatlarının nedeni olarak BISTSE ve TR CDS'in belirgin bir etkisi olduğu görülmektedir.

Geleneksel tahvil yeşil tahvilin nedeni olup, ters yönde bir etkinin ortaya çıkmamış olması, geleneksel tahvilin diğerinden yaklaşık sekiz yıl önce ihraç edilmiş olması ile açıklanabilir. Bu şekilde yatırımcıların geleneksel tahvilin geçmiş verileri üzerinden fiyat tahmini yaparak önce geleneksel tahvil piyasasında fiyat oluşumunu sağladığı ve daha sonra bu fiyatların yeşil tahvil piyasasına referans oluşturduğu düşünülmektedir.

4.3. TSKB Tahvillerine İlişkin Bulgular

Tablo 6'ya bakıldığında TSKB geleneksel tahvilinin nedeni olduğu değişkenlerin TR CDS (%1), ve BISTSE (%1) olduğu görülmektedir. Diğer taraftan TSKB geleneksel tahvilinin nedeni olan değişkenlerin TSKB yeşil (%1), TR5 YDT (%1) ve TR CDS (%1) olduğu görülmektedir.

Tablo 6. TSKB Geleneksel Tahvil Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları

Bağımsız Değişken>Bağımlı Değişken	k	dmax	Kikare	Olasılık	Sonuç
<i>TSKB Geleneksel'e doğru nedensellik</i>					
TSKB Yeşil>TSKB Geleneksel	2	1	22.55349	0.0000***	Nedensellik Var.
BIST Sürdürülebilirlik>TSKB Geleneksel	3	1	3.365184	0.3387	Nedensellik Yok.
TR 5 Yıllık>TSKB Geleneksel	3	1	29.82163	0.0000***	Nedensellik Var.
TR CDS>TSKB Geleneksel	3	1	13.53136	0.0036***	Nedensellik Var.
DJ Sürd. Avrup>TSKB Geleneksel	2	1	2.610303	0.2711	Nedensellik Yok.
S&P Temiz Enerji>TSKB Geleneksel	3	1	2.302783	0.5120	Nedensellik Yok.
S&P Yeşil Tahvil>TSKB Geleneksel	2	1	3.763616	0.1523	Nedensellik Yok.
<i>TSKB Geleneksel'den diğerlerine nedensellik</i>					
TSKB Geleneksel>TSKB Yeşil	2	1	3.951275	0.1387	Nedensellik Yok.
TSKB Geleneksel>BIST Sürdürülebilirlik	3	1	15.01272	0.0018***	Nedensellik Var.
TSKB Geleneksel>TR 5 Yıllık	3	1	0.366432	0.9471	Nedensellik Yok.
TSKB Geleneksel>TR CDS	3	1	36.22426	0.0000***	Nedensellik Var.
TSKB Geleneksel>DJ Sürd. Avrupa	2	1	0.089458	0.9563	Nedensellik Yok.
TSKB Geleneksel>S&P Temiz Enerji	3	1	0.288278	0.9622	Nedensellik Yok.
TSKB Geleneksel>S&P Yeşil Tahvil	2	1	1.207371	0.5468	Nedensellik Yok.

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyini ifade etmektedir.

“>” Nedenselliğin hangi değişkenden hangi değişkene doğru olduğunu gösterir.

Tablo 7'de TSKB yeşil tahviline ait bulgular yer almaktadır. Buna göre TSKB yeşil tahvili TSKB geleneksel tahvili (%1) ve TR CDS'in (%1) nedeni olmaktadır. TSKB yeşil tahvilinin fiyatlarını açıklayan değişkenlerin ise TR5 YDT (%5), TR CDS (%1) ve DJ SAE (%1) olduğu görülmektedir.

TSKB yeşil tahvili ile küresel S&P Yeşil tahvil endeksi ve küresel S&P Temiz Enerji Endeksi arasında nedensellik ilişkisi olmaması, Avrupa sürdürülebilirlik endeksindeki yatırımcılara çeşitlendirme avantajı sağlarken diğer taraftan BISTSE ile de nedensellik olmaması yeşil tahvillerin

Türkiye’de portföyünde sürdürülebilirlik temalı yatırımlar bulunduran yatırımcılara çeşitlendirme avantajı sağlayacağını göstermiştir.

Tablo 7. TSKB Yeşil Tahvil Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları

Bağımsız Değişken>Bağımlı Değişken	K	dmax	Kikare	Olasılık	Sonuç
<i>TSKB Yeşil’e doğru nedensellik</i>					
TSKB Geleneksel>TSKB Yeşil	2	1	3.951275	0.1387	Nedensellik Yok.
BIST Sürdürülebilirlik>TSKB Yeşil	3	1	4.355322	0.2256	Nedensellik Yok.
TR 5 Yıllık>TSKB Yeşil	3	1	10.61438	0.0140**	Nedensellik Var.
TR CDS>TSKB Yeşil	2	1	17.08243	0.0002***	Nedensellik Var.
DJ Sürd. Avrup>TSKB Yeşil	2	1	9.807874	0.0074***	Nedensellik Var.
S&P Temiz Enerji>TSKB Yeşil	1	1	1.621657	0.2029	Nedensellik Yok.
S&P Yeşil Tahvil>TSKB Yeşil	1	1	1.560108	0.2116	Nedensellik Yok.
<i>TSKB Yeşil’den diğerlerine nedensellik</i>					
TSKB Yeşil>TSKB Geleneksel	2	1	22.55349	0.0000***	Nedensellik Var.
TSKB Yeşil>BIST Sürdürülebilirlik	3	1	2.669315	0.4455	Nedensellik Yok.
TSKB Yeşil>TR 5 Yıllık	3	1	1.071616	0.7839	Nedensellik Yok.
TSKB Yeşil>TR CDS	2	1	100.8508	0.0000***	Nedensellik Var.
TSKB Yeşil>DJ Sürd. Avrupa	2	1	0.908144	0.6350	Nedensellik Yok.
TSKB Yeşil>S&P Temiz Enerji	1	1	0.017983	0.8933	Nedensellik Yok.
TSKB Yeşil>S&P Yeşil Tahvil	1	1	1.940171	0.1636	Nedensellik Yok.

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyini ifade etmektedir.

“>” Nedenselliğin hangi değişkenden hangi değişkene doğru olduğunu gösterir.

TSKB’nin geleneksel ve yeşil tahvilleri karşılaştırıldığında her iki tahvilin fiyatlarının nedeni olarak gösterge tahvilin (TR5 YDT) ve Türkiye’nin risk priminin (TR CDS) belirgin bir etkisi olduğu görülmektedir.

Diğer firmaların aksine TSKB’nin tahvillerine baktığımızda geleneksel tahvilin yeşil tahvilin nedeni olmaksızın, diğer yönde nedensellik ilişkisi bulunduğu görülmüştür. Geleneksel tahvil yeşil tahvilin nedeni değilken, yeşil tahvilin daha sonra ihraç edilmiş olmasına rağmen, geleneksel tahvilin nedeni olması TSKB’nin daha önceki yeşil tahvil ihraçlarına bağlanabilir. İlk yeşil tahvil ihraç eden Türk firması olması nedeniyle geçmiş yeşil tahviller referans alınarak fiyatlandırma yapıldığı görülmüştür. TSKB sürdürülebilirlik yaklaşımı ile ön plana çıkan ve yeşil tahvil ihracında öncü ve lider bir bankadır. Sürdürülebilirlik temalı işlemlerle adını duyurmuş ve bunu misyon edinmiştir. Dolayısıyla TSKB tahvilleri sürdürülebilirlikle ilgili hassasiyetleri olan ve bu tür yatırımları tercih eden yatırımcının özel ilgisi çektığı, buna göre de fiyat oluşumunda yeşil tahvilin, geleneksel tahvile göre daha belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

TSKB yeşil tahvilin nedeni olarak DJ SAE anlamlı sonuç vermiştir. Tahviller ile bir pay endeksi arasındaki bu ilişki, farklı varlık sınıfı olmalarına karşın sürdürülebilir işletmelerin risklerinin TSKB yeşil tahvillerine

aktarıldığını yeşil tahvillerin çeşitlendirme avantajı sunmayacağını göstermektedir. Diğer taraftan TR5 YDT ve TR CDS değişkenlerinin yüksek açıklama gücü, yeşil tahvillerin geleneksel tahvillerden ayrı bir varlık sınıfı olarak görülemeyeceğini anlatmaktadır.

4.4. Ziraat Bankası Tahvillerine İlişkin Bulgular

Tablo 8'e bakıldığında Ziraat Bankası Geleneksel tahvilinin nedeni olduğu değişkenlerin Ziraat Bankası Yeşil (%1) ve TR CDS (%1) olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Ziraat Bankası geleneksel tahvilinin nedeni olan değişkenlerin yalnızca TR CDS (%10) olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Ziraat Bankası Geleneksel Tahvil Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları

Bağımsız Değişken>Bağımlı Değişken	k	dmax	Kikare	Olasılık	Sonuç
<i>Ziraat Geleneksel'e doğru nedensellik</i>					
Ziraat Yeşil>Ziraat Geleneksel	5	1	2.062891	0.8404	Nedensellik Yok.
BIST Sürdürülebilirlik>Ziraat Geleneksel	3	1	4.943408	0.1760	Nedensellik Yok.
TR 5 Yıllık>Ziraat Geleneksel	7	1	7.275840	0.4007	Nedensellik Yok.
TR CDS>Ziraat Geleneksel	7	1	13.07896	0.0702*	Nedensellik Var.
DJ Sürd. Avrup>Ziraat Geleneksel	3	1	1.887761	0.5960	Nedensellik Yok.
S&P Temiz Enerji>Ziraat Geleneksel	3	1	5.587712	0.1335	Nedensellik Yok.
S&P Yeşil Tahvil>Ziraat Geleneksel	3	1	3.027745	0.3874	Nedensellik Yok.
<i>Ziraat Geleneksel'den diğerlerine nedensellik</i>					
Ziraat Geleneksel>Ziraat Yeşil	5	1	34.82175	0.0000***	Nedensellik Var.
Ziraat Geleneksel>BIST Sürdürülebilirlik	3	1	5.654024	0.1297	Nedensellik Yok.
Ziraat Geleneksel>TR 5 Yıllık	7	1	3.410238	0.8446	Nedensellik Yok.
Ziraat Geleneksel>TR CDS	7	1	146.8265	0.0000***	Nedensellik Var.
Ziraat Geleneksel >DJ Sürd. Avrupa	3	1	2.700968	0.4401	Nedensellik Yok.
Ziraat Geleneksel>S&P Temiz Enerji	3	1	0.600197	0.8964	Nedensellik Yok.
Ziraat Geleneksel>S&P Yeşil Tahvil	3	1	1.948614	0.5831	Nedensellik Yok.

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyini ifade etmektedir.

“>” Nedenselliğin hangi değişkenden hangi değişkene doğru olduğunu gösterir.

Tablo 9'da Ziraat Bankası yeşil tahviline ait bulgular yer almaktadır. Buna göre Ziraat Bankası yeşil tahvili yalnızca TR CDS'in (%1) nedeni olmaktadır. Ziraat Bankası yeşil tahvilinin fiyatlarını açıklayan değişkenlerin ise Ziraat Bankası geleneksel tahvili (%1), TR CDS (%1), DJ SAE (%10), S&P KTEE (%5) ve S&P YTE (%5) olduğu görülmektedir.

Tablo 9. Ziraat Bankası Yeşil Tahvil Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları

Bağımsız Değişken>Bağımlı Değişken	K	dmax	Kikare	Olasılık	Sonuç
<i>Ziraat Yeşil'e doğru nedensellik</i>					
Ziraat Geleneksel>Ziraat Yeşil	5	1	34.82175	0.0000***	Nedensellik Var.
BIST Sürdürülebilirlik>Ziraat Yeşil	3	1	4.898547	0.1794	Nedensellik Yok.
TR 5 Yıllık>Ziraat Yeşil	3	1	6.143283	0.1048	Nedensellik Yok.
TR CDS>Ziraat Yeşil	8	1	43.31220	0.0000***	Nedensellik Var.
DJ Sürd. Avrup>Ziraat Yeşil	2	1	5.386044	0.0677*	Nedensellik Var.
S&P Temiz Enerji>Ziraat Yeşil	3	1	8.299573	0.0402**	Nedensellik Var.
S&P Yeşil Tahvil>Ziraat Yeşil	1	1	6.344308	0.0118**	Nedensellik Var.
<i>Ziraat Yeşil'den diğerlerine nedensellik</i>					
Ziraat Yeşil>Ziraat Geleneksel	5	1	2.062891	0.8404	Nedensellik Yok.
Ziraat Yeşil>BIST Sürdürülebilirlik	3	1	0.935182	0.8169	Nedensellik Yok.
Ziraat Yeşil>TR 5 Yıllık	3	1	0.344825	0.9514	Nedensellik Yok.
Ziraat Yeşil>TR CDS	8	1	176.4705	0.0000***	Nedensellik Var.
Ziraat Yeşil>DJ Sürd. Avrupa	2	1	0.402207	0.8178	Nedensellik Yok.
Ziraat Yeşil>S&P Temiz Enerji	3	1	1.275075	0.7351	Nedensellik Yok.
Ziraat Yeşil>S&P Yeşil Tahvil	1	1	0.509084	0.4755	Nedensellik Yok.

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyini ifade etmektedir.

“>” Nedenselliğin hangi değişkenden hangi değişkene doğru olduğunu gösterir.

Ziraat Bankası'nın geleneksel ve yeşil tahvilleri karşılaştırıldığında her iki tahvil ile Türkiye'nin risk primi (TR CDS) arasında çift yönlü nedensellik etkisi olduğu görülmektedir.

Ziraat Bankası yeşil tahvilinin geleneksel tahvilin nedeni olmayıp, terinin geçerli olması beklenen bir sonuçtur. Çünkü geleneksel tahvil yeşil tahvilden tarih olarak daha önce ihraç edilmiştir. Bunun yanında geleneksel tahvilin yeşil tahvilin nedeni olarak bulunması, yeşil tahvil yatırımcılarının, tahvilin performansını değerlerken, Ziraat Bankasının eski tahvillerinin performansını referans almasının sonucu olabilir. Diğer taraftan nedensellik testlerinin sonucunda anlamlı göstergelerin de farklı olması yatırımcıların bu iki tahvil türünü farklı değerlediği, ya da yatırımcı kesimlerinin farklı olduğunu düşündürmektedir. Çünkü yeşil tahvilin nedeni olarak TR CDS'in yanı sıra S&P KTEE ve S&P YTE'nin bulunması yeşil tahvilin sürdürülebilirlik yatırımcıları tarafından tercih edildiğini gösterirken; geleneksel tahvilin nedeninin sadece Türkiye'nin risk primi olması dikkat çekmektedir.

Ziraat yeşil tahvilinin nedeni olarak ortaya çıkan DJ SAE ve S&P KTEE, bu alandaki işletme risklerinin Ziraat bankasının yeşil tahvillerine aktarıldığının göstergesi olarak yorumlanabilir. S&P yeşil tahvil endeksinin de Ziraat yeşil tahvillerinin nedeni olduğu bulunmuştur. Bu da Ziraat yeşil tahvillerinin uluslararası portföylerde çeşitlendirme faydası sağlama-yacağı şeklinde yorumlanabilir. Diğer taraftan söz konusu endeks, Zira-

at yeşil tahviline yatırım yapmak isteyen yatırımcılar için öngörü gücüne sahiptir. Ziraat yeşil tahvilinin temiz enerji endeksi ile ilişkili olması, çevresel tercihleri ön plana çıkan yatırımcıların dikkatini çektiği şeklinde yorumlanabilir. BISTSE ile Ziraat Bankası yeşil tahvilleri arasında nedensellik ilişkisi olması bu tahvillerin Türkiye’de portföyünde sürdürülebilirlik temalı yatırımlar bulunduran yatırımcılara çeşitlendirme avantajı sağlamayacağını göstermiştir.

4.5. AYDEM Tahvillerine İlişkin Bulgular

AYDEM yeşil tahviline ait nedensellik ilişkileri Tablo 10’da yer almaktadır. Buna göre AYDEM yeşil tahvili yalnızca BISTSE (%5) nedeni olmaktadır. AYDEM yeşil tahvilinin fiyatlarını açıklayan değişkenlerin ise BISTSE (%5), TR5 YDT (%1) ve TR CDS (%1) olduğu görülmektedir. AYDEM’e yatırım yapan yatırımcıların, tahvili değerlerken ulusal piyasa koşullarına göre firmayı değerlediği göze çarpmıştır. Uluslararası göstergelerin AYDEM tahvil değerinin nedeni olmaması, Türkiye’de faaliyet gösteren bu firmanın riskinin ulusal piyasalardan farklı algılandığı şeklinde yorumlanabilir.

BISTSE AYDEM yeşil tahviline çift yönlü nedensellik bulunmuştur. Bu sonuç ilgili piyasadan risk aktarımı şeklinde yorumlanabilir. Bu da ulusal portföylerde AYDEM yeşil tahvilinin çeşitlendirme faydası sağlamayacağını fakat AYDEM yeşil tahvil ile S&P YTE, DJ SAE ve S&P KTEE arasında nedensellik olmaması uluslararası portföylerde çeşitlendirme faydası sağlayacağı şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 10. AYDEM Yeşil Tahvil Toda-Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları

Bağımsız Değişken>Bağımlı Değişken	K	dmax	Kikare	Olasılık	Sonuç
<i>AYDEM Yeşil’e doğru nedensellik</i>					
BIST Sürdürülebilirlik>AYDEM Yeşil	8	1	20.02187	0.0103**	Nedensellik Var.
TR 5 Yıllık>AYDEM Yeşil	8	1	25.57153	0.0012***	Nedensellik Var.
TR CDS>AYDEM Yeşil	7	1	22.88302	0.0018***	Nedensellik Var.
DJ Sürd. Avrup>AYDEM Yeşil	1	1	0.497061	0.4808	Nedensellik Yok.
S&P Temiz Enerji>AYDEM Yeşil	4	1	7.172403	0.1271	Nedensellik Yok.
S&P Yeşil Tahvil>AYDEM Yeşil	4	1	1.993150	0.7370	Nedensellik Yok.
<i>AYDEM Yeşil’den diğerlerine nedensellik</i>					
AYDEM Yeşil>BIST Sürdürülebilirlik	8	1	16.44114	0.0365**	Nedensellik Var.
AYDEM Yeşil>TR 5 Yıllık	8	1	9.023966	0.3403	Nedensellik Yok.
AYDEM Yeşil>TR CDS	7	1	9.368549	0.2273	Nedensellik Yok.
AYDEM Yeşil>DJ Sürd. Avrupa	1	1	0.541628	0.4618	Nedensellik Yok.
AYDEM Yeşil>S&P Temiz Enerji	4	1	6.142516	0.1888	Nedensellik Yok.
AYDEM Yeşil>S&P Yeşil Tahvil	4	1	4.630181	0.3274	Nedensellik Yok.

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyini ifade etmektedir.

“>” Nedenselliğin hangi değişkenden hangi değişkene doğru olduğunu gösterir.

Sonuç ve Değerlendirme

Yeşil tahviller, iklime duyarlı bir ekonomi ile uyumlu çevresel faydaları olan projelere fon sağlamak için son zamanlarda önem kazanan, sürdürülebilirliğe yönelik nispeten yeni bir sabit getirili finansal araçtır (Reboredo ve Ugolini, 2020). Yeşil tahvillerin birincil özelliği yatırımcıların, devlet tahvilleri ve yatırım yapılabilir işletme tahvilleri ile aynı risk ve getiri profilini sergilerken iklim riskini portföylerine entegre etmelerine izin vermesidir. Yeşil tahvil ihracında son yıllarda meydana gelen hızlı artış yeşil tahvil piyasası ile geleneksel finansal piyasalar arasındaki bilgi aktarımının anlaşılmasına olan ilgiyi tetiklemiştir (Ferrer vd., 2021, s. 19). Yeşil tahvil ile diğer başlıca piyasalar arasındaki dinamik ilişkilerin ana itici güçlerinin daha iyi anlaşılması, yeşil tahvillerin çeşitlendirme potansiyelinin belirlenmesi ve yatırımcılardan daha fazla sermaye çekmesi açısından çok önemlidir. Bu potansiyel özellikle düşük ekonomik aktivite dönemlerinde piyasa katılımcılarının varlık dağılım stratejileri açısından can alıcıdır (Kocaarslan, 2021, s. 11).

Bu çalışma yeşil tahvilleri mikro düzeyde ele alan, Baysan'ın (2019) çalışmasından sonra bildiğimiz kadarıyla ilk fakat en geniş çaplı çalışma olmasının yanı sıra, mikro düzeyde yeşil tahvillerin ulusal ve uluslararası piyasa göstergeleri ile ilişkisini araştıran ilk çalışmadır. Literatüre bakıldığında yeşil tahvillerin diğer piyasa göstergeleri ile ilişkisinin makro boyutta ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda literatürde yeşil tahviller genellikle bireysel menkul kıymetler olarak değil, yeşil tahvil endeksleri olarak ele alınmış ve bu endekslerin diğer endeksler ile ilişkilerine farklı yöntemlerle odaklanılmıştır. Bu çalışmada ise 5 firmanın (3 finansal 2 finans dışı) yeşil tahvilleri ulusal ve uluslararası göstergelerle bireysel olarak ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte elde edilen bulgular konuyu makro ölçekte ele alan literatürle oldukça uyumludur. Literatüre bakıldığında Ferrer vd. (2021) yeşil tahviller ile devlet tahvilleri arasında güçlü bağlantı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Roberdo (2018)'e göre, yeşil tahviller işletme ve devlet tahvillerine yatırım yapanlar için kayda değer bir çeşitlendirme alternatifi olmamaktadır. Daha ziyade bu tür menkul kıymetlerin bir ikamesi gibi değerlendirilebilir. Yeşil tahvil fiyatlarının geleneksel tahvil fiyatlarından yayılım etkisine maruz kaldığı bulunmuştur. Reboredo ve Ugolini (2020) ise çalışmalarında küresel yeşil tahvil piyasasının hazine tahvilleri ve işletme tahvilleri ile oldukça yakın eş-hareket sergilediğini ortaya koymuştur. Benzer şekilde Pham (2016) ve Naeem vd (2022) Yeşil tahviller ile geleneksel tahviller arasında yüksek yayılım etkilerinin mevcut olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmada ise genel bir takım çıkarımlara ulaşılmaya çalışılmakla birlikte her bir tahvilin ortaya koyduğu ilişkilerin ayrı ayrı yorumlanması amaçlanmıştır. Tablo 11'de değişkenler ve tahviller arasında anlamlı çıkan ilişkilere yer verilmiştir.

Tablo 11. Değişkenlere Göre Anlamli Çıkan Tahviller

TAHVİLLER	BISTSE	TR5 YDT	TR CDS	DJ SAE	SPKTEE	SP YT	GELENEKSEL↔YEŞİL
AKBANK GELENEKSEL		X	X	X	X		↔
AKBANK YEŞİL		X	X	X	X	X	↔
ARÇELİK GELENEKSEL	X		X				→
ARÇELİK YEŞİL	X	X	X	X	X	X	→
TSKB GELENEKSEL		X	X				←
TSKB YEŞİL		X	X	X			←
ZİRAAT GELENEKSEL			X				→
ZİRAAT YEŞİL			X	X	X	X	→
AYDEM YEŞİL	X	X	X				

Tablo 11’de özetlenen bulgulardan yola çıkılarak, genel olarak incelenen yeşil tahvillerin geleneksel muadillerinden ayrı bir varlık sınıfı olmadığı, aralarındaki güçlü nedensellik ilişkilerine ilave olarak TR5 YDT ve TR CDS değişkenleri tarafından açıklanma güçlerine bakılarak söylenebilir. Her iki tahvil türü de esasen birbirlerinden ve ulusal piyasadaki gösterge faiz ve risk priminden etkilenmektedir. Yeşil ve geleneksel tahviller arasındaki nedensellik ilişkilerine bakıldığında, bazı firmalar için tek taraflı nedensellik ilişkileri ortaya çıkmıştır. Burada nedensellik ilişkisinin yönü, hangi piyasanın daha aktif ya da etkin olduğunu göstermekte, fiyatlamamanın aktif/etkin olan piyasada gerçekleşip, diğer piyasaya iletildiği şeklinde yorumlanmaktadır.

Diğer taraftan uluslararası yatırımcılar için sağladıkları çeşitlendirme potansiyelinin tek tek değerlendirilmesi gerekmektedir ki bu noktada firma bazında farklı bulgular elde edilmiştir. Örneğin Akbank, Arçelik ve Ziraat Bankası yeşil tahvilleri ulusal göstergelerin yanı sıra uluslararası yeşil tahvil (yeşil tahvil piyasası), sürdürülebilirlik endeksi (yeşil pay piyasası) ve temiz enerji (enerji piyasası) endeksleri ile nedensellik ilişkisine sahiptir. Dolayısıyla bu tahviller uluslararası portföy yatırımcıları için ilgili varlık sınıflarının alternatifi olup çeşitlendirme faydası sağlamamaktadır. Söz konusu endeksler, ilgili yeşil tahvillere yatırım yapmak isteyen yatırımcılar için öngörü gücüne sahiptir.

TSKB yeşil tahvilinin nedeni olarak DJ SAE anlamlı sonuç vermiştir. Tahviller ile bir pay endeksi arasındaki bu ilişki, farklı varlık sınıflarına karşın sürdürülebilir işletmelerin risklerinin TSKB yeşil tahvillerine aktarıldığını, bu bağlamda yeşil tahvillerin çeşitlendirme avantajı sunmaya başladığını göstermektedir. Ulusal sürdürülebilirlik endeksi ile Akbank, Ziraat Bankası, TSKB, yeşil tahvilleri arasında nedenselliğe rastlanılmamıştır. Bu da ulusal piyasalarda sürdürülebilirlik temalı portföyü olan yatırımcılar için bu yeşil tahvillerin çeşitlendirme avantajı sağlayacağını göstermiştir. Bu durumun istisnası Arçelik ve AYDEM yeşil tahvilidir.

İster yeşil olsun ister geleneksel olsun tüm tahvillerin değerini etkileyen asıl unsurun ulusal piyasa koşulları, yani gösterge tahvil fiyatı ve Türkiye'nin risk primi olduğu açıkça görülmektedir. Bunun dışında tüm yeşil tahvillerin en az bir yabancı endeks tarafından açıklandığı görülmüştür. Bunun tek istisnası ise Aydem'dir. Aydem'in ilk halka arzı 2021 yılında, yeşil tahvil ihracının hemen öncesinde gerçekleşmiştir. Yabancı endekslerle nedensellik ilişkisinin olmaması ve sadece Türkiye'ye ait göstergelerle açıklanıyor olmasının, firmanın yurt dışındaki tanınırlığına rağmen, finans piyasasında yeni olmasına, dolayısıyla risk değerlemesinin tam yapılamamış olmasına bağlı olduğu düşünülmektedir. Uluslararası piyasalarda AYDEM'in tahvili fiyatlanırken Türkiye'nin risk primi, gösterge tahvili ve BISTSE dikkate alınmıştır.

Akbank geleneksel ve yeşil tahvilleri arasında belirgin bir fark olmadığı, aralarındaki nedensellik ilişkilerinden ve geleneksel tahvillerin de yeşil tahviller gibi yabancı endekslerle arasındaki nedensellik ilişkilerinden görülebilmektedir. Diğer firmalardan ayrı olarak Akbank'ın her iki tahvili de aynı değişkenler ve analize dahil edilen tüm değişkenler tarafından açıklanabilmektedir. Bu bulgu bize yeşil tahvil ihraç etmiş bir firmanın, sürdürülebilirlik eksenli bir firma olduğunun kanıtı sağlaması nedeniyle yeşil tahvil yatırımcılarının geleneksel tahvillere de yönelebildiğini göstermiştir. Diğer firmalarda genel olarak geleneksel tahvilin yabancı endekslerle ilişkili bulunmaması uluslararası portföylerde yatırımcı kesimlerinin farklı olduğunu, ulusal piyasalarda ise geleneksel ve yeşil tahvillerin aynı göstergelerden etkilenmesi yatırımcıların yeşil ve geleneksel olarak tahvilleri ayırmadığını firmayı değerlendirdiğini göstermiştir.

Bu çalışmadan elde edilen bulgular politika yapıcılar için önemli çıkarımlar sağlamaktadır. Politika yapıcılar düşük karbonlu ekonomi ile ilişkili hedeflere ulaşmayı görev edinirken, geleneksel tahvillerin yüksek açıklama gücünü göz ardı etmemelidirler (Hammoudeh vd., 2020, s. 7). Geleneksel tahvillerin alternatifi gibi davranan bu yatırım aracı yeşil finansmanın gelişimi için fon desteği sağlayabilir; bununla birlikte iklim dostu ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmede hafife alınamayacak taze bir güç olarak kabul edilebilir (Wang vd., 2022, s. 2). Yeşil tahvillerle finanse edi-

len projelerin çevresel etkilerinin daha eksiksiz bir şekilde anlaşılması, bu yeni pazarın büyümesini teşvik etmede önemli bir rol oynayacaktır (Pham, 2016, s. 287). Yatırımcılar açısından bakıldığında, portföylerini yeşillendirdiği ve ESG puanlarını artırdığı için portföylerinin iklime dayanıklı bir ekonomiye geçişle ilişkili uzun vadeli çevresel ve düzenleyici risklere maruz kalmasıyla ilgilenen yatırımcılar ve fon yöneticileri için yeşil tahvil pozisyonları tutmaktan yararlanılabilir. İhraççılar bu yeşil tahvilleri yatırımcı tabanlarını genişletmek ve çeşitlendirmek ve varlıklarını geliştirmek için kullanabilirler (Reboredo ve Ugolini, 2020, s. 34).

Yeşil tahviller Türkiye için yeni bir varlık olmakla birlikte gelişmeye açık ve sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda ihtiyaç duyulan fonu sağlama noktasında önemi giderek büyüyen finansal araçlardır. Bu noktada yapılan çalışmanın önceki çalışmalara katkı sağlayarak daha çok çalışma yapılması konusunda önderlik edeceği düşünülmekle birlikte daha sonra yapılacak çalışmalarda yeşil tahviller ile ilgili piyasalar arasında fiyat yayınlımları konusunda çalışmanın yatırımcılar ve ihraççılar için önemli bilgiler sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, E., Teker, T., Mazak, M. & Kocabıyık, T. (2020). Kripto Paralar ve Fiyat İlişkileri Üzerine Bir Analiz: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi ile Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 110-129.
- Baysan, Y. (2019). Yeşil Tahviller ve İklim Finansmanı. Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bucak, Ç. (2022). G8 Ülkelerinde ve Türkiye’de Ekonomik Karmaşıklık ve Ekolojik Ayak İzi İlişkisi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Analizi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 22(1), 1-16.
- Climate Bonds Initiative (2022). Sustainable Debt Market Summary H1 2022. <https://www.climatebonds.net/2022/08/green-bonds-25-2nd-quarter-after-volatile-start-2022>. (01.12.2022 tarihinde erişildi).
- Ela, M. (2019). Yeşil Sukuk ve Türkiye’de Uygulanabilirliği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26(1), 221-237.
- Ferrer, R., Shahzad, S. J. H. & Soriano, P. (2021). Are Green Bonds a Different Asset Class? Evidence From Time-Frequency Connectedness Analysis. *Journal of Cleaner Production*, 292, 125988.
- Gianfrate, G. & Peri, M. (2019). The Green Advantage: Exploring the Convenience of Issuing Green Bonds. *Journal of Cleaner Production*, 219, 127-135.
- Göçmen Yağcılar, G. & Arslan, Z. (2020). Gelişmekte Olan Ülkelerin CDS Primleri Arasındaki Eş-bütünleşme ve Nedensellik İlişkilerinin Araştırılması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (3), 2461-2475.
- Hammoudeh, S. M., Ajmi, A. N. & Mokni, K. (2020). Relationship Between Green Bonds and Financial and Environmental Variables: A Novel Time-Varying Causality. *Journal of Energy EcoDnomics*, 92, 104941.
- Kandır, S. Y. & Yakar S. (2017a). Yeşil Tahvil Piyasaları: Türkiye’de Yeşil Tahvil Piyasasının Geliştirilebilmesi İçin Öneriler. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(2), 159-175.
- Kandır, S. Y. & Yakar, S. (2017b). Yenilenebilir Enerji Yatırımları İçin Yeni Bir Finansal Araç: Yeşil Tahviller. *Maliye Dergisi*, 172, 85-110.
- Kocaarslan, B. (2021). How Does The Reserve Currency (US Dollar) Affect the Diversification Capacity of Green Bond Investments?. *Journal of Cleaner Production*, 307, 127275.
- Lee, C. C., Tang, H. & Li, D. (2022). The Roles of Oil Shocks and Geopolitical Uncertainties on China’s Green Bond Returns. *Economic Analysis and Policy*, 74, 494-505.

- Lee, K., C., Lee, C. C. & Li, Y. Y., (2021). Oil Price Shocks, Geopolitical Risks, and Green Bond Market Dynamics. *North American Journal of Economics and Finance*, 55, 101309.
- Li, M., Hamawandy, N. M., Wahid F., Rjoub, H. & Bao, Z., (2021). Renewable Energy Resources Investment and Green Finance: Evidence from China. *Journal of Resources Policy*, 74, 102402.
- Lin, B. & Su, T. (2022). Green Bond vs Conventional Bond: Outline the Rationale Behind Issuance Choices in China. *International Review of Financial Analysis*, 81, 102063.
- Meçik, O. & Koyuncu, T. (2020). Türkiye’de Göç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 2618-2635.
- Menteşe, B. (2021). Yeşil Tahvilin Gelişimi ve Türkiye’deki Uygulamaları. *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 94-117.
- Mzoughi, H., Urom, C. & Guesmi, H. (2022). Downside and Upside Risk Spillovers Between Green Finance and Energy Markets. *Journal of Finance Research Letters*, 102612.
- Nacem, M. A., Conlon, T. & Cotter, J. (2022). Green Bonds and Other Assets: Evidence from Extreme Risk Transmission. *Journal of Environmental Management*, 305, 114358.
- Nur, T. & Ege, İ. (2022). Yeşil Tahvil ve Pay Piyasası Arasındaki İlişkinin Zaman Serisi Analizleri ile Araştırılması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (94),185-206.
- Özkan, T. (2019). Yeşil Tahvil Piyasaları: Türkiye Örneği. *PressAcademia Procedia*, 10(1), 73-75.
- Pham, L. (2016). Is it Risky to Go Green? A Volatility Analysis of the Green Bond Market. *Journal of Sustainable Finance and Investment*, 6(4), 263-291.
- Pham, L. & Nguyen, C. P. (2021). Asymmetric Tail Dependence Between Green Bonds and Other Asset Classes. *Global Finance Journal*, 50, 100669.
- Pham, L. & Nguyen, C. P. (2022). How do Stock, Oil, and Economic Policy Uncertainty Influence The Green Bond Market?. *Journal of Finance Research Letters*, 102128.
- Rannou, Y., Boutabba, M. A. & Barneto, P. (2021). Are Green Bond and Carbon Markets in Europe Complements or Substitutes? Insights From the Activity of Power Firms. *Journal of Energy Economics*, 104, 105651.
- Reboredo, J. C. & Ugolini, A. (2020). Price Connectedness Between Green Bond and Financial Markets. *Economic Modelling*, 88, 25-38.
- Reboredo, J. C. (2018). Green Bond and Financial Markets: Co-Movement, Diversification and Price Spillover Effects. *Journal of Energy Economics*, 74, 38-50.

- Sharma, G. D., Sarker, T., Rao, A., Talan, G. & Jain, M. (2022) Revisiting Conventional and Green Finance Spillover in Post-COVID World: Evidence from Robust Econometric Models. *Global Finance Journal*, 51, 100691.
- Simeth, N. (2022), The Value of External Reviews in The Secondary Green Bond Market. *Finance Research Letters*, 46(A), 102306.
- Toda, H. Y. & Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Turguttopbaş, N. (2020). Sürdürülebilirlik, Yeşil Finans ve İlk Türk Yeşil Tahvil İhracı. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 267-283.
- Uddin, G. S., Jayasekera, R., Park, D., Luo, T. & Tian, S. (2022). Go Green or Stay Black: Bond Market Dynamics in Asia. *International Review of Financial Analysis*, 81, 102114.
- Wang, X., Li, J. & Ren X. (2022). Asymmetric Causality of Economic Policy Uncertainty and Oil Volatility Index on Time-Varying Nexus of The Clean Energy, Carbon and Green Bond. *International Review of Financial Analysis*, 83, 102306.
- Zhou X. & Cui Y. (2019). Green Bonds, Corporate Performance, and Corporate Social Responsibility. *Sustainability*, 11(23):6881.

BÖLÜM 7

STOKASTİK BASKINLIK İLE PORTFÖY SEÇİMİ: SEKTÖREL FARKLILIKLARIN TÜRKİYE VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ÖRNEĞİNDE KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ

Umut UĞURLU¹

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bahçeşehir Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Finans Bölümü, umut.ugurlu@bau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6183-969X.

1. GİRİŞ

Portföy seçimi konusu finansın en önemli alanlarından biri olup, Markowitz (1952) ile başlayan bir şekilde modern portföy teorisi ve bu teorinin önerdiği ortalama-varyans optimizasyonu portföy seçiminde kullanılan temel yöntem olarak günümüze kadar süregelmiştir. Modern portföy teorisinin uygulanmasının kolaylığı en temel avantajı, kabul ettiği varsayımların sayısının fazlalığı ve varsayımların gerçek ile olan uzaklığının gün geçtikçe artması da temel dezavantajı olarak sayılabilir. Kısaca bahsetmek gerekirse, ortalama-varyans teorisi tüm yatırımcıların rasyonel olduğunu, riskten kaçınma davranışı gösterdiklerini, geçmiş verilerin gelecekteki değerleri yansıtacağını temel varsayımları olarak ele almaktadır. Buna ek olarak olasılık dağılımının sadece ilk iki momenti olan ortalama ve varyansı dikkate alması da bir diğer eksikliğidir.

Bu noktada modern portföy teorisi pek çok çalışma (Sharpe, 1964; Lintner, 1965; Mossin, 1966) ile geliştirildiği gibi stokastik baskınlık gibi pek çok yöntem tarafından da eleştirilmektedir. Hadar ve Russell (1969) ile Hanoch ve Levy (1969) tarafından ortaya atılan, parametrik olmayan bir portföy seçim yöntemi olarak kullanılan stokastik baskınlık, temelde iki farklı varlığın olasılık dağılımlarının birbirine üstün gelip gelmediğini incelemek suretiyle, bir varlığın diğerine karşı tercih edilip edilmeyeceğini incelemektedir. Bu yolla portföy seçimi yaparken, sadece ortalama ve varyans değil, olasılık dağılımının tümünden faydalanılmakta, bir grup varlık arasında hiçbir varlık tarafından stokastik baskınlık yönünden domine edilmeyen varlıklar seçilmekte ve stokastik baskınlık yönünden etkin bir portföye dahil edilmektedirler.

Birinci dereceden stokastik baskınlık (FSD) dağılımlar arasındaki ilişkiyi direkt olarak incelerken, ikinci dereceden stokastik baskınlık (SSD) iki varlık için dağılımların kümülatif olarak ele alınarak karşılaştırılması sonucunda değerlendirmede bulunmaktadır. Bununla beraber Whitmore (1970)'un ortaya atmış olduğu üçüncü dereceden stokastik baskınlık (TSD) ise kümülatif dağılımların toplamı cinsinden iki varlığı karşılaştırmakta ve bir varlığın diğerine baskın gelip gelmediğini araştırmaktadır. İkinci dereceden stokastik baskınlık riskten kaçınma davranışını da hesaba katmaktayken, üçüncü dereceden stokastik baskınlık buna ek olarak, günümüzde özellikle riske daha az duyarlı yatırımcıların tercih ettiği pozitif çarpıklığı da hesaba katmaktadır.

Bu çalışmanın da temel sorularından bir tanesi üçüncü dereceden stokastik baskınlığı hesaba katmanın ve buna göre portföy oluşturmanın risk seviyesini artırıp artırmadığı ve artan riskle beraber yeterli getiriye ulaşip ulaşmadığını gözlemlemektir. Bunun için üçüncü dereceden ve ikinci dereceden stokastik baskınlık ile oluşturulan portföyler ile baz olarak ele alınan

portföylerin sadece getirileri değil, aynı zamanda Sharpe, Treynor, Sortino ve Jensen alphası portföy performans ölçütleri ile risk-getiri ilişkileri de incelenecektir. Buna ek olarak, daha yüksek riskin tercih edildiği boğa piyasası dönemlerinde pozitif çarpıklığı da işin içine katan üçüncü dereceden stokastik baskınlık ile elde edilen portföylerin diğer portföylere kıyasla daha başarılı sonuçlar verip vermediği de bir başka araştırma sorusu olarak bu çalışmada ele alınacaktır. Bu çalışmanın bir diğer cevaplama çalışacağı soru ise üçüncü dereceden ve ikinci dereceden stokastik baskınlık ile oluşturulan portföylerin gelişmiş bir piyasa olan ABD piyasası ve gelişmekte olan bir piyasa olan Türkiye piyasasında performanslarının değişkenlik gösterip göstermediğidir. Bunu yaparken, her iki piyasanın da ana endekslerine ek olarak, temel sektör endeksleri de ele alınarak, üçüncü dereceden stokastik baskın portföylerin ve ikinci dereceden stokastik baskın portföylerin sektörel bazda farklılık gösterip göstermediği, farklı sektörlerde stokastik baskınlık ile portföy seçiminin, portföy performans ölçütleri açısından farklı sonuç verip vermediği değerlendirilecektir.

Çalışmanın bir sonraki kısmında özellikle sektörel alanda yapılan stokastik baskınlık ile portföy seçimi makalelerinden ve piyasalar arası karşılaştırmalara değinen makalelerden bahsedilecektir. 3. kısımda stokastik baskınlık ile ilgili teorik bilgi verilecek, 4. bölümde çalışmada kullanılan veri detaylandırılacak, 5. bölümde ampirik çalışmanın bulguları verilecek ve son bölümde çalışma sonlandırılacaktır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Stokastik baskınlık ile portföy seçimi ile ilgili oldukça geniş bir literatür bulunmakla beraber, çalışmaların çoğu ikinci dereceden stokastik baskınlık (De Giorgi ve Post, 2008; Kopa ve Chovanec, 2008; Hodder vd., 2015; Valle vd., 2017) ile yapılmıştır. Üçüncü dereceden stokastik baskınlık (Post ve Kopa, 2017; Chan vd., 2020) ve hatta daha ileri dereceden stokastik baskınlık (Post ve Kopa, 2013; Fang ve Post, 2017; Fang ve Post, 2022) ile yapılmış çalışmalar da bulunmaktadır. Bu literatür taramasında çeşitli sektörler arasındaki stokastik baskınlık ilişkilerinin nasıl farklılaştığını inceleyen eserlere ve ülkeler arasındaki stokastik baskınlık ilişkilerinin farklılığını inceleyen çalışmalara değinilecektir. Bununla beraber üçüncü dereceden stokastik baskınlık ile pozitif çarpıklığı tercih eden çalışmalara da özel bir ağırlık verilecektir.

Farklı sektörler arasındaki stokastik baskınlık ilişkisini inceleyen çalışmalar incelendiğinde, Kouaissah ve Ortobelli Lozza (2020)'nin çalışması öne çıkmaktadır. ABD'de S&P 500 ve alt indekslerinde yapılan ve ikinci dereceden stokastik baskınlık kullanan çalışmada; riskten kaçınan yatırımcıların özellikle bilgi teknolojileri (IT) sektörüne 2008 mortgage krizi sonrasındaki dönemde daha fazla ağırlık verdikleri; IT, sağlık, temel

tüketim ürünleri gibi sektörlere riskten kaçınan yatırımcıların daha fazla yatırım yaptığı ve yatırımların hem sektörler arasında hem de farklı dönemlerde farklılaştığı sonucu elde edilmiştir. Sharma ve Mehra (2017)'nin çalışması ise finansal analizi de ikinci dereceden stokastik baskınlık ile beraber kullanarak 2004-2014 yılları arasında farklı sektörlerin performanslarını Hindistan piyasasında gözlemlemiştir. Hem getiri yönünden hem de Sharpe ve Sortino oranları yönünden finansal rasyoları ve ikinci dereceden stokastik baskınlığı kullanarak elde ettikleri portföylerin, baz olarak ele aldıkları S&P 500 BSE Hindistan ana endeksini ve yatırım fonlarını alt edecek şekilde iyi performans sergilediği gözlemlenmiştir. Al-Khazali vd. (2014) İslami endekslerin, konvansiyonel endeksler ile ilişkisini stokastik baskınlık yönünden incelemiş ve İslami endekslerin benzer konvansiyonel indeksleri pek çok piyasada tutarlı olarak alt ettiğini, özellikle düşüş zamanlarında, daha az risk içeren İslami endekslerin ikinci dereceden stokastik baskınlık testi ile daha başarılı portföyler oluşturmaya izin verdiğini göstermiştir. Benzer şekilde Tas vd. (2016) da Borsa İstanbul'da yapılan bir çalışmada ikinci dereceden stokastik baskınlık ile seçilen "etik" hisselerin, ikinci dereceden stokastik baskınlık ile seçilen konvansiyonel hisselerden daha iyi performans gösterdiğini bulmuşlardır. Oldukça yeni bir çalışmada ise Usman (2023), stokastik baskınlık testi ile yaptığı karşılaştırmada konvansiyonel enerji hisselerinin temiz enerji hisselerini petrol fiyatlarının arttığı piyasa koşullarında yendiğini, diğer taraftan aksi durumda ise temiz enerji hisselerinin konvansiyonel enerji hisselerini yendiğini göstermiştir. Son olarak, Kolokolova vd. (2022) ise sektörel bazdaki endeksleri ikinci ve üçüncü dereceden stokastik baskınlık ile dünya çapında 17 temel indeks ile karşılaştırdıkları kapsamlı bir çalışma yapmışlardır. Özellikle telekomünikasyon, tüketim malzemeleri, sağlık gibi sektörlerin ana endeksleri domine ettiğini görmüşlerdir. Gelişmekte olan piyasalarda alt endeksler ana endeksi domine ederken, gelişmiş piyasalarda genelde ana endeksin alt endeksleri domine ettiği görülmüştür. Bir başka ilginç bulgu da 2007-2009 kriz döneminde finansal endekslerin neredeyse hiçbir ülkede baskın olmadığıdır.

Ülkeler arasındaki stokastik baskınlık ilişkilerini incelemesi açısından da Kolokolova vd. (2022) ile Al-Khazali vd. (2014) iki önemli çalışmadır. Her iki çalışma da hem ikinci hem de üçüncü dereceden stokastik baskınlık testlerini uygulamaktadır. Özellikle stokastik baskınlık yöntemi kullanılarak elde edilen etkin portföylerin, Avrupa piyasalarında ve gelişmekte olan ülke piyasalarında daha iyi sonuç verdiğini gösteren Kolokolova vd. (2022), S&P 100 ve Nikkei 225 gibi gelişmiş ülke piyasalarında portföy yapmanın faydasının kısıtlı olduğunu göstermektedir. Al-Khazali vd. (2014) 1996-2012 ve 2001-2006 dönemlerinde İslami endekslerin 8 farklı ülke piyasasında konvansiyonel endeksleri domine ettiğini, fakat Avrupa piyasasında

ters yönde bir etkinin olduğunu göstermektedir. 2007-2012 periyodunda ise 3 piyasanın İslami endeksinin konvansiyonel olanları domine ettiğini göstermektedir. Burada hem analiz döneminin hem de piyasanın, stokastik baskınlık testlerinin sonuçlarında önemli rol oynadığı gözlemlenmektedir. Ugurlu vd. (2018) ise yaptıkları 33 OECD ülkesi endeksi arasındaki ikinci dereceden stokastik baskınlık ilişkisini inceleyen karşılaştırmalarda, farklı frekanslardaki veriler kullanıldığında baskın çıkan endekslerin değiştiğini göstermişlerdir. Ülke endeksleri arasındaki ilişkiler incelendiğinde, 2007-2015 arası veri kullanılan bu çalışmada gelişmekte olan piyasalardan da gelişmiş piyasalardan da stokastik baskınlık yönünden etkin olan endekslerin seçildiği görülmektedir. Fong vd. (2004) de 24 farklı ülkede ikinci ve üçüncü dereceden stokastik baskınlık ile yaptıkları çalışmada hisse getirilerinde momentum etkisi olduğunu göstermekte, daha önce iyi performans gösteren portföylerin, stokastik baskınlık yönünden daha önce kötü performans gösteren portföylere üstün gelmeye devam ettiğini bulmaktadırlar. Bu sonucun sadece gelişmekte olan piyasalarda değil, gelişmiş piyasalarda da benzerlik gösterdiğini ileri sürmektedirler.

Son olarak, üçüncü dereceden stokastik baskınlık ile yapılan görece az sayıdaki çalışmaya değinirsek, üçüncü dereceden stokastik baskınlık ile seçilen portföylerin ikinci dereceden stokastik baskınlık ile seçilen portföylere göre daha riskli olduğu ama bu riski karşılayacak getiriye ulaştığı görülebilmektedir. Fang ve Post (2017) özellikle üçüncü dereceden stokastik baskınlığın aşağı yönlü riski azalttığını, pozitif çarpıklığa sebep olduğunu ve bunun da temel risk ölçütlerine göre nispeten kötü sonuçlar verse de özellikle Sortino ölçütü gibi sadece aşağı yönlü riski göz önüne alan ölçütlere göre daha iyi sonuçlar verdiğini göstermektedir. Bu üçüncü derece stokastik baskınlığın ikinci derece stokastik baskınlığa üstün gelebilmesinin önemli sebeplerinden biridir. Yine farklı opsiyon yöntemlerini kullanarak riski azaltmaya çalışırken, opsiyonların karşılaştırılmasında ve opsiyon stratejilerinin belirlenmesinde üçüncü dereceden stokastik baskınlığı kullanmak başarılı sonuçlar vermektedir (Kedzo ve Segó, 2021). Bununla beraber Alkhazali ve Zoubi (2020) de altın kullanarak riski azaltma noktasında üçüncü dereceden stokastik baskınlığın oldukça iyi sonuçlar verdiğini göstermektedir. Bu çalışmada da incelediğimiz üzere sadece farklı piyasalarda ve sektörlerde değil, boğa piyasası ve ayı piyasası gibi farklı piyasa koşullarında da riskten kaçınma veya daha fazla risk alma davranışının gözlemlendiğini, yatırımcıların pozitif çarpıklığı tercih edebildiğini Chan vd. (2020) göstermektedir. Benzer şekilde Qiao vd. (2013)'de vadeli ya da spot piyasada işlem yapmayı tercih eden insanların sırasıyla riski tercih edenler ve riskten kaçınanlar olarak ayrıldığını göstermektedir. Stokastik baskınlık testi sonuçlarına göre riskten kaçınanlar spot piyasayı vadeli piyasaya tercih etmekte iken, risk almayı tercih edenler vadeli piyasayı spot

piyasaya tercih etmektedirler. Sadece piyasa ve sektör değil, yatırımcıların riskten kaçınma davranışı ve piyasanın anlık durumu da üçüncü dereceden ya da ikinci dereceden stokastik baskınlığın daha başarılı olması noktasında rol oynayabilmektedir.

3. STOKASTİK BASKINLIK

Stokastik baskınlık iki varlığın birbiriyle olan ilişkisini olasılık dağılımının tümünü ele alarak inceleyen ve bir varlığın diğerine baskın olup olmadığını ve dolayısıyla bir varlığın diğerine tercih edilip edilmeyeceğini araştıran, belirsizlik altında karar verme alanında kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem Hadar ve Russell (1969) ile Hanoch ve Levy (1969) tarafından geliştirilmiştir. Portföy bakış açısıyla ele alındığında, incelenen varlıklar arasında hiçbir varlık tarafından domine edilmeyen varlıklar, stokastik baskınlık yönünden etkin portföye dahil edilecek varlıklar olarak seçilmektedir.

Birinci dereceden stokastik baskınlık bir varlığın dağılımının, bir diğer varlığın dağılımını hiçbir noktada aşmaması ve bir olasılık dağılımının diğerine baskın gelmesi durumudur. Örneğin varlık getirilerinin dağılımı ele alındığında, birinci varlığın getirisi, tüm dönem boyunca ve her bir gözlemde ikinci varlığın getirisinden daha yüksek ise birinci varlık ikinci varlığı domine etmektedir. Tahmin edilebileceği üzere, bu durum finansal piyasalarda çok seyrek görülebilecek bir durumdur. Birinci dereceden stokastik baskınlık şu şekilde ifade edilebilir (Hanoch ve Levy, 1969; Güran vd., 2019)

F ve G sırasıyla Y ve X tercihlerinin kümülatif olasılık dağılım fonksiyonlarını ifade etmekte ve $t \in \mathbb{R}$ iken, eğer $F(t) \leq G(t)$ ise ve en azından bir t değeri için tam eşit değilse; Y, X'e birinci dereceden stokastik baskındır denir (Tas vd., 2018).

Bununla beraber, ikinci dereceden stokastik baskınlık ise bir varlığın olasılık dağılımının kümülatif halinin ikinci bir varlık tarafından hiçbir zaman geçilmemesi ile oluşmaktadır. İncelenen hiçbir varlığa domine edilmeyen varlıklar stokastik baskın portföye dahil edilmektedir. İkinci dereceden stokastik baskınlık ise Hanoch ve Levy (1969), Güran vd. (2019) ve Tas vd. (2018)'e göre şöyle ifade edilebilir:

F ve G sırasıyla Y ve X tercihlerinin kümülatif olasılık dağılım fonksiyonları ve $t \in \mathbb{R}$ iken, eğer $\int_{-\infty}^x F(t)dt \leq \int_{-\infty}^x G(t)dt$ ise, her bir x değeri için geçerliyse ve en azından bir x değeri için tam eşit değilse, Y, X'e ikinci dereceden stokastik baskındır denir.

Üçüncü dereceden stokastik baskınlık ise bir varlığın dağılımının kümülatif halinin toplamının, ikinci bir varlığın kümülatif halinin toplamı

tarafından hiçbir zaman aşılmamasıdır. Eğer bir varlık üçüncü dereceden hiçbir varlık tarafından domine edilmiyorsa o varlık üçüncü dereceden stokastik baskın portföye dahil edilmektedir. Üçüncü dereceden stokastik baskınlık ise Whitmore (1970) ve Tas vd. (2018)'e göre aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

F ve G sırasıyla Y ve X tercihlerinin kümülatif olasılık dağılım fonksiyonlarını ifade etmekte ve $t \in \mathbb{R}$ iken, eğer $\int_{-\infty}^z \int_{-\infty}^x F(t) dt dz \leq \int_{-\infty}^z \int_{-\infty}^x G(t) dt dz$ ise, her bir x ve z değeri için geçerliyse ve en azından bir x ve z değeri için tam eşit değilse, Y, X'e üçüncü dereceden stokastik baskındır denir.

Her bir stokastik baskınlık derecesinden analiz edilmek istenen varlıklar bu yolla ikili olarak karşılaştırılmakta, hiçbir varlığa karşı domine edilmeyen varlıklar stokastik baskın hisseler olarak isimlendirilmekte ve stokastik baskın hisselerden oluşturulan etkin portföyde yer almaktadır (Branda ve Kopa, 2012). Etkin portföyde yer alan hisselerin nasıl ağırlıklandırılacağı konusu önemli bir sorudur ve stokastik baskınlığın cevaplamadığı bir soru olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada temel bir yöntem olarak eşit ağırlıklandırma uygulanacak ve stokastik olarak domine edilmeyen hisselerden ikinci ve üçüncü dereceden eşit ağırlıklı portföyler oluşturulacaktır.

4. VERİ

Bu çalışmada stokastik baskınlık ile portföy seçimi üçü Türkiye piyasasından, üçü ise Amerika Birleşik Devletleri (ABD) piyasasından olmak üzere en temel endekslerde incelenecektir. Borsa İstanbul'dan genel olarak seçilen endeks, tüm hisseleri kapsayan BİST Tüm endeksidir. Bununla beraber mali sektör hisselerinin tümünü kapsayan BİST Mali ve sınai sektör hisselerinin tümünü kapsayan BİST Sınai endeksleri de çalışmada incelenecektir. ABD'den ise genel indeks olarak ABD piyasasının "en önemli" 500 hissesini kapsayan S&P 500 endeksi, yine 30 "en önemli" sınai sektör hissesini kapsayan Dow Jones Industrial Average (DJIA) endeksi ve "en önemli" 100 teknoloji hissesini kapsayan Nasdaq 100 endeksi analiz edilmek üzere seçilmiştir.

Tüm bu endekslerin ve bu endekslere 22.08.2023 tarihi itibarıyla dahil olan hisselerin kapanış değerleri Thomson Reuters veri sağlayıcısından günlük frekansta 02.01.2016-21.08.2023 tarihleri için elde edilmiştir. BİST Tüm endeksinde 474 hisseden 150 hissenin, BİST Sınai endeksinde 205 hisseden 57'sinin, BİST Mali endeksinde 126 hisseden 27'sinin tüm bu dönem boyunca borsaya kote olmaması sebebiyle, BİST Tüm için 324, Bist Sınai için 148 ve BİST Mali için 99 hisse ile analize devam edilebilmiştir. Bunun önemli bir sorun yarattığı yadsınmamakla beraber, gelişmekte olan

bir piyasa için bu alanda yapılan, bu kapsamdaki öncü bir çalışmaya engel olmaması için çalışmaya bu şekliyle devam edilmiştir. Veri eksikliğinin tamamına yakını borsaya 2016 sonrasında kote olan şirketlerden kaynaklanmaktadır ve bu sorunun analizin zaman aralığını değiştirmek dışında bir çözümü bulunmamaktadır. Borsa İstanbul'a kote olan şirketlerin, halka arz akımı yoluyla 2020'ler ile beraber arttığı düşünüldüğünde, çalışmanın zaman aralığında birkaç yıllık bir daraltmaya gitmenin faydasının da sınırlı kaldığı denenerak gözlemlenmiştir. Bununla beraber, ABD piyasasındaki endekslerden S&P 500 endeksinde 503 hisseden 18 hissenin, DJIA endeksinde 30 hisseden 1'inin, Nasdaq 100 endeksinde de 101 hisseden 12'sinin tüm dönem boyunca borsaya kote olmadığı görülmüştür. Bu sebepten, S&P 500 endeksinde 485, DJIA endeksinde 29, Nasdaq 100 endeksinde ise 89 hisse ile çalışmaya devam edilmiştir. Gelişmiş bir piyasa olan ABD piyasasında 2016 sonrası endekslere dahil olan hisselerin sayısının toplam hisselerle oranının Türkiye'deki kadar fazla olmadığı görülmektedir.

Her iki ülkenin hem ana endekslerinin, hem de iki en önemli alt endeksinin inceleneceği bu çalışmada, her bir endeks ve endekste bulunan hisseler için elde edilen kapanış değerlerinden günlük hisse getirileri hesaplanmıştır. Bununla beraber 02.01.2016 - 31.12.2021 dönemi stokastik baskınlık yönünden ikili karşılaştırmaların yapıldığı, etkin portföylerin elde edildiği analiz periyodu olarak değerlendirilmiştir. 02.01.2022 - 21.08.2023 dönemi ise hem portföylerin getiri performansının dönem boyunca incelendiği hem de portföy performans ölçütleri vasıtasıyla portföylerin performansının gözlemlendiği değerlendirme dönemi olarak seçilmiştir.

5. BULGULAR

Endekste bulunan tüm hisselerin, geliştirilmiş bir MATLAB kodu ile, ikili olarak karşılaştırılması ile elde edilen, sırasıyla ikinci ve üçüncü dereceden stokastik baskınlık yönünden domine edilmeyen hisselerden oluşan etkin portföyler eşit olarak ağırlıklandırılmış; bu portföylerin ve baz olarak alınan endeks portföylerinin ve analize dahil edilen portföylerin eşit ağırlıklandırıldığı baz portföyün performansı dönem boyunca incelenmiştir. Bu inceleme temelde iki yolla yapılmıştır. İlki, 02.01.2022 - 21.08.2023 dönemlerinde indekisleme yolu ile her bir portföy 100 ile başlamak suretiyle, portföylerin performansı getiri yönünden karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. İkincisi ise risk ölçütünü de katmak suretiyle, 02.01.2022 - 21.08.2023 dönemindeki portföylerin ortalama günlük getirilerini, standart sapmalarını, Sharpe, Treynor, Sortino ve Jensen alphası yönünden incelenmeleri suretiyle gerçekleştirilmiştir. 5.1 ve 5.2 de Türkiye ve Amerika endeksleri sırasıyla incelenecektir.

5.1. Türkiye Endeksleri

Bu çalışmada incelenen BİST Tüm, BİST Sınai ve BİST Mali indeksleri sırasıyla alt bölümlerde öncelikle getiri yönünden, sonrasında ise portföy performans ölçütleri yönünden incelenecektir. Buradaki temel amaç ikinci dereceden (SSD) ve üçüncü dereceden (TSD) stokastik baskınlık ile seçilmiş ve eşit ağırlıklandırılmış etkin portföylerin, analize dahil olan tüm hisselerin dahil edildiği eşit ağırlıklandırılmış portföy ile ve baz endeksin kendisi ile karşılaştırılmasını sağlamaktır.

5.1.1. BİST Tüm

BİST Tüm endeksinde çalışmaya dahil edilen 324 hisse arasından ikili karşılaştırmalar sonucunda ikinci dereceden stokastik baskınlık yönünden domine edilmeyen ve etkin portföye dahil edilebilecek 14 hisse, üçüncü dereceden stokastik baskınlık yönünden domine edilmeyen ve etkin portföye dahil edilebilecek ise 5 hisse bulunmuştur. İkinci dereceden stokastik baskın hisselerin Reuters kodları ve isimleri Tablo 1’de, üçüncü dereceden stokastik baskın hisselerin Reuters kodları ve isimleri Tablo 2’de bulunabilir. Her iki baskınlık türünde de oldukça az hisselerin baskın olması ve etkin portföyde bulunması dikkat çekicidir.

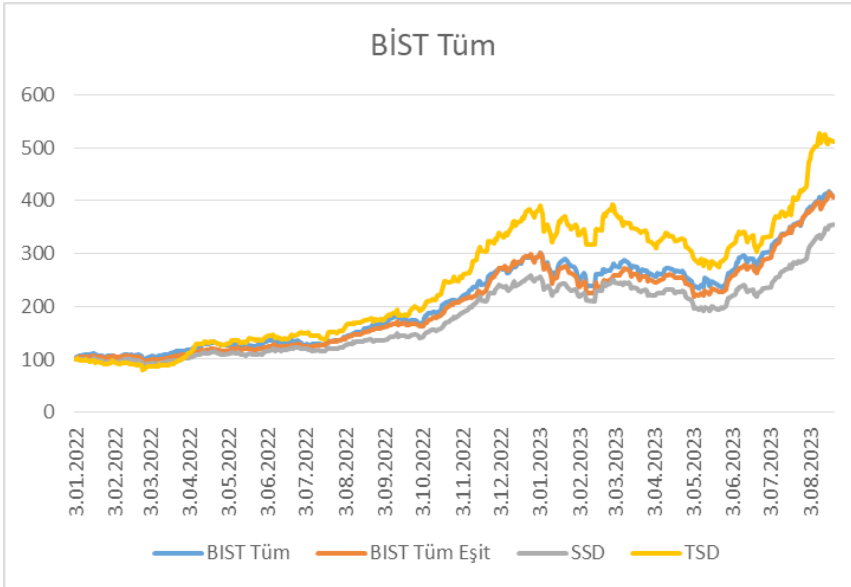
Tablo 1 BİST Tüm İkinci Dereceden Stokastik Baskın Portföyü Oluşturan Hisseler

SSD Reuters Kodu	SSD Hisse Adı	SSD Reuters Kodu	SSD Hisse Adı
SASA.IS	SASA Polyester Sanayi AS	ULUSE.IS	Ulusoy Elektrik Imalat Taahhut ve Ticaret AS
ENKA.IS	ENKA Insaat ve Sanayi AS	INVEO.IS	Inveo Yatirim Holding AS
EREGL.IS	Eregli Demir ve Celik Fabrikalari TAS	YGGYO.IS	Yeni Gimat Gayrimenkul Yatirim Ortakligi AS
HEKTS.IS	Hektas Ticaret TAS	AKGRT.IS	AK Sigorta AS
ISMEN.IS	Is Yatirim Menkul Degerler AS	PKENT.IS	Petrokent Turizm AS
NUHCM.IS	Nuh Cimento Sanayi AS	TETMT.IS	Tetamat Gida Yatirimlari AS
ANSGR.IS	Anadolu Anonim Turk Sigorta Sti	CUSAN.IS	Cuhadaroglu Metal Sanayi ve Pazarlama AS

Tablo 2 BİST Tüm Üçüncü Dereceden Stokastik Baskın Portföyü Oluşturan Hisseler

TSD Reuters Kodu	TSD Hisse Adı
HEKTS.IS	Hektas Ticaret TAS
ISMEN.IS	İs Yatırım Menkul Değerler AS
ANSGR.IS	Anadolu Anonim Türk Sigorta Sti
ULUSE.IS	Ulusoy Elektrik İmalat Taahhut ve Ticaret AS
CUSAN.IS	Cuhadaroglu Metal Sanayi ve Pazarlama AS

BİST Tüm endeksindeki hisseler arasında ikinci dereceden stokastik baskınlık yönünden domine edilmeyen ve baskın bulunan hisselerle eşit ağırlık verilerek oluşturulan portföy ile üçüncü dereceden stokastik baskınlık yönünden domine edilmeyen ve baskın bulunan hisselerle eşit ağırlık verilerek oluşturulan portföyün yanı sıra, analize dahil edilebilen 324 hisseye eşit ağırlık verilerek oluşturulan portföy ve BİST Tüm endeksinin kendisinin getiri yönünden 02.01.2022 ve 21.08.2023 tarihleri arasındaki performansı Şekil 1’de görülebilir. Üçüncü dereceden stokastik baskın hisselerden oluşan portföyün, başlangıç noktasındaki indeks değerini beşe katladığı, neredeyse tüm değerlendirme dönemi boyunca rekabet ettiği portföylerden daha iyi performans gösterdiği gözlemlenmiştir. Bununla beraber ikinci dereceden stokastik baskın portföyün performansı referans olarak alınan BİST Tüm portföylerinin altında kalmıştır.

Şekil 1 BİST Tüm Endeksi Test Periyodu Portföy Getirileri (Başlangıç noktası 100 olarak alınmıştır.)

Tablo 3’te BİST Tüm endeksinden elde edilen portföylerin ve baz olarak ele alınan BİST Tüm endeksinin portföy performans ölçütleri yönünden başarısı gözlemlenebilir. Üçüncü dereceden stokastik baskın hisselerden oluşan portföyün risk hesaba katıldığında da başarısını koruduğu görülebilir. Analize katılan 324 hisseye eşit ağırlık verilerek oluşturulan “BİST Tüm Eşit” portföyü Sharpe oranı yönünden en iyi performansı gösteren portföy olsa da, Sharpe oranında kullanılan standart sapmanın tekil bir risk göstergesi olduğu, betayı kullanan Treynor oranı, sadece aşağı yönlü riski kullanan Sortino oranı ve sermaye varlıkları fiyatlama modelini kullanan Jensen alphası yönünden üçüncü dereceden stokastik baskın hisselerden oluşan portföyün daha iyi performans verdiği görülmektedir.

Tablo 3 BİST Tüm Endeksi Test Periyodu Portföy Performans Ölçütleri

Oranlar	BİST Tüm	BİST Tüm Eşit	SSD	TSD
Ortalama	0.00373	0.00368	0.00333	0.00431
Standart sapma	0.01983	0.01769	0.01710	0.02184
Sharpe	0.16733	0.18499	0.17071	0.17854
Treynor	0.00332	0.00403	0.00402	0.00484
Sortino	0.21519	0.20961	0.22314	0.26391
Jensen alpha	0.00000	0.00058	0.00051	0.00122

5.1.2. BİST Sınai

BİST Sınai endeksinde çalışmaya dahil edilebilen 148 hisseden, ikinci dereceden stokastik baskın hisselerden oluşan portföyde 12 hisse, üçüncü dereceden stokastik baskın hisselerden oluşan portföyde ise 4 hisse bulunmaktadır. Stokastik baskınlık testinin oldukça yoğun bir eleme yaparak, görece ufak bir etkin portföy oluşturduğu gözlemlenmiştir. Tablo 4 ve Tablo 5’te sırasıyla ikinci dereceden ve üçüncü dereceden stokastik baskın portföyü oluşturan hisseler görülebilir.

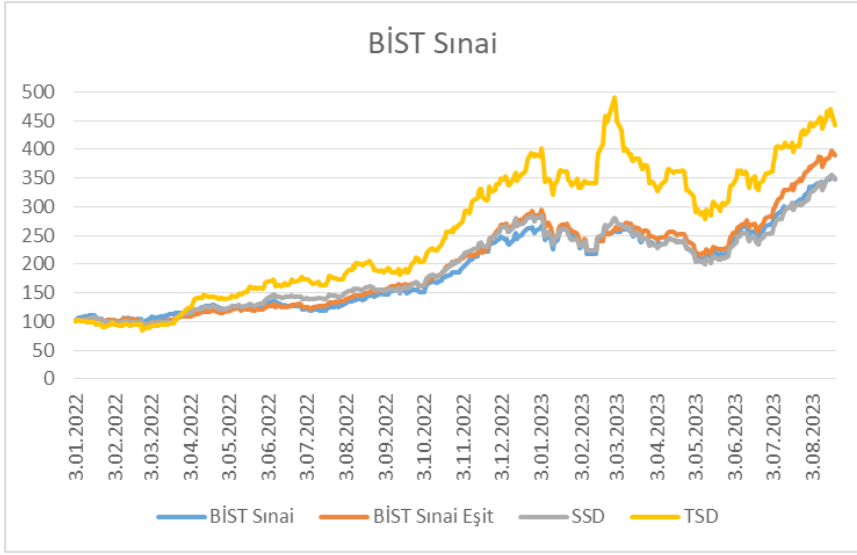
Tablo 4 BİST Sınai İkinci Dereceden Stokastik Baskın Portföyü Oluşturan Hisseler

SSD Reuters Kodu	SSD Hisse Adı	SSD Reuters Kodu	SSD Hisse Adı
SASA.IS	SASA Polyester Sanayi AS	SARKY.IS	Sarkuysan Elektrolitik Bakir Sanayi ve Ticaret AS
EREGL.IS	Eregli Demir ve Celik Fabrikalari TAS	KORDS.IS	Kordsa Teknik Tekstil AS
CCOLA.IS	Coca-Cola Icecek AS	ULUSE.IS	Ulusoy Elektrik Imalat Taahhut ve Ticaret AS
HEKTS.IS	Hektas Ticaret TAS	BLCYT.IS	Bilici Yatirim Sanayi ve Ticaret AS
NUHCM.IS	Nuh Cimento Sanayi AS	TETMT.IS	Tetamat Gida Yatirimlari AS
AKSA.IS	Aksa Akrilik Kimya Sanayii AS	FRIGO.IS	Frigo-Pak Gida Maddeleri Sanayi ve Ticaret AS

Tablo 5 BİST Sınai Üçüncü Dereceden Stokastik Baskın Portföyü Oluşturan Hisseler

TSD Reuters Kodu	TSD Hisse Adı
HEKTS.IS	Hektas Ticaret TAS
NUHCM.IS	Nuh Cimento Sanayi AS
SARKY.IS	Sarkuysan Elektrolitik Bakir Sanayi ve Ticaret AS
ULUSE.IS	Ulusoy Elektrik Imalat Taahhut ve Ticaret AS

Sadece sanayi hisselerini içinde bulunduran ve önemli bir sektörel endeks olan BİST Sınai endeksinin ve bu endeksten oluşturulan portföylerin performansı getiri yönünden incelendiğinde Şekil 2'deki gibi bir tablo oluşmaktadır. BİST Tüm endeksinde görüldüğü gibi, BİST Sınai endeksinde de üçüncü dereceden stokastik baskın hisselerden oluşan portföy, baz olarak alınan ve analize katılan 148 hisseden oluşan portföyü de BİST Sınai endeksinin kendisini de net bir şekilde ve neredeyse tüm dönem boyunca geçmektedir. Bununla beraber, ikinci dereceden stokastik baskın portföyün performansının görece düşük olduğu, özellikle analize dahil edilen 148 hissese eşit ağırlık verilerek oluşturulan portföyü geçemediği görülmektedir.

Şekil 2 BİST Sınai Endeksi Test Periyodu Portföy Getirileri (Başlangıç noktası 100 olarak alınmıştır.)

Tablo 6’da BİST Tüm endeksindeki sonuca benzer şekilde, BİST Sınai endeksinde de Sharpe oranı yönünden “Bist Sınai Eşit” daha iyi performans göstermekle beraber, Treynor, Sortino ve Jensen alpha oranları yönünden üçüncü dereceden stokastik baskın hisselerden oluşan portföy daha iyi performans göstermektedir. Üçüncü dereceden stokastik baskın portföyün oldukça az hisse içermesi ve risk yönünden görece yüksek değerlere sahip olması dikkat çekilmesi gereken bir nokta olmakla beraber, elde edilen yüksek getirinin bu riski tolere ettiği ve üç oran cinsinden de en iyi sonucu verdiği görülebilir.

Tablo 6 BİST Sınai Endeksi Test Periyodu Portföy Performans Ölçütleri

Oranlar	BİST Sınai	BİST Sınai Eşit	SSD	TSD
Ortalama	0.00339	0.00359	0.00335	0.00402
Standart sapma	0.02030	0.01796	0.01953	0.02432
Sharpe	0.14664	0.17688	0.15056	0.14839
Treynor	0.00298	0.00404	0.00342	0.00430
Sortino	0.19403	0.20561	0.19688	0.22274
Jensen alpha	0.00000	0.00084	0.00038	0.00111

5.1.3. BİST Mali

BİST Mali endeksinde çalışmaya dahil edilebilen 99 hisseden ikinci dereceden stokastik baskın portföyü oluşturan 10 hisse, üçüncü dereceden stokastik baskın portföyü oluşturan ise sadece 2 hisse seçilmiştir. Seçilen hisseler sırasıyla Tablo 7 ve Tablo 8’de görülebilir. Özellikle az hisse kullanılarak yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda elde edilen stokastik baskın portföylerde oldukça az hisse sayılarına ulaşılabilmektedir. Stokastik baskınlık ile portföy seçiminin mümkün olduğunca daha çok hissenin karşılaştırılması ile kullanılması, daha güvenilir sonuçlara ulaşılmasını sağlayabilir.

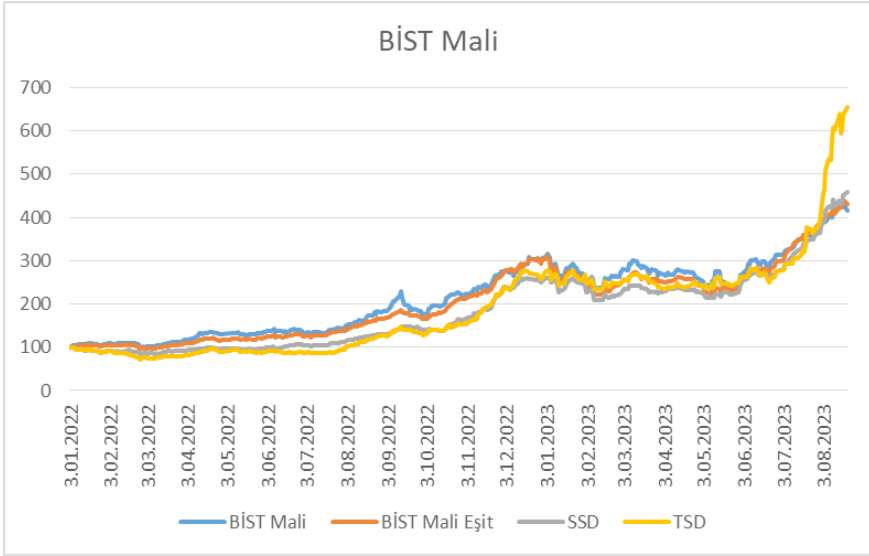
Tablo 7 BİST Mali İkinci Dereceden Stokastik Baskın Portföyü Oluşturan Hisseler

SSD Reuters Kodu	SSD Hisse Adı	SSD Reuters Kodu	SSD Hisse Adı
ISMEN.IS	Is Yatirim Menkul Degerler AS	AKGRT.IS	AK Sigorta AS
ANSGR.IS	Anadolu Anonim Turk Sigorta Sti	RAYSG.IS	Ray Sigorta AS
SRVGY.IS	Servet Gayrimenkul Yatirim Ortakligi AS	RALYH.IS	Ral Yatirim Holding AS
INVEO.IS	Inveo Yatirim Holding AS	INFO.IS	Info Yatirim Menkul Degerler AS
YGGYO.IS	Yeni Gimat Gayrimenkul Yatirim Ortakligi AS	YESIL.IS	Yesil Yatirim Holding AS

Tablo 8 BİST Mali Üçüncü Dereceden Stokastik Baskın Portföyü Oluşturan Hisseler

TSD Reuters Kodu	TSD Hisse Adı
ISMEN.IS	Is Yatirim Menkul Degerler AS
ANSGR.IS	Anadolu Anonim Turk Sigorta Sti

BİST Mali endeksi üzerinde yapılan çalışmada, üçüncü dereceden stokastik baskın portföyü oluşturan sadece 2 adet hissenin seçilmesi sonuçların değişkenlik göstermesine sebep olmaktadır. Şekil 3’te görülebileceği gibi üçüncü dereceden stokastik baskın hisselerden oluşan portföy değerlendirme periyodunun önemli bir bölümünde getiri yönünden başarısız performans göstermesine rağmen, son dönemde portföydeki iki hissenin iyi performans göstermesi sonucunda değerlendirme döneminin sonunda diğer portföylerden çok daha başarılı durumda bulunmaktadır. Bu sonucun yanıltıcı olabileceğini unutmamak ve temkinli yaklaşmak gerekmektedir.

Şekil 3 BİST Mali Endeksi Test Periyodu Portföy Getirileri (Başlangıç noktası 100 olarak alınmıştır.)

Benzer şekilde Tablo 9'daki portföy performans ölçütlerine bakıldığında, daha uzun bir dönemin ele alınması ve yeteri kadar gözlem bulunduğu düşünüldüğünde, Treynor, Sortino ve Jensen alphası yönünden üçüncü dereceden stokastik baskın portföyün diğer portföyleri alt ettiği gözlemlenmektedir. Sharpe oranı yönünden ikinci dereceden etkin portföy iyi performans göstermiştir. BİST Tüm ve BİST Sınai'nin aksine, BİST Mali hisselerinden seçilen ikinci dereceden stokastik baskın portföyün görece iyi performans gösterdiğinden de bahsetmek gerekir.

Tablo 9 BİST Mali Endeksi Test Periyodu Portföy Performans Ölçütleri

Oranlar	BİST Mali	BİST Mali Eşit	SSD	TSD
Ortalama	0.00382	0.00383	0.00397	0.00506
Standart sapma	0.02276	0.01840	0.01730	0.02508
Sharpe	0.14971	0.18594	0.20571	0.18554
Treynor	0.00341	0.00478	0.00653	0.00669
Sortino	0.20813	0.22070	0.27808	0.31002
Jensen alpha	0.00000	0.00098	0.00170	0.00229

5.2. ABD Endeksleri

Bu çalışmada incelenen S&P 500, DJIA ve Nasdaq 100 indeksleri sırasıyla alt bölümlerde öncelikle getiri yönünden, sonrasında ise portföy

performans ölçütleri yönünden incelenecektir. Buradaki temel amaç ikinci dereceden (SSD) ve üçüncü dereceden (TSD) stokastik baskınlık ile seçilmiş ve eşit ağırlıklandırılmış etkin portföylerin, analize dahil olan tüm hisselerin dahil edildiği eşit ağırlıklandırılmış portföy ile ve baz endeksin kendisi ile karşılaştırılmasını sağlamaktır.

5.2.1. S&P 500

ABD'nin temel endeksi olan S&P 500 endeksinde çalışmaya dahil edilen 485 hisse arasında stokastik baskınlık yönünden yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda ikinci dereceden ve üçüncü dereceden stokastik baskın portföyleri oluşturan hisseler sırasıyla Tablo 10 ve Tablo 11'de verilmektedir. İkinci dereceden stokastik baskınlık yönünden portföye seçilen hisselerin sayısının 46, üçüncü dereceden stokastik baskınlık yönünden portföye seçilen hisselerin sayısının ise 14 olduğu gözlemlenmiştir. İkinci dereceden stokastik baskınlık yönünden seçilen hisselerin piyasa değeri yönünden daha homojen bir dağılım sergilediği gözlenirken, üçüncü dereceden stokastik baskınlık yönünden seçilen hisseler ise genellikle piyasa değeri daha yüksek olan hisselerden seçilmiştir.

Tablo 10 S&P 500 İkinci Dereceden Stokastik Baskın Portföyü Oluşturan Hisseler

SSD Reuters Kodu	SSD Hisse Adı	SSD Reuters Kodu	SSD Hisse Adı
AMZN.O	Amazon.com Inc	ODFL.O	Old Dominion Freight Line Inc
NVDA.O	NVIDIA Corp	CPRT.O	Copart Inc
BRKb	Berkshire Hathaway Inc	MSCI.K	MSCI Inc
WMT	Walmart Inc	IDXX.O	IDEXX Laboratories Inc
PG	Procter & Gamble Co	WST	West Pharmaceutical Services Inc
PEP.O	PepsiCo Inc	ALGN.O	Align Technology Inc
COST.O	Costco Wholesale Corp	MTD	Mettler-Toledo International Inc
PFE	Pfizer Inc	CHD	Church & Dwight Co Inc
TMO	Thermo Fisher Scientific Inc	HRL	Hormel Foods Corp
ACN	Accenture PLC	BRO	Brown & Brown Inc
DHR	Danaher Corp	GRMN.K	Garmin Ltd
AMD.O	Advanced Micro Devices Inc	PAYC.K	Paycom Software Inc
VZ	Verizon Communications Inc	AXON.O	Axon Enterprise Inc
MMC	Marsh & McLennan Companies Inc	EPAM.K	Epam Systems Inc
ZTS	Zoetis Inc	ZBRA.O	Zebra Technologies Corp
SNPS.O	Synopsys Inc	POOL.O	Pool Corp
WM	Waste Management Inc	DPZ	Domino's Pizza Inc

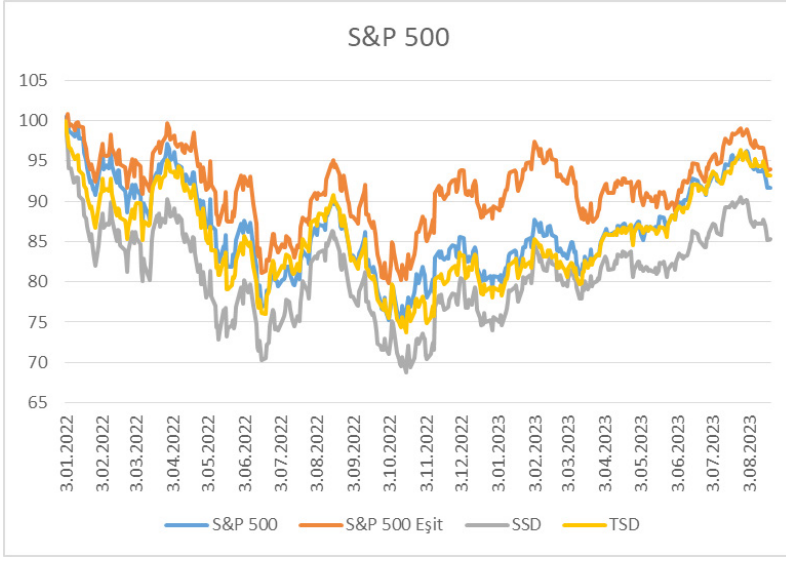

CDNS.O	Cadence Design Systems Inc	TECH.O	Bio-Techne Corp
CL	Colgate-Palmolive Co	MTCH.O	Match Group Inc
AJG	Arthur J. Gallagher & Co.	BIO	Bio Rad Laboratories Inc
RSG	Republic Services Inc	ETSY.O	ETSY Inc
FTNT.O	Fortinet Inc	GNRC.K	Generac Holdings Inc
PCAR.O	Paccar Inc	ENPH.O	Enphase Energy Inc

Tablo 11 S&P 500 Üçüncü Dereceden Stokastik Baskın Portföyü Oluşturan Hisseler

TSD Reuters Kodu	TSD Hisse Adı
AMZN.O	Amazon.com Inc
NVDA.O	NVIDIA Corp
PG	Procter & Gamble Co
COST.O	Costco Wholesale Corp
PFE	Pfizer Inc
TMO	Thermo Fisher Scientific Inc
ACN	Accenture PLC
DHR	Danaher Corp
VZ	Verizon Communications Inc
WM	Waste Management Inc
RSG	Republic Services Inc
ODFL.O	Old Dominion Freight Line Inc
CHD	Church & Dwight Co Inc
BRO	Brown & Brown Inc

S&P 500, Türkiye’deki endekslerin aksine, bu dönemde düşüş göstermektedir. Türkiye’de inceleme döneminde yüksek enflasyon olmasının yanı sıra Türkiye borsasının reel olarak da ciddi bir getiri elde ettiği bir dönemde değerlendirilmenin yapıldığı belirtilmelidir. Türkiye gibi gelişmekte olan ve ciddi bir boğa piyasasında değerlendirilen portföylerin karşısında ABD piyasasının değerlendirme periyodunda düşüş döneminde olması ve gelişmiş bir piyasa olması sonuçların farklılaşmasına sebep olmuştur. Örneğin S&P 500 getiriler yönünden incelendiğinde, üçüncü dereceden stokastik baskınlık ile seçilen portföyün tüm dönem boyunca S&P 500’den analize dahil edilen 485 hisse senedine eşit ağırlık verilerek oluşturulan “S&P 500 Eşit” baz portföyünü geçemediği görülmektedir. Buna rağmen, dönemin en sonunda üçüncü dereceden baskın portföyün indeks değeri 94,02 iken, “S&P 500 Eşit” portföyünün indeks değeri 93,98’dir. Özellikle ikinci dereceden stokastik baskın hisselerden oluşan portföyün de görece düşük performans gösterdiğinden bahsetmek gerekir (Şekil 4).

Şekil 4 S&P 500 Endeksi Test Periyodu Portföy Getirileri (Başlangıç noktası 100 olarak alınmıştır.)

S&P 500 endeksi için portföy performans ölçütleri incelendiğinde de benzer bir durumla karşılaşmak mümkündür. Ayı piyasasında bulunan değerlendirme döneminde oranların negatif çıktığı görülmüştür. Sharpe ve Sortino oranları yönünden üçüncü derecede baskın portföy, Treynor ve Jensen alpha oranları yönünden ise “S&P 500 Eşit” portföyü önde çıkmaktadır. Tüm oranların iki portföy arasında görece yakın olduğunu ve iki portföy arasında net bir üstünlük bulunmadığını söylemek gerekir. S&P 500 endeksinde stokastik baskınlık ile seçilen portföylerin, Türkiye endekslerinin aksine net bir üstünlük gösteremediği görülmüştür.

Tablo 12 S&P 500 Endeksi Test Periyodu Portföy Performans Ölçütleri

Oranlar	S&P 500	S&P 500 Eşit	SSD	TSD
Ortalama	-0.00011	-0.00007	-0.00026	-0.00007
Standart sapma	0.01305	0.01276	0.01539	0.01281
Sharpe	-0.01578	-0.01300	-0.02317	-0.01282
Treynor	-0.00021	-0.00018	-0.00032	-0.00018
Sortino	-0.02408	-0.02062	-0.03780	-0.01930
Jensen alpha	0.00000	0.00003	-0.00013	0.00002

5.2.2. DJIA

Dow Jones Industrial Average (DJIA) endeksinde çalışmaya dahil edilen 29 hisseden 13'ü ikinci dereceden stokastik baskın portföyde, 4'ü ise üçüncü dereceden stokastik baskın portföyde yer almaktadır. Özellikle ikinci dereceden stokastik baskın portföyde oransal olarak çok fazla sayıda hissenin yer aldığı dikkat çekmektedir. İkinci dereceden ve üçüncü dereceden stokastik baskın portföyleri oluşturan hisseler sırasıyla Tablo 13 ve Tablo 14'te görülebilir.

Tablo 13 DJIA İkinci Dereceden Stokastik Baskın Portföyü Oluşturan Hisseler

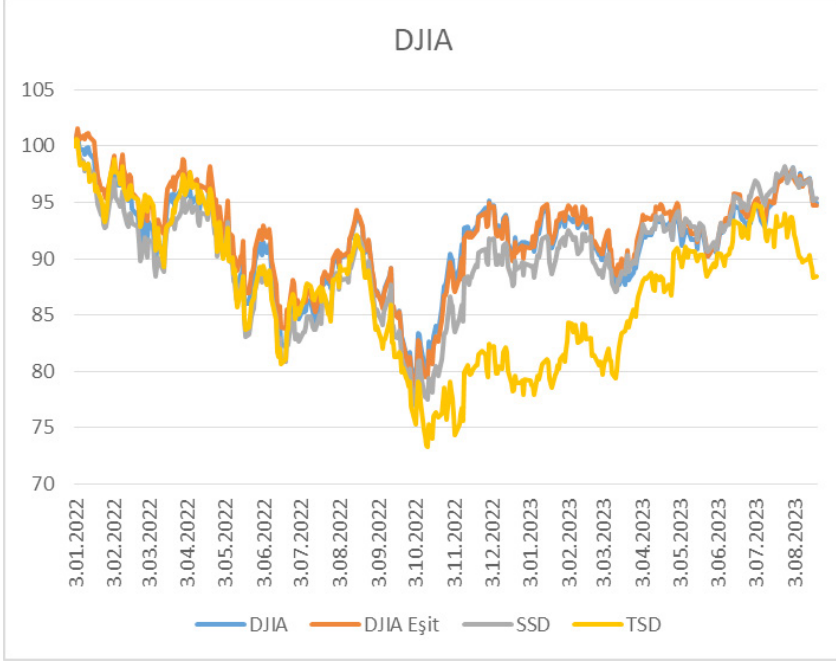
SSD Reuters Kodu	SSD Hisse Adı	SSD Reuters Kodu	SSD Hisse Adı
AAPL.O	Apple Inc	CSCO.O	Cisco Systems Inc
MSFT.O	Microsoft Corp	MCD	McDonald's Corp
V	Visa Inc	NKE	Nike Inc
UNH	UnitedHealth Group Inc	CAT	Caterpillar Inc
WMT	Walmart Inc	VZ	Verizon Communications Inc
PG	Procter & Gamble Co	HON.O	Honeywell International Inc
HD	Home Depot Inc		

Tablo 14 DJIA Üçüncü Dereceden Stokastik Baskın Portföyü Oluşturan Hisseler

TSD Reuters Kodu	TSD Hisse Adı
AAPL.O	Apple Inc
MSFT.O	Microsoft Corp
PG	Procter & Gamble Co
VZ	Verizon Communications Inc

DJIA endeksinden oluşturulan portföylerin getirileri test periyodunda incelendiğinde, özellikle üçüncü dereceden baskın portföyün 2022 sonundaki yükselişi takip edemediği ve bu sebeple oldukça geride kaldığı gözlemlenebilir. Bu bulgu diğer tüm endekslerle ilgili bulgulardan farklılaşmakta ve farklı endekslerde stokastik baskınlık testi ile portföy seçimi kullanımında dikkatli olunması gerektiğini göstermektedir. Yine düşüş trendinde olan bir başka piyasa olan DJIA sanayi hisselerini içermektedir. Burada endeksteeki hisselerin yarısına yakınının etkin olarak seçildiği ve portföye dahil edildiği unutulmamalıdır. İkinci dereceden stokastik baskın hisselerden oluşan “SSD” endeksi oldukça iyi performans göstermekte, baz endeksleri takip etmekte ve dönem sonunda 95,26 gibi bir değere ulaşmaktadır. Bununla beraber DJIA endeksinin indeks değeri 94,84; bir tek hissenin dışarıda kalmasıyla oluşturulan ve 29 hisseye eşit ağırlık

veren “DJIA Eşit” endeksinin indeks değeri ise 94,64 olmuştur. Net bir üstünlükten söz edilememekle beraber, ikinci dereceden stokastik baskın hisselerden oluşan portföyün görece iyi bir performans gösterdiğinden söz edilebilir (Şekil 5).

Şekil 5 DJIA Endeksi Test Periyodu Portföy Getirileri (Başlangıç noktası 100 olarak alınmıştır.)

Yukarıda bahsedilen durum Tablo 15’te daha net görülebilir. İkinci dereceden stokastik baskın hisselerden oluşan “SSD” portföyü, 4 portföy performans ölçütü yönünden de daha iyi sonuç vermekte, tüm test periyodundaki günlük getirilerden hesaplanan, hem getiriye hem de riski göz önüne alan bu ölçütler yönünden başarılı sonuçlara ulaşmaktadır. Bu bağlamda üçüncü dereceden stokastik baskın portföy DJIA özelinde oldukça başarısız iken, ikinci dereceden stokastik baskın portföyün yüksek başarı gösterdiği ifade edilebilir.

Tablo 15 DJIA Endeksi Test Periyodu Portföy Performans Ölçütleri

Oranlar	DJIA	DJIA Eşit	SSD	TSD
Ortalama	-0.00007	-0.00007	-0.00006	-0.00021
Standart sapma	0.01083	0.01092	0.01120	0.01265
Sharpe	-0.01536	-0.01562	-0.01352	-0.02420
Treynor	-0.00017	-0.00017	-0.00015	-0.00031
Sortino	-0.02314	-0.02370	-0.02033	-0.03846
Jensen alpha	0.00000	0.00000	0.00001	-0.00014

5.2.3. Nasdaq 100

ABD'deki ilk 100 teknoloji hissesini bünyesinde barındıran Nasdaq 100 endeksinde analize dahil edilen 89 hisseden 25'i ikinci dereceden stokastik baskın portföye, 8'i ise üçüncü dereceden stokastik baskın portföye dahil edilmiştir. Tablo 16 ve Tablo 17'de sırasıyla Nasdaq 100 endeksinden ikinci derece stokastik baskınlık ve üçüncü derece stokastik baskınlık yönünden etkin seçilen ve portföyleri oluşturan hisseler görülebilir.

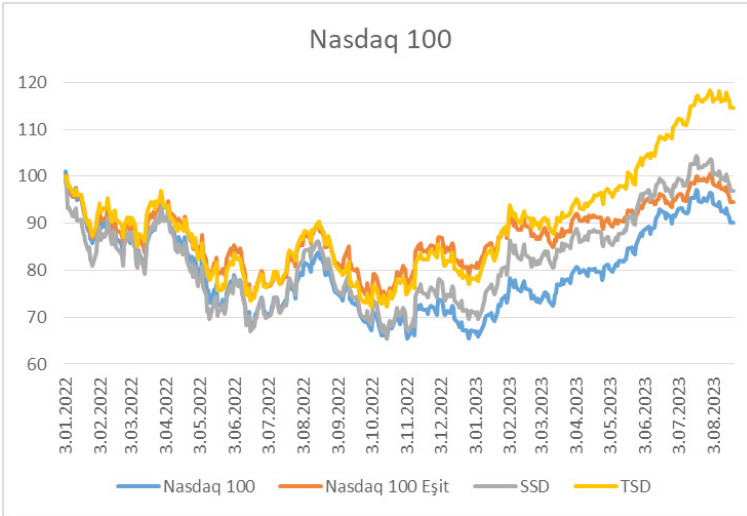
Tablo 16 Nasdaq 100 İkinci Dereceden Stokastik Baskın Portföyü Oluşturan Hisseler

SSD Reuters Kodu	SSD Hisse Adı	SSD Reuters Kodu	SSD Hisse Adı
AAPL.O	Apple Inc	MRVL.O	Marvell Technology Inc
MSFT.O	Microsoft Corp	CTAS.O	Cintas Corp
GOOGL.O	Alphabet Inc	TEAM.O	Atlassian Corp
GOOG.O	Alphabet Inc	FTNT.O	Fortinet Inc
AMZN.O	Amazon.com Inc	PCAR.O	Paccar Inc
NVDA.O	NVIDIA Corp	ODFL.O	Old Dominion Freight Line Inc
ASML.O	ASML Holding NV	CPRT.O	Copart Inc
PEPO	PepsiCo Inc	IDXX.O	IDEXX Laboratories Inc
COST.O	Costco Wholesale Corp	ALGN.O	Align Technology Inc
CMCSA.O	Comcast Corp	ANSS.O	ANSYS Inc
SNPS.O	Synopsys Inc	AMD.O	Advanced Micro Devices Inc
MELI.O	MercadoLibre Inc	ENPH.O	Enphase Energy Inc
CDNS.O	Cadence Design Systems Inc		

Tablo 17 Nasdaq 100 Üçüncü Dereceden Stokastik Baskın Portföyü Oluşturan Hisseler

TSD Reuters Kodu	TSD Hisse Adı
AMZN.O	Amazon.com Inc
NVDA.O	NVIDIA Corp
PEPO	PepsiCo Inc
COST.O	Costco Wholesale Corp
CMCSA.O	Comcast Corp
PCAR.O	Paccar Inc
ODFL.O	Old Dominion Freight Line Inc
CPRT.O	Copart Inc

Nasdaq 100 endeksi test periyodu getirileri yönünden incelendiğinde üçüncü dereceden stokastik baskın hisselerden oluşan “TSD” portföyünün, baz olarak alınan endekslerden ve ikinci dereceden stokastik baskın hisselerden oluşan “SSD” portföyünden daha iyi performans sergilediği görülebilir. Özellikle performansın, yukarı yönlü bir trende dönülen 2023 yılında arttığı gözlemlenebilir. Test periyodunun sonunda “TSD” portföyü 116,12 değerine, “SSD” portföyü 98,08 değerine, analize dahil edilen hisselerle eşit ağırlık verilerek oluşturulan “Nasdaq 100 eşit” portföyü 95,45 değerine, Nasdaq 100 endeksinin kendisi ise 91,52 değerine ulaşmıştır. Üçüncü dereceden stokastik baskın portföyün bu başarısında hem yükseliş döneminde olunması hem de görece daha riskli olan teknoloji hisselerinde bu uygulamanın gerçekleştirilmesinin etkili olduğu düşünülmektedir (Şekil 6).

Şekil 6. Nasdaq 100 Endeksi Test Periyodu Portföy Getirileri (Başlangıç noktası 100 olarak alınmıştır.)

Benzer sonuç Tablo 19’da da gözlemlenebilir. Portföy performans ölçütleri yönünden de üçüncü dereceden stokastik baskın hisselerden oluşan portföyün net bir üstünlük gösterdiği görülebilir. Her dört ölçüt yönünden de “TSD” portföyünün en iyi performansı gösterdiği Tablo 19’da gözlemlenmektedir. Sadece standart sapma yönünden en iyi portföyün “TSD” olmadığı görülmekte, risk seviyesi görece yüksek olmasına rağmen alınan getirinin bu riski karşıladığı anlaşılmaktadır.

Tablo 19 Nasdaq 100 Endeksi Test Periyodu Portföy Performans Ölçütleri

Oranlar	Nasdaq 100	Nasdaq 100 Eşit	SSD	TSD
Ortalama	-0.00006	0.00001	0.00015	0.00049
Standart sapma	0.01774	0.01578	0.02007	0.01595
Sharpe	-0.00871	-0.00538	0.00290	0.02485
Treynor	-0.00015	-0.00010	0.00005	0.00047
Sortino	-0.01375	-0.00852	0.00464	0.03642
Jensen alpha	0.00000	0.00005	0.00023	0.00053

6. SONUÇ

Bu çalışma Hanoch ve Levy’nin (1969) geliştirdiği stokastik baskınlık konseptinin ve Whitmore (1970)’te öne sürülen üçüncü dereceden stokastik baskınlık yönteminin portföy seçimindeki başarısını Türkiye ve ABD endekslerinde incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Bu iki ülkenin en temel endeksleri olarak sırasıyla BİST Tüm ve S&P 500 alınmış, bunlara ek olarak her iki ülkeden de iki önemli alt (yan) endeks de çalışmaya dahil edilmiştir. Türkiye piyasası için bunlar sanayi şirketlerini kapsayan BİST Sınai ve mali şirketleri kapsayan BİST Mali endeksleridir. ABD piyasasından ise sınai şirketleri kapsayan DJIA ve teknoloji şirketlerini kapsayan Nasdaq 100 endeksidir. Burada temelde birden fazla araştırma sorusuna cevap aranmaktadır. Öncelikli olarak, gelişmiş ABD piyasası ve gelişmekte olan Türkiye piyasası arasında stokastik baskınlık testleri ile oluşturulan portföylerin performansının nasıl farklılaştığı incelenmektedir. Bununla beraber, farklı sektörlerde stokastik baskınlık testi ile oluşturulan portföylerin performansının farklılık gösterip göstermediği gözlemlenmiştir. Ek olarak, değerlendirme döneminde Türkiye piyasası ciddi bir yükseliş trendinde iken, Amerika piyasasının bir düşüş trendinde olması, yükseliş ve düşüş dönemlerinde stokastik baskınlık yoluyla oluşturulan portföylerin performanslarının incelenmesine de imkan sağlamıştır. Bu değerlendirmeyi yaparken sadece getiri yönünden değil, risk yönünden de incelemede bulunulmuş; Sharpe, Treynor, Sortino ve Jensen alphası ölçütleri yönünden altı endeks de incelenmiştir.

Sonuç olarak, üçüncü dereceden stokastik baskınlık testinin sadece ortalama ve varyansı değil, olasılık dağılımının üçüncü momenti olan çarpıklığı da hesaba kattığı ve yatırımcıların pek çoğunun pozitif çarpıklığı tercih ettiği (Fang ve Post, 2022) düşünüldüğünde üçüncü dereceden stokastik baskınlık testi ile seçilen portföyler oldukça başarılı sonuçlar vermiştir. Ancak bu durum, riskin daha fazla tercih edildiği ülkelerde, endekslerde ve piyasa koşullarında geçerlidir. Riskin daha az tercih edildiği ülke, endeks ve piyasalarda ise üçüncü dereceden stokastik baskınlık testinin o kadar iyi sonuç vermediği ana gözlem olarak sunulabilir. Bu da bize özellikle üçüncü dereceden stokastik baskınlık testinin temkinli bir şekilde, özellikle daha riskli varlıklara, piyasalara, endekslere yatırım yaparken kullanılmasının daha iyi sonuçlar verebileceğine dair ışık tutmaktadır.

Bu sonuca varılmasındaki nedenleri sıralamak gerekirse, ciddi bir boğa piyasasında bulunulan 2022-2023 döneminde yapılan değerlendirmede Türkiye piyasasındaki incelenen tüm endeksler getiri yönünden ciddi pozitif değerler elde etmiş, risk düzeyiyle orantılı olarak, neredeyse tüm hisseler ciddi kazanımlar elde etmiştir (Şekil 1-3). Özellikle çarpıklığı da dikkate alan, pozitif çarpıklığın tercih edildiği bu tarz bir boğa piyasasında, üçüncü dereceden stokastik baskınlık ile seçilen portföyler çok başarılı sonuçlara ulaşmıştır. Tablo 3,6 ve 9’da görülebileceği gibi üçüncü dereceden stokastik baskın hisselerden oluşan portföyler görece yüksek standart sapma oranlarına sahip olmalarına rağmen elde edilen getiri seviyeleri bu riski karşılamış ve portföy performans ölçütleri yönünden de değerlendirme döneminde ciddi bir başarı elde edilmiştir. Bununla beraber, test döneminde ayı piyasasında bulunan ve düşüş gösteren ABD endekslerinde ise riski artıran üçüncü dereceden stokastik baskınlık testinin o kadar iyi sonuç vermediği gözlemlenebilir (Şekil 4-5). Portföy performans ölçütleri yönünden de, yüksek çarpıklığı işin içine katmayan ikinci dereceden stokastik baskınlık testi DJIA endeksinde daha iyi sonuç vermektedir. Bununla beraber S&P 500 ana endeksinde üçüncü dereceden baskınlığın kötü sonuç göstermediğini, Nasdaq 100 endeksinde ise oldukça iyi sonuç gösterdiğini vurgulamak gerekir.

Buradan hareketle, yine endeksler bazında da daha fazla riskin tercih edildiği, görece daha yüksek beta değerlerine sahip hisselerden oluşan endekslerde üçüncü dereceden stokastik baskınlık testinin daha iyi performans gösterdiği söylenebilir. Teknoloji hisselerinden oluşan Nasdaq 100 endeksinde özellikle nispi yükselişe geçildiği 2023 yılında üçüncü dereceden stokastik baskın hisselerden oluşan “TSD” portföyünün ciddi bir toparlanma gösterdiği ve yüksek risk ile beraber yüksek getirinin geldiği, hem getiri yönünden hem de portföy performans ölçütleri yönünden “TSD” portföyünün başarılı olduğu gözlemlenebilir. Bununla beraber, riskin daha az tercih edildiği daha durağan, olgun hisselerden oluşan DJIA endeksinde

ise üçüncü dereceden stokastik baskınlık oldukça başarısız olmuş, burada çarpıklığı hesaba katmayan, daha az riskli bir portföy seçen ikinci dereceden stokastik baskın “SSD” portföyü başarı göstermiştir. Tüm hisselerin bir arada bulunduğu S&P 500 endeksinde ise üçüncü dereceden stokastik baskın hisselerden oluşan “TSD” portföyü net bir üstünlük sağlayamamıştır. Aynı durum, bu kadar belirgin olmamakla beraber, Türkiye’nin alt endekslerinde de görülebilir. Görece daha defansif hisselerden oluşan BİST Sınai endeksinde hem getiri yönünden hem de Sharpe oranı yönünden üçüncü dereceden stokastik baskın portföyün başarısı BİST Mali endeksinde göre kıyasla daha düşük kalmıştır. Gayrimenkul yatırım ortaklıkları gibi yüksek betaya sahip ofansif hisselerin de bulunduğu BİST Mali endeksinde, üçüncü dereceden stokastik baskınlık hem getiri yönünden hem de portföy performans ölçütleri yönünden ciddi bir üstünlük sağlamıştır. Daha riskli endekslerde üçüncü dereceden stokastik baskınlığın, daha az riskli endekslerde ise ikinci dereceden stokastik baskınlığın portföy seçiminde kullanılması önerilebilir.

Benzer şekilde, boğa piyasasında üçüncü dereceden stokastik baskınlık başarılı olmakla beraber, ayı piyasasında ikinci dereceden stokastik baskınlık portföy seçiminde tercih edilebilir. Buna ek olarak, gelişmekte olan piyasalarda üçüncü dereceden stokastik baskınlık daha iyi sonuçlar verebilirken, gelişmiş piyasalarda ikinci dereceden stokastik baskınlığı kullanmak düşünülebilir. ABD piyasasının gelişmiş ve daha olgun hisselerden oluşan DJIA endeksinde ikinci dereceden stokastik baskınlığın, üçüncü dereceden stokastik baskınlığa üstün geldiği; tam aksine daha genç teknoloji hisselerinin bulunduğu Nasdaq 100 endeksinde ise üçüncü dereceden stokastik baskınlığın ikinci dereceden stokastik baskınlığa üstün geldiği unutulmamalıdır. Nihayetinde; ülke, endeks, piyasanın durumu gibi pek çok faktör risk algısıyla da orantılı olarak üçüncü dereceden stokastik baskınlığı temkinli bir şekilde öne çıkarmaktadır. Özellikle riskin daha az tercih edildiği durumlarda ise ikinci dereceden stokastik baskınlık öne çıkmaktadır.

Bu çalışmanın diğer pek çok ülke ve endekste yinelenmesi, farklı dönemlerde tekrarlanması, sonuçların genelleştirilebilirliği açısından son derece faydalı olacaktır. Bununla beraber, dördüncü dereceden stokastik baskınlık gibi olasılık dağılımının dördüncü momenti olan basıklığı da hesaba katan çalışmalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Diğer pek çok çalışmada stokastik baskınlık ile Markowitz’in modern portföy teorisi karşılaştırıldığından, bu çalışmada bu konuya değinilmemiştir. Ortalama-varyans optimizasyonu ile elde edilen portföylerle stokastik baskınlık ile elde edilen portföyleri karşılaştırmak da doğal bir araştırma sorusudur.

KAYNAKÇA

- Al-Khazali, O., Lean, H. H., & Samet, A. (2014). Do Islamic stock indexes outperform conventional stock indexes? A stochastic dominance approach. *Pacific-Basin Finance Journal*, 28, 29-46.
- Alkhazali, O. M., & Zoubi, T. A. (2020). Gold and portfolio diversification: A stochastic dominance analysis of the Dow Jones Islamic indices. *Pacific-Basin Finance Journal*, 60, 101264.
- Branda, M., & Kopa, M. (2012). DEA-Risk Efficiency and Stochastic Dominance Efficiency of Stock Indices. *Finance a Uver: Czech Journal of Economics & Finance*, 62(2).
- Chan, R. H., Clark, E., Guo, X., & Wong, W. K. (2020). New development on the third-order stochastic dominance for risk-averse and risk-seeking investors with application in risk management. *Risk Management*, 22, 108-132.
- De Giorgi, E., & Post, T. (2008). Second-order stochastic dominance, reward-risk portfolio selection, and the CAPM. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 43(2), 525-546.
- Fang, Y., & Post, T. (2017). Higher-degree stochastic dominance optimality and efficiency. *European Journal of Operational Research*, 261(3), 984-993.
- Fang, Y., & Post, T. (2022). Optimal portfolio choice for higher-order risk averters. *Journal of Banking & Finance*, 137, 106429.
- Fong, W. M., Wong, W. K., & Lean, H. H. (2005). International momentum strategies: A stochastic dominance approach. *Journal of Financial Markets*, 8(1), 89-109.
- Guran, C. B., Ugurlu, U., & Tas, O. (2019). Mean-Variance Portfolio Optimization of Energy Stocks Supported with Second Order Stochastic Dominance Efficiency. *Finance a Uver*, 69(4), 366-383.
- Hanoch G. & Levy, H. (1969). The Efficiency Analysis of Choices Involving Risk. *Review of Economic Studies*, Oxford University Press, 36(3), 335-346.
- Hadar, J., & Russell, W. R. (1969). Rules for ordering uncertain prospects. *The American economic review*, 59(1), 25-34.
- Hodder, J. E., Jackwerth, J. C., & Kolokolova, O. (2015). Improved portfolio choice using second-order stochastic dominance. *Review of Finance*, 19(4), 1623-1647.
- Kedžo, M. G., & Šego, B. (2021). The relative efficiency of option hedging strategies using the third-order stochastic dominance. *Computational Management Science*, 18(4), 477-504.
- Kolokolova, O., Le Courtois, O., & Xu, X. (2022). Is the index efficient? A worldwide tour with stochastic dominance. *Journal of Financial Markets*, 59, 100660.

- Kouaissah, N., & Ortobelli Lozza, S. (2021). Multivariate stochastic dominance applied to sector-based portfolio selection. *IMA Journal of Management Mathematics*, 32(2), 139-160.
- Kopa, M., & Chovanec, P. (2008). A second-order stochastic dominance portfolio efficiency measure. *Kybernetika*, 44(2), 243-258.
- Lintner, J. (1965). Security prices, risk, and maximal gains from diversification. *The journal of finance*, 20(4), 587-615.
- Markowitz, H. (1952). The utility of wealth. *Journal of political Economy*, 60(2), 151-158.
- Mossin, J. (1966). Equilibrium in a capital asset market. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 768-783.
- Post, T., & Kopa, M. (2013). General linear formulations of stochastic dominance criteria. *European Journal of Operational Research*, 230(2), 321-332.
- Post, T., & Kopa, M. (2017). Portfolio choice based on third-degree stochastic dominance. *Management Science*, 63(10), 3381-3392.
- Qiao, Z., Wong, W. K., & Fung, J. K. (2013). Stochastic dominance relationships between stock and stock index futures markets: International evidence. *Economic Modelling*, 33, 552-559.
- Sharma, A., & Mehra, A. (2017). Financial analysis based sectoral portfolio optimization under second order stochastic dominance. *Annals of Operations Research*, 256, 171-197.
- Sharpe, W. F. (1964). Capital asset prices: A theory of market equilibrium under conditions of risk. *The journal of finance*, 19(3), 425-442.
- Tas, O., Tokmakcioglu, K., Ugurlu, U., & Isiker, M. (2016). Comparison of ethical and conventional portfolios with second-order stochastic dominance efficiency test. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 9(4), 492-511.
- Tas, O., Ugurlu, U., & Urun, K. (2018). Stokastik Baskınlık Testi İle Oluşturulmuş BIST-30 Portföylerinin Performansının Değerlendirilmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 55(644), 41-76.
- Uğurlu, U., Taş, O., Güran, C. B., & Güran, A. (2018). SSD efficiency at multiple data frequencies: application on the OECD countries.
- Usman, M. (2023). A stochastic dominance analysis of conventional and clean energy stocks during different oil market conditions. *Empirical Economics*, 1-23.
- Valle, C. A., Roman, D., & Mitra, G. (2017). Novel approaches for portfolio construction using second order stochastic dominance. *Computational Management Science*, 14(2), 257-280.
- Whitmore, G. A. (1970). Third-degree stochastic dominance. *The American Economic Review*, 60(3), 457-459.

BÖLÜM 8

ÖRGÜTSEL SİNİZMİN, İŞE YABANCILAŞMA ÜSTÜNDEN İŞE DEVAMSIZLIK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Güner ÇÖL¹

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi , İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü. ORCID : 0000-0002-9222-4399

GİRİŞ

Üretim faktörlerinden biri olan insan, örgütlere rekabet avantajı sağlayan en önemli faktördür. Çünkü planlayan, üretim faktörlerini tedarik eden, üreten ve pazarlayan insandır. İnsan faktörünün olmadığı bir durumda diğer üretim faktörlerinin var olması çok da anlamlı değildir. Hatta sınırlı kaynağa sahip olan işletmeleri daha geniş imkanlara sahip işletmelerin önüne geçiren nitelikli işgörenlerdir. Özellikle eğitim-öğretim, turizm, güvenlik ve sağlık gibi emek yoğun sektörlerde insan kaynağının önemi daha da ön plana çıkmaktadır. Örgütlerin sürekliliği açısından hayati roller üstlenen işgörenlerin çalıştıkları kuruma karşı olan tutumları, yaptıkları iş ve iş arkadaşları hakkında ne düşündükleri de bir o kadar önemlidir. Çünkü çalıştığı kurum, yaptığı iş ve iş arkadaşları hakkında olumsuz duygu ve düşüncelere sahip işgörenlerin başarılı olması ve örgütsel sonuçlara katkı sağlaması oldukça zordur. Bu nedenle örgütsel sinizmin işe yabancılaşma ve işe devamsızlık üzerindeki muhtemel etkilerini belirlemek bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Örgütsel sinizm; örgütün adaletten ve dürüstlükten yoksun olduğuna ilişkin inanç anlamına gelmektedir. Bu inancın güçlü bir olumsuz duyguyla birleştiği durumda örgüte yönelik eleştirel ve olumsuz davranışlara yol açabileceğini belirtilmektedir (Abraham, 2000: 269).

Üç olumsuz tutumdan oluşan örgütsel sinizmin örgütler açısından farklı olumsuz sonuçlara yol açabileceği açıktır. Bu olumsuz sonuçlardan birinin işe yabancılaşma olduğu, işe yabancılaşmanın da işe devamsızlık davranışını tetikleyeceği düşünülmektedir. İşe yabancılaşma, çalışanın, görev yaptığı işletmenin amaçlarına, kurallarına, iş arkadaşlarına ve işyerindeki sorunlara kayıtsız ve ilgisiz kalmasıdır (Eroğlu, 2000:337). Çalıştığı işe, işyerine ve iş arkadaşlarına yabancılaşan işgörenlerin devamsızlık yapması beklenen bir sonuçtur. İşe devamsızlık, işgörenin geçerli bir sebep olmadan ve işverenini ya da yöneticisini bilgilendirmeden işe gelmemesi şeklinde tanımlanmaktadır (Tütüncü ve Demir, 2003:152).

Konuya ilişkin literatür incelendiğinde örgütsel sinizmin işe yabancılaşma üzerindeki etkilerini inceleyen çok sayıda çalışmaya rastlamak mümkündür. Ancak örgütsel sinizm ile işe devamsızlık arasındaki ilişkileri inceleyen çalışma sayısı son derece sınırlıdır, hatta Türkiye’de örgütsel sinizm ile işe devamsızlık, işe yabancılaşma ile işe devamsızlık arasındaki ilişkileri ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle örgütsel sinizmin işe yabancılaşma ve işe devamsızlık, işe yabancılaşmanın da işe devamsızlık üzerindeki doğrudan etkilerini araştıran bu çalışmanın literatürdeki söz konusu boşluğun kapanmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. ÖRGÜTSEL SİNİZM

Kanter ve Mirvis (1989), “The Cynical Americans” (Sinik Amerikalılar) isimli kitaplarında, Amerika’daki işçilerin yüzde 43’ünün sinik özellikler gösterdiklerini, yöneticilerin etik olmayan davranışları ve örgütlerdeki belirsizliğin bir sonucu olarak hayal kırıklığına uğramış, güvensiz ve şüpheli olduklarını yazmışlardır (akt. Eaton, 2000). Onlara göre sinik çalışanlar yönetime güvenmez, şirketlerinin onlardan faydalandığına inanır ve işyerinde haksızlığa uğradıklarını düşünürler. Özellikle bu kitaptan sonra, işletme literatüründe örgütsel sinizmle ilgili araştırmalara daha sık rastlanmaya başlanmıştır. Çalışan sinizmi; kurumsal küçülme, fazla maaş alan yöneticiler, yanlış yönetilen değişim çabaları ve takım yaklaşımının ortaya çıkışı gibi olaylarla ilişkilendirilmektedir.

Andersson (1996)’a göre sinizm, organizasyonlara, ideolojilere, gruplara, kişilere yönelik olarak hissedilen hayal kırıklığı ve olumsuz duygularla ya da bütün bunlara yönelik güvensizlikle oluşan bir tutumdur. Sinizm, diğer bireylerin dürüstlüğünden ve iyi niyetinden şüphe edilmesi ve bu durumun genellenerek başka konulara veya durumlara yansıtılmasıdır (Tan ve Tan, 2007, 64). Örgütsel sinizm, bireyin çalıştığı kuruma ilişkin olumsuz tutumdur. Bu tutum, inanç, duygu ve davranışsal eğilimlerden oluşmaktadır. Örgütsel sinizme sahip bir birey örgütün dürüstlükten, doğruluktan ve adaletten yoksun olduğunu düşünür ve alınan kararların samimiyetten uzak olduğuna inanır. Bu inanışlara, kızgınlık ve küçümseme gibi olumsuz duygular eşlik etmektedir. Örgütsel sinizmle ilgili davranışsal eğilimler, örgütle ilgili aşağılayıcı ve eleştirel ifadeleri içermektedir (Davis ve Gardner, 2004: 442). Bir diğer tanıma göre örgütsel sinizm; çalışılan örgütün değerlerine, faaliyetlerine yönelik eleştirel bir değerlendirmeden kaynaklanan tutumdur (Bedeian, 2007:11). Abraham (2000), örgütsel sinizmi; örgütün dürüstlükten yoksun olduğuna ilişkin bir inanç şeklinde tanımlamıştır. Bu inanç güçlü bir olumsuz duyguyla birleştiği anda örgüte yönelik eleştirel ve olumsuz davranışlara yol açabilecektir (Abraham, 2000: 269). Örgütler için, sinizmin potansiyel sonuçları hiç de olumlu değildir. Bireylerde kendi örgütüne karşı bir dizi yapıcı olmayan duyguya yol açar, dolayısıyla düşük üretkenlik ve doğrudan gelir kaybı ile ilişkili olduğu söylenebilir. Kanter ve Mirvis (1991), son 20 yılda işletmelere duyulan güvenin %70’ten %15’e düşmüş olduğunu belirtmişlerdir. Sinizm nedeniyle çalışanlar umutsuzdur, işlerine daha az bağlıdır, daha az tatmin olurlar ve sonunda çalışanlar örgütten ayrılmaya kadar varabilecek kararlar alabilirler (Nair ve Kamalanabhan, 2010). Dean vd. (1998) örgütsel sinizmi “işgörenin çalıştığı kuruma ilişkin olumsuz tutumu” şeklinde tanımlamış ve bilişsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere üç boyutu olduğunu öne sürmüştür (Dean vd.,1998, 345):

Bilişsel boyut: Bu boyutta sinik çalışanlar, kurumun ilkelerinin olmadığını ve kurumdaki tüm ilişki ve etkileşimin bireylerin menfaatlerine göre şekillendiğini düşünürler. İşgörenler çıkarları için dürüstlük, saygı, içtenlik ve güven gibi değerlerden ödün verebilecek, hatta ahlaksız ve vicdana sığmayan davranışlarda bulunabileceklerdir (Dean vd.,1998; Beğenirbaş ve Turgut, 2014; Kazançoğlu ve Ercan, 2019).

Duyuşsal boyut: Örgüte yönelik olumsuz duygulardır. Tutumlar, inanışlar ve duygulardan oluşmaktadır. Sinizm, örgütle ilgili tarafsız yargılar değil, örgüte yönelik güçlü duygusal tepkilerdir. Örgütsel sinizmin duygusal boyutu birçok duygudan oluşmaktadır. Birey çalıştığı örgüte kızgınlık duyabilir ya da nefret edebilir. Çalıştığı örgütü düşündüğünde üzüntü, tiksinti, hatta utanç bile duyabilir (Dean vd.,1998, 346).

Davranışsal boyut: İşgörenlerin çalıştıkları örgüte ilişkin inançları ve duygularıyla tutarlı olarak yine örgüte yönelik eleştirel ve aşağılayıcı davranışta bulunma eğilimleridir (Özgener vd.,2008). Başka bir deyişle işgörenlerin örgütleriyle ilgili alay etme, eleştiri yapma ve şikâyetle bulunma davranışlarını içermektedir (Kalağan ve Güzeller 2010). Örgütlerde, sinik davranışlar kelimeler kullanılmadan sadece davranışlarla da gösterilebilir. İşgörenlerin birbiriyle anlamlı bakışmaları, alaycı ve küçümseyen bir ifadeyle gülmeleri sinik davranış örnekleridir (Karacaoğlu ve İnce, 2012).

2. İŞE YABANCILAŞMA

Yabancılaşma terimi birçok farklı alan veya bağlamda çok farklı kullanım varyasyonuna sahiptir. Örneğin, “bir çocuğun ebeveynlerden birine karşı nefretini veya hoşnutsuzluğunu ifade etmesi ve reddedilen ebeveynin erişimini zorlaştırmasına *ebeveyn yabancılaşması*” denir. Bireysel olarak, çalışanın yaşadığı bir psikolojik durum olarak *işe yabancılaşma* ise, kişinin işinden ve işle ilgili diğer bağlamlardan bilişsel olarak ayrılmasını, iş ve organizasyonla ilgili davranışlar yoluyla hedeflerine ulaşmada algıladığı başarısızlıktan kaynaklanan hayal kırıklığı duygusunu ve açık bir davranışsal ilgisizlik durumunu ifade eder (Kanungo 1992). Nair’e (2010) göre yabancılaşma en temel anlamda bir ayrılmayı veya uzaklaşmayı içerir ve bu ayrılığın hedefleri göz önüne alındığında işe, ortama veya benliğe yabancılaşma veya kopukluk olarak tanımlanır. İşe yabancılaşmayı Sökmen ve Yazıcıoğlu (2005), iş tatminsizliği ve iş arkadaşları ile iletişim sorunları yaşayan çalışanların iş yerine karşı gösterdiği tepki; Hirschfeld ve Feild (2000), işle ilgili özelliklerin genelinden kaynaklanan sebeplerle bireyde bilinçsiz olarak ortaya çıkan ilgisizlik durumu; Shantz vd. (2013) ise iş süreçlerinin belirlenmesinde çalışanların söz hakkı olmaması ve isteklerinin bastırılması neticesinde orta çıkan duygusal tepki olarak tanımlamışlardır.

İşe yabancılaşmayı, işgörenin yaptığı işten düşünce ve duygusal olarak koptuğu psikolojik bir durum olarak değerlendiren Seeman (1959),

kavramı daha açık ve anlaşılır hale getirmek amacıyla yabancılaşmanın beş temel formunu (boyut) öne sürmüştür: *Güçsüzlük* (iş üzerinde kontrol sahibi olmama), *anlamsızlık* (yaptığı işi ve iş çıktılarını değersiz bulma), *normsuzluk* (iş yerindeki kuralları kabul etmeme), *izolasyon* (kendini içinde olduğu ortamdan ve sosyal ilişkilerden soyutlayarak iletişimi en aza indirme) ve *kendine yabancılaşma* (önceki boyutların tümünün olması). Bahsedilen tüm boyutlar dikkate alındığında yabancılaşma, her ne kadar güçsüzlük ve anlamsızlığa odaklanılsa da çok boyutlu bir kavramdır.

Yabancılaşmış çalışanlar, kavramın farklı boyutlarına yakalanabilmektedir ancak bu belirtileri tetikleyen ve bunlara neden olan kaynakları, işyerlerinde yabancılaşmanın artmasında rol oynayan değişkenleri ortaya koymak önemlidir. Lakshmi (2013), bir şirketin küçülmesi veya işe alımların dondurulması durumunda, bunun çalışanların kuruma bağlılığı üzerinde olumsuz etki yaptığını ve sonuç olarak bu durumun da işe yabancılaşmaya neden olduğunu belirtmiştir. Çalışanların yabancılaşmasının ardındaki diğer olası nedenler, organizasyonel küçülme ve yeniden yapılanma nedeniyle istikrarsızlık, teknolojik değişiklikler veya öncelikli olarak performansa odaklanma baskısının artmasıdır. Bazı durumlarda, maliyet düşürücü teknolojilerin uygulanması, yabancılaşmayı tetikler ve daha düşük düzeyde çalışan bağlılığı da oluşturabilir. Bazen geçici veya yarı zamanlı çalışanlar, tam zamanlı çalışanlara kıyasla hem fayda, hem de değer açısından kendilerini daha aşağı hissedebilirler (Clark vd, 2010). Çalışan eğitiminin eksikliği ve dış kaynak kullanımındaki artış da yabancılaşmayı artırmaktadır.

Bireysel düzeyde yabancılaşma; iş tatminsizliği, iş stresi, kaygı, depresyon ve diğer psikosomatik hastalık biçimleriyle ilişkilendirilebilir. Örgütsel düzeyde ise, düşük üretkenlik, düşük moral, yüksek devamsızlık, işten ayrılma ve artan suç oranları, sabotaj girişimleri, artan sağlık bakım maliyetleri, ekonomik durgunluk, ekonomik çöküntü gibi çeşitli toplumsal hastalıklarla kendini gösterir (Kanungo 1992).

3. İŞE DEVAMSIZLIK

Devamsızlık sadece bir iş gününü kaçırmak anlamına gelmez. Kısmi vardiya devamsızlıkları, çalışanların geç geldiği, erken ayrıldığı ve gün içinde beklenenden daha uzun molalar verdiği dönemlerden oluşur. Çalışanların devamsızlığı olgusu kuruluşlar için bu sorunla mücadele edilmesi, araştırmacılar içinse incelenmesi zor bir sorundur. Devamsızlıkla ilgili mevcut literatür, birbirinden farklı gibi görünse de aslında oldukça benzer tanımlar sunmaktadır. Tanımların çoğu olaya çalışan açısından bakar ve bunu çalışanın bir iş istasyonunda bulunmaması (Munro, 2007), kişinin bulunması beklenen zaman ve yerde fiziksel olarak bulunmaması (Harrison ve Price, 2003) veya planlanmış iş için rapor vermeme (Darr ve Johns,

2008), ya da nedeni ne olursa olsun, rapor vermeme ya da planlandığı gibi işte kalmama (Cascio ve Boudreau, 2010'dan akt. Kamphuis, 2018) olarak tanımlar. Yanlış anlamaları önlemek için, devamsızlıkla ilgili önemli kavramsal farklılaşmalar da dikkate alınmalıdır. Örneğin imalat sanayiinde devamsızlığı tespit etmek daha kolayken, esnek zamanlı çalışma modellerinde haftalık toplam planlanmış çalışma süresinin garanti edilmesi şartıyla çalışanlar çalışma gününün uzunluğunu kendileri ayarlayabilir. Sonuç olarak, devamsızlık tanımında şirketler ve sektörler arasındaki farklılıklar makul görülmektedir.

Devamsızlık, hizmet sunumunu, personelin moralini etkilemesi ve mali kayıplara yol açabilmesi nedeniyle şirketler için takip edilmesi gereken önemli bir noktadır (Munro, 2007). İlk bakışta devamsızlık, bir çalışanın işinin başında *olması* ya da *olmaması* biçiminde kolayca tanımlanabilen bir değişken gibi görünmektedir. Bununla birlikte, bir çalışanın devamsızlığına yol açan, toplumsal faktörlerden psikososyal değişkenlere ve çalışanın sağlığından kaynaklanan nedenlere kadar değişen birçok sebep vardır. Çoğu araştırmacı, çalışmalarını olası öncüllerin yalnızca küçük bir kısmına odaklarken, olası öncüllerin uzun bir listesi vardır (Kamphuis, 2018). Bir organizasyondaki devamsızlık; sağlıkla ilgili problemler, iş kazaları ve meslek hastalıkları, uzun ve yorucu çalışma saatleri, işte muhtelif baskılara maruz kalma, işte başarısızlık, yeni iş arama, kötü çalışma koşulları, iş tatmininin düşük olması, kişisel sorunlar, iş yükü, iş-aile çatışması, iş yerinde stres ve ulaşım sorunları gibi çok farklı sebeplerden kaynaklanabilir (Patel vd., 2021). Sıkça karşılaşılan bir durum da çalışanların *hasta* rolü yaparak devamsızlık davranışını meşrulaştırmaya çalışmalarınıdır.

Verimlilik, ara sıra uzun öğle yemeği veya sabahın geç saatlerinden etkilenmese de devam eden kötüye kullanım üretkenliği azaltır. Meslektaşlarının işten erken ayrıldığını veya uzun bir öğle yemeği yediğini gören çalışanlar, kendilerinin ekstra izin hakkına sahip olduğuna inanmaya başlar. Bir çalışanın işten uzakta olması durumunda bunun şirket performansını üzerindeki etkileri yanında, çalışan da maaş kaybı ve disiplin soruşturmaları gibi kayıplara uğrayacak, ayrıca çalışanın işe gelmemesinden kaynaklanan olumsuzluğun önemli bir kısmını otomatik olarak iş arkadaşı üstlenecektir. Devamsızlık sorunları, koordinasyon sorunlarını artırır ve eğer yedek işçiler, gelmeyen işçiden daha az beceriye sahipse üretkenlik daha da düşebilir. Dolayısıyla tüm çalışanlar, bazı iş arkadaşlarının bu tür sorumsuz davranışlarından etkilenmektedir.

İşe devamsızlığın anlamı, bu davranışa yol açan motivasyona, zamanlamasına, ortaya çıkma sıklığına ve meydana geldiği sosyal ortama bağlı olarak değişmektedir. Çalışanları işe devamsızlık davranışına yönlendiren sebepler ve tekrarlanma sıklığına göre kavram, çalışanların işe karşı olan memnuniyetsizliklerini ifade ediş biçimini gösteren “işyerinden kaçış”

olarak da tanımlanabilmektedir (Hanebuth, 2005). Devamsızlık sadece bir sonuç değişkeni midir, yoksa çalışanlar ve yöneticilerin davranış ve tutumlarının potansiyel bir belirleyicisi midir? Örgütsel araştırmalarda devamsızlığın önemi göz önüne alındığında, bu konudaki araştırmaların çokluğu şaşırtıcı gelmemektedir (Mitra vd., 1992).

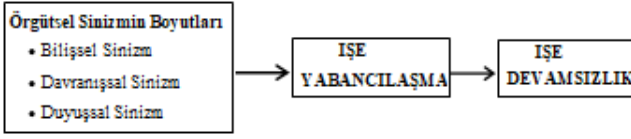
4. DEĞİŞKENLER ARASI İLİŞKİLER

İşgörenlerin çalıştığı kuruma yönelik olumsuz duygular beslemesi şeklinde tanımlanan örgütsel sinizmin pek çok olumsuz tutum ve davranışa yol açtığı literatürden anlaşılmaktadır. İşe yabancılaşma ve işe devamsızlığın bu olumsuz sonuçlar arasında yer aldığı düşünülmektedir. Örneğin (Andersson (1996) ve Dean ark. (1998), örgütsel sinizmin, ilgisizlik, teslimiyet, *yabancılaşma*, umutsuzluk, kimseye güvenmeme, şüphe etme, küçümseme, hayal kırıklığı, düşük performans, bireylerarası çatışmalar, *devamsızlık*, iş değiştirme ve tükenmişlik gibi pek çok kavramla ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir (akt:Naus, 2007:38). Ayrıca işe yabancılaşmanın çalışan üzerindeki olumsuz sonuçları arasında; iş ve yaşam tatmininin kaybedilmesi, düşük üretkenlik ve motivasyon, yüksek iş stresi, iş ve kuruma karşı düşük sadakat, yükselen işgücü devir hızı ve işten kaçma, işten soğuma, işten uzaklaşma ve düşük örgütsel sağlık algısı sayılmaktadır (Akpolat ve Oğuz, 2015:949)

Fromm (1961) ekonomik sistem içerisinde yaşanan adaletsizliklerin bireylerin kendi kurumuna yönelik olumsuz duygular beslemesine, işini kötüye kullanma isteğinin artmasına, yaptığı işi basit görmesine ve işe yabancılaşmasına yol açtığını ifade etmektedir. (Akt. Kökalan ve Anaş, 2016; Tozoğlu ve Uçar 2022:1941). Özer ve Güllüce (2019: 46) tarafından turizm sektöründe yapılan çalışmada örgütsel sinizmin ve boyutlarının işe yabancılaşma üzerinde anlamlı etkilerinin olduğu, sinizmin artması durumunda işe yabancılaşmanın da artacağı ifade edilmektedir. Yıldız ve ark. (2013) tarafından öğretmenler üzerinde yapılan araştırmada örgütsel sinizm ve işe yabancılaşma arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bir işgörenin çalıştığı iş, beklentilerini karşılamıyorsa o işgören sinizm yaşayacak, bunun sonucunda da işe yabancılaşma düzeyi artacaktır. (Chiaburu, Peng, Oh, Banks, & Lomeli, 2013).(Kökalan ve Anaş 2016:101)

Görüldüğü gibi örgütsel sinizm ile işe devamsızlık, işe yabancılaşma ile işe devamsızlık arasındaki ilişkileri inceleyen çalışma sayısı son derece sınırlıdır, hatta Türkiye’de bu ilişkileri konu alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle örgütsel sinizmin işe yabancılaşma ve işe devamsızlık, işe yabancılaşmanın da işe devamsızlık üzerindeki etkilerini araştıran bu çalışmanın literatürdeki söz konusu boşluğun kapanmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Buradan hareketle araştırmanın modeli ve hipotezleri aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

Şekil 1: Araştırma Modeli

H1: Bilişsel sinizm işe yabancılaşmayı pozitif yönde etkiler.

H2: Duyuşsal sinizm işe yabancılaşmayı pozitif yönde etkiler.

H3: Davranışsal sinizm işe yabancılaşmayı pozitif yönde etkiler.

H4: İşe yabancılaşma işe devamsızlığı pozitif yönde etkiler.

H5: Bilişsel sinizmin işe yabancılaşma üzerinden işe devamsızlık üzerinde dolaylı etkileri vardır.

H6: Duyuşsal sinizmin işe yabancılaşma üzerinden işe devamsızlık üzerinde dolaylı etkileri vardır.

H7: Davranışsal sinizmin işe yabancılaşma üzerinden işe devamsızlık üzerinde dolaylı etkileri vardır.

5. METODOLOJİ

5.1. Veri Toplama Araçları ve Yöntem

Örgütsel sinizmin boyutlarını ölçmek için orijinali Brandes ark. (1999)'a ait olan, Türkçe uyarlaması Kalağan (2009) tarafından yapılan ölçekten yararlanılmıştır. Ölçeğin bilişsel boyutunda 5, davranışsal ve duyuşsal boyutlarında dörder olmak üzere toplam 13 ifade bulunmaktadır. İşe devamsızlığı ölçmek için Lalic ve Hromin (2012) tarafından geliştirilen, Şanlımeşhur (2018) tarafından Türkçeye uyarlanan ve 3 ifadeden oluşan ölçek kullanılmıştır. İşe yabancılaşma ise Nair ve Vohra'nın (2010) geliştirdiği, 8 ifadenin yer aldığı ve yine Şanlımeşhur (2018) tarafından Türkçeleştirilen ölçek ile ölçülmüştür.

Ankette demografik sorulara ek olarak araştırmanın değişkenlerini ölçmeye yönelik toplam 24 ifade yer almaktadır. Uygulama İstanbul'daki bir kamu üniversitesinin idari çalışanları üzerinde yapılmıştır. Anket formu elektronik ortamda üniversitenin tüm çalışanlarına gönderilmiş, ancak anketi cevaplayan akademik personel sayısı çok az olduğu için onlardan toplanan veriler analize dahil edilmemiş ve idari personel tarafından doldurulan 218 anket formu analize tabi tutulmuştur. Katılımcıların 128'si erkek, 90'ı kadın, 166'sı evli, 52'si bekar, 15'i 30 yaşından küçük, 145'i 30-50 yaş arası, 58'i ise 50 yaş üstüdür. Katılımcılar, soruları 5'li Likert Ölçeği ile (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) cevaplamışlardır.

5.2. İstatistiksel Analizler ve Bulgular

Öncelikle araştırmanın değişkenlerine ait ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik testleri yapılmıştır. Bu kapsamda; iç tutarlılık güvenilirliği, birleşme geçerliği ve ayrışma geçerliği test edilmiştir. İç tutarlılık güvenilirliği için Cronbach Alfa ve birleşik güvenilirlik (CR) katsayıları incelenmiştir. Birleşme geçerliliğinin tespitinde, faktör yükleri ve açıklanan ortalama varyans değerleri esas alınmıştır. Faktör yükleri, Cronbach Alpha ve birleşik güvenilirlik değerleri için en düşük 0,70, açıklanan ortalama varyans değeri için en az 0,50 referans kabul edilmiştir (Fornell ve Larcker, 1981; Hair ve ark., 2006; Hair ve ark., 2014;). Tablo 1’de araştırmanın değişkenlerine ait iç tutarlılık güvenilirliği ve birleşme geçerliliğine ilişkin sonuçlar görülmektedir.

Tablo 1: Ölçüm Modeli Sonuçları

Değişkenler		İfade	Faktör Yüğü	Cronbach Alfa	CR	AVE
Örgütsel Sinizmin Boyutları	Bilişsel Sinizm	BIL1	0,869	0,916	0,937	0,749
		BIL 2	0,786			
		BIL 3	0,885			
		BIL4	0,892			
		BIL5	0,892			
	Davranışsal Sinizm	DAV1	0,857	0,801	0,865	0,617
		DAV2	0,793			
		DAV3	0,694			
		DAV4	0,789			
	Duyuşsal Sinizm	DUY1	0,974	0,976	0,982	0,932
		DUY2	0,974			
		DUY3	0,969			
DUY4		0,945				
İşe Devamsızlık		İD1	0,526	0,697	0,759	0,526
		İD2	0,931			
		İD3	0,658			
İşe Yabancılaşma		İY1	0,777	0,900	0,920	0,591
		İY2	0,822			
		İY3	0,784			
		İY4	0,832			
		İY5	0,718			
		İY6	0,774			
		İY7	0,657			
		İY8	0,772			

Hair ve ark. (2017) faktör yüklerinin $\geq 0,70$ olmasını önermişlerdir. Yazarlar, faktör yükleri 0,40'dan düşük olan soruların modelden atılmasını, faktör yükü 0,40 ile 0,70 arası olanların ait olduğu değişkenin AVE ve CR katsayılarına bakılmasını, eğer bu katsayılar eşik değerlere ulaşmışsa ifadenin modelde bırakılmasını, ulaşmamışsa modelden çıkarılmasını önermişlerdir. Buna göre faktör yükü 0,40 ile 0,70 arasında bulunan işe devamsızlığın 1., ve işe yabancılaşmanın 7. ifadesi, ilgili değişkenlerin AVE ve CR katsayıları eşik değerlerin üzerinde olduğundan, modelde bırakılmıştır.

Tablo 1'deki veriler, araştırmadaki değişkenlere ait ölçeklerin Cronbach Alfa katsayılarının 0,697 ile 0,966, CR katsayılarının 0,759 ile 0,982 arasında bulunmuş olması iç tutarlılık güvenilirliğinin sağlandığını göstermektedir. Değişkenlere ait faktör yükleri 0,526 ile 0,974; AVE değerleri ise 0,526 ile 0,932 arasında olduğundan birleşme geçerliliğinin sağlandığını söylemek mümkündür.

Tablo 2: Ayrışma Geçerliliği Sonuçları (Fornell ve Larcker Kriteri)

	1	2	3	4	5
1. Bilişsel Sinizm	(0,865)				
2. Davranışsal Sinizm	0,614	(0,785)			
3. Duyuşsal Sinizm	0,736	0,705	(0,966)		
4. İşe Devamsızlık	0,348	0,346	0,402	(0,725)	
5. İşe Yabancılaşma	0,633	0,637	0,739	0,453	(0,769)

Ayrışma geçerliliğinin belirlenmesinde, Fornell ve Larcker (1981) kriteri ve Henseler ve ark. (2015)'na ait HTMT kriteri esas alınmıştır. Fornell ve Larcker (1981) kriterine göre, araştırmanın değişkenlerine ait AVE değerlerinin karekökü, araştırmanın değişkenleri arasındaki korelasyon katsayılarından daha büyük olmalıdır. Tablo 2'de parantez içindeki değerler AVE'nin karekök değerleridir. Bu değerler, diğer değişkenler arasındaki korelasyonlardan daha yüksek olduğu için kriter sağlanmış olmaktadır.

Tablo 3: Ayrışma Geçerliliği Sonuçları (HTMT Kriteri)

	1	2	3	4	5
1. Bilişsel Sinizm					
2 Davranışsal Sinizm	0,666				

3. Duyuşsal Sinizm	0,776	0,753			
4. İşe Devamsızlık	0,426	0,499	0,448		
5. İşe Yabancılaşma	0,690	0,699	0,784	0,521	

Henseler ve ark. (2015) HTMT değerinin; 0,90'dan, içerik olarak birbirine uzak kavramlarda ise 0,85'ten düşük olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Tablo 3'te yer alan HTMT değerlerinin tamamı eşik değerlerin altındadır. Bu durumda hem Tablo 2, hem de Tablo 3'teki bulgular ayrışma geçerliğinin sağlandığını göstermektedir.

Tablo 4: Korelasyon Bulguları

	Bilişsel Sinizm	Davranışsal Sinizm	Duyuşsal Sinizm	İşe Devamsızlık	İşe Yabancılaşma
Bilişsel Sinizm	1				
Davranışsal Sinizm	0,614**	1			
Duyuşsal Sinizm	0,736**	0,705**	1		
İşe Devamsızlık	0,348*	0,346*	0,402*	1	
İşe Yabancılaşma	0,633**	0,637**	0,739**	0,453*	1

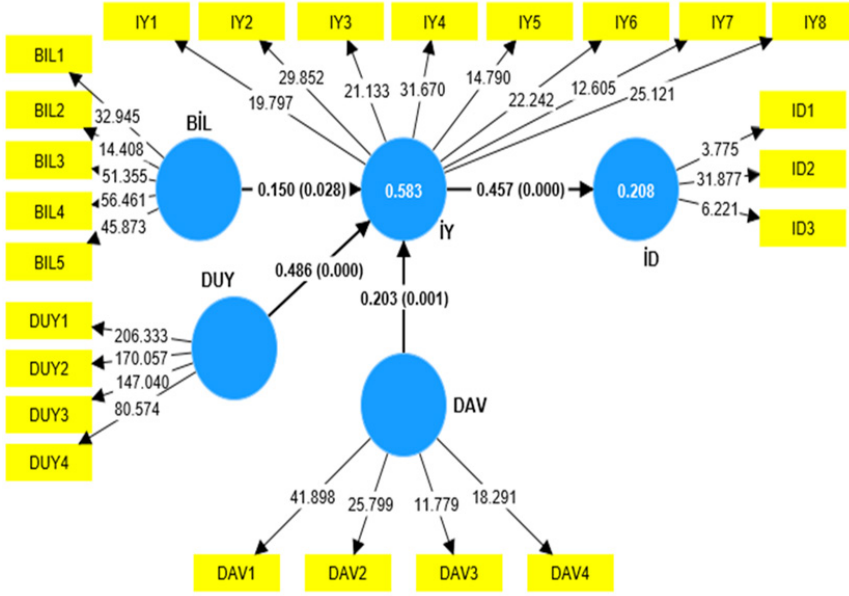
** p<0.01 N=(218)

Tablodaki değerler incelendiğinde örgütsel sinizmin her üç boyutunun da işe yabancılaşma ile yüksek düzeyde ilişkili olduğu görülmektedir. İşe devamsızlık duyuşsal sinizm ile orta düzeyde ilişkili bulunurken, bilişsel ve davranışsal sinizm ile zayıf ilişkili çıkmıştır. Ayrıca işe yabancılaşma ile işe devamsızlık arasında orta düzeyde bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. İlişkilerin tamamı pozitif yönlü ilişkilerdir.

5.3. Modelin Test Edilmesi ve Sonuçlar

Araştırmadaki hipotezleri test etmek amacıyla kurulan yapısal eşitlik modeli Şekil 2'de görülmektedir.

Şekil 2: Yapısal Eşitlik Modeli

Modelin analizinde kısmi en küçük kareler yol analizi (PLS-SEM) kullanılmıştır. Verilerin analizi SmartPLS 4 istatistik programı ile yapılmıştır (Ringle vd., 2015; Yıldız, 2021). Modele ilişkin; doğrusallık, yol katsayıları, R^2 ve etki büyüklüğünü (f^2) hesaplamak için PLS algoritması çalıştırılmıştır. PLS yol katsayılarının anlamlılıklarını değerlendirmek için yeniden örnekleme (bootstrapping) ile örneklemden 5000 alt örneklem olarak t-değerleri hesaplanmıştır. Ulaşılan sonuçlara ilişkin bulgular Tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6: Araştırma Modeli Katsayıları

Değişkenler		Standardize β	Standart Hata	t değeri	p	R^2	f^2	VIF
Bilişsel Sinizm	İşe Yabancılaşma	0,150	0,068	2,201	0,028	0,583	0,024	2,270
Davranışsal Sinizm		0,203	0,060	3,363	0,001		0,048	2,067
Duyuşsal Sinizm		0,486	0,078	6,232	0,000		0,201	2,808
İşe Yabancılaşma	İşe Devamsızlık	0,457	0,064	7,110	0,000	0,208	0,263	1,000

Değişkenler arasındaki VIF (Variance Inflation Factor) değerlerinin

hepsi eşik değer olan 5'in altında olduğundan değişkenler arasında doğrusalılık problemi bulunmamaktadır (Hair vd., 2014). Modele ait R^2 değerlerinden araştırmadaki bağımsız değişkenler tarafından işe yabancılığın yaklaşık olarak %58, işe devamsızlığın ise %21 oranında açıklandığı anlaşılmaktadır.

Etki büyüklüğü katsayısının (f^2) 0,02 olması düşük; 0,15 olması orta, 0,35 olması ise yüksek olarak kabul edilmektedir (Cohen, 1988). Sarstedt vd. (2017)'ne göre katsayının 0,02'nin altında bulunduğu durumlarda herhangi bir etkinin varlığından söz edilemez. Tablodaki katsayılardan bilişsel ve davranışsal boyutların düşük, duyuşsal boyut ile işe yabancılığın ise orta düzeyde etki büyüklüğüne sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Örgütsel sinizmin duyuşsal ($\beta=0,486$; $p<0,01$), davranışsal ($\beta=0,203$; $p<0,01$) ve bilişsel ($\beta=0,150$; $p<0,01$) boyutlarının işe yabancılığın, işe yabancılığın da ($\beta=0,457$; $p<0,01$) işe devamsızlığı anlamlı ve pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Buna göre araştırmadaki 1, 2, 3 ve 4 numaralı hipotezler desteklenmiş olmaktadır. Modeldeki dolaylı etkilere ilişkin sonuçlar Tablo 7'de görülmektedir.

Tablo 7: Dolaylı Etkileri Gösteren Sonuçlar

Değişkenler			Standardize β	Standart Hata	t değeri	p değeri
Bilişsel Sinizm	İşe	İşe	0,070	0,034	2,002	0,045
	Yabancılığa	Devamsızlık				
Davranışsal Sinizm	İşe	İşe	0,096	0,031	3,025	0,002
	Yabancılığa	Devamsızlık				
Duyuşsal Sinizm.	İşe	İşe	0,225	0,050	4,478	0,000
	Yabancılığa	Devamsızlık				

Tablodaki değerlere göre, bilişsel ($\beta=0,070$; $p<0,01$); davranışsal ($\beta=0,096$; $p<0,01$) ve duyuşsal boyutlar ($\beta=0,225$; $p<0,01$) işe yabancılığın üzerinden işe devamsızlığı dolaylı ve anlamlı olarak etkilemektedir. Bu etkilerin hepsi pozitif yönlü etkilerdir. Bu durumda araştırmamızın 5, 6 ve 7 numaralı hipotezleri de desteklenmiş olmaktadır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada örgütsel sinizmin bilişsel, davranışsal ve duyuşsal boyutlarının işe yabancılığın üzerindeki doğrudan etkileri, işe yabancılığın üzerinden işe devamsızlık üzerindeki dolaylı etkileri ve işe yabancılığın işe devamsızlık üzerindeki doğrudan etkileri araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar örgütsel sinizmin her üç boyutunun işe yabancılığın, işe yabancılığın da işe devamsızlığı anlamlı ve pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Ayrıca örgütsel sinizmin üç boyutunun, işe yabancılığın

üstünden, işe devamsızlığı dolaylı olarak etkilediği belirlenmiştir.

Bu çalışmanın en önemli kısıtı anketi cevaplayan akademisyen sayısı çok az olduğundan akademisyenlerin analize dahil edilememiş olmasıdır. Bu nedenle izleyen araştırmaların akademik personeli de kapsaması ve literatürdeki konuyla ilgili boşluğun kapatılabilmesi için özellikle örgütsel sinizm ile işe devamsızlık ve işe yabancılaşma ile işe devamsızlık etkileşimlerinin incelenmesi oldukça önemlidir.

Yapılan analiz sonuçları, etki büyüklüğü sırasıyla, duyuşsal ($\beta= 0,486$; $p<0,01$), davranışsal ($\beta= 0,203$; $p<0,01$) ve bilişsel ($\beta= 0,150$; $p<0,01$) boyutların işe yabancılaşmayı anlamlı ve olumlu şekilde etkilediğini göstermektedir. Aynı zamanda işe yabancılaşmanın ($\beta= 0,457$; $p<0,01$) işe devamsızlık üzerinde güçlü, anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle duyuşsal, davranışsal ve bilişsel sinizm algıları arttıkça işe yabancılaşma eğilimi de artmaktadır. Ayrıca artan işe yabancılaşma eğilimi işe devamsızlığı tetiklemektedir.

Çalıştığı örgüte kızgınlık ve nefret duyan, örgütü düşündüğünde üzüntü, hatta utanç duyan bireyler yaptığı işten duygu ve düşünce olarak uzaklaşmaktadır. Bunun yanısıra örgüte ilişkin şikayetlerde bulunan, eleştirel ve aşağılayıcı davranışlar sergileyen işgörenler, çalıştığı kurumun amaç, ilke ve politikalarına, çalışma arkadaşlarına, iç ve dış çevrede yaşanan sorunlara karşı ilgisiz kalabilmektedir. Ayrıca kurumun ilkelerinin olmadığını ve kurumdaki tüm ilişki ve etkileşimlerin bireylerin menfaatleri doğrultusunda şekillendiğini düşünen işgörenler yaptığı işten düşünce ve duygu olarak uzaklaşmakta ve bulunduğu sosyal ortam içerisinde yabancılaşmaktadır. Direkt etkilerden bir diğeri de artan işe yabancılaşmanın işe devamsızlığı artırıyor olmasıdır. Bu sonuca göre çalıştığı işe, kuruma ve iş arkadaşlarına yabancılaşan işgörenlerin devamsızlık davranışlarında artış meydana gelmektedir. Kendi kurumunda yalnızlaşan ve yabancılaşan işgörenler yaptıkları işle ilgili memnun olmadıkları karar ve uygulamalara tepki olarak “işyerinden kaçış”ı, yani işe devamsızlığı tercih etmektedirler. Özellikle nitelikli personelin işe devamsızlık davranışı göstermesi örgütler açısından pek çok olumsuzluğun yaşanmasına sebep olacaktır.

Dolaylı etkiler incelendiğinde yine etki büyüklüğü sırasıyla duyuşsal ($\beta= 0,225$; $p<0,01$), davranışsal ($\beta= 0,096$; $p<0,01$) ve bilişsel ($\beta= 0,070$; $p<0,01$) boyutların, işe yabancılaşma üstünden, işe devamsızlığı anlamlı ve pozitif şekilde etkilediği görülmektedir. Bu sonuç işgörenin yaşadığı sinizm sonucunda ilk olarak işe yabancılaşma eğiliminin arttığını, daha sonra da işe devamsızlık davranışının ortaya çıktığını akla getirmektedir. Başka bir deyişle çalıştığı örgütün adalet, dürüstlük ve samimiyetten uzak olduğuna inanan, kendi kurumuna karşı olumsuz duygular besleyen ve bunları davranışlarına yansıtan işgörenler, yaptığı işe, kurumuna ve iş ar-

kadaşlarına yabancılaşmakta, bu da işe devamsızlık davranışını artırmaktadır.

Örgütsel sinizmin işe yabancılaşma, performans miktarı ve kalitesinde azalma, verimlilikte düşüş ve işten ayrılma gibi pek çok olumsuz sonucunun olduğu ifade edilmektedir. Bu çalışma bunlardan birinin de işe yabancılaşma olduğunu, işe yabancılaşmanın da işe devamsızlığı tetiklediğini ortaya koymuştur. Bu nedenle örgüt yöneticileri çalışanların sinizm algılarının oluşmasını ve gelişmesini önleyecek tedbirler almak zorundadır. Bu çalışma özelinde alınması gereken en öncelikli tedbir işgörenlerin kuruma karşı olumsuz duygusal tepkilenmelerini önlemektir. Bunun için üniversite yönetiminin çalışanların istek, öneri ve şikayetlerini çekinmeden ifade edebilecekleri teknikler geliştirip uygulamaya koyması gerekmektedir. Çünkü artık işgörenler çalıştıkları kurumda yönetime katılmayı, kendisini ilgilendiren tüm kararların alınmasında aktif rol almayı, fikirlerini aktarmayı, yani sonuçlarda etkili olmayı arzu etmektedirler (Dinçer ve Fidan 2011). Ayrıca yaptıkları işin ve çalıştıkları ortamın anlam kazanabilmesi için işgörenlerin gösterdikleri gayretin, elde ettikleri başarının farkına varılması ve ödüllendirilmesi, işgörenin işi haricinde de bir yaşamının olabileceği normalinin kabul edilmesi ve kurumda olumlu iletişimin sürekli açık tutulması gerekmektedir (Özer ve Güllüce, 2019). Bunları sağlamanın yolu ise, tüm üst yönetim organlarında en azından bir idari personele yer verilmesinden geçmektedir. Bu sayede alınan kararların nasıl ve hangi sebeple alındığına ilişkin doğru bilgi, örgütün tüm üyelerine hızlı bir şekilde ulaşmış olacaktır. Böylelikle eksik ve yanlış bilgilendirme sonucu gelişen olumsuz duygusal tepkilenme tamamen ortadan kalkmasa bile, muhtemelen azaltılabilecektir. Ayrıca kurumun aldığı kararlarda ve bunların uygulanmasında adalet, doğruluk ve şeffaflık ilkelerinden ödün vermeden, herkese eşit mesafede durması gerekir. Aksi halde örgütsel sinizm sürekli artacak, bu sebeple işgörenler kendi görevlerine, kurumuna ve iş arkadaşlarına yabancılaşacak, yabancılaşma ise örgütler açısından pek çok olumsuz sonuca yol açan işe devamsızlık davranışını artıracaktır.

KAYNAKLAR

- Abraham, R., (2000), "Organizational Cynicism: Bases and Consequences", *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 126(3), 269-292.
- Akpolat, T. & Oğuz, E. (2015). İlkokul ve ortaokul öğretmenlerinde örgütsel sinizmin işe yabancılaşma düzeyine etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 947-971.
- Andersson, L.M., (1996), "Employee Cynicism: An Examination Using a Contract Violation Framework", *Human Relations*, 49, 1395-1418.
- Bedeian, A. (2007), "Even if the Tower is 'ivory', it isn't white: understanding the consequences of faculty cynicism", *Academy of Management Learning and Education*, Vol. 6, 9-32.
- Begenirbaş, M. & Turgut, E. (2014). "İş Yaşamında Çalışanların Duygusal Emeklerinin Örgütsel Sinizme Etkileri: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma". *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 223-246.
- Brandes, P., Dharwadkar, R., & Dean, J. W. (1999). Does organizational cynicism matter?: Employee and supervisor perspectives on work outcomes. *Eastern Academy of Management best papers proceedings*, 2(1) 150– 153.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Chiaburu, D. S., Peng, A. C., Oh, I.-S., Banks, G. C., & Lomeli, L. C. (2013). Antecedents and Consequences of Employee Organizational Cynicism: A Meta-Analysis. *Journal of Vocational Behavior*, Cilt 83, 181-197
- Clark, S. K., Halbesleben, J. R., Lester, S. W., & Heintz, R. (2010). Temporary worker alienation and job performance: The impact of rating source. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 17(3), 287-297.
- Darr, W., & Johns, G. (2008). Work Strain, Health, and Absenteeism: A Meta-Analysis. *Journal of Occupational Health Psychology*, 13(4), 293-318.
- Davis, W.D & Gardner, W. L. (2004), "Perceptions of Politics and Organizational Cynicism: An Attributional and Leader-Member Exchange Perspective", *The Leadership Quarterly*, 15, 439-465.
- Dean, W. J., Brandes, P. & Dharwadkar, R. (1998). Organizational cynicism. *The Academy of Management Review*, 23 (2), 341-352.
- Diñçer ve Fidan (2011). *İşletme yönetimine Giriş*. 10. Basım. Alfa. İstanbul.
- Eaton J.A. (2000). *A Social Motivation Approach To Organizational Cynicism*. Graduate Programme in Psychology Master Thesis, York University, Toronto, Ontario, Canada.
- Eroğlu, F. (2000). *Davranış Bilimleri*. Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. 5. Baskı İstanbul.
- Fornell, C. & Larcker, D. F. (1981). *Evaluating Structural Equation Models With*

- Unobservable Variables And Measurement Error*. Journal of Marketing Research, 18 (1), 39-50.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. & Tatham, R. L. (2006). *Multivariate Data Analysis*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Hair Jr. J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2014). *A Primer on Partial Least Square Structural Equations Modeling (PLS-SEM)*, Los Angeles: Sage.
- Hair, J.F., Hult, G.T. M., Ringle, C.M. & Sarstedt, M. (2017). *Primer on Partial Least Square Structural Equations Modeling (PLS-SEM)*, (2nd Ed.), Sage, Thousand Oaks.
- Hanebuth, D. (2005). Absenteeism: A crosssectional study in a high-tech metalworking plant in Germany. *Thesis presented to the Faculty of Arts of the University of Zurich for the degree of Doctor of Philosophy*, Zurich.
- Harrison, D.A. & Price, K. H. (2003). Context and consistency in absenteeism: studying social and dispositional influences across multiple settings. *Human Resource Management Review*, 13(2), 203-225.
- Henseler, J, Ringle C. M. & Sarstedt, M. (2015). "A New Criterion for Assessing Discriminant Validity in Variance-Based Structural Equation Modeling". *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43, 115-135.
- Hirschfeld, R. R. & Feild, H. S. (2000). Work centrality and work alienation: Distinct aspects of a general commitment to work. *Journal of Organizational Behavior*, 21(7), 789-800.
- Kalağan, G. (2009) Araştırma Görevlilerinin Örgütsel Destek Algıları ile Örgütsel Sinizm Tutumları Arasındaki İlişki, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi. Antalya.
- Kalağan, G. & Güzeller, C. O. (2010). "Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Düzeylerinin İncelenmesi". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27 (27), 83-97.
- Kamphuis, R. (2018). *Using Stepwise Regression Techniques to Shortlist the Number of Antecedents of Employee Absenteeism*, Master Thesis, University of Twente - Faculty of Behavioural, Management & Social Sciences,
- Kanter, D. L. & Mirvis, P.H. (1991). Cynicism: The New American Malaise, *Business & Society Review*, 91(77): 57-61.
- Kanungo, R. N. (1992). Alienation and empowerment: Some ethical imperatives in business. *Journal of Business Ethics*, 11(5), 413. <http://search.proquest.com/docview/198100613?accountid=11365>
- Kazançoğlu, İ & Ercan, A. (2019). "Örgütsel Sinizm: Satış Personeli Üzerine Nitel Bir Araştırma", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 2019, 261-280
- Kökalan, Ö. & Anaş, K. (2016). "Çalışanların Örgütsel Sinizm Tutumlarının İş Yabancılaşmaları Üzerine Etkisi: Vakıf Üniversiteleri Üzerine Bir Çalış-

- ma”, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 9(2), 97-109.
- Lakshmi, A.V.N., (2013). Manager role- Employee alienation at workplace. *International Journal of Marketing and Technology*, 3(3), 8-19.
- Lalic, H. & Hromin, M. (2012) Presenteeism Towards Absenteeism: Manual Work Versus Sedentary Work, Private Versus Governmental – A Croatian Review. *Collegium antropologicum*, 36(1), 111–116.
- Mitra, A., Jenkins, J. D., & Gupta, N. (1992). A meta-analytic review of the relationship between absence and turnover. *J Appl Psychol*, 77(6), 879-889.
- Munro, L. (2007). Absenteeism and presenteeism: possible causes and solutions. *The South African Radiographer*, 45(1), 21-23.
- Nair, N. (2010), An exploration of factors predicting work alienation of knowledge workers, *Management Decision*, 48(4), 600,
- Nair, Priya and T.J Kamalanabhan (2010). “The Impact of Cynicism on Ethical Intentions of Indian Managers: The Moderating Role of Seniority”, *Journal of International Business Ethics*. 3(1), 14-29
- Nair N. & Vohra N. (2010). An exploration of factors predicting work alienation of knowledge workers. *Management Decision*, 48(4): 600-615.
- Naus, A. J. A. M. (2007). Organizational Cynicism: on the nature, antecedents, and consequences of employee cynicism toward the employing organization. [Doctoral Thesis, Maastricht University]. Maastricht University Press. <https://doi.org/10.26481/dis.20071012an>
- Özer, S. & Güllüce, A. Ç. (2019). Örgütsel sinizm ve işe yabancılaşma ilişkisi ve etkisi: TRB1 bölgesi otel iş görenleri üzerinde bir araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 37-48.
- Özgener, Ş., Ögüt, A., & Kaplan, M. (2008). İşgören-İşveren İlişkilerinde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Sinizm, İçinde Özdevecioğlu, M. ve Karadal, H., (Ed.) *Örgütsel Davranışta Seçme Konular: Organizasyonların Karanlık Yönleri ve Verimlilik Azaltıcı Davranışlar*. Ankara: İlke Yayınevi, 53-72.
- Patel, M.U., Varli, P. & Sinha S. (2021). Study On Causes And Impact Of Absenteeism In Organisations And Its Suggestive Remedies, *International Journal of Creative Research Thoughts (IJCRT)*, 9(3), 515-525
- Ringle, Christian M., Wende, S. & Becker, J.-M. (2015). SmartPLS 3. www.smartpls.com
- Sarstedt, M, Hair, J. F. & Ringle C. M. (2017). Partial Least Square Structural Equation Modeling, In C. Homburg, M. Klarman and A. Vomberg (Eds.). *Handbook of Market Research*, Heidelberg: Springer.
- Seeman, M. (1959). On the Meaning of Alienation. *American Sociological Review*, Vol. 24, No. 6 pp. 783-791
- Shantz, A., Alfes, K. & Truss, K. (2013). Alienation from Work: Marxist Ideologies and 21st Century Practice. *International Journal of Human Resour-*

ce Management, Accepted for publication

- Sökmen, A. & Yazıcıoğlu, İ. (2005). Thomas Modeli Kapsamında Yöneticilerin Çalışma Yönetimi Stilleri ve Tekstil İşletmelerinde Bir Alan Araştırması. Ticaret ve Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:1, 1-19.
- Şanlımeşhur, Ö. (2018). Presenteeism (İşte istemeyerek var olma) kavramını etkileyen ve bu kavramdan etkilenen faktörler: Alışveriş merkezlerinde bir araştırma. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim ve Organizasyon Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Ringle, C.M., Wende, S. & Becker, J.M. (2015), SmartPLS 3. www.smartpls.com.
- Tan, SJ & Tan KL, (2007), “Antecedents and Consequences of Skepticism Toward Health Claims: An Empirical Investigation of Singaporean Consumers”, Journal of Marketing Communications, 13(1), 59-82.
- Tozoğlu, B. & Uçar, Ö.(2022). Duygusal Emek ve Örgütsel Sinizmin İşe Yabancılaşma Üzerine Etkisi: Kuşadası’nda Faaliyet Gösteren Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmeleri Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 10 (3), 1937-1961
- Tütüncü, Ö. & Demir, M. (2003). “Konaklama İşletmelerinde İnsan Kaynakları Kapsamında İşgücü Devir Hızının Analizi ve Muğla Bölgesi Analizi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2), 140-169
- Yıldız, K., Akgün, N. & Yıldız, S. (2013). İşe yabancılaşma ile örgütsel sinizm arasındaki ilişki. International Journal of Social Science, 6(6), 1253- 1284.
- Yıldız, E. (2021). SmartPLS ile Yapısal Eşitlik Modellemesi Reflektif ve Formatif Yapılar. 2. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

BÖLÜM 9

EKONOMİK KRİZLER VE SOSYO EKONOMİK ETKİLERİ¹

Ceyhun HAYDAROĞLU², Berker ÇIRAK³

---

1 Bu çalışma Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalında, Prof. Dr. Ceyhun HAYDAROĞLU danışmanlığında Berker ÇIRAK'ın "Türkiye'de Yaşanan Ekonomik Krizlerin Sosyo-Ekonomik Etkileri" isimli Yüksek Lisans tezinden faydalanarak hazırlanmıştır.

2 Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
ceyhun.haydaroglu@bilecik.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-2886-6474

3 Bilim Uzmanı, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı

GİRİŞ

Kriz kavramı ani şekilde ortaya çıkan ve beklenmeyen durum olarak tanımlanmakta, sosyal bilimlerde birçok alanda gelişebilmektedir. Ekonomik krizler ise genel anlamda dünya ve ülke ekonomilerini özelde ise firmalar ve hanehalkını doğrudan etkileyen sonuçlar doğurmaktadır. Ekonomik krizlerin tarihini çok eski dönemlere götürebilmek mümkün olsa da birçok iktisatçı tarafından kabul edilen ilk büyük ve yıkıcı kriz 1929 Ekonomik Buhranı olmuştur. 1900'li yılların başında gelişen ve değişen üretim yapısı, 1. Dünya Savaşı'nın politik ve ekonomik sonuçları gibi nedenlerle ortaya çıkan kriz tüm dünya üzerinde yıllar sürecek bir etki yaratmıştır. Ekonomik krizler her zaman iktisadi temellerle ortaya çıkmamaktadır. Siyasal ve sosyal alanda yaşanan gelişmeler, savaşlar, büyük afet ve göçler gibi etkenler de krizleri tetikleyebilmektedir. İkinci Dünya savaşı yıllarında yaşanan ekonomik kriz politik alanda başlayan gerginliklerin ekonomileri de krize sürüklemesi sonucunu doğurmuştur. Krizin etkilerini silebilmek için Keynesyen ekonomik yaklaşım ön plana çıkmış, kamunun ekonomiye müdahalesi ve planlamacı rolü bu dönemde güç kazanmıştır. 1970'lere gelindiğinde ise daha önce görülmeyen nitelikte arz yönlü bir ekonomik kriz ortaya çıkmıştır. Petrol fiyatlarının birden dört katına çıkması nedeniyle hammadde fiyatları çok hızlı şekilde yükselmiş gelirleri aynı oranda arttırmak mümkün olmadığından tüketim ve üretim daralmış, işsizlik artmıştır. Daha önceki dönemlerde karşılaşılmayan bir biçimde enflasyon ve işsizlik oranları aynı anda yükselmiş, stagflasyon kavramı bu dönemi ifade etmekte kullanılan en önemli terim olmuştur.

1980'li yıllar ise dünya ekonomisinde yeni bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde bir yandan iki kutuplu dünya siyasetinin sona erme süreci başlarken diğer yandan finansal serbestleşme hızlı şekilde artmış, teknolojinin ve küreselleşmenin de gelişmesiyle ülkeler arasındaki üretim faktörleri transferi çok daha kolay yapılabilir hale gelmiştir. Türkiye'de 24 Ocak 1980 kararları ile yeni döneme hazır olma çabasına girmiştir. Getiri arayışındaki sermaye kendisine yeni alanlar ararken finansal ve siyasal serbestleşme sürecinin başında olan Gelişmekte Olan Ülkeler ise ekonomik büyüme için dış kaynak arayışında olmuşlardır. Kurumsal altyapıları tam olarak hazır olmadan hızlı bir büyüme için sermaye akımlarını serbest bırakan ülkelerin ekonomilerinde yapısal problemler oluşmaya başlamıştır. Dış kaynakların verimsiz kullanımı bazı ülkeleri sıcak paraya sürekli muhtaç hale getirmiş ve döviz ve para krizlerinin önünü açmıştır. Asya ülkeleri başta olmak üzere üretim kapasitelerini ve ihracatlarını önemli oranda arttıran bazı ülkeler ise kurumsal ve finansal altyapılarının zayıf olması ve denetim eksikliği gibi nedenlerle ekonomik krizlere sürüklenmişlerdir. Bu dönemlerde yaşanan 1994 ve 2001 Türkiye Krizleri, 1997 Asya Krizi, 1994 Meksika Krizi, 2001 Arjantin krizi bu nitelikteki krizlerden bazıları

olmuştur. ABD'nin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan 2008 Küresel Finans krizi ise ABD'de başlayıp tüm dünyaya yayılmış ve 1929 buhranından sonra en önemli sonuçları yaratan kriz olarak kabul edilmiştir.

1. Ekonomik Kriz Kavramı ve Kriz Türleri

Ekonomik krizler ekonominin çeşitli mekanizmalarında meydana gelen büyük nitelikli sorunlardır. Ekonomik krizler genelde ani olarak ortaya çıksalar da bir süreç sonucunda beklenen şekilde de ortaya çıkabilmektedir. Ekonomik krizin tanımı farklı iktisatçılar tarafından değişik şekillerde ortaya konmuştur.

Kibritçioğlu ekonomik krizi, “Herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü ve döviz piyasalarındaki fiyat ve miktarlarda, kabul edilebilir bir değişim sınırının ötesinde gerçekleşen ciddi dalgalanmalar” şeklinde tanımlamaktadır (Kibritçioğlu, 2001: 174).

Aktan ve Şen ekonomik krizi “Ekonomide aniden ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan olayların makro açıdan ülke ekonomisini, mikro açıdan ise firmaları ciddi anlamda sarsacak sonuçlar ortaya çıkarması” olarak tanımlamaktadır (Aktan ve Şen, 2001: 1228).

Işık, Duman ve Korkmaz ekonomik krizi, “Ekonomide ani ve beklenmeyen şekilde gelişen olayların ülke ekonomisini ve işletmeleri önemli ölçüde sarsan sonuçlar ortaya çıkarması” olarak tanımlamaktadır (Işık vd., 2004: 45-46).

1.1. Reel Sektör Krizleri

Reel sektör krizleri ekonomide üretim ve tüketime tüm aşamalarını etkileyen, toplumun geniş kesimlerinin etkilendiği krizlerdir. Mal, hizmet ve işgücü piyasalarının birinde ya da birden fazlasında aynı anda görülebilen reel sektör krizi; üretim, istihdam ve fiyatlar genel seviyesi üzerinde önemli etkiler yaratabilmektedir (Kibritçioğlu, 2001: 174). Piyasalardaki bozulma sonucunda krizler mal ve hizmet piyasalarında enflasyon, işgücü piyasalarında işsizlik, ekonomik büyüme bakımından ise daralma veya durgunluk olarak tezahür etmektedir.

Enflasyon, fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışlar olarak tanımlanmaktadır. Kriz dönemlerinde fiyatlar genel seviyesindeki artışlar tüm üretim faktörlerine aynı anda sirayet etmeyebilmektedir. Böyle bir durumda nispi fiyat yapısı bozulurken ahlaki tehlikenin de ortaya çıkmasıyla gelir ve kaynak dağılımında önemli dengesizlikler görülmektedir. Özellikle mal ve hizmet piyasalarında ortaya çıkan sürekli fiyat artışları karşısında toplumun sabit gelirli kesiminin önemli refah kayıpları ortaya çıkmaktadır. Enflasyonist ortamda öngörülebilirlik azaldığından uzun dönemli yatırımlarda da azalma meydana gelebilmektedir.

Reel sektör krizlerinin önemli öncü göstergelerinden biri ekonomide durgunluk olarak da tanımlanan resesyondur. Resesyonun en önemli göstergeleri ise; ekonominin cari yıl içerisinde büyüme gösterememesi, ekonomik büyümenin nüfus artış hızının altına inmesi, ekonomik faaliyetlerin duraklaması veya gerilemesi ve üretim faaliyetlerinin yavaşlamasıdır. Resesyon kavramı her ne kadar ekonomik kriz kavramı ile birlikte kullanılsa da her resesyon dönemi ekonomik krizle sonuçlanmayabilmektedir. Resesyon dönemindeki ekonomik durgunluk ve daralma politika yapıcılar tarafından uygulanacak ekonomi politikalarıyla giderilmez ve resesyonun etkileri uzun vadeye yayılarak ekonomik daralma etkileri de görülmeye başlanırsa bu durumda bir ekonomik krizden söz etmek mümkündür.

1.2. Finansal Krizler

20. yüzyılın sonunda krizlerden çıkış için uygulanan liberal ve genişletici iktisadi politikalar finansal piyasaların gelişmesine ve derinleşmesine yardımcı olmuştur. Finansal serbestleşmeyle birlikte sermaye, kolaylıkla uluslararası transferlere ve yatırımlara yönlendirilebilmiştir. Spekülatif amaçla kullanılan sermaye akımları bir ülkeden diğerine kolaylıkla aktarılırken özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli bir iktisadi istikrarsızlık ortaya çıkarmaktadır.

Finansal piyasalar fon arzında bulunan tasarruf sahipleriyle fon talep eden yatırımcıların bir araya geldikleri piyasalardır. Finansal piyasalardaki dalgalanmalar sebebiyle arz ve talep dinamiklerinin bozulması finansal kriz olarak değerlendirilmektedir. Bir başka ifadeyle finansal kriz “finansal sistemin farklı sebeplerle işleyişinin bozulması ve ödünç alanlar ile ödünç verenler arasındaki fon akımının sürdürülememesi durumu” dur (Kaytancı ve Afşar: 2013:194).

Gelişmekte olan ülkelerde kısa vadeli sermaye akımlarından yararlanmak üzere yüksek faiz uygulamalarına gidilmektedir. Bu durumda ‘sıcak para’ olarak ifade edilen kısa vadeli sermaye yatırımları gelişmiş ülkelere sermaye açığı bulunan gelişmekte olan ülkelere kaymaktadır. Kısa dönemli ve yüksek getiri arayışındaki sıcak para sürdürülebilir olmadığında finansal krizlere neden olmaktadır. Faiz geliri kur artışından daha yüksek olduğu sürece sıcak para yatırımları devam ederken bu denge bozulduğunda kısa vadeli sermaye akımları hızla ülke dışına çıkarak krizleri tetiklemektedir.

1.2.1. Para (Döviz) Krizleri

Para krizleri ülkede uygulanan kur rejimine göre iki farklı şekilde ifade edilmektedir. Sabit döviz kur rejimi altında kuru savunmanın sürdürülemez hale gelmesi nedeniyle oluşan krizler ‘ödemeler dengesi krizi’ olarak ortaya çıkmaktadır. Krugman tarafından modellenen ödemeler dengesi

krizleri, birinci nesil kriz modellerinin de temelini oluşturmaktadır. Sabit kur rejimi altında para krizi, ulusal para cinsinden olan varlıklara olan talebin düşmesi ve döviz cinsinden varlıklara olan talebin artması sonucunda meydana gelmektedir. Yükselen döviz talebi karşısında Merkez Bankası'nın dış kaynak bulamadığı halde döviz rezervleri giderek azalmaktadır. Böyle bir durumda kurun yükseleceği beklentisi altında dövize olan spekülasyon talep de giderek artmak da ve sonunda rezervlerin erimesiyle sonuçlanmaktadır. Bu durumda Merkez Bankası ya devalüasyon yolu ile kuru yükseltmek zorunda kalacak ya da sabit kur rejimi terkedilecektir. Devalüasyon yapılması halinde ulusal paradan kaçış daha da hızlanabilmekte ve bu halde tekrarlanan devalüasyonlar ile para krizi derinleşebilmektedir.

Esnek kur sistemi altında ise para krizleri 'döviz kuru krizi' olarak nitelendirilmektedir. Kurun esnek olduğu bir ortamda rezerv azalmasından ziyade kur değişimleri ön plana çıkmaktadır. Döviz kuru krizinin sebepleri ise şunlardır: (Kibritçioğlu, 2001:175).

- Zayıf makroekonomik göstergeler ve hatalı iktisat politikaları,
- Finansal altyapının yetersizliği,
- Ahlaki risk ve asimetric enformasyon olgusu,
- Piyasadaki kreditorlerin ve uluslararası finans kuruluşlarının hatalı öngörülleri,
- Siyasi suikast veya terör saldırısı gibi bazı beklenmedik olay ve tesadüfler.

Para krizlerinin sonucu olarak genellikle döviz kuru ve faiz oranları yükselirken döviz rezervleri önemli derecede azalmaktadır (Özatay, 2020: 25). Böyle bir durumda kamu otoritesi ve Merkez Bankası ya rezervlerde önemli bir azalışa göz yumacak, ya devalüasyon yolu ile yerli paranın değerini düşürecek ya da önemli faiz artışlarına giderek kurun aşırı yükselişini önlemeye çalışacaktır (Kibritçioğlu, 2001: 175). Ülkelerin içinde bulunduğu şartlara göre bu politikalar arasında tercih yapılarak para krizinden çıkış yolları aranmaktadır.

1.2.2. Bankacılık Krizleri

Gerek reel sektörle gerekse finansal kesimlerle önemli ilişkileri olan bankacılık sektörü finansal istikrarın sağlanmasında önemli bir role sahiptir. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve uluslararası ticaretin öneminin artmasıyla bankacılık sektörü genel ekonomi içinde kilit bir öneme haiz olmuştur. Bankalar finansal piyasalar ile reel kesim arasındaki ilişkileri sağlayan kurumlar olduklarından, bankacılık sektöründe yaşanan krizler hem finansal piyasaları hem de reel ekonomiyi etkileyebilmektedir.

Bankacılık krizlerinin birden fazla sebebi bulunmaktadır. Yüksek kredi pozisyonları ve bilanço sorunları bunlardan en önemlileridir. Geri dönmeyen kredilerin toplam krediler içerisindeki oranının giderek artması bir bankacılık krizine gidildiğine dair önemli bir gösterge olmaktadır. Yüksek döviz yükümlülükleri özellikle gelişmekte olan ülkelerde bankacılık sektörü için önemli bir risk teşkil etmektedir. Olası bir kur atağı karşısında bankaların bilançoları bundan olumsuz etkilenmekte ve bankacılık krizi ortaya çıkabilmektedir. Bankaların zayıf sermaye yeterlilik oranları da olası risklere karşı sektörü korumasız bırakmakta ve krizlere neden olabilmektedir.

Yüksek enflasyon ortamları bankacılık sektörünü olumsuz etkileyebilmektedir. Faiz oranlarının artması nedeniyle alacak tahsili güçleşirken geri dönmeyen krediler bankaların bilanço yapısını da bozarak krize neden olmaktadır. Kriz beklentisi nedeniyle mudiler mevduat çekmek için bankalara hücum edebilmekte ve bu da bankaların sermaye yapısını bozan bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Finansal piyasaların derinleşmediği, gerekli mevzuat altyapısının hazır olmadığı ve düzenleyici otoritelerin fonksiyonlarının net olarak belirlenmediği gelişmekte olan ülkelerde bankacılık krizlerine daha sık rastlanmaktadır. Genellikle yüksek büyüme beklenen bu ülkelerde bankacılık sektörü kredi imkânları ile büyümenin itici güçlerinden birisi olmaktadır. Finansal altyapının hazır olmadığı ortamda bankacılık krizleri tetiklenmektedir.

Bankacılık sektörü ekonominin tüm kesimleri ile ilişki içerisinde olduğundan sektörde yaşanan krizler köklü değişimleri beraberinde getirmektedir. Kaminsky ve Reinhart'a (1998) göre bankacılık sektöründe yaşanan bir kriz; bazı kurumların kapanmasıyla, kamu otoritesi tarafından el konulmasıyla ya da diğer kamusal yardımlar aracılığıyla kurtarılmasıyla sonuçlanmaktadır. Yapısı gereği hem finansal kesimi hem de reel kesimi etkileyen bankacılık krizleri diğer kriz türlerine göre daha uzun sürebilmekte ve daha kalıcı hasarlar doğurmaktadır.

1.2.3. Borsa Krizleri

Borsa krizleri, borsada işlem gören hisse senetlerinin değerlerindeki sert ve şiddetli düşüşler şeklinde ifade edilmektedir. Bu krizler faaliyet gösterilen sektöre göre gruplandırılan belirli endekslerde görülebileceği gibi borsanın tamamı üzerinde de görülmektedir. Borsada büyük düşüşler yaşanmasına büyük politik olaylar, doğal afetler, ülke ekonomisindeki genel durum, kısa vadeli sermaye akımlarının başka ülke piyasalarına yönelmesi gibi faktörler neden olmaktadır.

Borsa krizleri genel ekonomik gidişat ve makroekonomik göstergelerden etkilenmektedir. Ülkedeki politik ve ekonomik istikrar, geleceğe dair

olumlu beklentilerin olması borsaları olumlu etkilemektedir. Reel sektörde yaşanan problemler, borsada işlem gören şirketler aracılığıyla borsa krizine de dönüşebilmektedir. Olumsuz ekonomik gidişat nedeniyle bilançoları bozulan şirketlerin yatırımcıların bundan bilgi sahibi olmasıyla birlikte piyasa değerleri ve hisse senedi fiyatları düşmektedir.

Uluslararası sermaye akımları borsalarda krize neden olabilen bir diğer etmendir. Sıcak para olarak da nitelendirilen ve borsaya yönelen fon akımları borsada yabancı yatırımcıların payını yükseltmektedir. Genellikle kısa vadeli getiri arayışında olan bu fonlar, istedikleri getiriyi elde ettiklerini düşündüklerinde, ya da küresel ve ulusal bir belirsizlik olduğunda kolaylıkla borsadan çıkış yapabilmektedir.

Finansal piyasaların derinleşmediği, düzenleyici ve denetleyici kurum ve düzenlemelerin eksik olduğu piyasalarda borsalarda spekülasyon amaçlı yatırımlar borsa krizlerinin çıkmasının bir diğer nedenidir. Kaldıraç sistemi ve kredili alımlarla büyük borsa yükselişleri ve fiyat balonları oluşturulabilirken, piyasada satışlar başladığında çok sert düşüşler yaşanabilmekte ve borsalarda önemli zararlar oluşabilmektedir. Düşen hisse fiyatları portföylerin ve fonların değerini düşürmekte ve kredi kurumlarından alınan kredilerin geri ödenmesi güçleşmektedir.

Hisse senedi fiyatları ve borsa endeksleri ekonomik gidişatın bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle borsalarda görülen ani fiyat düşüşleri güven bunalımı yaratmakta, genel ekonomiye ilişkin algıları olumsuz etkilemektedir. Borsalarda yaşanan krizler tüketim eğilimini azaltır, sermayelerin erimesine ve maliyetinin artmasına neden olur, bu yönüyle reel yatırımları da olumsuz etkiler.

2. Kriz Modelleri

2.1. Birinci Nesil Kriz Modelleri

Birinci nesil modeller 1990 öncesinde finansal piyasaların derinleşmediği ve para politikaları ile kur rejimlerinin çeşitlilik göstermediği dönemde ekonomik krizlerin makroekonomik politikalar ile uygulanan kur rejimi arasındaki uyumsuzluktan kaynaklandığını savunmaktadır. Birinci nesil kriz modellerinin ilk ortaya çıkışı Salant ve Henderson tarafından 1978 yılında mal piyasalarını açıklamaya yönelik ortaya koydukları çalışma ile olmuştur. Modelin öncüsü sayılan Paul Krugman ise 1979 yılında ödemeler dengesi krizi modelini oluşturmuştur. Daha sonraları model Flood ve Garber tarafından 1984 yılında geliştirilmiştir (Erdoğan, 2006: 36).

Kriz, sabit kur rejimi altında uygulanmakta olan maliye ve para politikaları tarafından tetiklenmektedir. Hükümetlerin ekonomiyi canlandırmak amacıyla genişletici maliye politikası uygulamaları bütçe açıklarına sebep olmaktadır. Artan bütçe açıkları Merkez Bankası kaynakları ile finanse

edilmeye çalışılmaktadır. Merkez Bankası sabit kur rejimi nedeniyle bir yandan döviz rezervlerini harcamakta diğer yandan da bütçe açıkları nedeniyle genişleyen ulusal para arzı da kur üzerinde baskı yaratmaktadır. Bu ortamda rasyonel davranan ekonomik ajanlar kur rejiminin sürdürülemez olduğunu düşünerek dövize yönelmektedir. Sonuç olarak kaçınılmaz olarak ya sabit kur rejiminin terk edilmesi ya da devalüasyona gidilmesi gerekmektedir. Her iki durumda da bir döviz krizinden söz etmek mümkündür.

Birinci nesil kriz modellerinde sabit kur rejimi ile uyumsuz olarak uygulanan maliye ve para politikaları nedeniyle krizin öngörülmesi mümkün olmaktadır. Modele göre ekonomik kriz beklenenden daha önce gerçekleşmektedir. Krizin ne zaman gerçekleşeceği ise Merkez Bankası'nın başlangıçtaki döviz rezervlerinin düzeyine ve para basma hızına göre değişmektedir. Döviz rezervinin yüksek para basma hızının ise düşük olduğu durumda kriz ertelenmekte ise de kur rejimi ve makroekonomik politikalar arasındaki bağlantısızlık nedeniyle kriz kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır (Özatat, 2020: 41).

Birinci nesil kriz modellerine yöneltilen eleştiriler de olmuştur. Buna göre Merkez Bankası dış kaynak temin ederek spekülative ataklara dayanabilecektir. Modele getirilen bir diğer eleştiri ise Merkez Bankasının döviz krizinin ortaya çıkacağına inanıldığı andan itibaren dalgalı kura yumuşak bir biçimde geçerek krizin derinleşmesini engelleyebileceği olmuştur. Sonuç olarak finansal piyasaların giderek derinleşmesi nedeniyle birinci nesil modeller ekonomik krizleri açıklamakta yetersiz kalmış ve ortaya diğer modeller çıkmıştır (Yay vd., 2001: 23-24).

2.2. İkinci Nesil Kriz Modelleri

Birinci nesil kriz modellerinin ekonomik krizleri açıklamakta yetersiz kalması ikinci nesil modellerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle 1992-1993 yıllarında Avrupa'da ortaya çıkan döviz kuru mekanizması (ERM) krizi yeni modelin doğuşuna temel teşkil etmiştir. İkinci nesil kriz modellerini Obstfeld (1996) "kendi kendini besleyen" (self-fulfilling) kriz modelleri olarak nitelendirmiştir.

Modelde uygulanan kur rejimi ile para ve maliye politikaları arasında uyumsuzluk olmadığı halde yerel para birimi üzerinden yapılan spekülative atakların krize neden olabileceğinin altı çizilmektedir. Makroekonomik göstergelerde bir sorun olmasa dahi geleceğe yönelik olumsuz beklentiler nedeniyle iktisadi ajanlar dövize ilgi göstermektedir. Sabit kur rejiminden gelecekteki bir süreçte vazgeçileceği beklentisi iktisadi ajanları bugünden döviz talep etmeye itmektedir. Modelin birinci nesil kriz modellerinden en önemli farklarından biri ekonomik krizin yalnızca kamu tarafından kaynaklanmayacağıdır. Bankacılık sektörü başta olmak üzere finansal piya-

salarda görülen yüksek açık pozisyonları, yüksek krediler ya da iktisadi dalgalanma beklentileri gibi faktörler de ekonomik kriz beklentisi yaratabilmekte ve döviz talebi arttırabilmektedir. Böylece beklentiler kendi kendilerini besleyerek krize neden olabilmektedir.

İkinci nesil kriz modellerinde beklenen bir devalüasyona karşı hükümetler politika tercihlerinde bulunarak ekonomiyi yönlendirebilmektedir. Para biriminin değerini ve fiyat istikrarını sağlamayı amaçlayan bir kamu otoritesi faiz oranlarını yükseltme yoluna gitmeyi tercih edebilecektir. Böyle bir durumda ise üretim, istihdam ve büyüme oranları olumsuz etkilenecek ancak kur krizi önlenecektir. Para arzını kıstak istemeyen bir kamu otoritesi ise ya kur rejimini değiştirecek ya da devalüasyona gidecektir. Kamu otoritesinin böyle bir ikileme olduğu durumda iktisadi ajanlar döviz kuru talebini arttırarak devalüasyonun tetiklenmesine ve krize neden olabileceklerdir. Böyle bir durumda hükümetler kuru sabit tutmanın sağlayacağı istikrar ile yükselen faizlerin finansal sisteme ve reel ekonomiye etkileri arasında bir tercih yapmak zorunda kalacak ve ülkenin öznel koşullarına göre ekonomik kriz ortaya çıkabilecektir (Durmuş, 2010: 37).

2.3. Üçüncü Nesil Kriz Modelleri

1997 yılında yaşanan Güney Doğu Asya Krizi'ni ve Güney Amerika'da yaşanan ekonomik krizleri açıklamada birinci ve ikinci nesil kriz modelleri yetersiz kalmıştır. Şöyle ki; 1997 yılında Tayland'da başlayan ve daha sonra diğer Asya ülkelerine yayılan ekonomik krizde ülkelerin kur rejimi ile maliye ve para politikaları arasında bir uyumsuzluk görülmektedir. Bütçe açıkları düşük olduğu gibi düzensiz bir maliye politikasından da söz etmek mümkün değildir. Bu halde birinci nesil kriz modelleri krizi açıklamada yetersiz kalmaktadır. Öte yandan istihdam, enflasyon gibi makroekonomik göstergelerde de bir sorun bulunmadığından ve kamu otoritesinin bir büyüme ve istihdam ile faiz oranları arasında bir politika tercih zorunluluğu bulunmadığından bu krizleri ikinci nesil kriz modelleri ile de açıklamak mümkün olmamaktadır (Özatay, 2020: 55).

Üçüncü nesil modellere göre krizin nedeni ülkelerin ekonomik altyapıları hazır olmadan denetimsiz ve kontrolsüz şekilde finansal serbestleşme sürecine girmiş olmalarıdır. Modele göre tam sermaye hareketliliği altında artan sermaye girişi varlık fiyatlarını ve kredi hacmini büyük oranda arttırarak finansal yapının bozulmasına neden olmuştur. Kamu otoritesinin bankalara garanti verdiği ortamda, krediler aşırı riskli sektörlere yönelirken bir yandan da varlık fiyatları olağan dışı artışlar göstermiştir. Kamu tarafından finans kurumlarına sağlanan dolaylı ve dolaysız garantiler ahlaki tehlike sorununu ortaya çıkarmıştır.

Sonuç olarak aşırı yükselen varlık fiyatlarının düşüşüyle birlikte kredilerin geri ödenmesi sorunu birlikte ortaya çıkmış, sermaye çıkışlarının

da yaşanmasıyla kriz derinleşmiştir. Bankacılık sektöründe oluşan bilanço sorunları ve vade uyumsuzlukları krizin etkisini arttırmıştır. Kriz niteliği itibariyle hem bir bankacılık krizi hem de para krizi olarak yaşanırken yayılma etkisi de göstermiştir. Makroekonomik temellerin sağlam olmasına karşın finansal sistemdeki riskler ve ahlaki tehlike sonucu aşırı riskli yatırımların tetiklediği 1997 Güney Doğu Asya ve Latin Amerika ekonomik krizlerini açıklamaya yönelik olarak ortaya çıkan üçüncü nesil kriz modelleri, 21.yüzyılda yaşanan benzer nitelikli ekonomik krizleri açıklamaya yönelik olarak da kullanılmaktadır.

3. Tarihsel Süreç İçerisinde Ekonomik Krizler

3.1. 1929 Ekonomik Krizi

1929 Ekonomik krizi dünya ekonomilerini derinden etkileyen ilk büyük küresel kriz olarak kabul edilmektedir. Gerek ortaya çıkışı ve yayılışı, gerek bıraktığı etkiler gerekse krizin süresi bakımından ekonomiler üzerinde son derece yıkıcı etkiler bırakmış bir kriz olan 1929 krizi ‘Büyük Buhan’ olarak da adlandırılmıştır.

ABD ekonomisi 20.yüzyılın başından itibaren üretim yapılarının değişmesiyle hızlı bir dönüşüme girmiştir. Avrupa’da başlayan ve en çok bu kıtayı etkileyen 1.Dünya Savaşı’nın ardından ABD küresel ekonomik bir lider olarak ön plana çıkmıştır. Bu dönemde elinde önemli oranda altın stokları tutan ABD, yeni teknolojik gelişmelerle de üretimini önemli oranda arttırmıştır. Her arzın kendi talebini yaratacağı düşüncesi dönemin temel ekonomik yaklaşımı olarak öne çıktığından sürekli olarak ürün arzı artarken para politikalarıyla da büyüme artışı desteklenmiştir.

Bu dönemde arz yönlü politikalar izlenirken ücret ve maaşlar üretimle aynı oranda artış göstermemiştir. Yaşanan dünya savaşının da etkisiyle ABD’nin ürettiği ürünlere olan dış talep azalmaya başlamıştır. Hem yurtiçi hem de yurtdışı talebin daralmaya başlamasıyla birlikte ekonomide sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. Tüketici talebindeki düşme zamanla üretimi azaltmış, düşen üretim ise işsizliği tetiklemiştir.

Krizin bir diğer önemli nedeni ise uygulanan genişletici para politikası olmuştur. Artan kredi miktarları ve borçlanma imkanları ekonomik büyümenin bir itici gücü olarak 1920’li yıllar boyunca kullanılmak istenmiştir. Ekonomik canlılık sürdüğü sürece bir sorun gibi algılanmayan bol para, tüketim eğilimlerinin düştüğünün azalmasıyla önemli bir risk unsuru haline gelmiştir.1926 yılında gayrimenkul sektöründe oluşan balon krizin ilk habercisi olurken krizin tetikleyicisi ise 1929 yılında yaşanan borsa çöküşü olmuştur.

1920’li yıllar boyunca izlenen genişlemeci politikalar sonucunda piyasada bollaşan para borsaya yönelmiştir. Dönem boyunca ABD borsaları

sürekli yükselmiştir. Bankalardan kullanılan krediler borsa yatırımlarına dönüşürken bankalar da hisse senetlerini teminat olarak kabul etmişlerdir. Dönemin genel ekonomik yaklaşımına uygun olarak kamu piyasaya müdahaleden kaçınırken aşırı artan para arzı ve riskler sonrasında FED 1929 yazında faizleri %7den % 15 e yükseltmiştir. İstikrar katkı sağlaması beklenen faiz artışı reel kesimleri olumsuz etkilemiş, Ekim ayında ise borsada kara Perşembe olarak bilinen büyük bir çöküş yaşanmıştır. Borsada başlayan kriz zamanla tüm piyasaları etkisi altına almış ve yayılma etkisiyle tüm dünyayı etkisi altına almıştır.

Kriz tüm dünyayı etkisi altına alırken, küresel bir milli gelir kaybıyla birlikte işsizlik oranları önemli ölçüde yükselmiş ve etkileri yıllarca sürececek bir kriz başlamıştır. ABD’de GSYH 1930 yılında % 8.9,1932 yılında % 7.68 1933 yılında ise % 13.2 küçülmüştür (Işık ve Duman, 2012: 243). ABD’de düzelleme emareleri ancak 1933 yılının ikinci yarısında başlarken, krizin derin etkileri ise yıllar boyunca tüm ülkeleri etkilemiştir.1929 krizi ekonomi politik yaklaşımı da önemli ölçüde değiştirmiştir. O zaman kadar hakim olan arz yönlü üretim anlayışı terk edilirken, piyasanın kendi kendisine dengeye geleceği inancı yitirilmiş ve devletlerin ekonomi içerisindeki yeri giderek artmaya başlamıştır.

3.2. 1973 Petrol Krizi

1929 ekonomik krizi ve İkinci Dünya Savaşının ardından Keynesyen politikalar ülkelerin temel ekonomik yaklaşımı olmuştur. Krizlerinin temel sebebini efektif talep yetersizliği olarak gören Keynesyen yaklaşımla birlikte devletlerin ekonomik müdahaleleri artmış ve düzenleyici rolleri önem kazanmaya devam etmiştir.1960’lı yıllara gelindiğinde kamu otoritesinin itici gücüyle gerçekleşen yatırım ve büyüme ivmesi yavaşlamaya başlamıştır. Bu dönemde Vietnam savaşına yapılan harcamaların etkisiyle ABD’de para arzı genişlerken, sermaye getiri arayışı içinde spekülasyon arayışlarına girmiştir. Artan para arzı dolar üzerindeki baskıları arttırmış,1971 yılına gelindiğinde dolar altın paritesinden ayrılmış ve konvertibl paralar serbest dalgalanmaya bırakılmıştır. Devam eden spekülasyon para hareketleri hammadde fiyatlarını arttırmaya başlamış ve 1973 yılında yaşanan Arap-İsrail savaşı ile birlikte kriz tam olarak patlak vermiştir (Kazgan, 2021: 120).

1973 yılında Arap ülkeleri ile İsrail arasında başlayan savaş sonucunda dünya petrol arzının büyük bölümünü elinde bulunduran Arap ülkeleri petrolü ekonomik ve politik bir araç olarak kullanarak fiyatların yükselmesini sağlamışlardır. OPEC’in batılı ülkelere petrol ihracatını keseceğini ilan etmesinin ardından petrol fiyatları yaklaşık 4 kat artmıştır. Petrol fiyatlarındaki hızlı yükseliş ekonomi biliminde o güne kabul gören bazı yaklaşımları kökten değiştirmiştir. Enflasyon ve işsizlik arasında o güne kadar görülmeyen bir ilişki yaşanmış ve hem işsizlik hem enflasyon aynı anda

artış göstermiştir. Stagflasyon kavramı ile açıklanan durgunluk ve işsizliğin aynı anda izlendiği yeni durum karşısında ekonomi politikaları çaresiz kalmıştır. İkinci Dünya Savaşından itibaren ekonomik politikalara hakim olan Keynesyen görüş stagflasyon karşısında çaresiz kalmıştır.

Sanayileşmiş batı ülkelerinin ihtiyacı olan hammadde ve petrol fiyatlarındaki yükseliş ekonomilerde arz kaynaklı enflasyonist bir süreci başlatmıştır. Petrol ithalatı için ayrılması gereken kaynak ihtiyacı artarken diğer ürünlerin ithalatı düşürülmek zorunda kalmıştır. Ülkeler bir yandan ekonomik faaliyetin yavaşlaması nedeniyle ekonomik büyümeyi sağlamakta zorlanırken diğer yandan enflasyon sorunuyla mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

1974 yılına gelindiğinde neredeyse tüm ülkelerde çift haneli enflasyon oranları görülürken büyüme oranları ise 0'a yakın seyretmiştir. Yeni istihdam imkanlarının oluşturulamaması nedeniyle bu dönemde işsizlikte artış göstermiştir. ABD'de 1973 yılında % 4.89 olan işsizlik oranı 1975'e gelindiğinde % 8.47'ye ulaşmıştır.

Dünya tarihinde 1929 krizinden sonra yaşanan en etkili kriz olan Petrol Krizi hem ekonomik hem de politik anlamda önemli sonuçlar doğurmuştur. Klasik para ve maliye politikaları stagflasyonla mücadelede etkisiz kalırken, ülkeler yeni enerji kaynaklarını kullanmayı hedeflemişlerdir. Uzun yıllar uygulanan ekonomi politikaları bu yıllardan itibaren terk edilmeye başlanmış ve 1980'li yıllardan itibaren liberal politikalar ön plana çıkmaya başlamıştır.

3.3. 1997 Asya Krizi

Asya ülkeleri 1980 sonrası yaşanan finansal serbestleşme döneminde önemli ekonomik başarılar göstermişlerdir. Teknolojik dönüşümle birlikte ucuz işgücünü de üretim faktörü olarak kullanan bu ülkeler ihracatlarını ciddi oranda arttırmışlardır. Bu dönemde 'Asya Kaplanları' olarak isimlendirilen ülkeler makroekonomik göstergelerini önemli ölçüde düzeltmişler ve yakaladıkları yüksek büyüme oranları ile diğer gelişmekte olan ülkeler için model olarak ön plana çıkmışlardır.

1990'lı yılların ilk yarısında da önemli büyüme oranları yakalayan Asya ülkeleri 1995 yılında itibaren ihracatın yavaşlamasıyla ivme kaybetmişlerdir. 1997 yılına gelindiğinde ise Tayland ile başlayan kriz yayılmak etkisiyle tüm Asya'yı etkisi altına almış ve dünya ekonomilerini de etkilemiştir. Kriz öncesi önemli bir ekonomik büyüme kaydeden Tayland sabit kur sistemini kullanmaktaydı. İhracata dayalı bir büyüme modeline sahip olan ülkede paranın değerlenmeye başlaması ekonomik gidişatı etkileyen ilk olumsuz unsur olmuştur. Finansal serbestleşmeyle birlikte ülkeye gelen fonlar borsa ve gayrimenkule yönelirken buralarda fiyat balonları oluşma-

ya başlamıştır. Hızlı ve denetimsiz finansal serbestleşme nedeniyle bankalar dış kaynakları hesapsızca kullanırken yaratılan finansman imkanları verimsiz yatırımlarla gayrimenkul ve borsa gibi spekülâtif alanlara gitmiştir. Ekonomide beklentilerin bozulmasıyla borsa ve gayrimenkul fiyatları düşerken bankalar kredileri geri çağırarak zorunda kalmış, yabancı bankalardan yeni kredi bulmakta ise zorlanmaya başlamışlardır. Baskı altında tutulan kur nedeniyle merkez bankası rezerv satmak zorunda kalırken, sonunda sabit kur sistemi terk edilmiş ve kur dalgalanmaya bırakılmıştır. Tayland bahtı % 50 oranında değer kaybederken döviz darboğazını aşmak için İMF ile anlaşma imzalanmıştır. Yapılan anlaşmaya rağmen kur değer kaybetmeye devam etmiş ve Tayland'da başlayan krizi Endonezya, Malezya, Güney Kore gibi ülkelere sıçramıştır.

Kriz öncesi ekonomik göstergelerde olumsuz bir durum gözlemlenmesine rağmen yaşanan büyük kriz birinci ve ikinci nesil kriz modelleriyle açıklanamamıştır. Uluslararası fon akımlarının denetimsiz ve kontrolsüz şekilde ülke ekonomilerine girmesi krizin en önemli nedenlerinden birisi olmuştur. Kriz öncesinde düşük enflasyon ve yüksek büyüme oranları ile dış yatırımlar için cazip durumda görünen Asya ülkeleri kendilerine akan fonları verimsiz ve spekülâtif alanlara aktarmış ve sürecin sonunda kriz kaçınılmaz olmuştur. Yaşanan krizin ardından Asya ülkelerinin uzun dönemdir süren büyüme trendleri sona ermiş ve 1998 yılında Tayland % 7.64, Endonezya % 13.12, Güney Kore % 5.47, Malezya ise % 7.36 oranında daralma yaşamıştır (Açıkgöz, 2020: 262).

3.4. 2008 Mortgage Krizi

2007 yılının ortalarında ABD'de emlak piyasalarında başlayan mortgage krizi zamanla tüm dünyayı etkisi altına alan küresel bir krize dönüşmüştür. Küresel kriz ile birlikte tüm varlık fiyatları önemli oranda değer kaybederken birçok finans kurumu ve firma da iflas etmiştir.

2000'li yılların başlarında uygulanan genişletici para politikaları sermayenin bollaşmasını ve getiri arayışını hızlandırmıştır. Artan likidite karşısında yatırımcılar yüksek getiri arayışıyla yüksek riskli yatırımlara yönelirken emlak piyasası başta olmak üzere balon fiyatlar oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde bankalar yüksek riskli konut kredilerini vermekte son derece cesur davranmış ve bireylerin geri ödeme gücü göz ardı edilmiştir. Bununla birlikte konuta dayalı varlıklar da ikincil piyasada işlem görmeye devam etmiştir. Bankalar vermiş oldukları kredileri menkul kıymetleştirilmiş ve diğer banka ve kurumlara satmışlardır. Finansal piyasalarda yeterli denetim ve düzenlemeler olmadığı için konut kredileri riskli bir şekilde yükselmiş ve riski yüksek menkul kıymetleşen ürünler yatırım bankaları arasında satılmıştır.

Para arzının daralması ve sıkılaştırıcı politikalara dönülmesi piyasa-

larda likidite sıkıntısı yaşanmasına sebep olmuştur. 2007 yılının Ağustos ayında borsada başlayan şok zamanla tüm finans kuruluşlarını etkilemiştir. Konut kredisi imkanlarının daralmasıyla birlikte konut fiyatlarının yükselişi durmuş, bu durum kredi maliyetlerini arttırmıştır. Konutların değeri ödenecek kredinin altında kalmaya başladığında geri ödeme sorunları baş göstermeye başlamıştır.

İkincil piyasada ise kredi kullandıran bankaların menkul kıymetleştirerek sattıkları türev ürünlerin de fiyatları etkilenmiştir. Asimetrik bilgi, derecelendirme kuruluşlarının yanlış değerlendirmeleri ve denetim eksikliği gibi nedenlerle kredilerin taşıdığı risk hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan yatırım bankaları türev ürünleri almış ve düşen konut fiyatları domino etkisiyle tüm finans piyasasını etkilemiştir. Finans piyasalarında başlayan iflaslar zamanla reel ekonomiyi ve tüm ülkeleri etkilemiştir. 1929 yılından sonra yaşanan en büyük ekonomik kriz olarak kabul edilen 2008 finans krizi küresel anlamda büyüme oranlarını düşürmüş ve birçok ülke için negatife çevirmiştir. Gelişmiş ülkeler sermaye enjeksiyonu ve kurtarma paketleriyle krize müdahale etmek isteseler de krizin yarattığı derin sonuçlarına önüne geçememişlerdir.

4. Ekonomik Krizlerden Sosyo Ekonomik Etkilere Aktarım Kanalları

Ekonomik krizler farklı piyasalarda meydana gelseler de zaman içerisinde çeşitli kanallarla genele yayılan sosyal etkiler yaratmaktadır. Finansal krizlerin sosyo ekonomik ve sosyal etkileri çeşitli kanallar aracılığıyla gerçekleşmektedir (Robe ve Podpiera, 2013: 3).

4.1. Mal ve Emek Piyasası Kanalı

Ekonomik krizler ekonomik aktiviteyi yavaşlatır ve tüketimin daralmasına sebep olur. Daralan tüketim ekonomik büyümeyi olumsuz etkilerken, işsizlik oranlarının da artmasına sebep olur. İş kayıplarının yanı sıra düşük ücretlerle ya da kayıt dışı çalışma gibi şartlarda kriz dönemlerinde ortaya çıkabilmektedir.

Kriz dönemlerinde büyümenin düşmesine bağlı olarak üretim azalmakta, bununla birlikte üretim için gerekli olan emeğe olan ihtiyaç da azalmaktadır. Gelirini tamamen ya da kısmen kaybeden ücretli kesimin efektif talebi düşmekte böylece mal ve emek piyasalarını birbirlerini olumsuz yönden ve iki taraflı olarak etkileyebilmektedir.

Genellikle krizden çıkmak için uygulanan devalüasyonlar ve kur artışları satın alma gücünü düşürerek hanehalkının refahını olumsuz etkilemektedir. Böyle bir durumda hem fiyat yükselmeleri hem de işsiz kalma ya da düşük ücretlere çalışma riski toplumsal refahı düşürücü önemli bir etki doğurmaktadır.

4.2. Finansal Piyasalar Kanalı

Finansal serbestleşme ile birlikte uluslararası fon akımları hızlanmış-
tır. Özellikle tasarruf oranları düşük olan gelişmekte olan ülkeler büyüme
için dış kaynağa ihtiyaç duymaktadır. Kriz dönemlerinde özellikle Geliş-
mekte olan ya da Az Gelişmiş olan ülkelere olan fon akışı azalmaktadır.
Genellikle döviz açığı olan bu ülkelerde yabancı fon girişinin azalması
ülkenin döviz krizine girmesini hızlandırmakta ya da yaşamakta olduğu
krizi derinleştirmektedir.

Yeterli kaynak bulunamadığında ülkelerin ekonomik büyümesi yavaş-
lamakta, yavaşlayan ekonomik aktivite nedeniyle genellikle yüksek nüfus
hareketlerine sahip olan gelişmekte olan ülkelerde yeterli istihdam yaratı-
lamamaktadır.

Böyle bir durumda başta bankalar olmak üzere ve finansal kurumlar
nakit darboğazına düşebilmekte ve eğer ülkenin düzenleyici kurumları ile
yasal altyapıları zayıf ise bireyler bu darboğazdan olumsuz etkilenbil-
mektedir. Geçmiş kriz örneklerinde kredilerin sıkılaştırılması veya tama-
men durdurulması, mevduatların dondurulması gibi tedbirler uygulanmış
ve bu tedbirler hanehalkı ve küçük firmaları doğrudan etkilemiştir (Robe
ve Podpiera, 2013: 4).

4.3. Kamusal Mücadele Stratejileri

Ekonomik krizler devletleri, kamu maliyesini ve ödemeler dengesini doğ-
rudan etkileyerek kamunun krizle mücadele stratejileri geliştirmesini zorunlu
kılmaktadır. Krizin mahiyetine göre kamu otoritesi gerekli tedbirleri almakta
ve kararları uygulamakta, bu uygulamalar zaman zaman bazı toplumsal ke-
simlerin sosyo-ekonomik durumunu daha da kötüleştirebilmektedir.

Kısa vadede krizden çıkmak için yapılan genişlemeci politikalar ve
harcamacı anlayış uzun vadeli yatırımların ertelenmesine neden olabilmekte
ve uzun vadede toplum refahını düşürebilmektedir. Bankacılık sektörün-
de yaşanan krizlerde kamu otoritesi krizin daha da derinleşmemesi için
sektöre sermaye enjekte edebilmekte ya da doğrudan satın alma yoluna gi-
debilmektedir. Esasen verimli ve ekonomik olmayan bu kurumların kamu
kaynaklarıyla kurtarılması, yatırımlar ve sosyal harcamalar başta olmak
üzere başka alanlara harcanabilecek kamu gelirlerinin sektöre harcanma-
sıyla özellikle alt gelir grupları aleyhine bir adaletsizlik yaratabilmektedir.

Krizden çıkmak için uygulanan kemer sıkma politikaları, piyasalara
yeniden güven sağlanması amacıyla kamunun önceliklerini değiştirmesi
gibi etkenlerle kriz döneminde sosyal ve kamusal desteğe ihtiyacı olan
gruplar göz ardı edilebilmektedir. Eğitim, sağlık harcamaları, sosyal koru-
ma programları gibi kamu harcamaları bu dönemlerde sınırlandırılmakta
ve bu da toplum refahını olumsuz etkileyebilmektedir.

4.4. Hanehalkının Mücadele Stratejileri

Hanehalkının kriz durumlarında verdikleri reaksiyonlar finansal krizin sırasında ya da sonrasında toplumsal refahı düşürebilmektedir. İstihdam ve gelir kaybı, hükümetlerin sosyal desteklerinin azalması gibi nedenlerle günlük ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan bireyler ya da hanehalkı, ellerinde bulunan arazi, çiftlik hayvanları gibi varlıkları satmak zorunda kalmaktadır.

Geliri düşen hanehalkı, çocukları okula göndermemek, çocukları korumak için kendi tüketimlerini azaltmak gibi tedbirlere başvurmaktadır. Yine bu dönemlerde eğitim harcamaları kısılabilmekte, sağlık harcamaları ertelenebilmekte ya da yapılmamaktadır. Endonezya'da 1997 krizi sırasında sağlık tesislerinin kullanımında yaşanan önemli düşüş, Arjantin (1995) ve Venezuela (1994) krizlerinde günlük protein alımının sırasıyla % 4 ve % 3 düşmesi gelir kaybını telafi etmek için hanehalkının uygulamak zorunda olduğu tedbirlere örnek olarak verilebilir (Robe ve Podpiera, 2013: 5).

Ekonomik krizler yarattıkları sosyo ekonomik etkilerle ülkelerin refahını etkilediği gibi bireylerin temel bazı davranışlarını değiştirebilmekte, toplumların gelecek nesillerini riske atabilmektedir.

5. Ekonomik Krizlerin Sosyo Ekonomik Etkileri

Ekonomik krizler ilk olarak ortaya çıktığı piyasayı zaman içerisinde ise tüm ülkeyi etkileyecek makroekonomik göstergeleri olumsuz yönde değiştirmektedir. Finansal piyasalar, bankacılık sektörü, reel sektör birbirleri ile çeşitli kanallar ile bağlantılı olduklarından bir piyasada yaşanan kriz kısa sürede giderilemediğinde tüm ekonomiye yayılmakta ve ekonomiyi bir bütün olarak olumsuz etkilemektedir. Düşen büyüme hızları, artan döviz kurları, katlanılan yüksek enflasyon gibi ekonomik istikrarı bozucu etkiler ekonomik yapının tamamında olumsuz etkiler doğurmaktadır.

Zamanla makroekonomik göstergelerde yaşanan bozulmalar sosyal alanlara sirayet ederek toplumun tamamını etkilemektedir. Kriz dönemlerinde artan işsizlik, yaşanan iflaslar, yoksulluk, gelir dağılımı adaletinde bozulma, tasarrufların erimesi gibi nedenlerle hem hanehalkının hem toplumun refahı olumsuz etkilenmektedir. Krizin derinliğine ve süresine bağlı olarak ise yaşanan ilk etkilerin ardından sosyal yapının krizlerden etkilenmesi mümkün olmaktadır.

Ekonomik krizlerin sosyo-ekonomik etkileri doğrudan ve dolaylı olarak birçok gösterge üzerinden değerlendirilebilir. Temel olarak ise geniş toplum kesimlerini doğrudan ilgilendiren etkiler belirli alt başlıklar halinde sıralanabilir.

5.1. İşsizlik

Genel olarak ekonomik krizlerin sonucunda ekonomik aktivite daralmakta, tüketim harcamaları düşmekte ve buna bağlı olarak üretim azalmaktadır. Ekonomilerin daralmasıyla birlikte üretim azalırken üretim faktörlerinden birisi olan emeğe olan talep düşmektedir. Bununla birlikte mal ve hizmetlere yönelik talebin düşmesi, işverenleri maliyetleri düşürme yoluna itmekte ve işçi çıkarmak da bunun önemli araçlarından birisi olmaktadır.

1929 Ekonomik krizi işsizlik oranlarının hızlı bir şekilde yükseldiği krizlere örnek olarak verilebilir. Borsada artan hisse satışlarıyla başlayan kriz zamanla tüm piyasaları etkilemiş ardından yayılma etkisiyle tüm dünya ekonomilerini sarsarken işsizlik oranlarını önemli ölçülerde yükseltmiştir.

Ekonomik krizlerin ardından piyasalar belirli bir süre sonra toparlanma sürecine girmektedir. Yaşanan daralmalardan sonra krizin son ermesiyle yeniden ekonomik faaliyet canlanmakta ve büyüme oranları artış göstermeye başlamaktadır. İşsizlik oranları açısından ise süreç daha farklı gelişebilmektedir. Krizin ardından işçi çıkaran işletmeler ekonomik büyüme başladığında az sayıda işçi ile üretimi arttırma ya da üretim arttıkça yavaş bir şekilde istihdamı arttırma eğilimi göstermektedir. Bu durumda kriz makroekonomik göstergeler, özellikle büyüme bakımından sona ermiş gözükse de işsizliğin yarattığı sosyal etkiler uzun süreler hissedilebilmektedir.

İşsizlik sonucunda oluşan gelir kaybı ile bir yandan toplumsal refah düşerken diğer yandan sosyal, psikolojik ve sosyolojik olarak toplumun tamamında izler bırakan etkiler görülebilmektedir. Krizler sonrasında ortaya çıkan işsizlik, diğer bazı sosyo-ekonomik sorunların da temelini oluşturmaktadır. Gelir kaybıyla birlikte yoksulluk artmakta, aile içi huzur kaybolmakta, bireylerin mental ve fiziksel sağlığı olumsuz etkilenmektedir.

5.2. Yoksulluk ve Gelir Dağılımı Adaletsizliği

Yoksulluk tarih boyunca ülkelerin yüzleşmek ve mücadele etmek zorunda oldukları bir sorun olarak varolmuştur. Yoksulluğun ekonomik, tarihi, demografik sebepleri bulunmaktadır. Her bölge ve ülke için yoksulluğun altyapısını oluşturan nedenler farklılaşmaktadır. Yaşanan ekonomik krizler hem yoksulluğu arttırmakta hem de yoksul kesimlerin içinde bulunduğu durumu daha da kötüleştirmektedir.

Ekonomik krizlerin yoksulluk üzerindeki etkileri farklı kanallarla birlikte ortaya çıkar. Kriz ve durgunluk dönemlerinde önce büyüme, üretim gibi göstergeler etkilenirken hemen arkasından işsizlik ön plana çıkmakta ve yoksulluğun önemli nedenlerinden birisi işsizlik olmaktadır. Kriz döneminde yoksulluğu arttıran nedenlerin başında işsizlik gelmektedir. Özellikle sosyal transfer harcamalarının düşük olduğu az gelişmiş ülkelerde günlük ihtiyaçları elde ettiği gelire karşılamak zorunda kalan kesimler

işsizlik nedeniyle yoksulluğa mahkum olmaktadır. Yoksulluğu arttırıcı bir diğer neden ise kriz dönemlerinde yükselen enflasyon oranlarıdır. Kriz dönemlerinde artan enflasyon yoksul kesimlerin yaşadığı problemleri arttırıcı etkilerde bulunmaktadır. Bir yandan yoksul kesimini günlük ihtiyaçlarını karşılamada ihtiyacı olan mal ve hizmetlere olan erişimi güçleşirken diğer yandan varlık fiyatlarının artmasıyla gelir dağılımı yoksullar aleyhine daha da bozulmaktadır. Genellikle emek-yoğun sektörlerde çalışan yoksul kesimin ürettiği mal ve hizmetlere olan talebin kriz dönemlerinde düşmesi yoksulluğu derinleştiren bir diğer etmen olmaktadır. İşsiz kalınmasa dahi kriz dönemlerinde emeğe olan talep düşüş eğilimi gösterdiğinden reel ücretlerde azalma olabilmektedir. Böyle bir durumda da toplumun belirli bir kesiminin ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanması kaçınılmaz olmaktadır.

Ekonomik krizlerin yoksulluk üzerinde yarattığı etkiler ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve yaşanan krizin türüne göre değişmektedir. Gelişmiş ülkelerde işsizlik ödenekleri, geçici istihdam, doğrudan gelir desteği gibi yöntemlerle alt gelir grupları desteklenirken; vergi indirimleri, finansman kolaylıkları gibi yöntemlerle de işverenler desteklenmekte ve işsizlik kaynaklı yoksulluk önlenmeye çalışılmaktadır. Gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde ise kriz dönemlerinde kullanılabilecek imkanlar daha kısıtlı olduğundan krizin yıkıcı etkileri toplumun yoksul kesimleri üzerinde eşitsiz bir şekilde kalabilmektedir.

Ekonomik krizler farklı şekillerde ve farklı piyasalarda ortaya çıktıklarından yarattıkları etkiler bakımından da farklılıklar olmaktadır. Ülkelerin öznel özelliklerinden ortaya çıkan krizler etkileri bakımından farklılık göstermektedir. Doğrudan reel sektörü etkileyen krizlerin emek piyasası üzerindeki etkileri çok hızlı şekilde görülürken, finansal piyasalarda başlayan krizlerin emek piyasası ve dolaylı olarak yoksulluk üzerindeki etkileri ise daha sınırlı olmakta ve zamanla geçişkenlik yaşanmaktadır. Borç krizleri yoksul kesimler üzerinde daha ağır etkiler bırakırken, bankacılık krizlerinin etkileri ise nispeten daha düşük olmaktadır (Eroğlu vd., 2022: 59).

Yoksullukla birlikte görülen sosyo-ekonomik problemlerden birisi ise gelir dağılımında adaletsizliktir. Gelir dağılımı, bir ülkede sosyal dengeyi ve refahı gösteren anlamlı göstergelerden birisidir. Çeşitli yöntemlerle ölçülebilen gelir dağılımı adil olduğunda ülkede yaratılan katma değer adil bir şekilde gelir grupları ve toplum kesimleri arasında dağılmakta ve refah daha geniş tabana yayılmaktadır. Kapitalist sistemde gelişmiş ülkelerin de uğraşmak zorunda olduğu bir problem olan gelir dağılımı dengesizliği milli gelirin daha düşük olduğu ve emek yoğun sektörlerin üretimde geniş yer tuttuğu gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkelerde daha büyük sosyal problemlere yol açabilmektedir.

Kriz dönemlerinde ‘yedek işgücü ordusu’ olarak bilinen kavram ön

plana çıkmaktadır. Şöyle ki; işverenler reel ücretleri düşürmek istediklerinde emek piyasasında daha düşük ücretlere çalışmaya hazır olan kesimler olduğundan işçiler daha düşük ücretlere razı olabilmekte ve bu da gelirlerinin düşmesine neden olmaktadır. Yine kriz dönemlerinde yükselen varlık fiyatları gelir dilimleri arasındaki farkı daha da büyütmektedir. Enflasyon reel gelirleri eritirken kriz dönemlerinde sabit maaşla çalışan orta ve alt sınıfların refahı aşınmaktadır. Ekonomik krizlerin bir sonucu olan yoksulluk ve gelir dağılımı dengesinin bozulması gerek ülkelerin öznel krizlerinde gerekse küresel finansal krizlerde gözlemlenebilmektedir.

5.3. Bireyler ve Aile Üzerindeki Etkiler

Ekonomik krizler hem bireyler hem de aile kurumu üzerinde psiko-sosyal bir takım sonuçlar doğurmaktadır. Genellikle işsizlikle birlikte hız kazanan psikolojik etkiler zamanla aileyi ve tüm toplumu etkileyen sosyal bir problem haline gelmektedir. Ekonomik krizlerle ile artan işsizlik ve yoksulluğun yarattığı mental sorunlar; endişe, kaygı bozukluğu, depresyon, paranoya ve diğer rahatsızlıklardır. Bu problemlerin biri veya birden fazlası bireylerin üzerinde görülebilmektedir.

Kriz dönemlerinde oluşan finansal baskı ortaya çıkan psikolojik etkilerin en önemli tetikleyicilerinden birisidir. Gelirin tamamen kaybolması ya da azalması aile tarafından karşılanması gereken giderlerin ödenemesine neden olur. Böyle bir durumda bireyler ailelerine karşı, aileler ise toplumun geri kalanına karşı zor durumda kalabilmektedir. Azalan gelirler ve yükselen fiyatlar karşısında aileler krizle mücadele edebilmek için harcamaya dağılımlarını değiştirmek zorunda kalmakta, en yoksul kesimlerde ise beslenme problemlerine varabilecek ölçüde sorunlar baş göstermektedir.

Bireylerin mental sağlığının etkilenme süreci genellikle işsizlikle birlikte başlamaktadır. Ekonomik krizlerin başlangıç dönemlerinde krizin etkilerinin emek piyasasına yansımaları gecikmeli olarak gerçekleşebilmekte, böyle bir durumda sosyo-ekonomik etkilerin ortaya çıkması gecikebilmektedir. İşsizlik ile birlikte ise krizin ağır sonuçları artan oranda hissedilmektedir.

Krizle birlikte başlayan büyük şok ilk dönemlerde bireylerin mental sağlığını bozmaktadır. Bunun hemen ardından ise krizde dibin görüldüğü, daha düşük ücretlerle olsa dahi iş bulma fırsatının doğacağı inancı ile bireylerin beklentilerinde olumlu bir seyir gözlemlenmektedir. Bu noktadan itibaren krizin süresi bireylerin mental sağlığını etkilemede temel belirleyici olmaktadır. İşsizlikle ve ekonomik sıkıntılarla geçen bir süreç boyunca aileler ve bireyler bir yandan varsa tasarruflarını kullanmakta bir yandan da iş arama umudunu sürdürmektedir. İş bulma konusundaki umudun gide-

rek azalması, krizin uzaması ve finansal sıkıntıların yüksek derecede hissedilmeye başlamasıyla bireylerin mental sağlıkları olumsuz etkilenmekte ve moral düzeyleri dramatik şekilde düşmeye başlamaktadır.

Psikolojik etkilerin artmaya başlamasıyla birlikte aile içerisinde sorunlar baş göstermeye başlamakta, toplumun huzuru olumsuz etkilenmektedir. Düşen gelir düzeyi ve refah ile artan huzursuzluklarla birlikte suç oranları, boşanma oranları gibi sosyal göstergelerde değişimler gözlemlenmektedir. İş arama umudunun azalması ve geleceğe yönelik beklentilerin kötüleşmesiyle göçler yaşanabilmektedir. Ailede tek çalışanın olduğu ve tek gelire bağımlı olunan ataerkil geleneğe sahip ülkelerde krizlerin aile içerisindeki etkileri de daha hızlı gelişmektedir.

SONUÇ

1980'li yıllardan itibaren siyasi ve ekonomik alanda tüm dünyada önemli değişimler yaşanmıştır. Piyasa ekonomisi gelişirken korumacı politikalar zamanla terk edilmiştir. İki kutuplu dünya döneminde kapalı ve küçük ekonomiye sahip olan gelişmekte olan ülkeler üretim faktörlerinin serbestçe dolaşmaya başlamasıyla büyüme ivmelerini arttırmışlardır. Dünya ticaretinde bu ülkelerin payı giderek artarken getiri arayışında olan gelişmiş ülkelerin sermayeleri de gelişmekte olan ülkelere akmıştır. Önce düşük emek ücretleri büyümenin motoru olarak kullanılırken yaşanan hızlı teknolojik dönüşümlere ve üretim yapısındaki değişimlere Asya ülkeleri başta olmak üzere gelişmekte olan ülkeler daha kolay uyum sağlamıştır.

Yaşanan hızlı büyüme bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Piyasa ekonomisinin ihtiyaç duyduğu kurumların, mevzuat alt yapısının ve bürokrasinin yeteri kadar gelişmemiş olması ülkeleri krize ve şoklara daha açık hale getirmiştir. Kısa vadeli getiri arayışındaki fon akımları ve yanlış politika uygulamaları nedeniyle; Güney Asya, Güney Amerika ülkeleri ve Türkiye gibi ülkelerde krizler meydana gelmeye başlamıştır. Bu dönemde 2008 Küresel Finans Krizi başta olmak üzere gelişmiş ülkelerde krizlerle karşı karşıya kalmışlardır. Gelişmiş ülkeler sahip oldukları ekonomik ve sosyal üstünlükler nedeniyle krizlerden daha hızlı çıkabilmiş ve krizin toplumun geneli üzerindeki etkilerini sınırlı düzeylerde tutabilmişlerdir.

Geleneksel olarak yoksul kesimlerin var olduğu, gelir dağılımının adaletsiz olduğu ülkelerde krizlerin sosyal etkileri de daha şiddetli yaşanmaktadır. Yaşanan ekonomik krizler sosyal anlamda önemli tahribatlar yaratmaktadır. İşsizlik ve hayat pahalılığı başta olmak üzere önemli sonuçlar doğuran krizler yaşandıkları ülke ve bölgelerde büyük sosyal etkiler bırakabilmektedir. Artan işsizlik ve düşen gelirler sosyolojik ve psikolojik yönden toplumu ve bireyleri olumsuz etkilemektedir. Bazı kesimlerin sosyal yardıma olan ihtiyaçları artarken gelir dağılımının bozulmasıyla toplumsal

huzur ve refahta bozulmalar görülmektedir. Sınırlı kaynakların büyüme ve gelişme yerine kısa vadeli ihtiyaçlar için kullanılmak zorunda kalınması uzun vadeli büyümeyi ve refahı da olumsuz etkilemektedir. Devletlerin krizden çıkış için aldıkları tedbirler toplumun tüm kesimlerince adil şekilde yüklenilmediğinde orta ve alt gelir gruplarında uzun yıllar sürebilecek yoksulluğa neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Açıkğöz, B. (2020), *Siyah Kuğu: Ekonomik Krizler 1634-2020*, Dora Yayıncılık: Bursa.
- Aktan, C. C. ve Şen, H. (2001), *Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri*, *Yeni Türkiye Dergisi*, 42(2), 1225-1230.
- Durmuş, S. (2010), *Finansal Krizleri Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar*, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (5), 31-46.
- Erdoğan, B. (2006), *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizler ve Finansal Kriz Modelleri*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Eroğlu, İ., Özbek, M., ve Özbek, E. (2022), *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Yoksulluk Üzerindeki Etkisi: Ekonometrik Bir Yaklaşım*, *Ekonomi Tek Dergisi*, 11(1), 41-61.
- Işık, S., Duman, K., ve Korkmaz, A. (2004), *Türkiye Ekonomisinde Finansal krizler: Bir Faktör Analiz Uygulaması*, *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 19(1), 45-69.
- Kazgan, G. (2021), *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Kibritçioğlu, A. (2001), *Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001*, *Yeni Türkiye (Ekonomik Kriz Özel Sayısı)*, 7(1), 174-182.
- Obstfeld, M. (1996), *Models Of Currency Crises With Self-Fulfilling Features*, *European Economic Review*, Number 40.
- Robe, İ. ve Podpiera A. (2013), *The Social Impact of Financial Crises*, The World Bank, *Policy Research Working Paper*, 6703.
- Kaminsky, G. L. ve Reinhart, C. M. (1998), *Financial Crises in Asia and Latin America: Then and Now*, *The American Economic Review*, 88(2), 444-448.
- Kaytancı, B. ve Afşar, M. (2013), *Para Politikası*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Özatatay, F. (2020), *Finansal Krizler ve Türkiye*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Yay, T., Yay, G. G. ve Yılmaz, E. (2001), *Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.